MARCI TULLII CICERONIS

ORATIONES SELECTÆ.

UNIVERSITATIS CHARCOVIENSIS
AUCTORITATE

CURAVIT

CHRISTOPHORUS ROMMEL,

PHIL. DOCTOR, NEC NON ANTIQUITATUM
ET LITERARUM ROMANARUM
PROF. PUBL. ORD.

CHARCOVIAE,
TYPIS ACADEMICIS,
1811.

CONSPECTUS LIBRI.

I. PRAEFATIO.

Cum Senatus academicus in Universitatis ac Gymnasiorum sibi subjectorum usum *Ciceronis orationes selectas* mihi statim post adventum meum edendas demandasset, in editione Cellarii nona, quae hunc in finem Typographo recudenda tradita fuerat, corrigenda nonnullisque auctariis ornanda, quantum per temporis angustias ac plurium literariorum subsidiorum, quin ipsius Bibliothecae meae, nondum in Imperii finibus admissae, defectum liceret, pro parte virili enitendum putavi.

Itaque editionem illam haud raro vitiosam ac lacunosam cum Edit. Venetiana, Bipontina, ac Beckiana, quae solae mihi praesto erant, comparavi, interpunctionem ex ingenio, lectiones falsas inde correxi, alias, quae cum receptis vel ob fidem codicum vel ob con-

jecturae felicitatem luctari videbantur, ceteris omissis, subjeci, notas Cellarii in finem libelli ablegavi, novisque adnotationibus auxi, argumenta et artificium rhetoricum hinc illinc emendata retinui, chronologiam orationum, indicem legum, et pecuniae romanae aestimationem ex edit. Venetiana, commentatiunculam de vita et moribus Ciceronis ex propriis schedulis praemisi.

Restat, ut de orationibus *ad Quirites post reditum* ac *pro M. Marcello* ex hac editione omissis pauca apponam. Etenim cum illam orationem, cum ceteris post *J. Marklandum* a *Fr. Aug. Wolfio* V. C. notatis, *) Cicerone minime dignam, sed aut spuriam, aut interpolatam, aut saltem (quod sane minus verisimile est) a Tullio nostro invita prorsus ac pingui Minerva confectam putarem, **) hanc autem, etsi, per transennam

*) V. *Marci Tulli Ciceronis, quae vulgo feruntur, Orationes quatuor. I. Post reditum in Senatu. II. Ad Quirites post reditum. III. Pro Domo sua ad Pontifices. IV. De haruspicum responsis. Recognovit, animadversiones integras J. Marklandi et J. M. Gesneri, suasque adjecit* Fr. Aug. Wolfius. Berolini 1801.

**) Conf. e. gr. in *Orat. post reditum ad Quirites* cap. III. 7. cum cap. VI. 16. ubi repetitio misera verborum: *me autem nudum a propinquis, nulla cognatione munitum.* Porro cap. VII. ubi partes orationis a Pompejo habitae scholastico more exponuntur. Deinde cap. IX. ubi quae

adspectam, ceteris Rhetoris splendidissimi orationibus similiorem, tamen ob tumidum in nonnullis locis stylum, declamationemque ineptam, *) omittere, quam in usum tironum repetere, mallem; pro binis sermonibus tam suspectis vexatisque, orationem *pro Rege*

tuor hominum inimicorum genera per voces: *primum, alterum, tertium, quartum,* designantur. Denique cap. X. ubi auctor non per vitam solum sed post mortem quoque Quiritibus gratum se fore pollicetur, adhibita phrasi: *dum anima spirabo mea.*

Quae primo obtuitu mihi animadversa, cum editio Wolfii V. C. non ad manus sit, num itidem ille notaverit, nescio.

*) Conf. e. g. in Orat. *pro M. Marcello* cap. III. in fine ubi, nulla gradatione praevia, ex abrupto *Parietes gratias Caesari agere gestientes* inducuntur. Porro laudes Caesaris cap. II. et III. in quibus tumidum ac enormem Oratoris enthusiasmum tantummodo ex Ciceronis Caesarem et timentis et odio habentis et nihilominus prudentiae ac amicitiae gratia in ejus laudes prorumpentis conditione et loco excusare quis posset. V. *M. T. Ciceronis Orat. p. M. Marcello,* ed. Wolfius. Berolini. 1802. qui, ni fallor, et *gladium vagina vacuum* (cap. 4.) et *Marcellorum memoriam Ciceronis pectus offundentem* (cap. 6.) et compositionem omnino inordinatam notavit. Animadvertendum saltem, Quintilianum, Ciceronis orationes tantum non omnes saepissime citantem, Orationum modo notatarum praeter *librum* de haruspicum responsis nullib (quantum sciam) mentionem facere.

Dejotaro, singulari quadam causae argumentique nobilitate et majestate conspicuam, et *pro A. Cluentio Avito*, hucusque rarius in selectis orationibus editam, atque in genere judiciali facile perfectissimam complicatissimamque, par sane orationum ab omni reprehensione tutum liberumque, recudendum curavi.

II. DE VITA ET MORIBUS CICERONIS.

In Graecorum Romanorumque scriptoribus cum praeclara multa sint, quibus bene exactis perceptisque, non scientiam solum doctrinamque augere, sed sensum quoque venustatis ac pulchritudinis acuere et conformare cum singuli homines tum gentes universae possint, praecipuam tamen *virorum eximiorum fortiumque imagines* et exempla in eis expressa, ac nobis ad imitandum proposita, ad omnem vitam moresque utilitatem praebere videntur. Quorum et naturae et virtutis magnitudinem, in regionibus felicissimis, inter homines cultissimos, atque in ipsis rerum maximarum omnisque laudis et gloriae civilis sedibus theatrisque conspicuam si imitatione attingere non possimus, admiratione sequemur, ac ingenii doctrinaeque lumine adhibito, ipsa tantorum exemplorum cogitatione et intuitu accensi elatique eximiores majoresque evademus.

Itaque ab Alexandro illo, Homereum Achillem admirante, Thucydideque, Herodotum, Graeciae universae historiam gentis recitantem, lacrymis, ambitionis nobilissimae testibus, prosequente, ad nostrae aetatis usque heroes virosque eximios, fortissimum et excellentissimum quemque sive rerum gestarum gloria sive ingenii doctrinaeque magnitudine conspicuum virum *Vitas illustrium hominum*, ex antiquitatis tenebris erutas declaratasque, diligenter spectasse, eorumque mores et opera sibi ad imitandum proposuisse legimus. *)

Quae tantum valuit omni tempore imitatio, ut innumerae sint res eximie gestae, innumera ingenii doctrinaeque monumenta, innumera et civilis et literariae virtutis exempla, quae soli Graecorum Romanorumque antiquitati debeamus.

*) *Ernesti in Orat. de humanitatis disciplina* (opusc. orator.) de auctorum antiquorum imitatione et vi: „*Xenophontem* non ponebat de manibus *Scipio Africanus* is, qui *Polybium* secum habere, et de maximis in bello rebus consulere solebat; hujus ipsius *Polybii* historia legenda noctes in castris transigebat *Brutus*; atque, ut e nostris aliquem nominem, *Julium Caesarem* in deliciis habebat *Eugenius*; *Tacitum*, denique omnes, qui aliquid judicare possunt, prudentiae civilis optimum magistrum dicunt.“ Qui historicorum a viris magnis in deliciis habitorum catalogus permultis aliis Graecae Romanaeque

Quot viros eruditos eximiosque ex Ciceronis operibus hausisse, quot ejus discipulos historiae, philosophiae ac eloquentiae gratia fuisse, quantam sive doctrinae copiam sive sapientiae vim inde percepisse plurimos recentiorum populorum literatos viros, putemus? Quos scriptis verbisque ejus occupatos, vita et moribus minime investigatis aut male judicatis, eo invidiae et animi ingrati usque interdum processisse videmus, ut, quem doctrinae literarumque ducem secuti fuissent, eum tanquam gloriosum, inconstantem ac in rebus adversis nimis querulum hominem ad suae mediocritatis modum exigere ac omnem omnino vituperare non dubitarent. *)

literaturae auctoribus augeri posset, cum eruditissimus quisque omni tempore eum sibi tractandum praecipue ac praeferendum ceteris existimaverit scriptorem, quem sibi vel ingenii ratione vel doctrinae genere similiorem putaret.

*) Post *Middletoni* librum egregium (*The life of M. T. Ciceron.* Vol. I. II. III.) inter Franco-Gallos *Voltario*, in praefatione ad Tragoediam Catilinae nomine inscriptam, primum fere contigit, Ciceronis mores et virtutem justo modo declarare, ejusque poeticam quoque laudem adversus iniquas criminationes defendere. Conf. quoque dissertatiuncula mea *Nov. Mercurio Germano* (1805. nr. 10.) inserta: *de moribus Ciceronis* (*über den Character des Cicero.*)

Quapropter Ciceronem, ex Plutarcho, ejus biographo, ac ceteris harum rerum scriptoribus *), ipso Cicerone **) adhibito, ita describere conabor, ut, vitae morumque ejus potius quam doctrinae scriptorumque ratione habita, qualis quantusque et *homo et civis* fuerit, alienus a partium studio declarem.

Natus est *Marcus Tullius Cicero* ***) anno post Romam conditam 647 ante Christum natum 103, in

*) Conf. *Dio Cassius, Appianus, Sallustius, Livius, Paterculus, Seneca, Plinius, Quintilianus, Val. Maximus, Aul. Gellius* aliique. In quibus *Paterculus* et *Quintilianus* snmmi Nostri admiratores esse apparent.

**) Conf. inprimis *Epistolae* Ciceronis, (in quibus pro familiaritatis ratione liberius apertiusque loquitur, quam ejus detractoribus placuerit) et *Brutus*, sive de claris oratoribus.

***) *Marcus*, praenomen est a patre filio maximo natu dari solitum. *Tullius*, proprium et gentile nomen a *Tullia* gente antiquissima derivandum. Cum non pater solum, sed avus quoque Nostri *Marcus* appellaretur ipseque cum reliquis Arpinatibus in tribu Cornelia (una ex populi Romani XXXV. tribubus) censeretur, in pleno Ciceronis nomine post voces M. T. occurrunt quoque literae: M. F. M. N. Cor. *Ciceronem* dictum fuisse primum sui generis Ciceronem a *cicere* apparet, sive ob nasi figuram, ut Plutarchus narrat, sive quod primus optime ciceres sevisset, ex quo denominationis more et Ciceronis et Fabiorum et Lentulorum nomen derivat *Plinius* H. N. L.

villa Arpinati, patre parum illustri, *) matre clara honestaque, nomine *Helvia*. Ejus ingenium, Plutarcho auctore, prima statim pueritia ita illuxit, ut, cum condiscipulos et acuminis et diligentiae et doctrinae laude superaret, horum parentes ipsi, Ciceronem puerum visuri, ad ludum venirent, agrestiores vero indignarentur, quum a suis honoris causa medium deduci cernerent.

Romam deductus, Archia, poëta graeco, principe (ut ipse in Oratione pro Archia narrat) et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem suorum studiorum usus, doctissimumque quemvis Graecum in optimis literis discendis secutus est. Nam cum esset ea indole, quam Plato in philosopho et homine docili requirit **), non unam aliquam, sed universam sapientiam

XVIII. c. 3. Ceterum Cicero, ut nomen suum abjiceret mutaretve, admonentibus amicis, Plutarcho auctore, juveniliter elato animo respondisse fertur: *enisurum se, ut illustrius Ciceronis nomen Scauris et Catulis efficiat.*

*) Nam licet ex Tulli Attii, Volscorum regis, originem secundum nonnullos duceret, tamen ex equestri erat ordine et ob infirmam valetudinem *in Arpinati villa* privatus aetatem agebat. Eum fulloniam fecisse, ac vites oleasque coluisse, Q. *Calenus* in maledica oratione apud Dionem (Lib. XLVI.) Ciceroni objicit: Nostro ipso auctore literis operam dedit. *De legib.* Lib. II. c. 1.

**) V. Plutarchus in Vita Ciceronis.

amplecti, nullum eruditionis ac doctrinae melioris genus aspernari, et cunctas potius humanitatis disciplinas artesque tractare, mature incepit. Quapropter, toga virili sumta, non solum quotidie legendo, scribendo, commentando, declamando, graecasque orationes explicando exercebatur, sed pöesi quoque operam dedit, *Arati* carmina de coelo stellisque in sermonem vernaculum convertit, *Pontium Glaucum*, carmen heroicum, versibus tetrametris composuit, *Marium*, popularem, hoc est, Arpinatem, heroem temporis sui celebratissimum, cecinit. Quae si integra ad nostram aetatem pervenissent carmina, Ciceronem non poëtam solum praestantissimum fuisse, quod Plutarchus affirmat, recentior poeta ex fragmento colligit, *) sed versiculorum quoque ridiculorum, quos obtrectatores obtrudisse ejus nomini videntur **), minime forsan auctorem fuisse, perspicere judicareque possemus.

Eodem tempore Cicero et *philosophiae* et *jurisprudentiae* maximam dedit operam. Nam sicuti a pueritia philosophum optimum quemque, inprimis Phaedrum, coluisset, sic nunc Philonem, principem Acade-

*) V. *Voltaire* in praefat. ad Tragoediam *Catilinae* nomine inscriptam.

**) V. g. *O fortunatam natam me consule Romam.* Et illud: *Cedant arma togae, concedat laurea linguae.* Conf. *Quintilianus* de Instit. orat. Lib. XI.

miae, cum Atheniensium optimatibus, Mithridatico bello, Romam delatum, atque non dicendi solum facultate sed morum quoque singulari mansuetudine conspicuum, admirabili quodam (ut ipse in Bruto cap. 89. ait) ad philosophiam studio concitatus, sectabatur; juris civilis vero rite percipiendi causa *Q. Mucium Scaevolam Augurem*, qui consulentibus respondendo peritiam legum docebat *), eoque mortuo ejus filium *Q. Scaevolam Pontificem*, tum temporis Reip. et Senatus principem, frequentavit, ejusque et aliorum consultissimorum virorum consuetudine et colloquiis plurimum in prudentia civili profecit. Aliquandiu etiam bello Marsico sub Sulla militavit, cumque ille ante oppidum Nolam florentissima Samnitium castra ceperit, legatum apud illum se fuisse, ipse nos docet **). Verum respublica in seditionem et turbas (Cinna, Mario et Sylla auctoribus) ac deinde in inpotentissimum dominatum versa, otium petiit, Moloni Rhodio causarum optimo et actori et magistro, Diodotoque, Stoico dialectices peritissimo, ac secum Romae degenti, operam dedit, commentarios de inventione rhetorica inchoavit ac (rudes) edidit, graece latineque declamavit, Xenophon-

*) Idem *Q. Mucius Augur* Laelii de Amicitia sermonem, habitum ab illo paucis post mortem Africani diebus, Ciceroni exposuit.

**) De divinat. lib. I. c. 33. Conf. Philipp. XX. cap. 11.

tis Oeconomicum convertit *). Restitutis per L. Syllam legibus judiciisque, Cicero annum agens vicesimum sextum ad causas et privatas et publicas adire coepit, nec causam solum privatam pro Quintio apud Aquilium Gallum judicem, Q. Mucii Scaevolae auditorem, dixit, sed proximo etiam anno contra ipsius L. Syllae tunc temporis dominantis opes et potentiam Sext. Roscium Amerinum, municipem obscurum, publica oratione defendit. Nam cum libertus Syllae potentissimus, Chrysogonus, bona Roscii patris (quem detulerat, ut ex proscriptione caesum), viginti millibus aeris emisset, quae sexagies valere interfecti filius et heres probavit, offensusque Sylla, quod argueretur, crimen insuper eidem parricidii per Chrysogonum intulisset, omnibus Syllae saevitiam exhorrescentibus, nemineque Roscium adjuvante, Cicero, tantae rei laude et gloria accensus, non defensionem solum deserti miserique hominis suscepit, sed magnam quoque admirationem, causa perorata, obtinuit **).

*) Quo tempore *Platonem* transtulerit atque ediderit, (Quint. lib. X. c. 5.) non satis constat. Secundum Hieronymum, Priscianum et Donatum *Protagoram* quoque converterat Noster.

**) Ita Plutarchus. Conf. argumentum *Orat. p. Sex. Rosc. Amerino*, p. 1.

Roscio defenso, Syllae metu, statim in Graeciam abiisse Ciceronem, fama sparsa, se id curandi corporis causa consilium suscepisse, Plutarchus narrat. Verum, cum antequam in Graeciam proficisceretur, Arretinae mulieris libertatem contra Cottam hominem disertissimum defenderit *), quod Plutarchus omisit, ipsi potius, cum veram ejus itineris causam afferat **), credendum esse videtur. Erat enim tum temporis Noster non solum summa gracilitate et infirmitate corporis, procero tenuique collo, qui habitus, accedente labore et contentione laterum, non procul abesse a vitae periculo putabatur, sed dicere quoque in oratione sine remissione, sine varietate, vi summa vocis et totius corporis contentione solebat ***). Itaque cum eum et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisteret, ipse autem quodvis periculum adire, quam a sperata dicendi gloria discedere mallet, censeret tamen remissione et moderatione vocis, et commutato genere dicendi, *se et periculum vitare posse et temperatius*

*) *Cic.* pro Caecina. Cap. 33.

**) *Cic.* in Bruto. Cap. 91.

***) *Plutarchus* narrat, vocem ejus canoram quidem et bonam sed duram et inconditam fuisse, itaque ex nimia dicendi contentione altis semper agitatam sonis vitae periculum minatam fuisse. Addit quoque, Ciceronem, propter stomachi infirmitatem, exiguum cibum eumque et minutatim et facilem sero admodum cepisse.

B

dicere, ut consuetudinem dicendi mutaret, eam sibi causam in Graeciam proficiscendi fuisse affirmat.

Cum Athenis advenisset, studium philosophiae repetiit, inprimisque Antiocho, Academiae tum nobilissimo magistro, etsi nimis ad Stoicorum praecepta inclinato, nec non, cum Attico amico, Epicuraeis, Phaedro et Zenoni vacavit. Sectabatur autem praecipue Academiam novam, quam vocabant, eo consilio, ut si omnino de spe capessendae reipublicae decidisset, huc se ex foro et a publicis negotiis conferret, cum philosophia quiete et libere victurus. Ubi vero de Syllae morte nuntius Athenas allatus est, cum jam exercitatione firmam corporis habitudinem recepisset, et vox ejus ita conformata esset, ut jucunda et plena accideret auribus, motus et precibus literisque amicorum, quae Roma ad ipsum frequentes mittebantur, et cohortatione Antiochi, ut rempublicam capesseret, artem oratoriam, ceu ejus instrumentum, denuo ac summo cum studio excoluit. Itaque non solum Athenis apud Demetrium Syrum, celebrem dicendi magistrum, exercebatur, sed in Asiam quoque et Rhodum navigavit, in Asia Xenocli Adramytteno, Magneti Dionysio, et Menippo Straboniensi (tota Asia Cicerone auctore *)

*) *Cic.* in Bruto, Cap. 91. *Plutarchus* l. c. eundem Menippum Carem appellat. Cf. de hoc Menippo et de Xenocle *Strabo* lib. XIV. et XIII.

tum temporis disertissimo homini), Rhodi, praeter Posidonium philosophum, Apollonio Miloni, quem jam Romae audiverat, Rhetori sagacissimo, eidemque redundantem et superfluentem juvenili dicendi licentia Nostri stylum reprimenti, operam dedit.

Qui cum linguae latinae rudis Ciceronem aliquando rogasset, ut graece declamaret, illeque ita ei obtemperasset, ut ceteri eum et admirarentur et collaudarent, primo vultum minime laetum induisse, ac diu cogitabundus sedisse, deinde, ubi id aegre ferre Ciceronem sensisset, locutus fuisse fertur: *te equidem, M. Tulli, collaudo et admiror; sed me Graecorum fortunae miseret, quum videam, quae sola nobis reliqua erat literarum et eloquentiae laus, eam quoque per te ad Romanos translatam esse.*

Itaque M. Tullius se recepit e Graecia, biennio post quam eo profectus erat, ac eodem, quo Pompejus contra Sertorium mittebatur, anno, non modo exercitatior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat, et quasi deferbuerat oratio, lateribusque vires et corporis mediocris habitus accesserat *). Cum autem magna spe erectus, ad rempublicam summo studio raperetur, ardor ejus oraculo praeclaro repressus est. Nam cum Delphos profectus Apollinem consuluis-

*) *Cic.* in Bruto. C. 91.

set, qua ratione ad summam gloriam pervenire posset, Oraculum per Pythiam monuit: *Suam naturam non multitudinis opinionem ducem vitae ut sequeretur* *). Quapropter Romam reversus primum timide vixit, et dubitanter ad honores accessit, atque ita despiciebatur, ut *Graeculi* atque *otiosi* nomine appellaretur. Ubi vero et innata gloriae cupiditate ductus et patris atque amicorum cohortatione incitatus, se totum patrociniis tradidit, non jam pedetentim sed statim illuxit, caeterisque oratoribus longe praestitit. Agebat tum Cicero aetatis suae annum tricesimum. Quo tempore videtur orationem *pro Q. Roscio Comoedo* habuisse, quem, Plutarcho auctore, non minus ac Aesopum, tragoedum celeberrimum, in actione, hoc est, in voce cum vultu corporisque motu conjungenda, magistrum adhibere solebat. Proximo anno quum Hortensius, Ciceronis in arte oratoria aemulus, aedilitatem peteret, Cicero *Quaestor* cunctis suffragiis factus est, quem honorem, qui superiorem locum cives appetebant, primum ambire debebant.

Quaestor Siciliensis creatus, cum in rei frumentariae inopia magnam annonae copiam Romam mitteret, Siculos initio offendit, verum ubi ejus diligentiam, justitiam, abstinentiam, liberalitatem comitatem-

*) *Plutarchus* in Vita Ciceronis.

que experti fuerunt, majores illi honores quam ulli unquam praetori tribuerunt *). Cumque eodem tempore multi Romani adolescentes, claris parentibus nati, apud Siciliae praetorem intemperantiae et neglectae disciplinae militaris accusarentur, Cicero eos non solum defendit sed etiam conservavit. Annuo munere quaesturae expleto, cum e Sicilia decederet, rem expertus est fere ridiculam atque ad magni cujusvis ac gloria elati viri ambitionem reprimendam valde aptam; quam pro candido, quo praeditus erat, animo, eaque, quam in se et aliis adhibuit, dicendi libertate, ipse enarrat **). Cum enim in itinere e provincia Puteolos forte venisset, concidit paene, cum quidam ex lautissimis, qui ibi essent, ex ipso quaereret, *quo die Roma exisset, et numquid in ea esset novi;* cumque illi respondisset, se ex provincia decedere, *etiam mehercule,* ille inquit, *ut opinor, ex Africa.* Quam rem, addit Noster, sibi plus profuisse, quam si ipsi tum essent omnes congratulati. Nam posteaquam senserit, populum Romanum aures hebetiores, oculos acres atque acutos habere, destitisse, quid de ipso audituri essent homines, cogitare, fecisse, ut postea quotidie se praesentem viderent, habitasse in oculis, pressisse fo-

*) V. *Plutarchus* l. c. Conf *Cic.* in orat. pro Plancio cap. 26. In Verr. VII. cap. 14. II. c. 12.

**) In orat. pro Plancio cap. 26 et 27.

rum, neminem a congressu suo neque janitorem neque somnum suum absterruisse. Quod ubi in Cicerone ipso legimus, cum Plutarcho non plane dissidere possumus, qui hoc loco refert, Ciceronem animadvertentem, rem ancipitem incertique exitus esse gloriam, multum de ejus studio remisisse, remansisse tamen ipsi ad extremam usque vitam justo majorem gloriae cupidinem, qua in multis suis etiam rectis consiliis crebrius conturbatus fuerit.

Quaesturae munere absoluto cum in plurimis causis et principibus patrociniis quinquennium fere ita versatus fuisset, ut ab iis, quorum causas agebat, nulla dona aut munera acciperet *), maximam sibi nunc laudem comparavit, cum *C. Verrem*, a Siculis repetundarum postulatum, qui per triennium omnem Siciliam libidine, avaritia et crudelitate sua vexaverat, in judicium vocaret**), eumque non tam dicendo, quam quod quodammodo non diceret, everteret***). Cum enim fautores Verris, hominis ex praeda et rapinis Siculis ditis-

*) V. *Plutarchus*. Ceterum in iis causis forsan *M. Tulli* et *L. Vareni* fuerunt, quas Cic. scriptas edidisse testimonio Quintiliani et Prisciani cognoscitur.

**) Scilicet flagitatus a Siculis, atque ita, ut primum *Q. Caecilium*, Verris quaestorem, qui se potius accusatorem constitui debere contenderat, vinceret. *V. Divinatio in Caecilium (Verrina prima).*

***) Haec est *prima actio*, cujus quasi prooemium tantum literis mandatum est *(Verrina secunda)*. Ea convictus Ver-

simi, illam causam comperendinando ad alium praetorem aliumque annum, ubi Hortensius Verris patronus consul foret, traherent, Cicero extemplo productis et interrogatis summo cum studio innumera testium copia, et orationum longarum pluriumque ansam intercidit, et judices ad sententiam ferendam compulit.

Eodem tempore annos triginta sex natus, quod tempus legitimum erat *aedilitatis* petendae, prior cunctis populi suffragiis designatus est; cumque Verre damnato Siculi grati Ciceroni, aedilitatem curulem adeunti, multa et adveherent et afferrent, horum nihil in rem suam vertit, sed cuncta ad levandam annonam adhibuit. Possidebat scilicet Noster non solum villam amoenam Arpini, praedium prope Neapolim, et alterum Pompejis, sed accessit quoque uxoris Terentiae dos, quadringentorum octoginta millium *), et hereditas trecentorum sexaginta fere millium nummorum **). Quibus facultatibus, auctore Plutarcho, liberaliter et frugaliter usus, habebat fere continuo Graecos Romanosque convictores; domum paternam concesserat fratri; ipse, ne longius iter clientibus molestum esset, juxta Palatium habitavit, celebratus magna po-

res in exilium abiit, ubi a Triumviris post Cic. mortem proscriptus periit. Ceterum reliquas Verrinas (quinque libris *actionis secundae* complexas) non dixit Cic. sed cum vellet omnem vim et rationem accusandi in uno reo ostendere, domi scriptas edidit.

*) H. e. ad Gallorum pecuniam si exigimus, circa 48000 livr. franc.

**) H. e. circa 63000 livr. franc.

tentissimorum et clarissimorum, in quibus Pompejus erat, frequentia et familiaritate.

Biennio post aedilitatem, cum interea *Fontejum*, *Caecinamque* defendisset, justo tempore *Praetor* omnium primus cum septem aliis, annum agens quadragesimum, designatus est; *legem Maniliam* de bello Mithridatico Pompejo M. committendo *suasit*, *Cluentium Avitum* veneficii accusatum defendit, judicia caste et integre exercuit.

Praetura absoluta triennio post ad *consulatum* aetate legitima non minore optimatum quam plebis omnisque fere Italiae studio provectus est; Pompejo in Ponto et Armenia bellum cum Mithridate et Tigrane gerente, urbe Roma hominibus rerum novarum cupidis, prodigis, perditis, atque ad omnia facinora pronis, repleta, Hetruria et Gallia cisalpina pleraque ad defectionem propensa. Itaque Cicero, equestro natus ordine, reipublicae causa, quam semper fortissimo integerrimoque amplexus est studio, duobus patriciis competitoribus praeferebatur. In quibus erat L. Catilina, cujus ambitioni, audaciae, rerum novarum cupidini, improbis consiliis, factionibus et conjurationi, perditissimo et corruptissimo cuivis probatae, per totum consulatum Cicero ita restitit, ut per anni spatium continuum adversus improbos cives pro republica bellum gerere videretur. Itaque primum legem agrariam, perniciosam rerum

publicarum venditionem emptionem agrorum deductionem coloniarum suadentem, funestamque tyrannidem decemvirorum praeparantem, invitis desperatisque improbissimis tribunis plebis, evertit *); proscriptorum a Sulla filios alieno tempore rempublicam perturban-

*) Hoc factum est Orationibus *de lege Agraria contra Rullum* I. et II. quo accesserunt duae breves (ad *Attic.* epist. I. lib. II.) quarum una extat *de lege Agraria* III. Eodem fere tempore orationes duas habuit, alteram de *Othone Roscio*, alteram pro *Rabirio*, quas cum ad Consulatum Ciceronis pertineant, paucis hic declarabimus. Illam habuit, cum Roscius Otho, trib. pleb., equestri ordini in theatro quatuordecim gradus proximos lege theatrali assignasset, quam plebs ad ignominiam suam pertinere censuit. Itaque Roscium in theatro sibilis consectata est, cum equites contra eum plausu exceperunt; postinde convicia et tumultus tota cavea consecutus est. Quo audito M. Tullius consul in theatrum venit, et populum in aedem Bellonae evocatum reprehendendo et admonendo castigavit. Tum reversa in theatrum plebs Othoni magnum plausum dedit, eique certatim cum equestri ordine honorem perhibuit (Conf. ad. *Attic.* lib. II. cap. I.). *Rabirium* perduellionis, hoc est, imminutae majestatis per C. Julii Caesaris machinatorem accusatum, atque per Duumviros C. et L. Caesares in hac causa creatos, non a populo sed a praetore, quod non licebat, condemnatum, populo appellato, comitiis centuriatis in campo Martio rite habitis, Cicero Consul defendit et liberavit. Conf. *Cic.* in Pison. cap. 2 in Oratore, cap. 29. *Sueton.* in Caes. cap. 12. Dio lib. XXXVII.

tes et honores petentes repressit; C. Antonio, Collegae, Macedoniam, sibi destinatam, concessit, Galliam deinde acceptam in concione deposuit, eoque hominem, legibus agrariis et Catilinae faventem, non modo sibi obstrinxit, sed etiam obsequiosum reddidit; Catilinae, armis et pecunia comitia obsidenti ac iterum Consulatum in alterum annum ambeunti, ipso vitae suae saepius petitae periculo, restitit; adpropinquante conjurationis et belli civilis discrimine, potestate a Senatu summa sibi delata *) nisus, externa internaque munivit omnia; Catilinam jam erumpentem oratione vehementissima non solum ex Senatu verum etiam ex urbe pulit; Antonium contra Catilinae et Manlii exercitum (viginti millia hominum) ablegavit; Lentulum, Cethegum, aliosque conjuratos Romae caedem Senatus et optimi cujusvis funestissimam, urbi ipsi incendium et perniciem parantes, indubiis testimoniis detectos convictosque, (Senatus severitatem Julio Caesare, ipso suspecto, aliquandiu retinente, Catone confirmante) ultimo supplicio affecit **); maximum-

*) Senatus decrevit: *ut viderent consules, ne quid respublica detrimenti caperet,* qua formula in summo reipublicae periculo Consulibus potestas plenissima tradebatur.

**) Praeclara hic vox Ciceronis, euphemismum continens, a *Plutarcho* narratur: „Postquam Senatus in Catonis sen-

que, quod unquam reipublicae impendit, periculum, non minori sapientia quam fortitudine brevissimo tempore ac sine omni tumultu avertit *). Quo facto Cicero non solum a Catulo in Senatu et a Catone in concione primus *parens patriae* appellatus, sed ab omni fere populo pro *servatore patriae* habitus summisque honoribus affectus est. Cumque, magistratum ejuraturus, a Caesare praetore et a tribunis pleb., quominus diceret, impediretur, juravit non sollemne sed novum et praeclarum juramentum: *rempublicam atque*

tentiam discessit, Cicero sine mora ivit ad conjuratos a magistratibus passim asservatos. Primum ex Palatio accipit Lentulum, eumque per sacram viam mediumque forum deducit ipse primoribus circumfusus, populo rei insolentia attonito cum silentio praetereunte. Transito foro, ubi ad carcerem ventum est, Lentulum vindici rerum capitalium tradidit necandum; pariterque dein Cethegus, et ceterorum quisque eodem deducti, idem supplicium passi sunt. Consul hisce peractis, cum frequentes adhuc in foro videret conjuratorum globos, nescientium, quae acta erant, noctemque, quasi superforent isti atque eripi possent, opperientium, alta voce pronunciavit: VIXERUNT.

*) Conf. de omni Catilinae conjuratione, praeter quatuor Ciceronis orationes Catilinarias, *Sallustius* (in Catilina) *Dio Cass.* lib. XXXVI. cap. 24—42. *Appianus* de bello civili lib. II. cap. 1—8. *Vellejus Paterculus* lib. II. cap. 34. 35. et *Plutarchus* l. c.

urbem sua opera esse salvam. Quod jus jurandum, tale atque tantum, populus Romanus universus in illa concione, juratus ipse, una voce approbavit. Itaque tantam et gloriae et potentiae invidiam consecutus est Cicero, ut, nisi Cato trib. pleb. intercessisset, ceteri tribuni plebis cum Caesare legem forsan perfecissent, qua suaserunt, Pompejum cum exercitu accersendum. Etenim tali in cacumine Reipublicae constitutus, non potuit fieri, quin sibi ob ipsum, quo gaudebat, locum, inimicorum magnam conflaret copiam, etiamsi hominum invidiam nimio gloriae studio et eximia quadam dicacitate non auxisset *).

Quinto post Consulatum anno, cum interea forensibus inprimis laboribus vacasset **), ac nunc aetatis annum quinquagesimum nonum ageret, a Clodio,

*) Permulta hujus dicacitatis, ut omnino lepide faceteque a Cicerone dictorum, exempla affert *Plutarchus* cap. 25. 26 et 27. conf. cap. 7 et 9.

**) Post orationem pro *L. Murena* adhuc in Consulatu habitam, *L. C. Syllum* dictatoris propinguum, ambitus reum, *Archiam poetam*, veterem magistrum, de civitate in judicium vocatum, ac anno ante exilium *L. Val. Flaccum*, qui suo consulatu Asiam obtinuerat, repetundarum accusatum, publice defendit. Eodem fere tempore non solum commentarios de consulatu suo graece composuit, sed res quoque in Consulatu suo gestas poemate trium librorum descripsit.

tribuno plebis insolentissimo et audacissimo, Ciceroni ob testimonium in judicio latum *) infenso, de Catilinae conjuratis sine ulteriori judicio interemtis ita petitus est, ut cum omni fere ordine equestri vestem mutaret, cumque nobilissimis adolescentibus viginti millibus sordidatus populo supplicaret. Cumque Crassus inimicis faveret, Caesar ipsi iratus esset, Pompejus autem, Caesaris gener, deserto amico, vel Caesari obsequeretur, vel molliter ageret, Cicero, ne rem publicam modo servatam sua causa in discrimen et periculum adduceret, ultro exilium petiit. Primum Siciliam, deinde Macedoniam se convertit, ubi Philiscus, Philosophus gloriae vanae contemtor, Ciceronis animum nimis demissum moestumque optimis sententiis consolabatur **), dum interea Romae non modo lex Clodii ab inimicis ejus confirmaretur, sed res quoque publicarentur, villae inflammarentur, domus solo aequaretur. Verum Clodii audacia et furore ipsum Pompejum petente, invidiaque hominum aut extincta aut minuta, sexto et decimo mense postea summo et populi et senatus studio ab exilio re-

*) Nam cum Pompejae Caesaris uxori stuprum inter sacra intendisset, atque in judicium vocatus se Romae fuisse negasset Clodius, Cicero, uti nonnulli putant, a Terentia uxore incitatus, cum testis citaretur, contrarium, sicuti verum erat, affirmavit.

*) Quod colloquium exponit Dio Cassius libr. XXXVIII.

vocatus est. Nam non Senatus solum decrevit, ut iis, qui ex tota Italia salutis M. Tullii causa ad comitia convenerant, agerentur gratiae, sed ejus iter quoque a Brundusio Romam ita celebrabatur, ut nulla regio, nullum municipium, nulla praefectura aut colonia esset, ex qua non publice ad Ciceronem venerint gratulatum *). Ad urbem autem ita venit, ut nemo ullius ordinis homo nomenclatori notus fuerit, qui ipsi obviam non venerit. Itaque ipse Plutarchus affirmat, infra veritatem esse, quod postea dixerit Cicero, se humeris Romam reportatum fuisse. Quo facto non solum Senatui, sed etiam populo Romano, gratias egit Cicero **); pontificibusque persuasit, ut sibi aream domus, a Clodio Libertati consecratae, restituerent ***).

*) Brundusio profectus per Neapolim, Capuam, Sinuessam Minturnas, Formias, Terracinam, et demum Ariciam, Romam venit. Conf. *Plutarchus*, *Cic.* in Pison. cap. 22. *pro* Sectio cap. 63. Epist. 1. lib. IV. ad Atticum.

**) Jta *Dio Cassius* l. c. Ciceronem eas orationes, quae inscribuntur *post reditum in Senatu* et ad *Quirites post reditum*, tales habuisse, neque constat neque verisimile esse videtur.

***) Hinc orationis *pro domo ad Pontifices*, vix Ciceronianae, ansa et ratio repetenda. Eadem ratio orationis *de Haruspicum responsis* esse videtur, in qua auctor harusp. resp. contra Clodium interpretatur, qui concione de sacris habita Ciceronis domum consecratam, profanatam declaraverat.

Cumque non solum domus sed etiam villae illi restituerentur, auctoritasque Senatoria et consularis rediret, praeter cetera negotia, consuetudinem veterem amicos et clientes publice defendendi repetiit, in suis rebus interdum timidus vacillansque, in aliorum semper fortis et constans. Itaque hoc tempore orationes habuit, quae extant, pro *P. Sextio*, *L. Corn. Balbo*, et *M. Coelio*, eamque *de provinciis consularibus*, in qua suasit, ut Syria et Macedonia (tum a Gabinio et Pisone occupatae) Pompejo et Crasso decernerentur, Galliae Caesari non adimerentur. Ob hanc rem, cum Piso ex Macedonia revocatus in Senatu de Cicerone quereretur, respondit illi in oratione, quae extat et *Pisonis* vituperationem continet. Mox cum quinquagesimum et secundum annum ageret scripsit *tres libros de Oratore* *); nec non instituit scribere Politica, sive de optimo statu civitatis et de optimo cive. Sed causis judiciisque iterum districtus praeter orationes quasdam non superstites (pro Messio Druso, et M. Aemil. Scauro) non solum *Plancium* ambitus reum, qui exulem in Macedonia quaestor receperat, sed etiam A. Gabinium, qui consul cum Pisone Ciceronem inprimis ex urbe

*) Libellum *Oratoris* titulo inscriptum seriori aetate, cum fere annum LXI. ageret, ac *Catonis* apologiam jam absoluisset, scripsisse apparet ex cap. 10. *Orat.*

expulerat, repetundarum accusatum, rogatu Pompeji, singulari quadam animi et humanitate et nobilitate (etsi frustra) defendit *).

Verum in Clodium, hostem improbissimum, non tam miti erat animo. Nam non acta solum ejus tribunatus in Capitolio refixas corrupit cum amicis, sed interfectorem quoque Clodii, *T. An. Milonem*, de vi accusatum, publice defendit. Cui judicio cum Pompejus cum armatorum corona praesideret, Cicero, exceptus Clodianorum acclamatione, sicuti ad dicendum fere semper trepidus accedere solebat, non modo orationem cum haesitatione corporis vocisque exorsus est, sed eorum quoque, quae antea meditatus erat, oblitus, nihil profecit. Itaque Milo, ambitus quoque et sodalitiorum reus, condemnatus Massiliam exul se contulit **).

*) Ita *Dio* lib. XXXIX. et *Valerius Max.* lib. IV. cap. 2. Conf. orat. *pro Rabirio.* Etenim damnato Gabinio, quod accepta pecunia Ptolemaeum in regnum restituisset, cum ex ejus bonis tantum pecuniae, quantum lite aestimata requirebatur, redigi non posset, ex capite legis Juliae de repetundis, *quo ea pecunia pervenisset, C. Rabirius,* quasi ad eum ea pecunia pervenisset, accusatus, a Cicerone, oratione itidem superstite, defensus est.

**) Illuc cum Cicero Miloni orationem elaboratam misisset, Milo rescripsit, „*bene sibi evenisse, quod illam in judicio non habuisset, nunquam enim ita futurum fuisset, ut tantos mullos Massiliae ederet.*“ *Dio.* lib. XL.

Tum temporis Cicero in locum Crassi, a Parthis cum exercitu occisi, *augur* factus, literis se tradidit, ac libros praeclaros de legibus scripsit, quorum tres tantummodo temporis injuriam effugerunt. Verum enimvero ejus otium, novis identidem curis districtum et implicitum, mox turbatum est. Nam cum ii, qui ex praetura aut consulatu in provincias non iverant, suscipere id negotii cogerentur, Ciceroni Cilicia tanquam provincia consularis cum exercitu contigit, eo mandato, ut regem Cappadociae Ariobarzanem cum regno servaret. Quod ille non solum integre ac sine armis confecit, sed etiam Cilices post Crassi cladem excitatos pacavit, hostesque, latronum more Amanum montem incolentes, cum magna clade sustulit. Ob has res, cum singulari insuper vigilantia, liberalitate, comitate, et integritate emineret, ab exercitu *Imperator* appellatus est *). Redeunti per Athenas, ubi lubens commorabatur, atque a Graecia fere omni cum veneratione excepto, Senatus triumphum decrevit ob res bene gestas. Quod Cicero recusavit, bello civili inter Caesa-

*) Uberius res suas bellicas describit ipse epist. ad Catonem ad famil. XV. 4 et ad Atticum V. 20.

rem et Pompejum jam exarso, *unice cavens concordiae publicae* *).

Ac primum quidem cum utrumque placare ac delinire frustra studuisset, in utramque partem nutavit, Pompejum ob causam, Caesarem ob prudentiam praeferens; tandem vero, Caesare in Hispaniam profecto **), ad Pompejum transivit. Quod Cato ob rempublicam minus probavit, ipsumque facti poenituit ***). Itaque non solum nihil profecit, sed post pugnam Pharsalicam quoque, cum ad eum Cato ob dignitatem consularem imperium deferret, non sine vitae periculo recusavit, sibique belli finem fecit. In gratiam Caesaris reversus, nihil praeter dignitatem expertus est, cumque Catonis Uticensis, hoc est, reipub-

*) Sunt verba *Velleji Paterculi* II. 48.

**) Secundum Plutarchum, Caesar Ciceroni per familiaris literas significaverat, se in ea esse sententia, ut aut ad suas partes accederet, aut ob aetatem neutri parti addictus in Graeciam se conferret. Quo facto Cicero admiratus, non ipsum Caesarem ad se scripsisse, irate rescripsit, *nihil se indignum rebus suis facturum*. Conf. ad *Attic*. VII. 17.

***) Epist. ad fam. 5. lib. VII. *Cujus me facti poenituit non tam propter periculum meum, quam propter vitia multa, quae ibi offendi, quo veneram.* Itaque eum risisse et improbasse Pompeji consilia, neque a dicteriis abstinuisse, Plutarchus narrat.

licae vindicias scripsisset, Caesar ea libertate minime offensus, *Anticatonem* edidit, in quo libro Ciceronem collaudavit cumque Pericle et Theramene comparavit *).

In Caesaris dominatione Cicero fere per triduum ita vixit, ut et rebus suis domesticis consuleret **), et studia philosophiae repeteret ***), et otium omnino

*) Scilicet ob ancipitem in republica faciendi dicendique sapientiam, qua et *Themistoclem* praeter illos floruisse, Cicero affert de Orat. III. 16. Conf. Cic. in Bruto c. 72. De *Anti-Catone* Caesaris vid. Cic. ad Attic. XII. 40. Quint. III. 7. Tacit. Ann. IV. 34. Gellius XIII. 18.

**) Terentia, quae maritum exulem, nec non ejus rem familiarem neglexerat, dimissa, cum Publilia virgine, cujus bona tanquam fidei commissarius heres custodiebat, matrimonium iniit, eo potissimum consilio, ut ejus opibus aes alienum dissolveret. Quam deinde, cum de morte Tulliae, filiae carissimae, laetari videretur, Plutarcho auctore, itidem dimisit.

***) Praeter librum *de Consolatione* (ob mortem Tulliae scriptum) ac *Hortensium*, apologiam philosophiae continentem, opera perdita, scripsit hoc tempore, IV. libros *academicos* (quorum duo restant) V. libros *de finibus bonorum et malorum*, totidem *Tusculanarum quaestionum*; quibus adjunxit brevi post Caesaris mortem III. libros *de Natura deorum*, II. *de Divinatione*, libellos *de Senectute* et *de Amicitia*, ac III. libros *de officiis*; quae opera cuncta supersunt. Instituisse eum hac aetate *Historiam patriae*, a qua absolvenda postea inpeditus est, Plutarchus acceperat. Sed *Epistolas Ciceronis* ad clarissimos viros scrip-

cum dignitate haberet. Neque tamen a republica animo et consilio prorsus abfuit. Nam et in Senatu pro M. Cl. Marcello restituto gratias Caesari egit, et *Q. Ligarium*, Pompejanum *), *Dejotarumque* regem coram Caesare peculiaribus orationibus defendit; nobilissimosque insuper civitatis juvenes praeceptoris modo exercuit instituitque, quorum consuetudini postea potissimum debuit, ut summam rursus in urbe auctoritatem reciperet **).

Nam post Caesaris mortem, cujus Cicero, quamvis pristinae reipublicae inter unius dominatum desiderio semper vexatus, et M. Bruto amicissimus, tamen particeps non fuit ***), non solum ipse pacis et con-

tas accuratissimam illius aetatis rerum publicarum historiam continere, constat, ita ut, teste *Cornelio Nepote* (in Vita Attici) iisdem non solum, quae vivo se acciderint, sed etiam futura, singulari quadam divinatione, ostenderit.

*) Oratione pro *Ligario* tantam Orator jam senescens eloquentiae vim ostendit, ut cum pharsalici proelii periculum Tuberonisque in Caesarem intentum telum describeret, Caesari, tanto viro, subito tremore correpto, libelli, quos forte tenebat, ex manu deciderent.

**) In his erat *Pansa, Hirtius* et *Dolabella*. Conf. *Quint.* XII. 11. 6. et VIII. 3. 54. Cic. ad fam. I. 7. et IX. 16. ubi *Hirtium* et *Dolabellam dicendi discipulos, coenandi magistros* se habere, facete narrat.

***) Ciceronis consilio Caesarem interfectum esse, postinde Antonius ei in Senatu objurgavit, quod Caesare inter-

cordiae summus auctor fuit, sed rempublicam quoque, mox tumultu et bello civili iterum turbatam, ad triumviratus iniquissimi dominationem ac vitae finem usque suo potissimum consilio per biennium rexit. Ac primum quidem praeclaro Atheniensium exemplo induxit Senatum, ut omnium sub Caesare actorum oblivionem, praeterea Bruto et Cassio eorumque sociis provincias decerneret *). Verum, plebe ab Antonio inter funera Caesaris excitata, cum Brutus et Cassius urbe cedere cogerentur, et Antonius, impotens sui ac Ciceroni, ab ejus moribus abhorrenti, infensus, Senatus auctoritatem contemneret, iter in Graeciam instituit eo consilio, ut anni sequentis initio, ubi Hirtius et Pansa, egregii cives et amici, consulatum auspicaturi essent, Romam rediret **). Urbem ex itinere consilio amicorum revo-

fecto statim cruentum alte extollens pugionem M. Brutus Ciceronem nominatim exclamaverit. Conf. *Philipp.* II. 11. Neque non *Dio* l. 44. narrat, percussores Caesaris, cum e curia in forum se contulerint, crebro Ciceronem exclamasse. — Enimvero quod post tale facinus tantum in republica nomen tanquam suis partibus favens lubentes praetulerint conjurati, mirum non esse videtur.

*) Scilicet M. Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, Dec. Bruto Gallia citerior decernebatur.

**) Hoc tempore in ipsa navigatione *Topica ad Trebatium*, cum secum libros non haberet, memoria repetita, con-

catus, ibique ab omni civium multitudine honorificentissime exceptus, cum ab Antonio aperte laederetur, libertatemque reipublicae ejus insolentia et dominatione in periculo esse sentiret, extrema vitae suae aetate *) orationibus continuis, quas ad Demosthenis exemplum *Philippicas* **) inscripsit, et Antonium impugnavit, et rempublicam defendit.

scripsit, et Rhegio ad Trebatium misit. Miserat quoque paulo ante ad Atticum libros duos *de gloria*. De quibus v. Epist. ad Atticum XVI. 6. de officiis II. 9. et *Gellius* XV. 6. Animadvertendum, *Petrarcham* in *Epistolis* suis scribere, se hos libros *de gloria* (nunc sane perditos) ipsum habuisse.

*) Cum aetatis annum sexages. tertium ageret, quem annus fatalis secutus est.

**) *Prima orat. Phil.* exposuit itineris consilium, disputavit de Antonii injuria et Caesaris actis, simulque Antonium et Dolabellam coss. ad rempublicam moderate regendam cohortatus est. Ob quam cum Antonius eum conviciis impurissimis peculiari orat. impugnasset, respondit Cic. *secunda Phil.*, domi elaborata, nec habita, *nobili et divina*, ut Juvenalis Sat. X. v. 125. ait, in qua et crimina sibi objecta refutat et totam Antonii vitam persequitur et vituperat.

Ceteris *orationibus philipp.* XII. (praeter *nonam*, quae ad *Dolabellam* bello persequendum spectat, et *decimam*, qua *M Brutum* ornat, qui Ciceronis filii in Macedonia legati singulari virtute *C. Antonium*, M. fratrem, vicerat et ceperat), *M. Antonium*, urbe jam egressum, per-

Quod quidem ita fecit, ut simul Octavianum, juvenem ambitiosissimum atque a Jul. Caesare adoptatum, qui ipso tanquam patre uti simulabat, eveheret, tum quod Antonio ejus virtute et fortuna melius resisti posse putaret, tum quod summam omnino reipublicae causa in eo spem poneret. Verum enimvero cum in bello contra Antonium civili Hirtius et Pansa Coss. occubuissent, Antonium Lepidus cum exercitu recepisset, Octavianus, optimatum causa subito relicta, utrumque accersivisset, ac spe summae potentiae elatus, agens vix annum aetatis vicesimum, Consulatum postulasset, serius intellexit, se a juvene perfidissimo deceptum reipublicae tetrum hostem educavisse. Itaque non solum monuit Caesarem, ut a postulatione desisteret, sed cum frustra id egisset, adpropinguante reipublicae discrimine, in Senatu dixisse fertur, *Caesarem laudandum et tollendum esse*, cum, teste Vellejo, aliud diceret, aliud intelligeret *).

sequitur, pacem cum eo continuo dissuadet, hostem patriae declarat, belloque primum per *D. Brutum* (Galliam citeriorem, in quam Antonius confugerat, retinentem) deinde per Hirtium et Pansam Coss. Caesaremque Octavianum impugnandum censet, superatoque gaudet.

*) Conf. *Vellejus Paterc.* lib. II. c. 62. qui hoc loco *Dioni* et *Appiano* opponendus est. Neque non Plutarchus in

Verum eadem conspiratio et reipublicae libertatem et libertatis patronum uno ictu sustulit.

Nam cum Caesar Octavianus Consulatum vi extorsisset, et Antonio Lepidoque junctus, triumviratum ad quinquennium reipublicae opprimendae causa constituisset, illi non solum provincias imperii Romani *), sed etiam caedes bonorum civium inter se partiebantur. Itaque Antonio flagitante, Lepido non recusante, Octaviano cedente **), M. Tullius Cicero, cum sexagesimum quartum aetatis annum ageret, cum Quinto fratre dilectissimo ejusque filio, proditus a liberto, quem educaverat, et occisus ab homine, quem

vitae Ciceronis postremae narratione iniquus est, cum illi ineptam ambitionem obtrudat, Octaviumque ab eo hoc tempore ad Consulatum evectum narret. Conf. *Cicero ad Brutum* ep. 10., ad fam. XI. 20. 21. Secundum alios Octavianus, ad praetextum voluntatis mutatae, primum questus fuisse dicitur, quod alii puerum se, alii *ornandum tollendumque* jactassent. V. *Sueton. in Augusto* cap. 12.

*) Caesar obtinuit utramque Africam cum Sicilia et Sardinia, Lepidus Hispanias et Galliam Narbonensem, Antonius reliquas Gallias. V. *Appianus* lib. 4.

**) Ut inter se convenirent, Ciceronem Caesar, L. Paulum fratrem Lepidus, L. Caesarem avunculum Antonius proscribi permisit. Etenim docuerunt triumviri, quod ait *Plutarchus*, nullum homine esse immanius animal, si libido ei sit cum potentia.

defenderat, diem supremum obiit *). Ejus caput et manus, eloquentiae divinae instrumenta, Romam delata atque in rostris posita, civium luctus diu aluerunt, Antonii insatiabile odium vix placarunt **).

---

*) Conf. h. l. *Plutarchus* cum *Appiano, Dione, Paterculo, Valerio, Livio* aliisque auctoribus apud Senecam (Suasor. lib. I. 7.) qui parum inter se consentiunt. Filium Ciceronis, superstitem, mox a Caesare, Antonium debellante, consulem cooptatum eoque Consule ex Senatus consulto Antonii statuas dejectas, ceteros honores abolitos, *Marci*que praenomen Antoniae genti in posterum prohibitum fuisse, *Plutarchus* refert.

**) Adversus quem praeclarum epiphonema Paterculi l. c. „*Rapuisti tu M. Ciceroni lucem sollicitam, et aetatem senilem, et vitam miseriorem te principe, quam sub te triumviro mortem, famam vero gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris. Vivit vivetque per omnem saeculorum memoriam, dumque hoc vel sorte vel providentia vel utcumque constitutum rerum natura corpus, quod ille paene solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia illuminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem Ciceronis trahet; omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum execrabitur; citiusque in mundo genus hominum, quam hujus nomen cadet.* In quibus verbis si aetatis prioris simplicitatem desideramus, tamen libertatem scriptoris sub Caesare Tiberio vindicem reipublicae laudantis miramur.

Restat, ut de moribus Ciceronis pauca adjungam. Nam cum *mores* hominis (graeco nomine *characterem* appellant) ab *ingenii* viribus et ab *animi* facultatibus pendeant, cumque idem in virorum magnorum opera literaria cadat, horum moribus investigandis declarandisque et fontem recludimus, ex quo tanta opera fluxerunt, et exemplum praebemus, ad quod exigere et cum quo comparare ea possimus.

Quapropter si *Philologia* recentior, cum grammatica criticaque emendatiori, tum rerum indagatione doctiori, et ad omne literarum genus accomodata, et ad percipiendam antiquitatis simplicitatem et venustatem apta, majori quam antea fructu successuque nobis aperuerit *auctorum classicorum circulum* *), (quem talem atque tantum nullius nostrae aetatis nationis literatura vel leporibus deliciisque assequi, vel artibus regulisque superare poterit,) addendum huic recentioris doctrinae laudi id etiam videtur, ut

*) Sermonem hic esse de Graecorum Romanorumque editionibus praeclaris, quas (post Batavorum nonnullorum studia) Germanorum inprimis reipublicae literariae deberi, nemo non, a partium studio alienus, vir literatus concedat, vix puto monendum esse.

quorum scripta interpretemur, eorum vitam quoque et mores investigemus. Quod quantum ad omnem antiquitatis fructuosam imitationem, et ad auctorum clarissimorum ingenium et animum intelligendum valeat *), manifestum esse videtur.

Ciceronem prae omnibus suae aetatis Romanis eximium et *hominem* et *civem* fuisse, cum vitae ejus historia probat, tum scripta ejus candida luculentaque demonstrant. Nam uti Catonis, viri fortissimi, austeritatem singulari humanitate superavit, sic, animo quamvis excelso sublimique natus, Caesaris, summi et hominis et viri, vitium effugit, utpote qui *civis* nomen aspernabatur, cum sibi reipublicam, non se reipublicae submitteret. Huic eximio patriae et reipuplicae amori accesserunt et incredibilis quaedam in rebus agendis prudentia ac dexteritas, quae tanta erat, ut inter diversissimarum factionum dominationem ac ipsa bellorum civilium discrimina auctoritatem senato-

*) Quapropter ejusmodi commentationes, quibus *antiquorum scriptorum* vita, mores, ingenium, animus, stylus, declarentur depinganturque, non peculiaribus in libris (quod huc usque maxime usu venit), sed *in ipsis editionibus* suo quaevis loco edendae esse videntur. Estque hoc nomine *Bipontina* scriptorum classicorum *editio*, vitas eorum suo quasvis loco docte exponens, laude sua ornanda.

riam tueretur, et praeclara quaedam erga cives eximios observantia, qua factum est, ut suam cuique laudem tribueret, quin inimicis, dummodo reipublicae faverent, injurias singulari comitate condonaret. Etenim quantus et clientium patronus et amicorum amicus fuerit, cum orationum pro illorum salute habitarum, tum epistolarum ad hos studiose scriptarum longa series manifestat, ex quibus et singularis quaedam patris fratrisque caritas pietasque elucescit.

Cui animo par erat ingenium ejus versatissimum, ab omnibus partibus excultum, quavis arte et disciplina praeclara subactum, ad omnem rationem et intelligentiam aptum, neque ab ipsa lepide et facete dictorum *), saliumque urbana captatione alienum.

*) Conf. *Quint.* lib. VI. III. qui Quintum fratrem aut Tironem, libertum Ciceronis, aut incertum nullo judicio collegisse dicta ejus refert. Quorum collectionem J. Caesarem quoque sibi comparasse constat, qui quanta ingenii Ciceroniani admiratione fuerit, inde patet, quod Tullium omnium triumphorum lauream adeptum fuisse majorem dixit, cum plus esset, *ingenii Romani* terminos in tantum promovisse, *quam imperii. V. Plin.* H. n. lib. VII. c. 30. Spectare hoc inprimis Graecae philosophiae ad Romanos per Ciceronem translationem, nec non ejus laudem oratoriam videtur.

His facultatibus instructus ac nihil humani a se alienum putans, non solum candide aperteque agere sed etiam loqui solebat, nullaque arte neque in timore doloreque dissimulando, neque in poenitentia declaranda usus, ipsam inconstantiam cum vitae sapientia conjunxit ac tanquam eximiae prudentiae civilis effectum vere probavit.

Enimvero, quae apud alios homines ex animo et ingenio effluere vitia solent, ea ex virtutibus originem in Cicerone duxisse apparent. In periculo fortis, ob periculi divinationem timidus, in republica defendenda constans, ob temporum et factionum rationem inconstans, prudentia versabilis, caritate querulus, urbanitate et acumine dicax, reipublicae denique amore gloriosus esse videbatur.

In tanta morum, uti videtur, varietate, cui virtutis civilis humanitatisque excelsae signum impressum esse animadvertimus, frustra praecipuam eximiamque animi ingeniique propensionem quaereremus, nisi et ipse saepius scriptis indicasset, et omnis vita eam prodidisset.

Etenim sicuti in summis viris nihil mediocre est, quod Caesar ambitione et dominatione, Cato gravitate et sapientia, Lucullus magnificentia et luxuria eximia probavit, sic Ciceroni inerat incredibile quoddam gloriae studium, non fictae illius ac brevis, simulatione et

inani ostentatione spectatae, sed verae ac stabilis *), rebus praeclaris, justitia, et patriae amore comparandae. Quod studium si ad principia philosophiae exegisset, quam ipse profitebatur, veram illam et sapientem animi magnitudinem consecutus fuisset, quae *honestum* illud, quod maxime virtus sequitur, in *factis* positum, non in *gloria* judicat **). Jam vero cum tanquam *civis Romanus* in clarissimo Reipublicae theatro constitutus, ipsorum cum virtute factorum mercedem *gloriam* sibi proposuisset, ad eum in omni vita publica finem maxime contendit; quodque alii maleficiis frustra quaerunt, id virtute aperte petiit ***).

*) Conf. *Cic.* de officiis lib. II. c. 12. et 13. ubi veram gloriam definit, dictum Socratis praeclarum afferens, qui hanc viam ad gloriam maximam et quasi compendiariam dicebat esse, *si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset.*

**) Sunt ipsa fere Ciceronis verba de off. lib. I. cap. 19. ubi philosophum audimus.

***) Conf. *Cic.* in Orat. pro Archia c. II. ubi non philosophus, sed Consularis romanus loquitur. „Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, praeter hanc laudis et gloriae; qua quidem detracta, judices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitae curriculo, et tam brevi, tantis nos in laboribus exerceamus? Certe

Tales erant mores Ciceronis, quos vita probavit, scriptis expressit.

Quanta enim animi elatio, quae gloriae cum virtute copulatio, qui reipublicae amor, quod libertatis desiderium, in orationibus et scriptis publicis? quae justitiae et officii pietas, quae comitas, quae humanitas, quae caritas, in epistolis? ita ut illis *vitam publicam*, his *privatam* exposuisse videretur, nisi omnis ejus vita tam arcte cum republica conjuncta fuisset, ut epistolis quoque res publicas quam suas mandare maluerit.

Quod sapientiae verae studium, quae gravitas, quae officiorum commendatio, qui rerum vanarum contemtus in scriptis philosophicis? Quod acumen in ratiocinando, quae subtilitas in definiendo, quae claritas in praecipiendo in rhetoricis?

Denique cum ingenii regula ratioque, sicuti animi motus et vis, *stylo* spectetur, qui omnium sermonis virtutum in ejus stylo concentus? ita ut brevem et copio-

si nihil animus praesentiret in posterum, et si, quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas: nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. *Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes et dies animum gloriae stimulis concitat, atque admonet, non cum vitae tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam.*

sum, simplicem et ornatum, mollem *) et nervosum, nunquam non aptum, ac denique *universalem* se scriptorem ostendat, non singulari, ut Tacitus, neque peculiari, ut Livius, sermone usus, sed ingenium ab omnibus partibus excultum, sensumque pulchri verique rectum et versatum, stylo cuivis homini gentique politae probato exprimens.

*) Ciceronem, tanquam Oratorem, hac parte Demosthenem, semper fortem et nervosum, uti verborum numerosa compositione et periodorum ambitu grandi ac magnifico, superare, dubium non esse videtur. Nam Demosthenes licet ratiocinandi recta ratione, et eloquentia virili omnem ornatum aspernante Ciceroni praeferendus esse appareat, hic tamen versatior atque ad varios etiam dulces mitesque affectus exprimendos aptior est. Hinc *Quintilianus* l. c. Ciceroni vim Demosthenis, copiam Platonis, et jucunditatem Isocratis tribuit.

III. CHRONOLOGIA ORATIONUM,

Ad Fr. Fabricii, et And. Schotti rationes exacta.

Anno U. C.	Anno Cic.	CONSULES ROM.	ORATIONES.
672	26	*M. Tullius Decula.* *Cn. Cornelius Dolabella.*	CICERO causas agere coepit publicas, ut in Bruto ait. Privatam pro QUINTIO apud Aquilium Gallum egit, an. agens sextum et vicesimum.
673	27	*L. Cornelius Sylla Felix, II* *Q. Caecilius Metellus Pius.*	SEX. ROSCIUM parricidii reum defendit, anno aetatis XXVII. quo et Demosthenem Athen. Oratorem dicere coepisse κατὰ ᾿Ανδροτίωνος observat Gellius XV. 28.
674	28	*App. Claudius Pulcher.* *P. Servilius Vatia Isauricus.*	
675	29	*M. Aemilius Lepidus.* *Q. Lutatius Catulus.*	
676	30	*Mamercus Aemilius Lepidus.* *D. Junius Brutus.*	
677	31	*Cn. Octavius.* *C. Scribonius Curio.*	Pro Q. ROSCIO COMOEDO dixit. Quaestor creatur.
678	32	*L. Octavius.* *C. Aurelius Cotta.*	

Chronologia Orationum.

Anno U. C.	Anno Cir.	CONSULES ROM.	ORATIONES.
679	33	*L. Licinius Lucullus.* *M. Aurelius Cotta.*	
680	34	*M. Terentius Varro Lucullus.* *C. Cassius Varus.*	
681	35	*L. Gellius Poplicola.* *Cn. Corn. Lentulus Clodianus.*	
682	36	*Cn. Aufidius Orestes.* *P. Cornelius Lentulus Sura.*	
683	37	*M. Licinius Crassus.* *Cn. Pompejus Magnus.*	Edilis Curulis creatur. In Q. CAEC. et in VERREM.
684	38	*Q. Hortensius.* *Q. Caecilius Metellus Creticus.*	Pro M. FONTEJO dixit, et pro A. CAECINA. Edilitatem gerit.
685	39	*Q. Marcius Rex.* *T. Caecilius Metellus.*	
686	40	*C. Calpurnius Piso.* *M. Atilius Glabrio.*	
687	41	*M. Aemilius Lepidus.* *L. Volcatius Tullius.*	Praetor CICERO Legem Maniliam suasit: dixit et pro A. CLUENTIO AVITO.
688	42	*L. Aurelius Cotta.* *L. Manlius Torquatus.*	
689	43	*L. Julius Caesar.* *C. Marcius Figulus.*	
690	44	*M. TULLIUS CICERO.* *C. Antonius Nepos.*	Agrariae tres. Pro C. RABIRIO, perduellionis reo. In CATILINAM, quatuor. Pro L. MURENA.
691	45	*D. Junius Silanus.* *L. Licinius Murena.*	Pro P. CORN. Sylla.
692	46	*M. Pupius Piso.* *M. Valerius Messala.*	Pro ARCHIA Poëta.

Anno U. C.	Anno Cir.	CONSULES ROM.	ORATIONES.
693	47	*Q. Caecilius Metellus Celer.* *L. Afranius.*	
694	48	*C. Julius Caesar.* *M. Calpurnius Bibulus.*	Pro L. FLACCO.
695	49	*A. Gabinius.* *L. Calpurnius Piso Caesorinus.*	His Coss. adjuvantibus, M. TULLIUS a P. Clodio in exilium ejectus.
696	50	*P. Corn. Lentulus Spinther.* *Q. Caecilius Metellus Nepos.*	(De Reditu suo, et in Senatu, et ad Quirites. Pro Domo sua, ad Pontifices.)
697	51	*Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus.* *L. Marcius Philippus.*	(De Haruspicum responsis.) Pro P. SEXTIO. In VATINIUM. Pro L. CORNELIO BALBO. De Provinciis Consularibus. Pro M. CAELIO.
698	52	*Cn. Pompejus Magnus, II.* *M. Licinius Crassus, II.*	In PISONEM.
699	53	*L. Domicius Ahenobarbus.* *App. Claudius Pulcher.*	Pro Cn. PLANCIO, et pro C. RABIRIO POSTUMO.
700	54	*Cn. Domitius Calvinus.* *M. Valerius Messala.*	Augur fit CICERO.
701	55	*Cn. Pompejus Magnus, III. sine Collega.*	Pro MILONE dixit.
702	56	*Serv. Sulpicius Rufus.* *M. Claudius Marcellus.*	Provinciam Ciliciam sortitus CICERO, eo Proconsul proficiscitur.
703	57	*L. Aemilius Paulus.* *C. Claudius Marcellus.*	
704	58	*L. Cornelius Lentulus.* *C. Claudius Marcellus.*	
705	59	*C. Julius Caesar, II.* *P. Servilius Vatia Isauricus.*	

Anno U. C.	Anno Cic.	CONSULES ROM.	ORATIONES.
706	60	*C. Julius Caesar, Dictator, II.* *M. Antonius, Mag. Equit.*	
707	61	*C. Julius Caesar, III.* *M. Aemilius Lepidus.*	Habita Oratio (pro MARCELLO, et) pro Q. LIGARIO.
708	62	*C. Julius Caesar, III. Dictator.* *M. Aemilius Lepidus, Mag. Equit.* *Eodem Anno C. Julius Caesar, IV. sine Collega.*	Dixit pro DEJOTARO Rege ad Caesarem.
709	63	*C. Julius Caesar, V.* *M. Antonius.*	Philippicam primam, et tertiam habuit in Senatu; quartam ad Quirites: *secundam* scripsit, non habuit.
710	64	*C. Vibius Pansa.* *A. Hirtius.*	Quintam Philippicam dixit in Senatu, sextam ad Quirites, septimam et reliquas in Senatu. Interficitur a M. Antonio VII. Id. Decembr.

INDEX LEGUM,

DE QUIBUS CICERO PASSIM.

Ex Franc. Hotomani, et Joan. Aug. Ernesti Collectaneis.

ACILIA, *Repetundarum.* Tulit Manlius Acilius Glabrio, Tribunus plebis, ejus pater, qui in causa Verrina Quaestor fuit anno U. C. DCLXXXIII. et Consul anno DCLXXXVI. ut repetundarum causa una actione absolveretur, neque causam ampliari liceret. Item, ut qui accusatores constituti essent, potestatem haberent literas et publicas et privatas conquirendi, obsignandi, deportandi. *Verr.* I. 9. 17.

AEBUTIA. Tulit Aebutius Trib. pleb. *Ne quis sibi, aut Collegis potestatem, aut curationem ferret.* Agrar. II. 8.

AELIA, *de Comitiis.* Tulit Q. Aelius Consul cum M. Junio, anno DLXXXVI, ad Tribunorum seditiosas legum lationes coercendas. Ut quoties cum populo ageretur, Augures de caelo servarent: Magistratus, et obnuntiandi, id est denuntiandi, agi per Jovem non licere, et legislationi intercedendi potestatem haberent. Nam cum lex ferretur, Augures de caelo servabant: Magistratus, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent, nuntiabant. Cicero, *in Pison. cap.* 4, centum ante Pisonis et Gabinii consulatum anni latam hanc fuisse legem scribit, non literate, sed oratorie, et suo more.

AGRARIAE, FLAMINII, SEMPRONIA, THORIA, RULLI, FLAVII, PLOTIA, CAESARIS JULIA; de quibus suo loco.

De AMBITU, CAECILIA, CALPURNIA, FABIA, LICINIA, TULLIA: de quibus item suo loco.

ANNALES, quibus constitutum est, quo anno cuique magistratus petere liceret. Tulit primus accuratius *Villius,* qui inde *Annalis* dictus est, quod nomen familiae haesit. *Livius,* XL. c. 44. et *Manut.* de leg. cap. 6. Nam jam ante cum de ea re leges fuisse, dubitare nos Livius non sinit. Sed anni, credo, non satis definiti erant, ut lege Villii. Anni autem constituti sunt Quaesturae 31. Aedilit. 37. Praeturae 40. Consulatui 43. Nam his annis Cicero hos magistratus gessit, qui, suo se quemque anno gessisse, praedicat. Annalem tulit etiam M. Pinarius Rusca Trib. pleb. A. U. DCXXIII. *Cic. de Orat.* II. 65.

ANTONIA, *Judiciaria.* Tulit M. Antonius Consul cum C. Julio, anno DCCIX. Ut tertia Judicum decuria e centurionibus, antesignanis, alaudis, manipularibus fieret. *Philipp.* I. 5.

ANTONIA, *de Suffragiis populi.* Tulit L. Antonius. *Philipp.* VII.

APULEJA, *de Coloniis.* Tulit L. Apulejus Trib. plebis, C. Mario III. L. Valerio Coss. anno DCLII. Ut in singulas colonias ternos cives Romanos C. Marius facere posset. Hoc consilio, ut eo minus huic rogationi de coloniis in Siciliam, Achajam, et Macedoniam deducendis, C. Marius consul resisteret. Sed ea lex perlata non est, ut ex Cicerone intelligitur, *pro Corn. Balbo,* cap. 21.

APULEJA, *Frumentaria.* Instauratio erat, aut confirmatio *Semproniae.* Ei se opposuit Quaestor urbanus Caepio, senatumque docuit, aerarium tantam largitionem ferre non posse. Itaque perlata non est. Vide *Rhet. ad Herenn.* I. 22.

APULEJA, *de Majestate.* Tulit idem. anno DCLII, occasione motuum, qui Romae exorti sunt, cum Cimbri superatis Alpibus, Q. Catuli exercitum invasissent, et equites Romani relictis praesidiis Romam fugissent, qua re imminuta

populi Romani majestas videbatur. *Cic. de Orat.* lib. II. cap. 25. 49.

AQUILIA (forte C. Aquilii Galli Trib. pleb.) *de damno injuria dato.* Ea est, quam Cic. in Bruto, cap. 34, appellat *de Justitia.* Omnibus de damno injuria dato, legibus, quae ante erant latae, derogavit, ut ait Ulpianus l. XVIII. ad edictum.

AQUILIA. Tulit C. Aquilius Gallus, *de dolo malo,* quem tum teneri putabat, cum aliud esset simulatum, aliud actum. Omnium malitiarum everriculum hanc legem appellat Cic. de Nat. Deorum III. 30. Vide et de Offic. III. 14.

ATINIA, *de rebus furto surreptis, non usu capiendis:* cujus haec verba fuerunt, *Quod surreptum erit, ejus aeterna auctoritas esto.* Tulit Tribunus plebis quidam Atinius. Quaestio fuit inter Jurisconsultos veteres, auctore Q. Scaevola, utrum ea lex in praeteritum etiam, an in futurum tantum valeret. Vide Gellium XVII. 7. Cicero quidem diserte, *in Verr.* I. 42. eam his legibus annumerat, quae in posterum statuunt, ex iisque docere suscipit, non posse a Praetore edici in praeteritum.

AURELIA, *Judiciaria.* Tulit C. Aurelius Cotta Praetor, anno DCLXXXIII. Cum, a primis temporibus judiciorum, ea penes senatum fuissent, C. Gracchus (vid. *Sempronia lex*) tulit, ut propter avaritiam senatorum ad equites transferrentur. Hi severissime judicabant, ita ut, ipso Cicerone teste, *in Verr. Act.* I. 13. nunquam eques in judicium aut suspicionem captae pecuniae propter rem judicandam vocatus sit. Sederant tamen iniquiores Senatui, et reos Senatores nimio cupide condemnabant, in primis, si quem constabat, aut in Senatu, aut in Magistratu provinciali, publicanis impudentibus non satis favisse. Itaque cum frustra lege *Livia* et *Plautia* latum esset, ut Equitibus et Senatoribus essent communia judicia; C. Sylla tandem restituit Senatoribus judicia. Sed ne tum quidem, ut

e Cicerone, in primisque Verrinis, intelligi potest, recte judicabant. Itaque, cum diu plebs de judiciis esset conquesta, et verendum esset, ne seditiosus Trib. aliquis inde seditionis movendae occasionem arriperet, legem judiciariam tulit Cotta Praetor Pompejo et Crasso II. Coss. in qua hoc temperamento usus est, ut omnibus ordinibus satisfaceret, quod nulli judicandi potestas eriperetur. Itaque ex illa lege judicia fuerunt inter Senatores, Equites, ac Tribunos aerarios communicata. *Agrar.* I. 2. *Philipp.* I. 8.

CAECILIA, *de ambitu.* Tulit L. Caecilius Trib. pleb. Consule Cicerone anno DCXC. legem, qua ambitus poena imminueretur, et ea constitueretur, quae ante proximam legem fuerat. Nam cum frater ejus de ambitu reus factus condemnatusque esset, adeo aegre tulit eam poenae acerbitatem, quae fratri perferenda erat, ut de ea lege mitiganda cogitaret. Itaque videbatur ea lege res judicatas rescindere velle. Sed, quantum e Cicerone colligere licet, non est perlata. Vide Orationem *pro Sylla*, cap. 22. 23.

CAECILIA DIDIA. Tulerunt Q. Caecilius Metellus, et T. Didius coss. anno DCLV. Ejus duo capita apud Ciceronem. Alterum, *de modo legum promulgandarum,* Phil. V. 3. Alterum, *de duabus rebus non una lege conjungendis;* quod dicebatur, *per saturam* ferre, (*Pro Domo* cap. 20.) Manutio autem placet duas fuisse leges; quod non absurdum est.

CAELIA, *de suffragiis.* Tulit Caelius, Trib. pleb. Q. Caecilio, T. Flaminio Coss. anno DCXXX. Ut etiam in peduellionis judicio, quod Cassia lege tabellaria exceptum erat, populus non voce, sed tabella suffragium ferret. *Cic. de Leg.*

CALPURNIA, *de pecuniis repetundis.* Tulit L. Calpurnius Piso, is qui *Frugi* dictus est, Tribunus plebis, L. Marcio, M. Manilio Coss. anno DCIV, nulla antea cum fuisset. Ut, quibus in provinciis Magistratus populi Romani, eorum-

ve comites pecunias contra leges cepissent, earum provinciarum homines judicio Romae constituto suas pecunias repeterent.

CALPURNIA, *de ambitu.* Tulit C. Calpurnius Piso Consul cum M. Glabrione, anno DCLXXXVI. Ut ambitus damnati omni honoris petitione prohiberentur, certaque pecunia multarentur. *Pro Mur.* 23. *Pro C. Cornelio.*

CAMPANA. Tulit C. Julius Caesar Consul, *de agro campano dividendo.* Ad *Attic.* lib. II. epist. 18.

CASSIA, *de suffragiis.* Tulit L. Cassius Longinus, Tribunus plebis, qui scopulus reorum in Praetura dictus est, cujusque ob severitatem, judices severi dicti sunt Cassiani. *Ut tabellae etiam in judicio populi adhiberentur, praeterquam in judicio perduellionis.* Cic. in Bruto.

CASSIA, *de Senatu.* Tulit L. Cassius Longinus Trib. pleb. C. Mario et C. Flacco coss. propter simultates cum Q. Caecilio, cui populus imperium, ob res male cum Cimbris gestas, abrogavit. Nam ea lege sancitum est, ut, quem populus damnasset, cuive imperium abrogasset, is in Senatu non esset. Vide Cornelianae I. fragm. et ibid Ascon.

CASSIA TERENTIA, *frumentaria.* Vide TERENTIA CASSIA.

CENSORIAE. Sunt formulae, quibus Censores veteres templa aedificanda locabant, ut ex iis a redemptoribus extruerentur et traderentur. Vide Cic, in Verrem I. 55. *Lex censoria* est quoque formula, qua publicanis a Censoribus vectigalia locata sunt, quae et vectigalia ipsa, quae locabantur, et conditiones, quibus locabantur, continebat, ut et populo et redemptoribus prospiceretur. Vide Cic. de Prov. Cons. cap. 5. *Censoriae* leges sunt praeterea constitutiones, et edicta Censorum de aerario et vectigalibus Pop. Rom., de aedificiis publicis, de Populi in Tribus et Centurias descriptione, et similibus rebus. In his erat etiam Constitutio, qua

cautum erat, ne carnifex in urbem ingrederetur, cujus mentio fit in Oratione pro Rabirio, cap. 5.

CENTURIATA lex, dicitur quidquid in comitiis Centuriatis ad populum fertur: ut CURIATA, quidquid fertur in comitiis Curiatis. Vide *Agrar. II.* 11.

CINCIA, *de donis et muneribus.* Tulit M. Cincius Trib. pleb. anno DLIX, Cornelio et Sempronio coss. Ne quis ob causam orandam, donum munusve caperet. Cic. *de Senect.* 4. *De Orat.* II. 7. ad Att. I. 20. Plautus hanc *muneralem* vocat.

De CIVITATE, GELLIA, LICINIA, PAPIA, PLOTIA. Vide suo loco.

CLODIA, *de M. Tullio.* Tulit P. Clodius Trib. pl. Pisone et Gabinio Coss. anno DCXCV. Ut M. Tullio Ciceroni, quod falsum S. C. retulisset, quod cives Romanos indemnatos necasset, aqua et igni interdictum esset, et ne intra quingenta millia passuum ab Italiâ tecto reciperetur: ac ne quis de eo revocando mentionem neque in Senatu, neque ad populum faceret. (*Pro Domo suâ. Post red. in Sen.* etc.)

CLODIA, *de comitiis.* Tulit idem. Ne quis eo die de caelo servaret, quo cum populo agi posset. Ut omnibus fastis legem ferri liceret: qua de causa legem Aeliam et Fusiam a Clodio sublatam queritur Cic. in Sextiana et Pisoniana.

CLODIA, *de regno Cypri.* Tulit idem. Ut Cypro insula in provinciae formam redacta, Ptolomaeus Rex Cypri, sedens cum purpura et sceptro praeconi publico subjiceretur, et cum bonis omnibus publicaretur. *Pro Sextio,* 26. Ut M. Cato Quaestor cum jure praetorio mitteretur in insulam Cyprum, et regiae gazae vendendae, et pecuniae deportandae praeficeretur. (*Pro Domo, et*) *pro Sextio.*

CLODIA, *de Pessinuntio sacerdotio.* Tulit idem. Ut Pessinuntius Matris Magnae sacerdos, suo sacerdotio spoliaretur, fanumque illud Brogitaro, Gallograeco attribueretur. *Pro Sextio,* 26. (*De Harusp. resp.* 13.)

CLODIA, *de provinciis.* Tulit idem. Ut Gabinio Syria, Babylon, Persae, Pisoni Macedonia, Achaja, Thessalia, Graecia, Baeotia, proconsulari imperio mandarentur. *(Pro Domo, et) pro Sextio.*

CLODIA, *de intercessione.* Tulit idem. Ut libera et soluta in ferendis legibus Tribunorum plebis potestas esset, neque intercessione impediretur. Antea enim novem Tribunis obsistere unus poterat. *Pro Sextio. (De Harusp. resp.)*

CLODIA, *de Collegiis.* Tulit idem. Ut collegia, id est, conventus artificum a Numa instituti, et magna ex parte deinde, partim legibus, partim senatusconsultis sublati, restituerentur, multique alii constituerentur. *In Pison.*

CLODIA, *de Censoribus.* Tulit idem. Ne quem Censores in legendo praeterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, et utriusque Censoris sententia damnatus esset, cum antea valeret, quod unus statuisset, nisi alter intercessisset. *Pro Milone.*

CLODIA, *Frumentaria.* Tulit P. Clodius, Trib. pleb. anno DCXCV. Hac primum *Sempronia* sublata est, non qua divisionem frumenti, sed qua pretium. Tulit enim, ut gratis daretur frumentum, quod antea semisse aeris ac triente dabatur. *Ascon.* Orat. in Pisonem, 4.

CORNELIA, *de sententia ferenda.* Tulit L. Cornelius Sylla Dictator. Ut, antequam iretur, causa cognita, in consilium, Quaesitor interrogaret reum, palam an per tabulas vellet sententias ferri. Ex Cluentianae cap. 20. intelligitur eam legem valuisse adhuc tempore celebris illius judicii Juniani; paulo post autem, cum Cicero Cluentium defenderet, obsoletam fuisse, neque amplius observatam.

CORNELIA, *Judiciaria.* Tulit idem, et Consul II. cum Q. Metello Pio, anno DCLXXIII. Ut judicia Equestri ordini adempta, in solum ordinem Senatorium transferrentur. Ita quadrat annorum ratio ab Asconio tradita, cum ait, Equites a

lege Sempronia ad hanc legem annos quadraginta judicasse; cum Cicero oratorio more dicat prope quadraginta. *Cic.* in Divinat. *Ascon.* in eandem.

CORNELIA, *de veneficiis,* quae ante *Sempronia* fuit. Tulit idem. Ea cautum est primo de sicariis, deinde de veneficiis, de coitionibus, de falso, etc. ut quaestiones capitales haberentur. Et poena his constituta est, et deportatio, et bonorum proscriptio. *Pro Cluentio,* cap. 56. Vide Sigon. de Judiciis, II. 31.

CORNELIA, *de proscriptis.* Tulit idem. Ne quis proscriptum juvaret, *in Verr.* I. 47. Ut proscriptorum bona venirent ad Kalend. Junias, et in tabulas publicas ad aerarium pecunia redacta referretur. *Pro. Rosc. Amer.* 43. 44. *Agr.* III.

CORNELIA, *de Testamentis.* Tulit idem. Contra testamentorum subjectores et corruptores: *in Verr.* I. 42. Sed eadem item alia genera falsi complexa est, unde et *de falso* a Jurisconsultis laudatur.

CORNELIA, *de nummis.* Tulit idem. Ne quis nummos adulterinos faceret, infuso deteriori aere in nobilius, aut alio modo quocunque: *in Verr.* I. 42. Continebatur hoc falsi genus lege de falso; sed quod nihil pestilentius esset Reip. quam adulterari nummos, lege peculiari de hoc crimine sanciendum putavit Sylla. Vide *Gravinam* de Legibus, cap. 101.

CORNELIA, *de repetundis.* Tulit idem. Lex ista secuta est *Serviliam,* ex qua cum alia, tum hoc in suam transtulit Sylla, ut, si ex bonis rei condemnati non tantum redigeretur, quantum ei lis aestimata esset, persequi ab iis liceret, ad quos ea pecunia, quam cepisset is, qui damnatus esset, pervenisset. Ex quo legis capite accusatus est, damnato Gabinio, L. Rabirius Postumus. Vide Orationem pro Rab. Post. cap. 4.

CORNELIA, *de provinciis ordinandis.* Tulit idem. Sumptus definiebat, quos liceret civitatibus provincialibus facere

in legatis publice Romam mittendis, ut eos in Senatu laudarent, qui provinciae praefuissent: *Ep. ad Fam.* III. 8. 10. Sanciebat, ut qui provincias ex S. C. lege *Sempronia* haberent, imperium retinerent, quoad in urbem introïssent. Quod sine dubio non hanc vim habebat, ut ex lege imperium haberent, et rem militarem attingere possent praetores, quod Curiata lege habebant; sed ut, si per Curiatam legem imperium haberent, id non tam diu haberent, quoad e provincia decessissent, sed, quoad in urbem introissent. Ceterum quo modo in hac lege calumniatus sit Appius, vide *Epis. ad Fam.* I. 9 Denique, ut tricesimo die postquam in Provinciam venisset successor, de provincia Praetor decederet: *ibid.* III. 6.

CORNELIA, *de civitate.* Tulit idem. Ea lege Volaterranis jus civitatis Rom. ademptum est: ita tamen, ut nexa atque hereditates non tollerentur, hoc est, ut et hereditates capere possent, et per nexum, sive per aes et libram abalienare, quae vellent. Hanc legem negat Cicero valere posse, quia sit contra jus Romanum, quo civitas nemini invito adimi possit. *Pro caecina*, cap. 33.

CORNELIA, *majestatis.* Tulit idem. In eos, qui majestatem pop. Rom. minuissent. Ea dicitur *in Pisonem.* cap. 21. vetare haec: educere e provincia exercitum, bellum sua sponte gerere, in regnum injussu populi et Senatus accedere: et *pro Cluentio*, cap. 21. legiones sollicitare: *in Verrem.* I. cap. 5. vivos dimittere hostes populi Romani accepta pecunia: *Ep. ad Fram.* III. 11, ne in quemvis impune declamare liceret. Quicunque amplitudinem dignitatemque populi laesisse convinci poterat, is majestatis convictus putabatur, ut docet auctor Rhetoric. ad Herenn. II. 12.

CORNELIA, *de Magistratibus.* Tulit idem. Ut iis, qui suas partes in civili bello secuti essent, honores ante tempus capere jus esset. *Acad.* II. 1. Ut proscriptorum liberi honorum petendorum potestate privarentur. *in Pison.*

CORNELIA, *de Tribunis plebis.* Tulit idem. Ne Tribunis plebis ferendarum legum concionandive jus esset, neve ad eos provocatio esset, ut ne iis intercedere liceret, neve iis, qui Tribuni plebis fuissent, alios postea magistratus capere liceret. Ascon. *in Verr.* III.

CORNELIA, *de Sacerdotiis.* Tulit idem. Ut jus creandorum sacerdotum a populo, (cujus haec lege Domitia potestas erat) ad Collegia sacerdotum tranferretur: iique ex vetere more tributis Comitiis cooptarentur. *Ascon in Divin.*

CORNELIA, *de M. Tullio Cicerone.* Tulit Centuriatis comitiis P. Cornelius Lentulus Consul cum Q. Metello, anno DCXCVI, et cum omnibus magistratibus, praeter unum Praetorem App. Claudium P. Clodii fratrem, et duos Tribunos plebis, Sex. Attilium Serranum, et Numerium Quintium, pridie Non. Sextiles. Ut M. Tullio Ciceroni redire in civitatem, venireque in Senatum liceret.

CURIA, *de Patrum auctoritate.* Tulit M. Curius Trib. pleb. *Dentatus* appellatus, M. Fulvio Paeto, T. Manlio Coss. anno DCLIV. Ut ante Comitia Magistratuum, Patres auctores fierent. *Cic. in Bruto,* 14.

CURIATA lex dicebatur olim, quae in Curiatis comitiis de eorum imperio ferebatur, qui in provincias mittebantur: videlicet quid cuique imperii, atque ornamenti attribui placeret. Postea vero non ab universo populo, sed a XXX. Lictoribus ad speciem atque usurpationem vetustatis, hoc est, ad triginta veteres Curias repraesentandas constitutis, jubebatur. *Agrar.* II. 12. Hinc *lege Curiata ornari,* ibidem, *cap.* 10. est Curiatis comitiis accipere imperium, et potestatem rei militaris administrandae. Habebantur etiam Curiata *de adoptione,* ut exemplum probat P. Clodii, qui comitiis Curiatis a Plebejo adoptatus est.

DOMITIA, *de Sacerdotiis.* Tulit Cn. Domitius Ahenobarbus Trib. pleb. C. Mario III. L. Aurelio Coss. anno

DCL. Ut non sacerdotum Collegia, quem vellent, cooptarent, sed populi id beneficium esset. Quod autem religio vetare videbatur, ne populus Sacerdotes faceret, eamque ob causam eadem lex antiquata esset, cum eam Q. Maximo, fratre Scipionis, et L. Mancino Coss. tulisset C. Licinius Crassus, *de Amicit. cap.* 25. hanc religionis calumniam ut vitaret Domitius, hoc legi adjecit, ut XVII. tantum Tribus sorte ductae sacerdotes crearent. *Agrar.* II. 7. Lex *Domitia* sublata est a Cornelio Sylla lege *Cornelia de Sacerdotiis.* Sed haec quoque paulo post a Labieno Trib. pleb. anno DCXCI. sublata, et *Domitia* restituta est. Eam confirmavit C. Julius Caesar, donec M. Antonius lege lata Collegiis jus suum restituit.

FABIA, *de servis alienis retentis*, sive *de plagiariis.* Ejus haec vis fuit, ne quis aut ingenuum, aut libertinum, aut servum alienum, invitum secum haberet, aut invito, aut insciente domino, venderet, aut emeret sciens. *Pro Rabirio,* cap. 3.

FABIA, *de numero Sectatorum*, sive *de Ambitu.* Ut certus numerus sectatorum esset, id est, eorum qui candidatos in campum deducerent. *Pro Murena.* cap. 34.

FLAMINIA, *Agraria* Tulit invito Senatu C. Flaminius Trib. pleb. anno DXXI. ut ager Picenus et Gallicus viritim divideretur *Acad.* II. 5. *Brut.* 14.

FRUMENTARIAE, APULEJA, CASSIA-TERENTIA, CLODIA, HIERONICA, SEMPRONIA. Vide suo loco.

FURIA-ATTILIA, *de Mancino.* Tulere L. Furius et Sext. Atilius. Trib. pleb. Ut C. Mancinus, quod sine Senatus auctoritate pacem cum Numantinis fecisset, iis dederetur. *De Offic.* III.

FURIA sive FUSIA, *de Testamentis.* Tulit C. Furius, Trib. pleb. Ex legibus XII. Tab. licebat legata facere de re sua, quot quis vellet. *Uti quisque legasset suae rei, ita jus esto.* Sed cum saepe tantum legaretur, ut aut non sufficeret

res mortui, aut saltem omnis absumeretur ita legatis, ut heredi nihil relinqueretur, noluerunt multi hereditates cernere. Quare, cum interesset reipublicae, valere voluntates morientium, caeperunt quidam *de modo legatis constituendo* cogitare. Itaque tulit ad populum primus C. Furius, *ut non liceret plus, quam mille asses, legati nomine capere, isque quadruplum solveret, qui plus cepisset.* Verr. I. 42. Pro Balbo, cap. 8.

FUSIA sive FUFIA, *de Comitiis.* Tulit eam Tribunus quidam *Fusius*, sive *Fufius*. Est autem, ut *Aelia*, et *Caecilia-Didia*, de modo Comitiorum, et legum ferendarum, (unde cum iis saepe apud Ciceronem conjungitur) et inter remedia furorum tribunitiorum refertur. (*Post redit.* II. *cap.* 5) *in Vat. cap.* 7. 9. Quod cum intelligeret P. Clodius, Tribunus, unus omnium furiosissimus, eam una cum *Aelia* sustulit, (*de Har. resp. cap.* 27.) *in Pison.* 4. Sancitum erat hac lege, *ne omnibus diebus fastis legem ferri liceret. Vide Provinc. Cons. cap.* 19. *Pro Sext cap.* 15.

FUSIA sive FUFIA. Tulit Q. Fusius, vel Fufius Calenus, Trib. pleb. M. Messala, et M. Pisone Coss. anno DCXCII. Et occasionem dedit Clodius. Qui cum sacra Bonae Deae polluisset, et de ea re S. C. rogatio Consularis facta esset, ex qua a praetore in judicio Clodiano judices legerentur, amicusque Clodii Fusius vidisset, ea lege perlata, aegre servari posse Clodium, tulit ipse, ut judices sorte ducerentur, quod ita facilius putaret judices ejusmodi fore, qui se corrumpi sinerent. Vide *ad Attic.* I. 14. 16.

GABINIA, *Tabellaria.* Tulit Q. Gabinius, Trib. pleb. anno DCXIV. Ut Comitiis, quibus Magistratus crearentur, populus non voce, sed tabella suffragium ferret. Ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret; itaque ab omni parte liberum judicium suum in magistratibus creandis populus haberet. *Leg.* III. 16.

GABINIA, *de Usuris.* Tulit A. Gabinius Trib. pleb. qui postea consul cum L. Pisone fuit. Ea lege cautum est, *ne provincialibus liceret Romae versuram facere,* hoc est, pecuniam foenori sumere. *Quo si quis pecuniam provinciali dedisset, ne ex syngrapha ejus rei causa facta jus redderetur a Magistratibus provincialibus.* Ad Attic. lib. V. cap. 21. et VI. 2.

GABINIA, *de Pompejo Piratico bello praeficiendo.* Tulit idem, Metello, Marcio Coss. anno DCLXXXV. *Pro lege Manilia,* cap. 19. *(Post redit. in Sen.)*

GABINIA, *de Senatu habendo.* Tulit idem. Est legi *Pupiae* similis. Ea sancitum est, *ut mense toto Februario quotidie,* hoc est, omnibus diebus, quibus Senatus haberi posset, *Senatus legatis exterarum nationum daretur,* Ad Q. Fr. II. 12.

GELLIA et CORNELIA, *de Civitate.* Tulerunt L. Gellius Publicola, Cn. Cornelius Lentulus Coss. anno DCLXXXI. *Ut cives Romani sint optimo jure, quos Cn. Pompejus Imperator de Consilii bellici sententia singulatim civitate donarit.* Or. pro Balbo. VIII. 14.

HIERONICA. Lex fuit Siculorum, ex qua inter aratores (hoc est, qui agros publicos pop. Rom. hac conditione ac lege tenerent, ut decimas quotannis darent pop. Rom.) et decumanos (hoc est, publicanos, qui decumas redemerant) judicia fierent. Eam dederat Hiero Rex suis aratoribus et decumanis. Ea constitutum erat, *quibus conditionibus aratores Siculi agros Regis obtinerent.* Cum igitur Rupilius praetor Siciliam in provinciae formam redigeret, eam de Consilii sententia retinuit, et aratoribus agri Romanorum publici dedit, quod ejus aequitatem perspexerat. De hac lege in Verrinis.

HIRTIA, *de Pompejanis.* Tulit A. Hirtius, Praetor, ut ad dignitates Pompejani non admitterentur. *Philipp.* XIII. 16.

JUDICIARIAE AURELIA, CORNELIA, PLOTIA, POMPEJA, SEMPRONIA. De singulis dictum est, vel dicetur suo loco.

JULIA, *de Civitate cum Sociis et Latinis communicanda.* Tulit L. Julius Caesar, qui Consul fuit cum P. Rutilio Lupo, bello Sociali, anno DCLXIII. Cujus legis hoc caput erat, ut ad eos tantum populos hoc beneficium pertineret, qui fundi (ei legi scilicet) facti essent, hoc est, ut liberum cuique civitati Sociorum, Latinorumque esset, utrum vellent hoc beneficio uti, nec ne. Itaque etiam Heracliensium et Neapolitanorum multi hoc beneficium repudiabant, hoc est, ei legi fundi fieri nolebant. Nam, quemadmodum donatio nullam vim habet, nisi is, cui fit, ei donationi fundus fiat, sive, uti loquuntur Jurisconsulti, accipiat donationem, sic nulla lex Romana, qua beneficium sociis aliisque populis tribuitur, rata esse potest, et ex ea lege beneficio quisquam uti, nisi eam legem probaverit, hoc est, professus sit, se beneficio legis uti velle. *Pro Corn. Balbo, cap.* 8.

JULIA, *Agraria.* Tulit C. Julius Caesar, in primo consulatu, quem cum Bibulo gessit, anno DCXCIV. *Ut Campanus ager et Stellas XX. millibus civium, quibus terni pluresve liberi essent, divideretur,* eique rei XX. viros constituit ex iis, qui maximos honores gessissent: unde etiam Ciceroni is honor, sed frustra, oblatus est. *Ep. ad Att.* II. 2. 19.

JULIA, *de provinciis ordinandis.* Tulit idem eodem tempore. Hac lege, repetita et aucta est *Cornelia,* de qua supra. Jubebat duas rationes in provincia apud duas civitates deponere, easdemque totidem verbis ad aerarium referre. *Ep. ad Fam.* V. 20. II. 17. *ad Att.* VI. 7. Ne praetoriae plus, quam annum, nec plus, quam biennium Consulares obtinerentur. Philipp. I. 8. Quae autem lex *Julia* commemoratur. *Phil.* III. 15. ex qua Brutum, Plancum, aliosque provincias obtinere placebat Ciceroni, privilegium fuit, quo his provinciae

istae datae sunt. contra legem *Semproniam*, (de qua suo loco) quae Senatus consulto decerni Coss. et Praett. designatis provincias jubebat.

JULIA, *de repetundis*. Tulit idem eodem tempore, ut ex Vatiniana praesertim, et Pisoniana colligitur. Ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pecuniam capere liceret, extra quam si ad templum monumentumque capiat. Ut ab iis exigeretur pecunia, ad quos ea, quam is ceperit, qui damnatus sit, pervenerit. Ut transeuntibus Magistratibus, eorumque comitibus foenum, aliaque ab oppidis et vicis subministrarentur. Ne qui cum imperio essent, injussu populi, aut Senatus de provincia exirent, exercitum educerent, bellum sua sponte gererent, in regnum alienum accederent. Fuerunt alia multa hujus legis capita, ut intelligi potest e Caelii epist. 8. qua unum et centesimum caput laudatur, quae epistola multum facit ad hujus legis rationem cognoscendam. Ex iis legis capitibus multa servata sunt in Pandectis.

JULIA, *de sacerdotiis*. Tulit idem. Ut in creandis sacerdotibus, etiam absentium ratio haberetur. *Ad Brut. ep.* 5.

JULIA, *Sumptuaria*. Tulit idem. Ut profestis diebus ducentos nummos in conviviis consumere liceret: Kalendis, Idibus, Nonis, et aliis quibusdam festivis, trecentos: nuptiis autem et repotiis H-S millies. Vide *ad Attic.* XIII. 7.

JULIA, *de Legationibus liberis*. Tulit idem. *Liberae legationes* dicuntur, cum Senatoribus, privatae rei causa, tanquam voti solvendi, hereditatis aut syngraphae persequendae, extra Italiam abeuntibus, jus nomenque legati populi Romani, senatusconsulto datur, ut eo majori cum dignitate ac securitate ubique versari possint. Harum tempus olim infinitum fuit. Namque hanc ipsam ob causam liberae dici videntur, quod exire et redire liceret, cum placeret. Sed quoniam multi nimis abuterentur legationis nomine ac jure, Cicero Consul retulit ad Senatum de tollendis legationibus liberis senatus-

consulto. In quo cum ei Tribunus plebis quidam intercessisset, effecit tamen, ut annuum tempus esset, quod antea infinitum erat; *de Legib.* III. 8. Julius Caesar postea de his legationibus tulit, *ut quinquennium tantum durarent.* Ad Att. XV. 11.

JULIA, *de Publicanis tertia parte pecuniae debitae relevandis.* Tulit idem. Vide *pro Plancio*, cap. 14. Ea lege sibi equestrem ordinem Caesar adjunxit; cum Cato contra, publicanis nimis acerbus quod esset, a Senatu equites abalienaret.

JULIA, *judiciaria.* Tulit idem. Hac lege abrogavit *Aureliam* de judiciis cum tribus civitatis ordinibus communicandis, sublatis e numero judicum Tribunis aerariis. *Philipp.* I. 8. Tum de judicibus legendis, eorum censu, aetate, sanxit.

JULIA, *de vi et majestate.* Tulit idem. Ut de vi et majestate damnatis aqua et igni interdiceretur. *Philipp.* I. 8.

JUNIA-LICINIA, *de legibus.* Tulere D. Junius Silanus, et L. Licinius Murena Coss. anno DCXCI. Lege *Caecilia-Didia* sancitum erat, ut lex ferenda per trinundinum ante promulgaretur. Hoc legis ilius caput, novis severioribusque poenis sanxit *Junia-Licinia*, sive *Licinia-Junia*, nam Cicero utroque modo locutus est. *Philipp.* V. 3. *Pro Sextio*, 64. *In Vatin.* 14.

LAETORIA, *contra circumscriptiones adolescentium.* Tulit M. Laetorius Plancianus anno CCCCXC. Ea cautum est, *ne XXV annis minores stipulari possent*, unde *Quinavicennaria* Plauto dicitur in Pseud. I. 3. 68. Ut iis, qui furiosi, vel prodigi essent, curatores darentur: et, qui eos circumscripsissent, judicio publico tenerentur. *De Offic.* III. 15. Hac lege rei privatae judicium, publicum factum est, ut Cic. ait *de Nat. Deor.* III. 30.

LICINIA, *de Legum latoribus.* Tulit Crassus Orator. *Aebutiae* lex similis, qua cautum est, ut ei, qui de aliqua curatione ac potestate ferret, collegis, cognatis, affinibus eam po-

testatem curationemve mandare liceret. *Agr.* II. 8. *pro Domo.* 20.

LICINIA, *de ambitu,* et *de sodalitiis.* Tulerunt M. Licinius Crassus, et Cn. Pompejus Coss. anno DCXCVIII. Erat autem lex severissima, et *edititios judices* concedebat, hoc est, eos, quos accusator ededisset, cum in caeteris judiciis, qui praeerat judicio, sortiretur judices; reus et accusator, quos vellent, rejicerent: quod multo aequius videtur. Sed senatus, cujus bona voluntate haec lex lata est, propterea in hac causa edititios judices edi volebat, quod existimabat, si reo judices ab accusatore ederentur, accusatorem eos editurum ex iis tribubus, quas reus largitione devinctas haberet. Ita fore, ut iidem et testes, et judices essent. Neque vero cuiquam melius de largitione facta constare posse, quam tribulibus. Itaque Cicero Laterensem reprehendit, qui, cum Plancium ex hac lege accusaret, non eas Tribus edidisset, quas maxime clamaret corruptas esse, sed longe alias; ex quo intelligatur, eum non tam legem de sodalitiis, quam edititios judices secutum esse. Vide *pro Plancio, cap.* 15. 16.

LICINIA-JUNIA, sive *Junia Liciniu,* de qua supra.

LICINIA-MUCIA, *de Civitate.* Tulere L. Licinius Crassus, et Q. Mucius Scaevola Coss. anno DCLVIII. Ut socii Latini, Romanae civitatis jure privati, suas in civitates redigerentur. *De Offic.* III. 11. *Pro Balbo,* 21. 24.

LIVIAE leges, quarum mentio apud Cic. *de leg.* II. 6. *et in Cornelianae.* I. fragmentis, sunt Livii Drusi Trib. pleb. seditiosi, anno DCLXII. Tulit autem *Frumentariam, Judiciariam, Agrariam,* etc. Quas omnes Cicero, dicit *uno Senatus Versiculo* sublatas esse, hoc est, permissa Consulibus Republica, hac scilicet formula, quae notissima est: *Videant Consules, ne quid detrimenti capiat R. P.*

LUTATIA, *de vi publica.* Tulerunt Q. Lutatius Catulus, et M. Amilius Coss. anno DCLXXV. Ut de seditiosis consce-

leratisque civibus, qui armati Senatum obsederint, Magistratibus vim attulerint, Remp. oppugnarint, quotidie, etiam festis diebus, ludisque, qui judicia nulla erat, quaeri posset. *Pro Caelio, c.* 1. et 29.

MAENIA, Tulit Maenius Tribunus pleb. an. CCCCLXVII. Ut Patres ante inita a populo suffragia fierent auctores ejus rei, quam populus jussurus esset, neque adeo reprehendere comitia, hoc est, irrita facere possent. *In Bruto, cap.* 14.

MAMILIA, *de regundis finibus agrorum.* Tulit anno DCXLII. C. Mamilius Trib. pleb. qui propterea *Limitanus* dictus est. Ut in finibus agrorum quinque pedes in latitudine relinquerentur, ut Legibus XII. Tab. constitutum esset, et singuli arbitri regendis finibus darentur, cum e Legibus XII. Tab. tres essent, si de finibus orta controversia esset. *Cic. de Leg.* I. 21.

MAMILIA, in Bruto et 33. Est rogatio ea, de qua Sallust. B. Iug. C. 40. *Inter ea C. Mamilius Limitanus Trib. pleb. rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur in eos, quorum consilio Jugurtha Senatus decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, qui perfugas tradidissent; item, qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent.*

MANILIA, *de bello Mithridatico.* Tulit C. Manilius, Trib. pleb. M. Lepido. L. Volcatio Coss. anno DCLXXXVII. Ut Cn. Pompejo Mithridatici belli reliquiae persequendae traderentur. Vide Cic. Orat. pro hac lege, quam suasit.

MANILIA, *de Suffragiorum confusione.* Tulit idem eodem anno. De hac lege mentio fit Orat. *pro Murena cap.* 23. Haec est eadem, quae in Corneliana dicitur, *de libertinorum suffragiis.* Ea enim lege, cujus ei auctorem Cornelium fuisse dicebat accusator, sancitum est, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, ut Asconius in Milonianam prodidit. Ante enim Libertini omnes in tribubus quatuor urba-

nis suffragia ferebant, in quas cum reliqua faece conjecti erant a censore Fabio, qui hoc salubri instituto Maximi cognomen meruit, et Consul fuit anno DCVIII.

MANILIANAE, *Leges venalium vendendorum,* de quibus in lib. I. *de Orat.* cap. 58. erant formulae, quibus uti possent in rebus vendendis emendisque; qui se decipi nollent. Auctorem habebant M. Manilium, Juris consultum eum, qui anno DCIII. Consul cum M. Marcio Censorino fuit.

MARIA *de suffragiis.* Tulit C. Marius, Tribunus pleb. L. Caecilio Metello, L. Aurelio Cotta Coss. anno DCXXXIV. Ambitum coercet, et libertatem suffragii ferendi auget. Jussit enim, *ut pontes angustiores fierent,* quos suffragium ferentes transibant, nequis scilicet inspicere tabellam posset, ne rogare de suffragio, aut appellare ferentem. Cic. *de Leg.* III. 17.

MARIA, *de re nummaria.* Tulit M. Marius Gratidianus Praetor, L. Sylla Dictatore. Ut nummi certa tum excogitata ratione probarentur. *Jactabatur,* inquit Cic. de Off. III. 20. *temporibus illis nummus, sic, ut nemo scire posset, quid haberet.* Plinius, XXXIII. 9. *legem* hanc nominatim appellat, cum Cicero, quem vide loco laudato, Praetoris *edictum* de Rostris promulgatum fuisse scribat.

PAPIA, *de Civitate* Tulit C. Papius. Trib. pleb. Cotta et Torquato Coss. anno DCLXXXVIII. Ut peregrini urbe pellerentur, et socii Latini nominis in suas civitates redigerentur. *Pro Archia,* 5. *Pro Balbo,* 23. *Offic.* III. 11.

PAPIRIA, *de Consecratione.* Tulit L. Papirius, Trib. pleb. Ne quis aedes, aut quamcunque rem, terram, aram, lignum, injussu populi consecraret. *Pro Domo sua, cap.* 50.

PAPIRIA, *de Tribunis.* Tulit C. Papirius Carbo, Trib. pleb. anno DCXXI. Ut eundem toties creare liceret, quoties populus vellet. Eam dissuasere P. Africanus, Laelius, alii. Nocte sequente ob hanc legem interfectus est, Cic. *de Amicit.* c. 25.

PAPIRIA, *de suffragiis.* Tulit idem eodem anno. Ut in legibus jubendis et antiquandis populus tabellis uteretur.

PEDUCÆA, *de incestu.* Tulit Sex. Peducaeus, Trib. pleb. anno DCXL. Vide Cic. *de Nat. Deor.* III. 30.

PLAUTIA-PAPIRIA, *de Civitate.* Tulere M. Plautius Silvanus, C. Papirius Carbo Trib. pleb. Cn. Pomponio, L. Catone Coss. anno DCLXIV. Ut civitas iis daretur, qui foederatis civitatibus adscripti fuissent, si et cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent, et sexaginta diebus apud Praetorem essent professi. *Pro Archia.*

PLAUTIA, vel PLOTIA, *Judiciaria.* Tulit M. Plautius Silvanus, Trib. pleb. Strabone et Catone Coss. anno DCLXIV. Ea lege judicia cum Equitibus et Senatoribus communicata sunt, quod Q. Servilius Coepio et L. Drusus frustra tentaverant Nam tum e *Sempronia* lege Equites soli judicabant. Vide Ascon. in Fragm. Cornelianae I.

PLOTIA, *de vi armatis hominibus.* Tulit idem. Ut de ejus capite quaereretur, qui vim fecisset. *Vide pro Mil. cap.* 13. *ad Fam.* VIII. 8. *ad Attic.* IV.

POMPEJA, *judiciaria.* Tulit Cn. Pompejus Consul cum M. Crasso, anno DCXCVIII. Ut amplissimo ex censu, ex centuriis, aliter quam antea, lecti judices, ex tribus tamen ordinibus, quibus *Aurelia* lege communicata erant judicia, Senatorio scilicet, Equestri, et Tribunis Ærarii, res judicarent. *Cic. in Pison.* 39. *Phil.* I. 8. Vide *Ascon.* in Pison.

POMPEJA, *de vi, et ambitu.* Tulit idem in tertio Consulatu, anno DCCI. Fuerunt leges duae, quarum prima nominatim caedem in Appia via factam, et incendium Curiae, et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit. Altera, *de ambitu,* poenam statuit graviorem, et formam judiciorum breviorem. Utraque lex jubebat, ut priusquam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum judices consignarent, quarta die adesse omnes in diem posterum ju-

berentur, et coram accusatore ac reo pilae, in quibus judicum nomina in scripta essent, aequarentur: dein rursus postera die sortitio fieret unius et LXXX, qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus fessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet; reusque illo eodem die judicaretur: prius autem quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus. *Asconius*, in argumento Milonianae.

PORCIA, *de jure civitatis*. Tulit M. Porcius Cato Trib. pleb. anno DCLIV. Ne quis civem Romanum vinciret, aut verberaret, aut necaret; sed damnato exilium permitteret. *Pro Rab.* 4. *Verr* V. 63.

PUPIA, *de Senatu habendo*. Tulit Pupius quidam Trib. pleb. Duo legis hujus capita apud Ciceronem reperias. Primum, *ne senatus de ulla re toto mense Februario habeatur, nisi aut perfectis, aut rejectis legationibus*, ad Fam. I. 4. Alterum, *ne senatus diebus comitialibus habeatur*, ad Q. Fr. II. 12. Vide *Gabiniam* supra.

REMIA, *de reis postulandis*. Quo auctore et quo anno lata sit, non constat. Hoc ex Cic. *pro S. Roscio Amer cap.* 19. intelligi potest, fuisse oppositam impudentiae calumniantium accusatorum, ne liceret quemvis innocentem impune accusare, eique molestiam creare sine causa. Ex cap. 20. colligitur, calumniatorum fronti literam fuisse inustam. Quae autem inuri solita sit, de eo non satis certo constat. Vulgo creditur fuisse K.

De REPETUNDIS, ACILIA, CALPURNIA, CORNELIA, JULIA, SERVILIA, de quibus suis locis agitur.

ROSCIA, *theatralis*. Tulit L. Roscius Otho, Trib. pleb. C. Calpurnio Pisone et Manio Acilio Glabrione Coss. anno DCLXXXVI. Ne quis in quatuordecim gradibus orchestrae, in qua Senatores sedebant, proximis sederet, nisi qui eques

et equestri censu esset. Itaque si quis censum decoxisset eques, non licebat ei inter equites sedere. Cic. *Phil.* II. 18. Nam decoctoribus cujuscunque ordinis, ut ex eodem loco constat, certus locus assignatus in theatro erat, neque solum his, qui suo, sed etiam qui fortunae vitio decoxissent. Vide *Ascon.* in Cornel.

RUPILIA, *de jure Siculorum.* Lex apud Siculos dicebatur, quod *decretum* potius dicere more Romano debebant, ut facit Cicero *Verr.* II. 13. Nam Rupilia lex continebat jura, quae P. Rupilius Praetor victis Siculis de decem legatorum sententia, ut moris erat, dederat, cum Siciliam in Provinciae formam redigeret. Ejus saepe fit mentio in Verrinis.

SACRATAE Leges, hae dici putantur inprimis, quae in monte Sacro, anno CCLX, secessione populi facta, latae sunt, unde ipsi illi monti nomen haesit. *Liv.* II. 33. Earum mentio apud Ciceronem *pro Sext.* 30. *pro Domo, cap.* 17. *de Off.* III. 31 *de Leg.* II. 7. etc. Locus in primis illustris est in Cornelianae I. fragmentis.

SCATINIA vel SCANTINIA, *In molles et effoeminatos; qui nefanda Venere uterèntur*, hoc est, aut ipsi muliebria paterentur, aut pueris vim facerent; quibus poenam decem millium nummorum statuebat, ex qua sibi inimicos accusationem minari scribit Caelius, *Fam. ep.* VIII. 12. Vide *Phil.* III. 6.

SEMPRONIA, *de aere alieno.* Tulit M. Sempronius Trib. pleb. L. Cornelio, Q. Minulio Coss. anno DLX Ut cum sociis ac nomine Latino pecuniae creditae jus idem, quod cum civibus Romanis, esset, *De offc*, II.

SEMPRONIA, *Agraria.* Tulit Tiber. Gracchus, Trib. pleb. P. Mucio Scaevola, L. Calpurnio Coss. anno DCXX. Ne quis agri plus quam quingenta jugera possideret, et ut tres viri tributis comitiis crearentur, qui agros dividerent, quos divites praeter hunc modum possiderent. *Pro Sext. De Hac. Resp.*

SEMPRONIA, *de provinciis decernendis.* Tulit C. Sempronius Gracchus, Trib. pleb. anno DCXXX. Ut Senatus quotannis aute comitia consularia designandis Consulibus provincias arbitratu suo decerneret, quas deinde ipsi designati inter se sortirentur: quod ante, vel post designatos, vel post initum Consulatum facere solebat. Praeterea, cum antea Senatus decreto per Tribunos intercedi posset, ne deinceps liceret. *Pro Domo. De Prov. Cons.*

SEMPRONIA, *de libertate civium Rom.* Tulit idem. Ne de capite civis Romani, injussu populi, judicaretur. Idem jam XII. *Tab.* sancitum erat. Idem *Valeria* seu *sacrata lege;* ac deinde lege *Portia* repetitum est. *Pro Rab. cap.* 4. *Verr.* V. 36. *Catil.* I. 11. IV. 5.

SEMPRONIA, *Ne quis judicio circum veniretur.* Huic legi successit Cornelia *de falso.* Vide Cic. *pro Cluentio*, *cap.* 56.

SEMPRONIA, *judiciaria.* Tulit idem. Judicia a Senatu ad soles Equites transtulit. *Ascon. in Divinat.*

SEMPRONIA, *Frumentaria.* Tulit idem, iterum Trib. plebis M. Plautio et M. Fulvio Coss. anno DCXXVIII. Ut inopi plebi singuli modii a Senatu venderentur triente cum semisse, idque frumentum plebi dividendum ex aerario emeretur. *Brut.* 62. *Tusc.* III. 20.

SERVILIA, *de Repetundis.* Tulit C. Servilius Glaucia Praetor, anno DCLIII. quo ipso anno interfectus est. Ut reus post primam actionem comperendinaretur, cum antea ex lege *Acilia* liceret, semel causa dicta pronuntiare, nisi ampliarent judices. *Verr.* I. 9. *Pro Rab. Post.* 1. 4.

SERVILIA, *de civitate.* Tulit idem, eodem anno. Ut si quis e sociis Latinis Senatorem reum fecisset, qui damnaretur, jus ei civitatis tribueretur, cumque inter cives locum occuparet, quem damnatus habuisset. Ascon. *pro Scauro.*

SERVILIA, *Judiciaria*. Tulit Q. Servilius Caepio, Consul cum C. Attilio, anno DCLVII. Ut judicia, quae XVII. annis ante lege *Sempronia* a Senatu ad Equites translata essent utrique Ordini communia essent. Brut. 43. 86. *De Orat.* II. 55. *Pro Cluent.* 51.

TABELLARIAE, CAELIA, CASSIA, GABINIA, PAPIRIA, de quibus suo loco.

TERENTIA-CASSIA, *Frumentaria*. Tulere M. Terentius Lucullus, C. Cassius Coss. anno. DCLXXX. Ut frumenti alterae decumae a provinciis coemerentur, pretio in modios H-S trium constituto: item ut civitatibus aequaliter imperaretur pretio in modios singulos H-S quatuor constituto. *Verr.* III. 7. 70.

TESTAMENTARIAE, CORNELIA, FURIA, VOCONIA, suo loco.

THORIA, *Agraria*. Tulit Sp. Thorius, Trib. pleb. anno DCXLVII. Ne quis, qui agrum publicum in Italia a certo tempore possideret, vectigal penderet Publicanis. *In Bruto cap.* 36. Cautum est etiam ea lege de pascuis nonnihil, ut colligere licet e Cic. *de Orat.* II. 70.

TITIA, quae pro Muren. c. 8. laudatur, Pighio ad ann. DCLXXXVIII. videtur esse C. *Tilii* Trib. pleb. qui illo anno legem tulit, de quaestorum numero duplicando, et provinciis quaestoriis e senatusconsulto sortiendis.

TITIA, *Agraria*. Tulit, opinor, Sex. Titius, Trib. pleb. M. Antonio, A. Postumo Coss. anno DCLIV. Ut vectigal agris publice assignatis impositum Quaestor colligeret. Cic. *de Orat.* II. 11.

TRIBUNITIA, cujus meminit Cic. in Verrem Act. I. cap. 16. Pompejam legem intelligit, *de Tribunis reficiendis potestate pristina*, quam iis Corn. Sylla ademerat.

TULLIA, *de Legationibus liberis*. Tulit M. Tullius Cicero Consul. Ne, sicut antea, infinitum, sed annuum tempus earum esset. *De Leg.* II.

TULLIA, *de ambitu.* Tulit idem. Vide *in Vatin.* 15. *pro Sext.* 64 *pro Muren.* 32.

VALERIA, *de Syllae Dictatura.* Tulit L. Valerius Flaccus Interrex, anno DCLXXII. Ut L. Corn. Sylla perpetuus Dictator crearetur, utque omnia, quae fecisset, rata essent, possetque impune, quem vellet, indicta causa, interficere. *Agrar.* III. 2. *De Leg.* I. *Pro S. Rosc.* 43.

VALERIA, *de proscriptis.* Tulit idem. Ut eorum bona venirent, qui proscripti essent, aut eorum, qui in adversariorum praesidiis occisi fuissent. *Ibid.*

VARIA, *majestatis.* Tulit Q. Varius Hybrida, Trib. pleb. anno DCLXIII. Ut quaestio haberetur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum Romanum arma sumpsissent. Nam eo anno, Coss. C. Julio Caesare et P. Rutilio Lupo, ortum est bellum in Italia, quod Sociale, Marsicum, et Italicum appellatur. Hujus legis mentio *pro Milon* 26. *in Brut.* 56. 88. *Tusc.* II. 24 etc.

VATINIA, *de repetundis.* Tulit P. Vatinius, Trib pleb. C. Caesare, M. Bibulo Coss. anno DCXCIV. Ut repetundarum judicio liceret alterna consilia rejicere, unde ipsa *lex de alternis consiliis ejiciendis* dicitur in Vatin. cap. 11. *Concilia* sunt judices omnes, quos praetor sortitus est; eos omnes ex hac lege semel rejicere licet reo, semel accusatori, cum antea nonnullos tantum rejicere liceret ex eodem consilio utrique, quorum loca sub sortitione Praetoris replebantur.

VATINIA, *de Caesaris provinciis.* Tulit idem. Ut Caesari, cui jam lege *Sempronia* de provinciis Senatus Galliam ulteriorem attribuerat, etiam citerior cum Illyrico et tribus legionibus stipendiisque in quinquennium daretur. Ut ii, quos in lege nominabat, Legati sine Senatus decreto cum Caesare proficiscerentur. *In Vatin.* 12.

VARIA, *de viis muniendis.* Tulit Curio, Paulo et Marcello Coss. anno DCCIII. *Ex Ep. ad Att.* VI. 1. colligitur,

constitutum fuisse vectigal aerario solvendum, in vehicula, esseda, rhedas, lecticas, equos, quibus in itineribus uterentur, ut ea pecunia in viis muniendis consumeretur. Nam cum Vedius Ciceroni obvius factus esset cum duobus essedis et rheda, equis juncta, et lectica, et familia magna; horum causa dicit Cicero Vedio solvendum ex lege Curionis, si perferatur, sestertia centena.

VOCONIA, *de mulierum hereditatibus.* Tulit Q. Voconius Saxa, Trib. pleb. anno DCLXXXIV. Ne qui post A. Postumium et Q. Fulvium Censores census esset, heredem virginem, aut mulierem, faceret. *Censi* e Voconii mente sine dubio erant *cives,* quod nemini licebat deferre ad Censorem rem suam, nisi qui civis Romanus esset. Sed in hoc verbo calumniabantur, qui rem suam ad uxorem, aut filiam transferre cuperent. Nam cum illis temporibus, lex census Serviana de vendendis incensis, non acerbe, aut severe satis servaretur; et multi cives Romani incensi essent, hi, qui feminam heredem facere volebant, rem suam in censum non deferebant, adeoque se lege Voconia teneri negabant, quod incensi essent. Atque hac calumnia verbi *census* eludebant legem. Nam ex Verrinis intelligi potest, Praetores ante Verrem omnes ex hac calumnia decrevisse, et hereditates hoc modo ad filias, mulieresque transire potuisse. Qui autem censi erant, adeoque legem eludere calumniando non poterant, heredem fiduciarium faciebant, hoc est, qui hereditatem cerneret quidem, sed deinde filiae, aut cuicunque testator voluisset, redderet, si honestus esset. Nam si quis perfidus negabat se hereditatem filiae redditurum, cogi non poterat. Vide Cic. *de Fin.* II, 17.

V. PECUNIAE ROMANAE

AESTIMATIO.

Ex denarii pretio, nummorum caeterorum pretia ordinantur.

Denarii octo in unciam argenti, ac proinde nonaginta sex in libram imputabantur.

Denarium alii duodecim, alii decem, alii octo assibus nostratibus, et quod excurrit, aestimaverunt.

Hanc, remoto etiam fractorum numerorum incommodo, sequimur aestimationem, quae Petri Gassendi experimento verissima esse demonstratur, et quia facilior haec est in subducendis rationibus, atque ideo adolescentium ingeniis accommodatior.

Sesterius, qui est denarii quarta pars, et cujus fere unius usus est in rationibus negotialibus, respondet assibus duobus nostratibus.

As, qui est decima pars denarii, aestimatur novem denariolis nostratibus, et quod excurrit.

Aureus, quia centum viginti sestertios comprehendit, valet libras duodecim Gallicas.

Jam vero, indiculum hic subjiciam, cujus ope summae, quae apud Ciceronem occurrent, facile ad nostratis pecuniae rationem revocabuntur.

	Gall.
Mille aeris seu mille asses:	40 *liv.*
Decem millia aeris:	400 *liv.*
Quinquaginta millia aeris:	2000 *liv.*
Centum millia aeris:	4000 *liv.*
Mille sestertii, sive nummi:	100 *liv.*
Decem millia sestertium:	1000 *liv.*
Centum millia sestertium:	10000 *liv.*

Advertes summas, quae sequuntur, fere his adverbiis *bis, ter, quater, quinquies,* etc. compendiose apud auctores significari.

Decies, subaud. centena millia sestertium:	100000 *liv.*
Quinquagies:	500000 *liv.*
Centies:	1000000 *liv.*
Millies:	10000000 *liv.*

Ex Commentariis Nic. Hortensii.

VI. ORATIONES SELECTAE.

ORATIO PRO SEX. ROSCIO AMERINO.

ARGUMENTUM.

Syllano tempore Sex. quidam Roscius, dives municeps Amerinus, * *XIII. praediorum possessor, cum Romae esset, post coenam a propinquo T. Roscio Magno, gladiatore, quocum inimicitiae illi veteres fuerant, occisus est. Caedes ante lucem maximo itinere per Mallium Glauciam, clientem T. Roscii, fratri Roscio Capitoni Ameriam nunciatur, qui extemplo rem ad Chrysogonum, Syllae potentem libertum, in castra Volaterras defert. Consilium ineunt invadendi bona interfecti Roscii, et, quasi in numero proscriptorum ille fuisset, bona ejus parvo a Sylla emit Chrysogonus, et tria ex iis praedia Capitoni dat: in reliquas fortunas alter Roscius Chrysogoni nomine impetum facit. Sex. Roscium filium, patrimonio ejectum, quod insidiis non poterant, (Romam enim aufugerat ad Caeciliam, nobilem foeminam) legibus sub-*

* *Ameria* Umbriae urbs fuit, hodie *Amelia.*

vertere instituunt, et, conducto accusatore Erucio, parricidii accusant, quem Cicero adolescens * *coram M. Fannio judice ita defendit, ut et reus absolveretur, et ipse maximam adsequeretur gloriam. Syllae autem metu, quem hoc ipso graviter offenderat, in Graeciam secessit Cicero, ut philosophiae atque eloquentiae operam majorem daret.*

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Ad Statum Conjecturalem *pertinet Oratio, quia in quaestione erat,* an Sex. Roscius patrem occiderit; *quod Cicero defensor negat. Genus orationis* Judiciale *est.*

Exordium *a personis, Ciceronis se extenuantis, usque ad n. 5., Chrysogoni, adversarii potentis, usque ad n. 10., judicis aequitatem spirantis, ad n. 14., petitum est.* Narratio *rem gestam recenset usque ad n. 35.*

Propositio *tria continet,* 1. *crimen parricidii diluendum esse.* 2. *audaciam Rosciorum infringendam.* 3. *Chrysogoni potentiae resistendum, n.* 35. 36.

Confirmationis *sive* Contentionis *tres partes sunt, I. Sex. Roscium non esse parricidam, quia* nec voluit: *quippe homo integris moribus, n.* 39. *patri suo dilectus n.* 41. *etc. Fit triplex digressio, ad laudem vitae rusticae n.* 47. *seqq. ad officium accusatoris n.* 55. *ad horribilem gravitatem parricidii describendam n.* 62. *seqq.* Nec potuit *occidere, quod Romae non fuit, nec familiares ibidem habuit, n.* 73. 74.

II. Pars Confirmationis *in T. Roscium retorquet crimen, n.* 83. *quod is et* voluerit *occidere, utpote lucri cupidus, avarus, egens, audax, n.* 86. *etc. addita similitudine latrantium canum, quae accusatorem Erucium ex-*

* Agebat tum annum aetatis septimum et vicesimum.

agitat, *n.* 90. *etc.* *et* potuerit, *quia Romae fuerat*, *et sicarius*, *n.* 92. *etc.* *etiam* signa *adsint non dubia*, *Glauciae iter inusitatae celeritatis*, *n.* 96. *et Capitonis ad Chrysogonum*, *n.* 105. *communio praediorum*, *n.* 108. *Digreditur jam orator ad legatorum officium*, *n.* 111. *atque etiam ex eo auget suspicionem criminis*, *quod servorum testimonia de industria declinent Roscii. n.* 119.

III. Pars confirmationis *negat jure veniisse Roscii bona, quod proscriptus nunquam fuit, n.* 124. *etc. nec ille proscriptionis tempore occisus est, n.* 128. *Deinde luxum et fastum Chrysogoni describit a n.* 132. *et extrema imminere populo Rom. ostendit, si improbis tantum liceat in innocentes.* 138. *usque* 143.

Conclusio *sive* Peroratio *movet* misericordiam; *per prosopopoejam, qua reus introducitur Chrysogonum orans, ut sibi omnibus spoliato vitam liceat retinere, a.* 143. *ad* 146 *Deinde* indignationem *per apostrophen*, *n.* 146. *Denique* pudorem, *admonendo judices officium, n.* 150. 151. *et* metum; *quod crudelitas priore gravior futura sit, nisi mature obviam eatur audaciae, n.* 153.

Adnot. *Causa publica*, nec non *judicium publicum* est; cum accusator non *privatam*, sed laesae *totius reip.* injuriam persequatur. Quod fit in *criminibus* ad *publicam* perniciem valentibus. Acta est causa in foro, ut moris erat, publice, atque in conspectu populi circum subsellia judicum coronam facientis ad Praetoris (M. Fannii) tribunal, *qui Quaestioni inter sicarios* praeerat, quum ei in consilio judices ex ordine senatorio, qui tum solus ex lege Cornelia judicabat, assiderent.

ORATIO

CAPUT I. †

1 Credo ego vos, judices, mirari, quid sit, quod, cum tot summi oratores, hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate, neque ingenio, neque auctoritate sim cum iis, qui sedeant, comparandus. Omnes enim hi, quos videtis adesse in hac causa, injuriam novo scelere conflatam, putant oportere defendi: defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent. Ita fit, ut adsint propterea, quod officium sequuntur: taceant autem idcirco, quia periculum metuunt. Quid ergo? audacissimus ego ex omnibus? minime. At, tanto officiosior, quam ceteri? ne istius quidem laudis
2 ita sum cupidus, ut aliis eam praereptam velim. Quae me igitur res praeter ceteros impulit, ut causam Sex. Roscii reciperem? Quia, si quis istorum dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque amplitudo, si verbum de republ. fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura dixisse, quam dixisset, putaretur: ego etiamsi omnia, quae dicenda sunt, libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire,
3 atque in vulgus emanare poterit. Deinde, quod ceterorum neque dictum obscurum potest esse, propter nobili-

† Exordium.

tatem et amplitudinem, neque temere dicto concedi, propter aetatem et prudentiam: ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea, quod nondum ad rempubl. accessi, vel ignofci adolescentiae meae poterit: tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo jam de civitate sublata est. Accedit illa quoque causa, quod a ceteris forsitan ita petitum sit, ut dicerent, ut utrumvis salvo officio se facere posse arbitrarentur: a me autem ii contenderunt, qui apud me et amicitia, et beneficiis, et dignitate plurimum possunt, quorum ego neque benevolentiam erga me ignorare, nec auctoritatem aspernari, nec voluntatem negligere debeam.* 4

CAPUT II.

His de causis ego huic causae patronus extiti, non 5 electus unus, qui maximo ingenio, sed relictus ex omnibus, qui minimo periculo possem dicere: neque uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. Forsitan quaeratis, qui iste terror sit, et quae tanta formido, quae tot ac tales viros impediat, quo minus pro capite et fortunis alterius, quemadmodum consueverunt, causam velint dicere. Quod adhuc vos ignorare non mirum est, propterea quod consulto ab accusatoribus ejus rei, quae conflavit hoc iudicium, mentio facta non est. Quae res ea est? bona patris 6 huiusce Sex. Roscii, quae sunt sexagies, quae de viro fortissimo et clarissimo L. Sylla, quem honoris causa nomino, duobus millibus nummum se dicit emisse adolescens vel potentissimus hoc tempore nostrae civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. Is a vobis, iudices, hoc postulat, ut, quoniam in alienam pecuniam tam plenam

* al. debebam.

atque praeclaram nullo iure invaserit, quoniamque ei pecuniae vita Sex. Roscii obstare, atque officere videatur; deleatis ex animo suo suspicionem omnem, metumque tollatis: sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum posse obtinere: damnato et eiecto sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies noctesque stimulat ac pungit *, ut evellatis, postulat: ut ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profiteamini. Si vobis aequa et honesta postulatio videtur, iu- 7 dices, ego contra brevem postulationem affero, et, quomodo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem.

CAPUT III.

Primum a Chrysogono peto, ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat: deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri resistatis, innocentium calamitatem levetis, et in causa Sex. Roscii 8 periculum, quod in omnes intenditur, propulsetis. Quod si aut causa criminis, aut facti suspicio, aut quaelibet denique vel minima res reperietur, quamobrem videantur illi nonnihil tamen in deferendo nomine secuti: postremo, si praeter eam praedam, quam dixi, quidquam aliud causae inveneritis; non recusamus, quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur. Sin aliud agitur nihil, nisi, ut iis ne quid desit, quibus satis nihil est, si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opimam praeclaramque praedam damnatio Sex. Roscii, velut cumulus, accedat; nonne cum multa indigna, tum vel hoc indignissi-

* al. stimulet ac pungat.

mum est, vos idoneos habitos, per quorum sententias, iusque iurandum id adsequantur, quod antea ipsi scelere et ferro adsequi consuerunt *? qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem, ab his hoc postulare homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia vitent, quae a vobis pro maleficiis suis metuere, atque horrere debent: verum etiam ut spoliis Sexti hoc iudicio ** ornati auctique discedant? 9

CAPUT IV.

His de rebus tantis, tamque atrocibus, neque satis me commode dicere, neque satis graviter conqueri, neque satis libere vociferari posse intelligo. Nam commoditati ingenium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento. Huc accedit summus timor, quem mihi natura pudorque meus attribuit, et vestra dignitas, et vis adversariorum, et Sex. Roscii pericula. Quapropter vos oro et obsecro, iudices, ut attente bonaque cum venia verba mea audiatis. Fide sapientiaque vestra fretus plus 10 oneris sustuli, quam ferre me posse intelligo. Hoc onus si vos aliqua ex parte allevabitis, feram, ut potero, studio et industria, iudices: sin a vobis (id quod non spero) deserar: tamen animo non deficiam, et id, quod suscepi, quoad potero, perferam: quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abiicere, aut propter infirmitatem animi deponere. Te quoque magnopere, M. Fanni, quaeso, ut qualem 11

* al. consuerant.

** al. ex hoc jud.

te iam antea populo R. praebuisti, cum huic idem * quaestioni iudex praeesses, talem te et nobis, et populo Rom. hoc tempore impertias.

CAPUT V.

Quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium, vides: quae sit omnium mortalium expectatio, quae cupiditas, ut acria ac severa judicia fiant, intelligis. Longo intervallo judicium inter sicarios hoc primum committitur, cum interea caedes indignissimae maximaeque factae sint. Omnes hanc quaestionem, te praetore, manifestis ** maleficiis quotidianoque sanguine, 12 haud remissius sperant futuram. Qua vociferatione in caeteris judiciis accusatores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur, qui causam dicimus. Petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, judices, ut quam acerrime maleficia vindicetis: ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis: ut hoc cogitetis, nisi in hac causa, qui vester animus sit, ostendetis ***, eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro, ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, judices, inter ipsa 13 subsellia caedes futurae sint. Etenim quid aliud hoc judicio tentatur, nisi ut id fieri liceat? Accusant ii, qui in fortunas huius invaserunt: causam dicit is, cui praeter calamitatem, nihil reliquerunt. Accusant ii, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit: causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem. Accusant ii, qui hunc ipsum jugulare

* al. eidem.

** al. de man. etc.

*** al. ostenderitis.

summe cupierunt: causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum judicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur. Denique accusant ii, quos populus poscit: causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat. Atque ut facilius intelligere possitis, judices, ea, quae facta sunt, indigniora esse, quam haec sunt, quae dicimus, ab initio, res quemadmodum gesta sit, vobis exponemus: quo facilius et huius hominis innocentissimi miserias, et illorum audaciam cognoscere possitis, et reipubl. calamitatem. 14 15

CAPUT VI. †

Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit, cum genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii, verum etiam eius vicinitatis facile primus: tum gratia atque hospitiis florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus et consuetudo: quas, ut aequum est, familias, honestatis amplitudinisque gratia nomino. Itaque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit. Nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possident: fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque paternis defenditur. Hic cum omni tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, cum omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, praeter ceteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit. Etenim rectum putabat, pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. Posteaquam victoria constituta est, ab armisque reces- 16

† Narratio.

simus: cum proscriberentur homines, atque ex omni regione caperentur ii, qui adversarii fuisse putabantur; erat ille Romae frequens, atque in foro et in ore omnium quotidie versabatur, magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur, quam timere, ne quid ex ea calamitatis
17 sibi accideret. Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video: alterum tria huiusce praedia possidere audio. Quas inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret. Neque enim, judices, iniuria metuebat. Nam duo isti sunt T. Roscii, quorum alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur, homines eiusmodi: alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur, hic autem nuper se ad eum lanistam contulit, qui, cum ante hanc pugnam tiro esset scientia, facile ipsum magistrum scelere audaciaque
18 superavit.

CAPUT VII.

Nam cum hic Sex. Roscius esset Ameriae, T. autem iste Roscius Romae, cum hic filius assiduus in praediis esset, cumque se voluntate patris rei familiari vitaeque rusticae dedisset, iste autem frequens Romae esset; occiditur ad balneas Palatinas rediens a coena Sex. Roscius. Spero ex hoc ipso non esse obscurum, ad
19 quem suspicio maleficii pertineat. Verum, id quod adhuc est suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc affinem culpae judicatote. Occiso Sex. Roscio primus Ameriam nunciat Mallius Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T. Roscii: et nunciat domum, non filii, sed T. Capitonis inimici: et cum post horam primam noctis occisus esset, primo di-

luculo nuncius hic Ameriam venit. Decem horis nocturnis sex et quinquaginta millia passuum cisiis pervolavit, non modo, ut exoptatum inimico nuncium primus afferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telumque paullo ante e corpore extractum ostenderet. 20
Quatriduo, quo haec gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Syllae Volaterras defertur: magnitudo pecuniae demonstratur: bonitas praediorum (nam fundos decem et tres reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt), huius inopia et solitudo commemoratur: demonstrant, cum pater huiusce Sex. Roscius, homo tam splendidus et gratiosus, nullo negotio sit occisus, perfacile hunc hominem incautum, et rusticum, et Romae ignotum, de medio tolli posse: ad eam rem operam suam pollicentur. Ne diutius vos teneam, judices, societas coitur. 21

CAPUT VIII.

Cum iam proscriptionis mentio nulla fieret, et cum etiam, qui antea metuerant, redirent, ac iam defunctos sese periculis arbitrarentur; nomen refertur in tabulas Sexti Roscii, hominis studiosissimi nobilitatis: manceps fit Chrysogonus. Tria praedia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet: in reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quemadmodum ipse dicit, impetum facit. Haec bona sexagies H. S. emuntur duobus millibus 22 nummum. Haec omnia, judices, imprudente L. Sylla facta esse, certo scio. Neque enim mirum, cum eodem tempore et ea, quae praeterita sunt, et ea, quae videntur instare, praeparet, cum et pacis constituendae rationem, et belli gerendi potestatem solus habeat, cum om-

nes in unum spectent, unus omnia gubernet, cum tot tantisque negotiis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat; cum praesertim tam multi occupationem eius observent, tempusque aucupentur, ut simul atque ille despexerit, aliud huiuscemodi moliantur. Huc accedit, quod, quamvis ille felix sit, sicut est, tamen in tanta felicitate nemo potest esse, in magna familia qui neminem neque servum neque libertum improbum habeat. Interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator
23 Chrysogoni, Ameriam venit, in praedia huius invadit, hunc miserum luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset, nudum eiicit domo, atque focis patriis diisque penatibus praecipitem, judices, exturbat: ipse amplissimae pecuniae fit dominus. Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena. Multa palam domum suam auferebat: plura clam de medio removebat: non pauca suis adiutoribus large effuseque donabat: reliqua, constituta auctione,
24 vendebat.

CAPUT IX.

Quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe tota fletus gemitusque fieret. Etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima: filii autem eius egestas indignissima: cui de tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset: bonorum emtio flagitiosa, flagitiosa possessio, furta, rapinae, donationes. Nemo erat, qui non ardere * omnia mallet, quam videre, in Sex. Roscii, viri optimi atque honestissimi

* Conjic. al. *audere*.

bonis jactantem * ac dominantem T. Roscium. Itaque 25 decurionum decretum statim fit, ut decemprimi proficiscantur ad L. Syllam, doceantque eum, qui vir Sex. Roscius fuerit: conquerantur de istorum scelere et iniuriis: orent, ut et illius mortui famam, et filii innocentis fortunas conservatas velit. Atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. *Decretum decurionum.* Legati in castra veniunt: intelligitur, judices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sylla, scelera haec et flagitia fieri. Nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit, et homines nobiles allegat iis **, qui peterent, ne ad Syllam adirent, et omnia Chrysogonum, quae vellent, esse facturum pollicerentur. 26 Usque adeo autem ille pertimuerat, ut mori mallet, quam de his rebus Syllam doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingerent, cum ille confirmaret, sese nomen Sex. Roscii de tabulis exemturum, praedia vacua traditurum, cumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in X legatis erat, appromitteret; crediderunt, Ameriam re inorata reverterunt. Ac primo rem differre quotidie, ac procrastinare illi coeperunt: deinde aliquando lentius, nihil agere, atque deludere: postremo (id quod facile intellectum est), insidias vitae hujusce Sex. Roscii parare: neque sese arbitrari posse diutius alienam 27 pecuniam, domino incolumi, obtinere.

CAPUT X.

Quod is simul atque sensit, de amicorum cognatorumque sententia Romam confugit, et sese ad Caeciliam, Nepotis filiam, quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum: in qua muliere, judices,

* al. *jactantem se.* ** al. *iis* omittunt, alii: *ab iis qui p.* etc.

etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. Ea Sex. Roscium inopem, eiectum domo, atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas, recepit domum: hospitique oppresso iam, desperatoque ab omnibus, opitulata est. Ejus virtute, fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos, quam occisus in proscriptos re-
28 ferretur. Nam postquam isti intellexerunt, summa diligentia vitam Sex. Roscii custodiri, neque sibi ullam caedis faciendae potestatem dari; consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio: denique, ut quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. ita loqui homines, *quod judicia tam diu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in judicium adductus esset*: huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos: de bonorum venditione, et de ista societate verbum esse facturum neminem: ipso nomine parricidii et atrocitate criminis fore, ut hic nullo ne-
29 gotio tolleretur, cum ab nullo defensus esset. Hoc consilio, atque adeo hac amentia impulsi, quem ipsi, cum cuperent, non potuerunt occidere, eum jugulandum vobis tradiderunt.

CAPUT XI.

Quid primum querar? aut unde potissimum, judices, ordiar? aut quod, aut a quibus auxilium petam? deorumne immortalium? populine Romani? vestramne, qui summam potestatem habetis, hoc tempore fidem im-
30 plorem? Pater occisus nefarie, domus obsessa, ab ini-

micis bona ademta, possessa, direpta: filii vita infesta, saepe ferro atque insidiis appetita. Quid ab his tot maleficiis sceleris abesse videtur? Tamen haec aliis nefariis cumulant, atque adaugent: crimen incredibile confingunt: testes in hunc et accusatores huiusce pecunia comparant: hanc conditionem misero ferunt, ut optet, utrum malit cervices Roscio dare, an insutus in culeum per summum dedecus vitam amittere. Patronos huic defuturos putaverunt: desunt. Qui libere dicat, qui cum fide defendat, (id quod in hac causa est satis), quoniam quidem suscepi, non deest profecto, judices. Et forsitan in 31 suscipienda causa temere impulsus adolescentia fecerim: quoniam quidem semel suscepi, licet hercule undique omnes terrores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo. Certum est deliberatumque, quae ad causam pertinere arbitror, omnia non modo dicere, verum etiam libenter, audacter, libereque dicere. Nulla res 32 tanta existat *, judices, ut possit vim mihi maiorem adhibere metus quam fides. Etenim quis tam dissoluto animo est, qui, haec cum videat, tacere ac negligere possit? „patrem meum, cum proscriptus non esset, jugulastis: occisum in proscriptorum numerum retulistis: me domo mea per vim expulistis: patrimonium meum possidetis": quid vultis amplius? etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis, ut hic aut juguletis, aut condemnetis Sex. Roscium? 33

CAPUT XII.

Hominem longe audacissimum nuper habuimus in civitate C. Fimbriam, et quod inter omnes constat, ni-

* al. existit, et existet.

si inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimum. Is cum curasset in funere C. Marii, ut Q. Scaevola vulneraretur, vir sanctissimus atque ornatissimus nostrae civitatis, (de cuius laude neque hic locus est ut multa dicantur, neque plura tamen * dici possunt, quam populus Rom. memoria retinet) diem Scaevolae dixit, posteaquam comperit, eum posse vivere. Cum ab eo quaereretur, quid tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem quispiam satis commode posset: ajunt hominem, ut erat furiosus, respondisse, *quod non totum telum corpore recepisset*. Quo populus Rom. nihil vidit indignius, nisi ejusdem viri mortem: quae tantum potuit, ut omnes cives ** perdiderit, et afflixerit: quos quia servare per compositionem volebat, ipse ab iis interemtus est. Estne hoc illi dicto atque facto Fimbriae non simillimum? Accusatis Sex. Roscium? quid ita? quia de manibus vestris effugit: quia se occidi passus non est. Illud, quia in Scaevola factum est, magis indignum videtur: hoc, quia fit a Chrysogono, num est ferendum? *** Nam, per deos immortales, quid est in hac causa, quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magnopere desiderat? Totam causam, judices, explicemus, atque ante oculos expositam consideremus. Ita facillime, quae res totum judicium contineat, et quibus de rebus non dicere oporteat, et quid nos sequi conveniat, intelligetis.

34

CAPUT XIII. †

35 Tres sunt res, quantum ego existimare possum, quae obstent hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversa-

* al. tanta.
** al. add. suos.
*** al. Non est ferendum!
† Propositio.

riorum, et audacia, et potentia. Criminis confictionem accusator Erucius suscepit: audaciae partes Roscii sibi poposcerunt: Chrysogonus autem, is, qui plurimum potest, potentia pugnat. De hisce omnibus rebus me dicere oportere intelligo. Quid igitur est? Non eodem modo 36 de omnibus. ideo, quod prima illa res ad meum officium pertinet: duas autem reliquas vobis populus Rom. imposuit. Ego crimen, oportet, diluam: vos et audaciae resistere, et hominum ejusmodi perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore extinguere, atque opprimere debetis. † Occidisse patrem Sex. Roscius argui- 37 tur. Scelestum, dii immortales, ac nefarium facinus, atque ejusmodi, quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur. Etenim si, id quod praeclare a sapientibus dicitur, *vultu saepe laeditur pietas*: quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, jura divina atque humana cogebant? In hoc tanto, tam atroci, tam singulari maleficio, quod ita raro extitit, ut, si quando auditum sit, portenti ac prodigii simile numeretur, quibus tandem te, C. Eruci, argumentis accusatorem censes uti oportere? Nonne et audaciam 38 ejus, qui in crimen vocetur, singularem ostendere: et mores feros, immanemque naturam, et vitam vitiis flagitiisque omnibus deditam, et denique omnia ad perniciem profligata atque perdita? quorum tu nihil in Sex. Roscium, ne obiiciendi quidem causa, contulisti.

CAPUT XIV.

Patrem occidit Sex. Roscius. Qui homo? adolescen- 39 tulus corruptus, et ab hominibus nequam inductus? An-

† Confirmationis i Pars.

nos natus magis * quadraginta. Vetus videlicet sicarius, homo audax et saepe in caede versatus? At hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. Luxuries igitur hominem nimirum, et aeris alieni magnitudo, et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt? De luxuria purgavit Erucius, cum dixit, hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse. Nihil autem unquam debuit. Cupiditates porro quae possunt esse in eo, qui (ut ipse accusator obiecit) ruri semper habitarit, et in agro colendo vixerit? quae vita maxime disiuncta
40 a cupiditate, et cum officio coniuncta. Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? Patri, inquit, non placebat. Patri non placebat? quam ob causam? Necesse est enim eam quoque justam, et magnam, et perspicuam fuisse. Nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis: sic hoc verisimile non est, odio fuisse parenti fili-
41 um sine causis multis, et magnis, et necessariis. Rursus igitur eodem revertamur, et quaeramus, quae tanta vitia fuerint in unico filio, quare is patri displiceret? At perspicuum est, nullum fuisse. Pater igitur amens, qui odisset eum sine causa, quem procrearat. At is quidem fuit omnium constantissimus. Ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater, neque perditus filius fuerit: neque odii causam patri, neque sceleris filio fuisse.

CAPUT XV.

42 Nescio, inquit, quae causa odii fuerit; fuisse odium intelligo, quia antea, cum duos filios haberet, illum alte-

* al. *major.*

rum, qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat. Quod Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione, idem mihi usu venit in causa optima. Ille, quo modo crimen commentitium confirmaret, non inveniebat: ego, res tam leves qua ratione infirmem ac diluam, reperire non possum. Quid ais, Eruci? tot praedia tam pulchra, tam fructuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicii gratia colenda ac tuenda tradiderat? Quid hoc? Patresfamilias, qui liberos habent, praesertim homines illius ordinis, ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse, filios suos rei familiari maxime servire, et in praediis colendis operae plurimum studiique consumere? An amandarat hunc sic, ut esset in agro, ac tantummodo aleretur ad villam? ut commodis omnibus careret? Quid? si constat, hunc non modo colendis praediis praefuisse, sed certis fundis patre vivo frui solitum esse? tamenne haec attenta vita et * rusticana, relegatio atque amandatio appellabitur? Vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa, atque a veritate. Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis: quod benevolentia fit, id odio factum criminaris: quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supplicii causa fecisse dicis. Neque haec tu non intelligis, sed usque eo, quid arguas, non habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum naturam, contraque consuetudinem hominum, contraque opiniones omnium.

43 44 45

* al. *haec a te vita etc.*

CAPUT XVI.

At enim, cum duos filios haberet, alterum a se non dimittebat, alterum ruri esse patiebatur. Quaeso, Eruci, ut hoc in bonam partem accipias. Non enim ex-
46 probrandi causa, sed commonendi gratia dicam. Si tibi fortuna non dedit, ut patre certo nascerere, ex quo intelligere posses, qui animus patrius in liberos esset: at natura certe dedit, ut humanitatis non parum haberes. Eo accessit studium doctrinae, ut ne a literis quidem alienus esses. Ecquid tandem tibi videtur (ut ad fabulas veniamus) senex ille Caecilianus minoris facere Eutychum, filium rusticum, quam illum alterum, Chaerestratum? (nam, ut opinor, hoc nomine est) alterum in urbe secum honoris causa habere, alterum rus supplicii causa
47 relegasse? Quid ad istas ineptias abis, inquies? Quasi vero mihi difficile sit, quam multos nominatim proferre (ne longius abeam) vel tribules, vel vicinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agricolas assiduos esse cupiunt. Verum homines notos sumere, odiosum est, cum et illud incertum sit, velintne hi sese nominari: et nemo vobis magis notus futurus sit, quam est hic Eutychus: et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adolescentem, an aliquem ex agro Veiente nominem. Etenim haec conficta arbitror a poëtis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis, expressamque imaginem nostrae vitae quotidianae vide-
48 remus. Age nunc, refer animum, sis, ad veritatem, et considera, non modo in Umbria, atque in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis, quae studia a patribus familias maxime laudentur. Iam profecto te intelliges, inopia criminum, summam laudem Sex. Roscio vitio et culpae dedisse.

CAPUT XVII.

At non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt: sed permultos et ego novi, et nisi me fallit animus, unusquisque vestrum, qui et ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam et suavissimam esse arbitrantur. Quid 49 censes hunc ipsum Sex. Roscium, quo studio, et qua intelligentia esse in rusticis rebus? ut ex his propinquis eius, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es, quam hic in suo. Verum, ut opinor, quoniam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium reliquit, et artificium obliviscatur, et studium deponat, licebit. Quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo animo, judices, si per vos vitam et famam potest obtinere. Hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem et multitudinem: et quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi: ut parum miseriae sit, quod aliis coluit, non sibi, nisi etiam, quod omnino coluit, crimini fuerit.

CAPUT XVIII.

Nae tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si illis tem- 50 poribus natus esses, cum ab aratro arcessebantur, qui consules fierent. Etenim, qui praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Attilium, quem sua manu spargentem semen, qui missi erant, convenerunt, hominem turpissimum, atque inhonestissimum judicares. At hercule majores nostri longe aliter et de illo et de ceteris talibus viris existimabant. Itaque ex minima te-

nuissimaque republ. maximam et florentissimam nobis reliquerunt. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant: quibus rebus, et agris, et urbibus, et nationibus, rempubl. atque hoc imperium et populi
51 Rom. nomen auxerunt. Neque ego haec eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus nunc quaerimus: sed ut illud intelligatur, cum apud majores nostros summi viri, clarissimique homines, qui omni tempore ad gubernacula reipublicae sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operae temporisque consumserint, ignosci oportere ei homini qui se fateatur esse rusticum, cum * ruri assiduus semper vixerit: cum praesertim nihil esset, quod aut patri gratius, aut sibi jucundius, aut
52 revera honestius facere posset. Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod, hunc ruri esse patiebatur. Numquid est aliud? Imo vero, inquit, est. Nam istum exheredare in animo habebat. Audio: nunc dicis aliquid. quod ad rem pertineat. Nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta. Convivia cum patre non inibat. quippe qui ne in oppidum nisi perraro veniret. Domum suam istum non fere quisquam vocabat. nec mirum, qui neque in urbe viveret, neque revocaturus esset **.

CAPUT XIX.

Verum haec tu quoque intelligis esse nugatoria. Illud, quod coepimus, videamus: quo certius argumentum odii reperiri nullo modo potest. Exheredare pater

* al. *qui.*

** Edd. vett. *neque rure vocaturus.* Priora idcirco nonnulli mutarunt: *quem neque in urbe videret* (al. *viseret.*)

filium cogitabat. Mitto quaerere, qua de causa: quaero, 53 qui scias: tametsi te dicere atque enumerare causas omnes oportebat. et id erat certi accusatoris officium, qui tanti sceleris argueret, explicare omnia vitia, atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur. quae sine magnis huiusce peccatis accidere potuisse non arbitror. Verum concedo tibi, ut ea 54 praetereas, quae, cum taces, nulla esse concedis. Illum quidem voluisse exheredare, certe tu planum facere debes. Quid ergo affers, quare id factum putemus? Vere nihil potes dicere. Finge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere, quod aperte facis, huius miseri fortunis, et horum virorum talium dignitati illudere. Exheredare filium voluit, quam ob causam? Nescio. Exheredavitne? Non. Quis prohibuit? Cogitabat. Cogitabat? cui dixit? Nemini. Quid est aliud, judicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad quaestum atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare, atque id obiicere, quod planum facere non modo non possis, verum ne coneris quidem? Nemo nostrum 55 est, Eruci, quin sciat, tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse: vident omnes, qua de causa huic * inimicus venias: sciunt huiusce pecunia te adductum esse. Quid ergo est? Ita tamen quaestus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere.

CAPUT XX.

Accusatores multos esse in civitate utile est, ut metu contineatur audacia: veruntamen hoc ita est utile,

* al. *huc.*

ut ne plane illudamur ab accusatoribus. Innocens est quispiam: veruntamen, quanquam abest a culpa, suspicione tamen * non caret. tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possim aliquo modo ignoscere. Cum enim aliquid habeat, quod possit criminose ac suspiciose dicere; aperte ludificari, et calumniari sciens non videatur.

56 Quare facile omnes patimur, esse quamplurimos accusatores, quod innocens, si accusatus sit, absolvi potest: nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest. Utilius est autem absolvi innocentem, quam nocentem causam non dicere. Anseribus cibaria publice locantur, et canes aluntur in Capitolio, ut significent, si fures venerint. At fures internoscere non possunt. significant tamen, si qui noctu in Capitolium venerint: et, quia id est suspiciosum, tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant, quae est cautior. Quod si luce quoque canes latrent, cum deos salutatum aliqui venerint: opinor, iis crura suffringantur, quod acres sint etiam

57 tum, cum suspicio nulla sit. Simillima est accusatorum ratio. Alii vestrum anseres sunt, qui tantummodo clamant, nocere non possunt: alii canes, qui et latrare, et mordere possunt. Cibaria vobis praeberi videmus; vos autem maxime debetis in eos impetum facere, qui merentur: hoc populo gratissimum est. Deinde si voletis, etiam tum, cum versimile erit aliquem commisisse, in suspicione latratote: id quoque concedi potest. Sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse, neque dicere possitis, aut quare, aut quomodo: ac tantummodo sine suspicione latrabitis: crura quidem vobis nemo suffringet, sed, si ego hos bene novi, literam illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam alias ** omnes oderitis,

* *tamen* hic delendum videtur.

** al. *eas.* al. plane omittere malunt.

ita vehementer ad caput adfigent, ut postea neminem alium, nisi fortunas vestras, accusare possitis.

CAPUT XXI.

Quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? quid hisce autem ad suspicandum? Ne exheredaretur, veritus est, audio: sed qua de causa vereri debuerit, nemo dicit. Habebat pater in animo. Planum fac. Nihil est: non, quicum deliberarit, quem certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. Cum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis? Ego, quid acceperim, scio: quid dicam, nescio: unum illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum futurum: de bonorum emtione, deque ea societate neminem esse, qui verbum facere hoc tempore auderet. Haec te opinio falsa in istam fraudem impulit: non mehercule verbum fecisses, si tibi quemquam responsurum putasses. Operae pretium erat, si animadvertistis, judices, negligentiam eius in accusando considerare. Credo, eum vidisset, qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse, num ille, aut ille defensurus esset: de me ne suspicatum quidem, quod antea causam publicam nullam dixerim: posteaquam invenit neminem eorum, qui possunt, et solent; ita negligens esse coepit, ut, cum in mentem veniret ei, resideret: deinde spatiaretur, nonnunquam etiam puerum vocaret, credo, cui coenam imperaret: prorsus ut vestro consessu et hoc conventu, pro summa solitudine, abuteretur. 58 59

CAPUT XXII.

Peroravit aliquando, assedit. Surrexi ego. Respirare visus est: quod non alius potius diceret. Coepi dicere: 60

usque eo animaduerti, judices, eum jocari atque alias res agere, antequam Chrysogonum nominavi: quem simul atque attigi, statim homo se erexit, mirari visus est. Intellexi, quid eum pupugisset. Iterum, ac tertio nominavi. postea homines cursare ultro et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nunciarent, esse aliquem in civitate, qui contra voluntatem ejus dicere auderet: aliter causam agi, atque ille existimaret: aperiri bonorum emtionem, vexari pessime societatem, gratiam potentiamque ejus negligi, judices diligenter attendere, populo

61 rem indignam videri. Quae quoniam te fefellerunt, Eruci, quoniamque vides versa esse omnia: causam pro Sex. Roscio, si non commode, at libere dici: quem dedi putabas, defendi intelligis: quos tradituros sperabas, vides judicare; restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam: confitere huc ea spe venisse, quod putares hic latrocinium, non judicium futurum. De parricidio causa dicitur, ratio ab accusatore reddita non est, quam ob causam patrem filius occiderit.

62 Quod in minimis noxis, et in his levioribus peccatis, quae magis crebra, et iam prope quotidiana sunt, maxime, et primum quaeritur, *quae causa maleficii fuerit*: id Erucius in parricidio quaeri non putat oportere. In quo scelere, judices, etiam cum multae causae convenisse unum in locum, atque inter se congruere videntur: tamen non temere creditur, neque levi conjectura res penditur, neque testis incertus auditur, neque accusatoris ingenio res judicatur. Cum multa antea commissa maleficia, tum vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur, necesse est: neque audacia solum, sed summus furor, atque amentia. Haec cum sint omnia, tamen extent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum:

quae nisi multa, et manifesta sunt, profecto res tam scelesta, tam atrox, tam nefaria credi non potest. Magna 63 est enim vis humanitatis: multum valet communio sanguinis: reclamitat istiusmodi suspicionibus ipsa natura: portentum atque monstrum certissimum est, esse aliquem humana specie et figura, qui tantum immanitate bestias vicerit, ut, propter quos hanc suavissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce privarit: cum etiam feras inter sese partus, atque educatio, et natura ipsa conciliet.

CAPUT XXIII.

Non ita multis ante annis ajunt T. Coelium quendam, Tarracinensem hominem non obscurum, cum coenatus cubitum in idem conclave cum duobus adolescentibus filiis inisset, inventum esse mane jugulatum. Cum neque servus quisquam reperiretur, neque liber, ad quem ea suspicio pertineret, id aetatis autem duo filii propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent; nomina filiorum de parricidio delata sunt. Quid postea. Erat sane suspiciosum. neutrum sensisse?* ausum autem esse quemquam se in id conclave committere, eo potissimum tempore, cum ibidem essent duo adolescentes filii, qui et sentire, et defendere facile possent? Erat porro nemo, 65 in quem ea suspicio conveniret. Tamen cum planum judicibus esset factum, aperto ostio dormientes eos repertos esse: judicio absoluti adolescentes, et suspicione omni liberati sunt. Nemo enim putabat, quenquam esse, qui, cum omnia divina atque humana jura scelere nefario

64

* Conj. al. *Quid? poterat sane esse suspiciosum.* al. *Quid postea? erat sane suspiciosum, neutrum sensisse* etc. Melius.

polluisset, somnum statim capere potuisset *: propterea quod qui tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine metu possunt. **

CAPUT XXIV.

66 Videtisne, quos nobis poëtae tradiderunt, patris ulciscendi causa, supplicium de matre sumsisse, cum praesertim deorum immortalium iussis atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent furiae, neque consistere usquam patiantur, quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt? Sic se res habet, judices. Magnam vim, magnam necessitatem, magnam possidet religionem paternus, maternusque sanguis: ex quo si qua macula concepta est, non modo elui *** non potest, verum usque eo permanat ad animum, ut summus furor, atque amentia consequa-67 tur. Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis saepenumero videtis, eos qui aliquid impie scelerateque commiserint, agitari et perterreri furiarum taediis ardentibus. Sua quemque fraus, et suus terror maxime vexat: suum quemque scelus agitat, amentiaque afficit: suae malae cogitationes, conscientiaeque **** animi terrent. Hae sunt impiis assiduae domesticaeque Furiae, quae dies noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetant.
68 Haec magnitudo maleficii facit, ut nisi pene manifestum parricidium proferatur, credibile non sit: nisi turpis adolescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumtus effusi cum probro atque dedecore, nisi prorupta audacia, nisi tanta temeritas, ut non procul abhorreat

* al. *posset.* Conject.
** al. *possint.*
*** Vet. libri: *leniri.*
**** Codd. nonnulli: *amentiaeque.*

ab insania. Accedat huc oportet odium parentis, animadversionis paternae metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune captus ad eam rem: pene dicam, respersas manus sanguine paterno judices videant, oportet, si tantum facinus, tam immane, tam acerbum credituri sint. Quare hoc quo minus est credibile, nisi ostenditur: eo magis est, si convincitur, vindicandum.

CAPUT XXV.

Itaque cum multis ex rebus intelligi potest, majores nostros, non modo armis plus, quam ceteras nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse: tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt. Qua in re quantum prudentia praestiterint iis, qui apud ceteros sapientissimi fuisse dicuntur, considerate. Prudentissima civitas, Atheniensium, dum ea rerum potita est, fuisse traditur. Eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit. Is cum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit, se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur, cum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere, quam admonere videretur. Quanto majores nostri sapientius? qui, cum intelligerent, nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, ii, magnitudine poenae, maleficio summoverentur *: insui voluerunt in culeum vivos, atque ita in flumen dejici.

69 70

* Conj. al. *maleficio summo arcerentur.*

CAPUT XXVI.

71 O singularem sapientiam, judices! Nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui repente coelum, solem, aquam terramque ademerint *? ut qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur. Noluerunt feris corpus obiicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur **: non sic nudos in flumen deiicere, ne, cum delati essent in mare, ipsum polluerent: quo cetera, quae violata sunt, expiari putantur. Denique nihil tam vile, neque tam 72 vulgare est, cuius partem ullam reliquerint. Etenim quid tam est commune, quam spiritus vivis? terra mortuis? mare fluctuantibus? litus ejectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de coelo non queant: ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat ***: ita jactantur fluctibus, ut nunquam abluantur ****: ita postremo ejiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. Tanti maleficii crimen, cui maleficio ***** tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? Si hunc apud bonorum emtores ipsos accusares, eique judicio Chrysogonus praeesset: tamen diligentius paratiusque ve-73 nisses. Utrum, quid agatur, non vides? an apud quos agatur? Agitur de parricidio, quod sine multis causis suscipi non potest: apud homines autem prudentissimos agitur, qui intelligunt, neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

* Vulgo: *ademerunt.*
** Codd. nonn. *uterentur.*
*** al. *terram non tangant* ex loco *Oratoris* c. 30.
**** al. *alluantur* ex eod. loco apud Cic. Melius.
***** *Maleficio.* Puto, glossa.

CAPUT XXVII.

Esto: causam proferre non potes. Tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo jure decedam, et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam, fretus hujus innocentia. Non quaero abs te, quare patrem Sex. Roscius occiderit; quaero, quomodo occiderit? Ita quaero abs te, C. Eruci, quomodo? et sic tecum agam, ut in eo loco vel respondendi, vel interpellandi tibi potestatem faciam: vel etiam, si quid voles, interrogandi. Quomodo occidit? ipse percussit, an aliis occidendum dedit? Si ipsum arguis, Romae non fuit: si per alios fecisse dicis, quaero, servosne, an liberos? quos homines? Indidemne Ameria, an hosce ex urbe sicarios? Si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? Si Roma, * unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit, neque unquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? quicum locutus est? quomodo persuasit? Pretium dedit? cui dedit? per quem dedit? unde, aut quantum dedit? Nonne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? et simul tibi in mentem veniat, facito, quemadmodum vitam huiusce depinxeris: hunc hominem ferum atque agrestem fuisse: nunquam cum homine quoquam collocutum esse: nunquam in oppido constitisse. Qua in re praetereo illud, quod mihi maximo argumento ad hujus innocentiam poterat esse: in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita istiusmodi maleficia gigni non solere. Ut non omnem frugem, neque arborem in omni agro reperire possis: sic non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries creatur: ex luxuria existat avaritia, necesse est: ex avaritia erum-

74

75

* al. *Romae* ex codd. nonn.

pat audacia: inde omnia scelera ac maleficia gignuntur. Vita autem haec rustica, quam tu agrestem vocas, parsimoniae, diligentiae, justitiae magistra est.

CAPUT XXVIII.

76 Verum haec missa facio. Illud quaero, is homo, qui, ut tute dicis, nunquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere potuerit. Multa sunt falsa, judices, quae tamen argui suspisiose possunt; in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, cum in agro Amerino esset filius. Literas, credo, misit alicui sicario, qui Romae noverat neminem. Arcessivit aliquem. at * quando? Nuncium misit. quem? aut ad quem? Precio, gratia, spe, promissis induxit aliquem? nihil horum ne confingi quidem 77 potest: et tamen causa de parricidio dicitur. Reliquum est, ut per servos id admiserit. O Dii immortales, rem miseram et calamitosam! Quod in tali crimine innocenti ** saluti solet esse, ut servos in quaestionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet. Vos, qui hunc accusatis, omnes ejus servos habetis: unus puer, victus quotidiani administer, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. Te nunc appello, P. Scipio, te, Metelle: vobis aduocatis, vobis agentibus, aliquoties duos servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit. Meministine te, T. Rosci, recusare? *** Quid? ii servi, ubi sunt? Chrysogonum, judices, sectantur, apud eum sunt in honore et in pretio. Etiam nunc, ut ex his quaera-

* Conj. al. *quem aut quando.*
** Conj. al. *nocenti.* Ante *innoc.* codd. nonn. repetunt *quod.*
*** Vulgg. Edd. olim: *meministis ne T. Roscium etc.*

tur, ego postulo: hic orat, atque obsecrat. Quid facitis? 78 cur recusatis? Dubitate etiam nunc, judices, si potestis *, a quo sit Sex. Roscius occisus? ab eone, qui propter illius mortem in egestate et insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur: an ab iis, qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede, atque ex caede vivunt. Omnia, judices, in hac causa sunt misera, atque indigna: tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest. mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet: ne tamdiu quidem dominus erit in suos, dum ex iis de patris morte quaeratur. Veniam, neque ita multo post, ad hunc locum: nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, cum Erucii crimina diluissem.

CAPUT XXIX.

Nunc, Eruci, ad te venio. Conveniat mihil tecum, 79 necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos, aut servos. Liberosne? quos neque ut convenire potuerit, neque qua ratione inducere, neque ubi, neque per quos, neque qua spe, aut quo pretio, potes ostendere. Ego contra ostendo, non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere; quod neque Romae multis annis fuerit, neque de praediis unquam temere discesserit. Restare tibi videbatur servorum nomen: quo, quasi in portum, rejectus a caeteris suspicionibus, confugere posses: ubi scopulum offendis ejusmodi, ut non modo ab hoc crimen resilire videas:

* Conj. al. *dubitare e. n. j. potestis, etc.*

verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere in-
80 telligas. Quid est ergo, quo tandem accusator inopia argumentorum confugerit? Ejusmodi tempus erat, inquit, ut homines vulgo impune occiderentur. Quare tu hoc, propter multitudinem sicariorum, nullo negotio facere potuisti. Interim mihi videris, Eruci, una mercede duas res assequi velle: nos judicio perfundere: accusare autem eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. Quid ais? vulgo occidebantur? * per quos? et a quibus? nonne cogitas, te a sectoribus huc adductum esse? quid postea? nescimus, per ista tempora eosdem fere sectores
81 fuisse collorum, et bonorum? Ii denique, qui tum armati dies noctesque concursabant, qui Romae erant assidui, qui omni tempore in praeda et sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbitatem iniquitatemque obiicient? et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini putabant fore? qui non modo Romae non fuit, sed omnino, quid Romae ageretur, nesciret: propterea quod ruri assiduus, que-
82 madmodum tute confiteris, fuit. Vereor, ne aut molestus sim vobis, judices, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est: nisi forte exspectatis, ut illa diluam, quae de peculatu, ac de ejusmodi rebus commentitiis, inaudita nobis ante hoc tempus ac nova, objecit: quae mihi iste visus est ex alia oratione declamare, quam in alium reum commentaretur: ita neque ad crimen parricidii, neque ad eum, qui causam dicit, pertinebant. De quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare. Si quid est quod ad testes re-

* Al. sine interrogatione legunt, atque ad Erucium referunt haec verba: *vulgò occidebantur.*

servet, ibi nos quoque, ut in ipsa causa, paratiores reperiet, quam putabat.

CAPUT XXX.

† Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides. Nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere: quod certum est non facere, dum utrumvis licebit. Is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem. Desinamus aliquando ea scrutari, quae sunt inania: quaeramus, ubi maleficium et est, et inveniri potest. Iam intelliges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur: tametsi neque omnia dicam, et leviter unumquodque tangam. Neque enim id facerem, nisi necesse esset: et id erit signi, me invitum facere, quod non prosequar longius, quam salus huius, et mea fides postulabit. Causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio: at ego in T. Roscio reperio. Tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes, ac te palam adversarium esse profiteris. De Capitone post viderimus, si, quemadmodum paratum esse audio, testis prodierit: tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum et sapientissimum judicem putabat, identidem in causis quaerere solebat, *cui bono fuisset.* Sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento accedere. Hunc quaesitorem ac judicem fugiebant atque horrebant ii, quibus periculum creabatur: ideo quod, tametsi veritatis erat

83

84

85

† Confirmationis (sive Contentionis) II. Pars.

amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam, quam inclinatus * ad severitatem videbatur. Ego, quanquam praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus, et ab innocentia clementissimus: tamen facile me paterer, vel illo ipso accerrimo judice quaerente, vel apud Cassianos judices, quorum etiam nunc ii, quibus causa dicenda est, nomen ipsum reformidant, pro Sex. Roscio dicere.

CAPUT XXXI.

86 In hac enim causa cum viderent, illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse: illud quidem non quaererent, cui bono fuisset: sed eo ** perspicuum crimen, et suspicionem potius ad praedam adiungerent, quam ad egestatem. Quid si accedit eodem, ut tenuis antea fueris? quid si, ut avarus? quid si, ut audax? quid si, ut illius, qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda causa, quae te ad tantum facinus adduxerit ***? Quid ergo horum negari potest? Tenuitas hominis ejusmodi est, ut dissimulari non que-
87 at, atque eo magis eluceat, quo magis occultatur. Avaritiam praefers, qui societatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alienissimo. Quam sis audax (ut alia obliviscar), hinc omnes intelligere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est, ex tot sicariis, solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes, atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres. Inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio, et magnas rei familiaris

* Al. *implicatus*, secundum codd. Nonnulli conj. *impacatus* et *implacatus*.

** Conj. alii *et*. al. *adeo*. al. *sed eo perspicuo* etc.

*** Al. codd, *num quaerenda, quae t. a. t. f. adduxerint*?

controversias, concedas necesse est. Restat, judices, ut hoc dubitemus, uter potius Sex. Roscium occiderit: is, ad quem morte ejus divitiae venerint, an is, ad quem mendicitas: is, qui antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus: is, qui ardens avaritia feratur infestus in suos; an is, qui semper ita vixerit, ut quaestum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset: is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori judiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet: postremo, judices, id quod ad rem, mea sententia, maxime pertinet, utrum inimicus potius, an filius? 88

CAPUT XXXII.

Haec tu, Eruci, tot et tanta si nactus esses in reo, quamdiu diceres? quo te modo jactares? tempus, hercule, te citius, quam oratio deficeret. Etenim in singulis rebus ejusmodi materies est, ut dies singulos possis consumere. Neque ego non possum: non enim mihi tantum derogo, tametsi nihil arrogo, ut te copiosius, quam me, putem posse dicere; verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege * annumerer: te pugna Cannensis accusatorem sat bonum facit. Multos caesos non ad Thrasimenum lacum sed ad Servilium vidimus. Quis ibi non est vulneratus ferro Phrygio? Non necesse est omnes commemorare, Curtios, Marios, denique Mamercos **, quos iam aetas a praeliis avocabat: postremo Priamum ipsum *** senem, Antistium, quem non 89 90

* Al. sec. codd. nonn. *in gregem.*

** Al. codd. *Mammeos et Mameos.*

*** Al. *Priamum ipsum, senem Antistium* etc.

modo aetas, sed etiam leges pugnare prohibebant. Iam, quos nemo propter ignobilitatem nominat, sexcenti sunt, qui inter sicarios, et de veneficiis accusabant. Qui omnes (quod ad me attinet) vellem viverent: nihil enim mali est, canes ibi quam plurimos esse. ubi permulti 91 observandi, multaque servanda sunt. Verum, ut fit, multa saepe imprudentibus imperatoribus vis belli ac turba molitur. Dum is in aliis rebus erat occupatus, qui summam rerum administrabat, erant interea, qui suis vulneribus mederentur, qui, tanquam si offusa reipubl. sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris, omniaque miscebant. a quibus miror, ne quod judiciorum esset vestigium, non subsellia quoque esse combusta: nam et accusatores, et judices sustulerunt. Hoc commodi est, quod ita vixerunt, ut testes omnes, si cuperent, interficere non possent. nam, dum hominum genus erit, qui accuset eos, non deerit: dum civitas erit, judicia fient. Verum, ut coepi dicere, et Erucius, haec si haberet in causa, quae commemoravi, posset ea quamvis diu dicere, et ego, judices, possum: sed in animo est (quemadmodum ante dixi) leviter transire, ac tantummodo perstringere unamquamque rem, ut omnes intelligant, me non studio accusare, sed officio defendere.

CAPUT XXXIII.

92 Video igitur, causas esse permultas, quae istum impellerent: videamus nunc, ecqua * facultas suscipiendi maleficii fuerit. Ubi occisus est Sex. Roscius? Romae. Quid? tu, Rosci, ubi tunc eras? Romae. Verum quid ad rem? et alii multi. Quasi nunc id agatur, quis ex

* Codd. nonn. *et quae.*

tanta multitudine occiderit: ac non hoc quaeratur, eum, qui Romae sit occisus, utrum verisimilius sit, ab eo esse occisum, qui assiduus eo tempore Romae fuerit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non accesserit? Age, nunc ceteras facultates quoque consideremus. 93 Erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius: et homines impune occidebantur. Quid? ea multitudo quae erat? opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab iis conducebantur, ut aliquem occiderent. Si eos putas, qui alienum appetebant: tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es: sin eos, quos, qui leviore nomine appellant, percussores vocant: quaere, in cuius fide sint et clientela: mihi crede, aliquem de societate tua reperies: et quidquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito: ita facillime causa Sex. Roscii cum tua conferetur. Dices, 94 quid postea, si Romae assiduus fui? Respondebo *, at ego omnino non fui. Fateor, me sectatorem esse, verum et alii multi. At ego (ut tute arguis) agricola et rusticus. Non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius. At ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab ejusmodi crimine. Permulta sunt, quae dici possunt, quare intelligatur, summam tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi: quae non modo idcirco praetereo, quod te ipsum non libenter accuso; verum eo magis etiam, quod, si de illis caedibus velim commemorare, quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor, ne ad plures oratio mea pertinere videatur.

* *Respondebo* omittit unus codex.

CAPUT XXXIV.

95 Videamus nunc strictim, sicut caetera, quae post mortem Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sunt: quae ita aperta et manifesta sunt, ut medius fidius, judices, invitus ea dicam. Vereor enim, cujusmodi es *, Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. Cum hoc vereor, et cupio tibi aliqua ex parte (quod salva fide possim) parcere, rursus immuto voluntatem meam. venit enim mihi in mentem oris tui. Tene, cum caeteri socii tui fugerent, ac se occultarent, ut hoc judicium non de illorum praeda, sed de hujus maleficio fieri videretur, potissimum tibi partes istas depoposcisse, ut in judicio versarere, et sederes cum accusatore? qua in re nihil aliud assequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus audacia tua cognoscatur, et impudentia.

96 Occiso Sex. Roscio, qui primus Ameriam nunciat? Mallius Glaucia, quem jam antea nominavi, tuus cliens et familiaris. Quid attinuit eum potissimum nunciare? quod, si nullum jam antea consilium de morte, ac de bonis ejus inieras, nullamque societatem neque sceleris, neque praemii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat. Sua sponte Mallius nunciat. Quid, quaeso **, ejus intererat? an cum Ameriam non hujusce rei causa venisset, casu accidit, ut id, quod Romae audierat, primus nunciaret? cujus rei causa venerat Ameriam? Non possum, inquit, divinare. Eo rem iam adducam, ut nihil divinatione opus sit. Qua ratione Roscio Capitoni primum nunciavit? Cum Ameriae Sex. Roscii domus, uxor, liberique essent: cum tot propinqui cog-

* Al. *cui cuimodi.* nonn. cod. *quiquimodi* forma archaica.

** Edd. vett. pro *quaeso* habent *quasi.*

natique optime convenientes: qua ratione factum est, ut iste tuus cliens, sceleris tui nuncius, T. Roscio Capitoni potissimum nunciaret? Occisus est a coena rediens, nondum lucebat, cum Ameriae scitum est. Quid hic 97 incredibilis cursus, quid haec tanta celeritas festinatioque significat? Non quaero, quis percusserit. Nihil est, Glaucia, quod metuas. non excutio te: si quid forte ferri habuisti, non scrutor; nihil ad me arbitror pertinere. quoniam, cujus consilio occisus sit, invenio, cujus manu sit percussus, non laboro. Unum hoc sumo, quod mihi apertum tuum scelus, resque manifesta dat. Ubi aut unde audivit Glaucia? qui tam scito scivit? fac audisse statim. Quae res eum nocte una tantum itineris contendere coegit? quae necessitas eum tanta premebat, ut, si sua sponte iter Ameriam fecerat, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret?

CAPUT XXXV.

Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda, aut conjectura capienda sit? Nonne vobis haec, 98 quae audistis, cernere oculis videmini, judices? non illum miserum, ignarum casus sui, redeuntem a coena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Roscius: non suis manibus in curru collocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae nuncium? non orat, ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa laboret? ut Capitoni quam primum nunciet? Quid erat, quod Capitonem primum scire voluerit? Nescio, nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse 99 socium: de tribus et decem fundis tres nobilissimos fundos eum video possidere. Audio praeterea, non hanc sus- 100

picionem nunc primum in Capitonem conferri, multas esse infames * palmas: hanc primam esse tamen lemniscatam, quae Romae ** deferatur; nullum modum esse hominis occidendi, quo ille non aliquot occiderit: multos ferro, multos veneno. Habeo etiam dicere, quem, contra morem majorum, minorem annis LX de ponte in Tiberim deiecerit: quae, si prodierit, atque adeo cum prodierit 101 (scio enim proditurum esse), audiet. Veniat modo, explicet suum volumen illud, quod ei planum facere possum Erucium conscripsisse: quod ajunt illum Sex. Roscio intentasse, et minitatum *** esse, se omnia illa pro testimonio esse dicturum. O praeclarum testem, judices! o gravitatem dignam expectatione! o vitam honestam, atque ejusmodi, ut libentibus animis ad ejus testimonium vestrum jusiurandum accommodetis! Profecto non tam perspicue istorum maleficia videremus, nisi ipsos coecos redderet cupiditas, et avaritia et audacia.

CAPUT XXXVI.

102 Alter ex ipsa caede volucrem nuncium Ameriam ad socium, atque ad magistrum suum misit: ut, si dissimulare omnes cuperent, se scire, ad quem maleficium pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. Alter (si diis immortalibus placet) testimonium etiam in Sex. Roscium dicturus est. Quasi vero id nunc agatur, utrum, id **** quod dixerit, credendum, an quod fecerit, vindicandum sit. Itaque more majorum comparatum est, ut in minimis rebus homines amplissi-

* Nonn. codd. et edd. vett. *infamius*. Conj. al. *ejus* hic inser.
** Legendum aut *Roma* aut *Romae ei* putat Ernesti.
*** Al. codd. *meditatum*.
**** Al. codd. *is*.

mi testimonium de sua re non dicerent. Africanus, qui 103 suo cognomine declarat, tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret. Nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. Videte nunc, quam versa et mutata in pejorem partem sint omnia. Cum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is, qui et sector est et sicarius, hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emtor atque possessor est, et eum hominem occidendum curavit, de cuius morte quaeritur. Quid tu, vir optime? ecquid habes, quod 104 dicas? mihi ausculta: vide, ne tibi desis: tua quoque res permagna agitur: multa scelerate, multa audacter,* multa improbe fecisti: unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere. ** Neque enim accusatore muto, neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. Huc accedit, quod paulo *** occultior, atque tectior vestra ita cupiditas esset. Nunc quid est, quod quisquam ex vobis audire desideret, cum, quae facitis, ejusmodi sint, ut ea, dedita opera, a nobis **** contra vosmetipsos facere videamini?

CAPUT XXXVII.

Age, nunc illa videamus, judices, quae statim con- 105 secuta sunt. Ad Volaterras in castra L. Syllae mors Sex. Roscii quatriduo, quo is occisus est, Chrysogono nunciatur. Quaeritur etiam nunc, quis eum nuncium miserit? nonne perspicuum est, eundem, qui Ameriam? Curat Chrysogonus, ut ejus bona veneant statim, qui non no-

* Al. codd. *audaciter.*

** Olim edit. *te isti credere.*

*** Al. *tamen* addunt ex codd. vett.

**** Edd. vett. *a vobis.*

rat hominem, aut rem. At qui ei venit in mentem praedia concupiscere hominis ignoti, quem omnino nunquam viderat? Soletis, cum aliquid hujuscemodi auditis, judices, continuo dicere: necesse est aliquem dixisse municipem, aut vicinum. ii plerumque indicant: per eos plerique produntur. Hic nihil est, quod suspicionem hanc pu-
106 tetis. Non enim ego ita disputabo: *verisimile est*, Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse. Erat enim eis cum Chrysogono jam antea amicitia. Nam cum multos veteres a majoribus Roscii patronos, hospitesque haberent, omnes eos colere atque observare destiterunt, ac se in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt. Haec possum
107 omnia vere dicere, sed in hac causa conjectura nihil opus est. ipsos certo scio non negare, ad haec bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. Si eum, qui indicii partem acceperit, oculis cernetis: poteritisne dubitare, judices, qui indicarit? Qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit? duo Roscii. Num quisnam * praeterea? nemo est, judices. Num ergo dubium est, quin ii obtulerint hanc praedam Chrysogono, qui ab eo partem praedae tulerunt? Age nunc ex ipsius Chrysogoni
108 judicio Rosciorum factum consideremus. Si nihil in ista pugna Roscii, quod operae pretium esset, fecerant quam ob causam a Chrysogono tantis praemiis donabantur? si nihil aliud fecerunt, nisi rem detulerunt, nonne satis fuit, his gratias agi? denique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi? Cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? cur, quae reliqua sunt, iste Roscius omnia cum Chrysogono communiter possidet? nonne perspicuum est, judices, has manubias Rosciis Chrysogonum re cognita concessisse?

* Codd. nonn. *quisquam.*

CAPUT XXXVIII.

Venit in decemprimis legatus in castra Capito. to- 109
tam vitam, naturam, moresque hominis ex ipsa legatione
cognoscite Nisi intellexeritis, judices, nullum esse offici-
um, nullum jus tam sanctum atque integrum, quod non
ejus scelus * atque perfidia violarit, et imminuerit: vi-
rum optimum esse eum judicatote. Impedimento est, quo 110
minus de his rebus Sylla doceatur: ceterorum legatorum
consilia et voluntatem Chrysogono enunciat: monet, ut
provideat, ne palam res agatur, ostendit, si sublata sit
venditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum,
sese capitis periculum aditurum: illum acuere, hos qui
simul erant missi, fallere: illum identidem monere, ut
caveret: hisce insidiose spem falsam ostendere: cum illo
contra hos inire consilia, horum consilia illi enunciare:
cum illo partem suam depacisci; hisce, aliqua fretus mo-
ra **, semper omnes aditus ad Syllam intercludere. Po-
stremo isto hortatore, auctore, intercessore, ad Syllam le-
gati non adierunt. istius fide, ac potius perfidia decepti
(id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator volu-
erit testimonium eis denunciare) pro re certa spem fal-
sam domum retulerunt. In privatis rebus si quis rem 111
mandatam non modo malitiosius gessisset sui quaestus
aut commodi causa, verum etiam negligentius, eum ma-
jores summum admisisse dedecus existimabant. Itaque
mandati constitutum est judicium, non minus turpe, quam
furti: credo propterea, quod quibus in rebus ipsi inte-
resse non possumus, in his operae nostrae vicaria, fides
amicorum, supponitur: quam qui laedit, oppugnat omnium

* Codd. nonn. et edd. vett. *ejusce vis.*

** Vulgo *hora*, alii *aura*, nonnulli et: *fretum.* Melius alii *aliqua fretis hora*, ex conject.

commune praesidium, et, quantum in ipso est, disturbat
112 vitae societatem. Non enim possumus omnia per nos agere: alius in alia est re magis utilis. Idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mutuis officiis gubernetur. Quid recipis mandatum, si aut neglecturus, aut ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te offers, ac meis commodis, officio simulato, officis et obstas? recede de medio, per alium transigam. Suscipis onus officii, quod te putas sustinere posse: quod minime videtur grave iis, qui minime ipsi leves sunt.

CAPUT XXXIX.

Ergo idcirco turpis haec culpa est, quod duas res sanctissimas violat, amicitiam et fidem. Nam neque mandat quisquam fere, nisi amico: neque credit, nisi ei, quem fidelem putat. Perditissimi est igitur hominis, simul et amicitiam dissolvere, et fallere eum, qui laesus
113 non esset, nisi credidisset. Itane est? in minimis rebus, qui mandatum neglexerit, turpissimo judicio condemnetur, necesse est: in re tanta, cum is, cui fama mortui, fortunae vivi commendatae sunt atque concreditae, ignominia mortuum * adfecerit; is inter honestos homines atque adeo inter vivos numerabitur? In minimis privatisque rebus etiam negligentia in crimen mandati judiciumque infamiae vocatur **: propterea quod, si recte *** fiat, illum negligere oporteat, qui mandarit, non illum, qui mandatum receperit: in re tanta, quae publice gesta atque commissa sit, qui non negligentia privatum aliquod commodum laeserit, sed perfidia legationis ipsius ceremoniam polluerit, macu-

* Al. e. ms. optimo bene addunt: *egestate vivum.* Ern. inseruit *damno vivum.*

** Al. *judiciique infamiam.* Sed codd. plerique tuentur *judiciumque.* Pro *infamiae* hab. nonn. codd. *infamia.* Lambinus: *infame.* *** Al. *ratione.*

laque affecerit: qua is tandem poena afficietur? aut quo judicio damnabitur? Si hanc ei rem privatim Sex. Roscius mandavisset, ut cum Chrysogono transigeret, atque 114 decideret, inque eam rem fidem suam, si quid opus esse putaret, interponeret: ille, qui sese facturum recepisset, nonne, si ex eo negotio tantulum in rem suam convertisset, damnatus per arbitrum, et rem restitueret, et honestatem omnem amitteret? Nunc non hanc ei rem Sex. 115 Roscius mandavit, sed id, quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum fama, vita, bonisque omnibus a decurionibus publice Roscio mandatus est: et ex eo T. Roscius non paulum, nescio quid, in rem suam convertit, sed hunc funditus evertit bonis: ipse tria praedia sibi depactus est: voluntatem decurionum ac municipum omnium tantidem, quanti fidem suam, fecit.

CAPUT XL.

Videte jam porro caetera, judices, ut intelligatis, fingi maleficium nullum posse, quo iste sese non contaminarit. 116 In rebus minoribus socium fallere turpissimum est, aequeque turpe, atque illud, de quo ante dixi: neque injuria: propterea quod auxilium sibi se putat adjunxisse, qui cum altero rem communicavit. Ad cujus igitur fidem confugiet, cum per ejus fidem * laeditur, cui se commiserit? Atqui ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur. Tecti esse ad alienos possumus: intimi multa apertiora videant, necesse est: socium vero cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, jus officii laedimus. Recte igitur majores eum, qui socium fefellisset, in virorum bonorum numero non putarunt haberi oportere. At vero T. Roscius non unum rei pecuniariae

* Al. male *fraudem*, aut *perfidiam* reponendam duxerunt.

117 socium fefellit (quod tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur) verum novem homines honestissimos ejusdem muneris, legationis, officii, mandatorumque socios induxit decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude et perfidia fefellit. Qui de ejus scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt; ejus malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. Itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti, providique fuisse. Iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enunciavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam nos, ac minatur, tribus praediis, hoc est, praemiis sceleris ornatus. In ejusmodi vita, judices, in his tot tantisque flagitiis, hoc
118 quoque maleficium, de quo judicium est, reperietis. Etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videtis *, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote. Tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promtum, et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intelligatur: verum ex hoc etiam, si quod illorum forte dubitabitur, convincatur. Quid tandem quaeso, judices? num aut ille lanista omnino jam a gladiatore recessisse ** videtur, aut iste discipulus magistro tantulum de arte concedere? Par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia.

CAPUT XLI.

119 Etenim quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem. Dixi jam antea, saepenumero

* Codd. nonn. *videbitis*.

** al. codd. *a gladiatore cessisse*. Hinc vulgata olim lectio *e gladiis recessisse*.

postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem: tu semper, T. Rosci, recusasti. Quaero abs te, iine, qui postulabant, indigni erant, qui impetrarent: an iste non commovebat, pro quo postulabant: an res ipsa tibi iniqua videbatur? Postulabant homines nobilissimi atque integerrimi nostrae civitatis, quos jam antea nominavi: qui ita vixerunt, talesque a populo Rom. putantur, ut quidquid dicerent, nemo esset, qui non aequum putaret. Postulabant autem pro homine miserrimo atque infelicissimo, qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte quaereretur. Res porro abs te ejusmodi postulabatur, ut nihil interesset, utrum eam rem recusares, an de maleficio confiterere. Quae cum ita sint, quaero 120 abs te, quam ob causam recusaris? Cum occiditur Sex. Roscius, ibidem fuerunt. Servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo, neque purgo: quod a vobis hoc pugnari * video, ne in quaestionem dentur, suspiciosum est. quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt: profecto necesse est, sciant aliquid, quod si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. In dominos quaeri de servis, iniquum est. Anne quaeritur? Sex. enim Roscius reus est: neque enim cum de hoc quaeritur, vos dominos ** esse dicitis. Cum Chrysogono sunt. Ita credo: literis eorum, et urbanitate Chrysogonus ducitur, ut inter suos omnium deliciarum atque omnium artium puerulos, ex tot elegantissimis familiis lectos, velit hos versari homines pene operarios, ex Amerina disciplina patrisfamiliae rusticani. Non est ita profecto, judices: non est verisi- 121 mile, ut Chrysogonus horum literas adamarit aut huma-

* Al. codd. *q. a. v. oppugnari v.*

** Ita codd. plerique (addito *enim* ante *esse*) Al. planius edunt: *Vos eum dominum* etc. Al. mutant antec. *hoc* in *his*.

nitatem: non, ut rei familiaris negotio diligentiam cognorit eorum et fidem. Est quiddam, quod occultatur, quod quo studiosius ab ipsis opprimitur et absconditur, eo magis eminet et apparet.

CAPUT XLII.

122 Quid igitur? Chrysogonus sui * maleficii occultandi causa quaestionem de his haberi non vult? Minime, judices: non in omnes arbitror omnia convenire. Ego in Chrysogono, quod ad me attinet, nihil ejusmodi suspicor: neque hoc mihi nunc primum in mentem venit dicere. Meministis, me ita distribuisse initio causam, in crimen, cujus tota argumentatio permissa Erucio est: et in audaciam, cujus partes Rosciis impositae sunt. quidquid maleficii, sceleris, caedis erit, proprium id Rosciorum esse debebit. Nimiam gratiam potentiamque Chrysogoni, dicimus, et nobis obstare, et perferri nullo modo posse, et a vobis quoniam potestas data est, non modo infirmari, verum etiam vindicari oportere. Ego sic existimo, 123 qui quaeri velit ex iis, quos constat, cum caedes facta sit, affuisse, eum cupere verum invenire: qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. Dixi initio, judices, nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postularet, ac necessitas ipsa cogeret. Nam et multae res afferri possunt, et unaquaeque earum multis cum argumentis dici potest. Verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque diu, neque diligenter facere possum: quae praeteriri nullo modo poterant, ea leviter, judices, attigi: quae posita sunt in suspicionibus, de quibus si coepero

* Nonn. codd. *tui.*

dicere, pluribus verbis sit disserendum, ea vestris ingeniis coniecturaeque committo.

CAPUT XLIII.

† Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni sub quo nomine tota societas statuitur: de quo, judices neque quo modo dicam, neque quo modo taceam, reperire possum. Si enim taceo, vel maximam partem relinquo: sin autem dico, vereor, ne non ille solus, (id quod ad me nihil attinet,) sed alii quoque plures laesos se esse putent: tametsi ita res se habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magnopere videatur. Haec enim causa nova profecto et singularis est. Bonorum Sex. Roscii emtor est Chrysogonus. Primum hoc videamus, ejus hominis bona qua ratione venierunt, aut quomodo venire potuerunt? Atque hoc non ita quaeram, judices, ut id dicam, esse indignum, hominis innocentis bona venisse. Si enim haec audientur, ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur. Verum hoc ego quaero, qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est, sive Valeria est, sive Cornelia (non enim novi, nec scio), verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire qui potuerunt? Scriptum enim ita dicunt esse, *ut eorum bona veneant, qui proscripti sunt:* quo in numero Sex. Roscius non est: *aut eorum, qui in adversariorum praesidiis occisi sunt.* Dum praesidia ulla fuerunt, in Syllae praesidiis fuit: posteaquam ab armis recesserunt, in summo otio rediens a coena, Romae occisus est. Si lege, bona quoque lege venisse fateor: sin autem constat, contra

124

125

126

† Confirmationis (sive Contentionis) III Pars.

omnes non modo veteres leges, verum etiam novas, occisum esse, bona, quo jure, aut quo modo, aut qua lege venierint, quaero.

CAPUT XLIV.

127 In quem hoc dicam, quaeris, Eruci? Non in eum, quem vis, et putas. Nam Syllam et oratio mea ab initio, et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. Ego haec omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret, ut hisce de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Syllam passus non sit *. Denique etiam illud suspicor, omnino haec bona non venisse: id quod postea, si per vos, judices, licitum erit, 128 aperietur. Opinor enim esse in lege, quam ad diem proscriptiones venditionesque fiant, nimirum ad *Kalendas Junias.* Aliquot post menses, et homo occisus est, et bona venisse dicuntur. Profecto aut haec bona in tabulas publicas nulla ** redierunt, nosque ab isto nebulone facetius eludimur, quam putamus: aut, si redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ratione sunt. Nam lege quidem bona venire non potuisse constat. Intelligo, me ante tempus, judices, haec scrutari, et propemodum errare, qui, cum capiti Sex. Roscii mederi debeam, reduviam *** curem. Non enim laborat de pecunia, non ullius rationem sui commodi ducit, facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspicione, et ficto 129 crimine liberatus sit. Verum quaeso a vobis, judices, ut

* Ern. mallet *pateretur.*

** Edd. nonn. vet. *nullas.*

*** Al. Edd. nonn. *rediviam.*

haec pauca, quae restant, ita audiatis, ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. Quae enim mihi ipsi indigna et intolerabilia videntur, quaeque ad omnes, nisi providemus, arbitror pertinere: ea pro me ipso, ex animi mei sensu ac dolore pronuncio. Quae ad huius vitae casum, causamque pertineant, et quid hic pro se dici velit, et qua conditione contentus sit, iam in extrema oratione nostra, judices, audietis.

CAPUT XLV.

Ego haec a Chrysogono, mea sponte, remoto Sex. Roscio, quaero, primum, quare civis optimi bona venierint: deinde, quare hominis ejus, qui neque proscriptus *, neque apud adversarios occisus est, bona venierint, cum in eos solos lex scripta sit: deinde, quare aliquando post eam diem venierint, quae dies in lege praefinita est: deinde, cur tantulo venierint. Quae omnia, si quemadmodum solent liberti nequam et improbi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit. Nemo est enim, qui nesciat, propter magnitudinem rerum multa multos, ** partim imprudente L. Sylla, commisisse. Placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? Non placet, judices, sed necesse est. Etenim si Jupiter optimus maximus, cujus nutu et arbitrio coelum, terra, mariaque reguntur, saepe ventis vehementioribus, aut immoderatis tempestatibus, aut nimio calore, aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbes delevit, fruges 130

* *Neq. p.* Haec verba in vett. Mss. et edd. defuerunt.

** Addiderant olim: *partim connivente.* Melior conjectura Garatii: *m. m. privatim imprudente* etc.

perdidit, quorum nihil * pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus: at contra, commoda, quibus utimur, lucemque, qua fruimur, spiritumque, quem ducimus, ab eo nobis dari, atque impertiri videmus: quid miramur, L. Syllam, cum solus Remp. regeret, orbemque terrarum gubernaret, imperiique majestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est quod vis divina assequi non possit, si id mens hu-
132 mana adepta non sit. Verum ut haec missa faciam, quae iam facta sunt: ex iis, quae nunc maxime fiunt, nonne quivis potest intelligere, omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum, qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit? hoc judicium, cujus honoris causa accusare dixit Erucius?

desunt non pauca. **

CAPUT XLVI.

aptam, et ratione dispositam se habere existimant, qui in Sallentinis aut in Brutiis habent, unde vix ter
133 in anno audire nuncium possunt. Alter tibi descendit de palatio, et aedibus suis: habet animi relaxandi causa rus amoenum et suburbanum: plura praeterea praedia, neque tamen ullum, nisi praeclarum et propinquum: domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, ut,

* Al. edd. vett. *pernicie et perniciae.*

** Desideratur argumentatio, qua Chrysogoni potentiam in invidiam adduxerit, et bona Roscii non venire debuisse ostenderit Noster.

qui praetereuntes pretium enumerari * audiebant, fundum venire arbitrarentur. Quid praeterea caelati argenti? quid stragulae vestis? quid pictarum tabularum? quid signorum? quid marmoris apud illum putatis esse? tantum scilicet, quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit. Familiam vero quantam, et quam variis cum artificiis habeat, quid ego dicam? Mitto hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios: animi et aurium causa tot homines habet, ut quotidiano cantu vocum, et nervorum, et tibiarum, nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. In hac vita, judices, quos sumtus quotidianos, quas effusiones fieri putatis? quae vero convivia? Honesta, credo, in ejusmodi domo, si domus haec habenda est potius, quam officina nequitiae, et diversorium flagitiorum omnium. Ipse vero quemadmodum composito et delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum, videtis, judices: ** ut omnes despiciat, ut hominem prae se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet. Quae vero efficiat, et quae conetur, si velim commemorare, vereor, judices, ne quis imperitior existimet, me causam nobilitatis victoriamque voluisse laedere: tametsi meo jure possum, si quid in hac parte mihi non placeat, vituperare. Non enim vereor, ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet.

134 135

CAPUT XLVII.

Sciunt ii, qui me norunt, me pro illa tenui infirmaque parte, posteaquam id, quod maxime volui, fie- 136

* Ern. maluit *enunciari*.
** Pleriq. Edd. hic addunt *etiam videtis*.

ri non potuit, ut componeretur, id maxime defendisse, ut ii vincerent, qui vicerunt. Quis enim erat, qui non videret, humilitatem cum dignitate de amplitudine contendere? quo in certamine perditi civis erat, non se ad eos jungere, quibus incolumibus et domi dignitas et foris auctoritas retineretur. Quae perfecta esse, et suum cuique honorem, et gradum redditum, gaudeo, judices, vehementerque laetor: eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio, et imperio, et felicitate 137 L. Syllae gesta esse intelligo. Quod animadversum est in eos, qui contra omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere: quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis extitit, honos habitus est, laudo. Quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror: meque in eo studio partium fuisse confiteor. Sin autem id actum est, et idcirco arma sumta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur, et in fortunas uniuscujusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem vituperare: tum vero in isto bello non recreatus, neque restitutus, sed subactus oppres-138 susque populus Romanus est. Verum longe aliter est, judices: non modo non laedetur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis, verum etiam ornabitur.

CAPUT XLIX.

Etenim qui haec vituperare volunt, Chrysogonum tantum posse queruntur, qui laudare volunt, concessum ei non esse commemorant. Ac jam nihil est, quod quisquam aut tam stultus, aut tam improbus sit, qui dicat? *Vellem quidem liceret: hoc dixissem:* dicas licet. *Hoc fecissem*: facias licet, nemo prohibet. *Hoc decrevissem:* decerne, modo recte, omnes approbabunt. *Hoc judicassem:*

[139] laudabunt omnes, si recte et ordine judicaris. Dum necesse erat, resque ipsà cogebat, unus omnia poterat: qui posteaquam magistratus creavit, legesque constituit, sua cuique procuratio auctoritasque est restituta. Quam si retinere volunt ii, qui recuperarunt: in perpetuum * poterunt obtinere. Sin has caedes et rapinas, et hos tantos tamque profusos sumtus aut facient aut approbabunt, nolo in eos gravius quidquam, ne ominis ** quidem causa, dicere. Unum hoc dico: nostri isti nobiles, nisi vigilantes, et boni, et fortes, et misericordes erunt, iis hominibus, in quibus haec erunt, ornamenta sua concedant necesse est. [140] Quapropter desinant aliquando dicere, male aliquem locutum esse, si quis vere ac libere locutus sit: desinant suam causam cum Chrysogono communicare: desinant, si ille laesus sit, de se aliquid detractum arbitrari: videant, ne turpe miserumque sit, eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, servi nequissimi dominationem ferre posse. Quae quidem dominatio, judices, in aliis rebus antea versabatur: nunc vero quam viam munitet, *** quod iter adfectet, videtis: ad fidem, ad jusjurandum, ad judicia vestra, ad id, quod solum prope in civitate sincerum, sanctumque restat. [141] Hicne etiam sese putat aliquid posse Chrysogonus? hic etiam potens esse vult? O rem miseram, atque acerbam! Neque mehercule hoc indigne fero, quod verear, ne quid possit: verum quod ausus est, quod speravit, sese apud tales viros, aliquid ad perniciem posse **** innocentis, id ipsum queror.

* Al. codd. *reciperarunt.* Nonn. Ed. *receperunt.*

** Codd. et Edd. vett. *hominis.*

*** Unus cod. *minitet:* Cell. *muniat.*

**** Deest *posse* in nonn. edd. vett. Alii mutant *sese* in *esse* aut *ipse.*

CAPUT XLIX.

Idcircone experrecta * nobilitas armis atque ferro rempubl. recuperavit, ut ad libidinem suam liberti servulique nobilium bona, fortunas vestras, nostrasque vexare possent? Si id actum est, fateor me errasse, qui hoc maluerim: fateor insanisse, qui cum illis senserim: tametsi inermis, judices, sensi. Sin autem victoria nobilium ornamento atque emolumento reipubl. populoque Rom. debet esse: tum vero optimo et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. Quod si quis est, qui et se, et causam laedi putet, cum Chrysogonus vituperetur: is causam ignorat, se ipsum prope non novit. Causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur. Ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem communicatam putat, laeditur, cum ab hoc splendore causae separatur. † Verum haec omnis oratio, ut jam ante dixi, mea est, qua me uti respublica, et dolor meus, et istorum injuria coegit. Sed Roscius horum nihil indignum putat: neminem accusat: nihil de suo patrimonio queritur: putat homo imperitus morum, agricola, et rusticus, ista omnia, quae vos per Syllam gesta esse dicitis, more, lege, jure gentium facta: culpa liberatus, et crimine nefario solutus, cupit a vobis discedere. Si hac indigna suspicione careat, animo aequo se carere suis omnibus commodis dicit. Rogat, oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit: si nulla in re te fraudavit: si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit: si vestitum,

142 143 144

* Non. edd. vett. *expectata.*

† Conclusio (sive Peroratio.)

quo ipse tectus erat, annulumque de digito suum * tibi tradidit: si ex omnibus rebus se ipsum nudum, neque praeterea quidquam, excepit; ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere.

CAPUT L.

Praedia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: concedo, et quod animus aequus est, et quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero. Familia mea maxima uteris, ego servum habeo nullum: patior, et ferendum puto. Quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? Si spoliorum causa vis hominem occidere, spoliasti. Quid quaeris amplius? Si inimicitiarum: quae sunt tibi inimicitiae cum eo, cujus antea praedia possedisti, quam ipsum cognosti? Sin metuis, ab eone aliquid metuis, quem vides ipsum ab sese tam atrocem injuriam propulsare non posse? Sin, quod bona, quae Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere: nonne ostendis, id te vereri, quod praeter caeteros tu metuere non debeas, ne quando liberis proscriptorum bona patria reddantur? Facis injuriam, Chrysogone, si majorem spem emtionis tuae in hujus exitio ponis, quam in his rebus, quas L. Sylla gessit. Quod si tibi causa nulla est, cur hunc miserum tanta calamitate affici velis: si tibi omnia sua, praeter animam, tradidit, nec sibi quidquam paternum, ne monumenti quidem causa, reservavit: per deos immortales, quae ista tanta 145 146

* Mss. et edd. vett. *annulumque dedit, os suum tibi* etc. Scil. ex *de dito* (contr. pro *digito*) exortum: *dedit os*. Conjic. al. *rus* pro *os*.

crudelitas est? quae tam fera immanisque natura? quis unquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, cum integram praedam sine sanguine habere 147 posset, cruenta spolia detrahere mallet? Scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil unquam contra rem tuam cogitasse: et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes, neque odisse debes, nec quidquam habere iam reliqui vides, quod ei detrahere possis. Nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in judicio vides, quem tu e patrimonio, tanquam e naufragio, nudum expulisti. Quasi vero nescias, hunc et ali et vestiri a Caecilia Balearici filia, Nepotis sorore * spectatissima foemina: quae cum patrem clarissimum, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen, cum esset mulier, virtute perfecit, ut, quanto ** honore ipsa ex illorum dignitate adficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet.

CAPUT LI.

An quod diligenter defenditur, id tibi indignum 148 facinus videtur? mihi crede, si pro patris ejus hospitiis et gratia vellent omnes hujus hospites adesse, et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur: sin autem pro magnitudine injuriae, proque eo, quod summa respubl. *** in hujus periculo tentatur, haec omnes vindicarent, consistere mehercule vobis isto in loco non liceret. Nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant, neque ut se potentia superari putent. Quae domi gerenda sunt, ea per Caeciliam tran-149 siguntur, fori judiciique rationem Messala, ut videtis,

* B. f. N. S. Haec spuria sive per gloss. inducta videntur.
** *Quanto* pro *quantocumque*. Ern. *quam tanto*. al. *quando*.
*** Ed. vett. *summa reip.*

judices, suscepit. Qui si iam satis aetatis atque roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret. Quoniam ad dicendum impedimento est aetas et pudor, qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem sua causa cupere, ac debere, intelligebat. Ipse assiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita erepta de manibus sectorum sententiis judicum permitteretur. Nimirum, judices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit: haec acta res est, uti nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere Messalam videti: qui caput innocentis defenderent: qui injuriae resisterent: qui, quantum possent, in salute alterius, quam in exitio, mallent ostendere. Quod si omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent: et respublica ex illis, et ipsi ex invidia minus laborarent.

CAPUT LII.

Verum si a Chrysogono, judices, non impetramus, ut pecunia nostra contentus sit, vitam ne petat: si ille adduci non potest, ut, cum ademerit nobis omnia, quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quae communis est, eripere cupiat: si non satis habet, avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitate sanguinis perlitus sit *: unum perfugium, judices, una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem, quae reipublicae, vestra pristina bonitas et misericordia, quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus: sin ea crudelitas, quae hoc tempore in rep. versata est **, vestros quoque animos (id quod fieri 150

* Nonn. codd. *praeditus*. Conj. al. *pollutus*. Cellar. male *perditus*.

** Al. ed. *in remp. grassata est* (ob repetitionem vocis *versari* mox occurrentem). Neque non *in remp.* tuentur codd. Sed conf. §. 154. ubi eadem phrasis.

profecto non potest) duriores acerbioresque reddidit, actum est, judices: inter feras satius est aetatem degere,
151 quam in hac tanta immanitate versari. Ad eamne rem vos, judices, servati estis? ad eamne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores ac sicarii jugulare non potuissent? Solent hoc boni imperatores facere, cum praelium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent: in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant. Nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emtores, vos hic tales viros sedere, qui excipiatis eos, qui de suis manibus effugerint. Dii prohibeant, judices, ut hoc, quod majores *consilium publicum* vocari voluerunt, praesidium sectorum existime-
152 tur. An vero, judices, vos non intelligitis, nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et ejus rei initium in vestro jurejurando, atque in Sex. Roscii periculo quaeri? Dubium est, ad quem maleficium pertineat, cum videatis ex altera parte * sectorem, inimicum, sicarium, eundemque accusatorem hoc tempore: ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? Numquid ** aliud videtis obstare Roscio, nisi quod patris bona venierunt?

CAPUT LIII.

153 Quod si id vos suscipitis, et eadem in re *** operam vestram profitemini: si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt: cavete, per deos immortales, judices, ne nova et multo crudelior

* Nonn. Codd. et edd. *in altera parte.*
** Nonn. Edd. hic addunt *hic.*
*** Al. ad *eandem rem.*

per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam* priorem, quae facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more majorum comparatum est, publico consilio factum videretur. Hanc vero, quae ad eorum liberos, atque infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc judicio a vobis reiicitis, et aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rempublicam perventuram putetis. Homines sapientes, et ista auctoritate et potestate 154 praeditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime respubl. laborat, iis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est, quin intelligat, populum Rom., qui quondam in hostes lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. Hanc tollite ex civitate, judices: hanc pati nolite diutius in hac repub. versari, quae non modo id habet in se mali, quod tot cives atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus, aut audimus, etiam qui natura mitissimi sumus, assiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus. *

* Vulgo hic additur: *Nihil videtur deesse.* Etenim in codd. antiquis legebatur olim: *Desit fortasse quidpiam.*

ORATIO

PRO LEGE MANILIA

SIVE

DE IMPERATORE POMPEJO DELIGENDO

AD POPULUM.

ARGUMENTUM.

Cum quaedam contra Mithridatem et Tigranem (illum Ponti, hunc Armeniae Regem) belli reliquiae superessent, C. Manilius tribunus pl. legem tulit, ut Lucullo Pompeius, piratici iam belli victor, succederet, eique Asiaticum bellum cum omnibus, quae sub Lucullo metuerant, copiis committeretur. Hanc legem cum optimates, tyrannidem Pompeii ex consuetudine imperiorum metuentes, minus probarent, Q. Catulus etiam, et Q. Hortensius multis verbis refutarent: Cicero Praetor hac ipsa oratione eam populo persuasit, tum belli necessitatem et magnitudinem, tum Pompeii fortitudinem et felicitatem ostendendo. Vicit etiam Cicero, et gratia Pompeii.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Generis est Deliberativi *haec oratio, cum quaeratur: an sit mittendus Pompejus Imperator contra Mithridatem, nec ne.*

Exordium *a persona Ciceronis petitum, quod antea per aetatem causas publicas nullas egerit; nunc Praetor eas digne suscipere possit. n.* 1. 2. 3.

Narratio *continetur num.* 4. *et* 5.

Propositio *explicita est et quidem tripartita n.* 6.

Confirmationis *prima pars* de genere belli, *tractatur per causas finales, quae sunt gloria populi Rom. n.* 7. *salus sociorum n.* 12. *vectigalia n.* 14. *salus multorum civium. n.* 17.

Secunda Confirmaionis pars de magnitudine belli, *occupatione orditur, n.* 20. *non posse magnum bellum superesse, quod duces et clarissimi praefuerint. Respondetur autem n.* 22. 23. *magnum omnino esse, quod potentissimi reges et nationes restaurent bellum.*

Tertia pars, de imperatore deligendo, *Pompeium omnibus praefert, n.* 27. *quod in eo insint, quae in perfecto imperatore requiruntur,* scientia rei militaris *n.* 28. *deinde* virtus, *tam imperatoria n.* 29. *quae testimoniis probatur n.* 30. *seqq. quam politica, nempe temperantia, abstinentia, fides, n.* 40. 41. 42. *porro* auctoritas *n.* 43. *seqq. denique* felicitas *n.* 47.

Confutatio *incipit a n.* 51. *et primum respondet Hortensio n.* 52. *ad* 59. *ab exemplo consilii Hortensiani minus felicis circa bellum piraticum, et legem Gabiniam, quod si valuisset, perditum fuisset Rom. imperium. Deinde Q. Catulo, consuetudinem majorum obiicienti, respondet, majores quoque in bello, necessitate*

urgente, saepe plus utilitati, quam consuetudini paruisse n. 60. et Pompeii virtutem dudum exemtam legibus fuisse n. 61. 52. nec alium posse incorrupte versari in bello Asiatico n. 64. etc.

In Peroratione sive Epilogo *n.* 99. *laudat Cicero Manilii sententiam, suamque operam promittit: deinde n. 70. 71. corruptionis suspicionem a se removet.*

ORATIO

CAPUT I. †

Quanquam mihi semper frequens conspectus vester multo jucundissimus, hic autem locus, ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam cum antea per aetatem nondum hujus auctoritatem loci attingere * auderem, statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus fuit unquam ab iis, qui vestram causam defenderent; et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me judicaretis, et quid aliis praescriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis ** esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi

† Exordium.

* Al. Edd. *contingere.*

** Olim sec. codd. pler. *mandandum.*

usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre; certe, et si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi laetandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute. Hujus autem orationis difficilius est exitum, quam principium invenire. Itaque non mihi tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

CAPUT II. †

4 Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur: bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane: quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia quotidie literae, quorum magnae res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatae: qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam reipubl. periculaque re-
5 rum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui successerit *, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum

† Narratio.
* Codd. plerique. *succurrerit*, cf. § 26.

ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem. † Causa quae sit, videtis: nunc quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. † Genus est belli * ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad studium persequendi ** debeat. Agitur enim *** populi Romani gloria, quae vobis a majoribus cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi Rom. vectigalia, et maxima: quibus amissis, et pacis ornamenta, et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium; quibus est a vobis et ipsorum et reipubl. causa consulendum ****. 6

CAPUT III.

Et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula Mithridatico bello superiore suscepta, quae penitus iam insedit, atque inveteravit in populi Romani 7

† Propositio.

† Confirmationis (sive Contentionis) I. Pars.

* Vulgo *genus est enim ej.* sec. codd. pler.

** *Ad. st. p.* Haec bene ex duobus codd. addunt *Graev.* et *Ernesti.*

*** Ita *Ern.* ex Ed. Ald. Vulgo *in quo agitur.* Sed supra deletum *enim* huc pertinere patet.

**** Olim ed. *quibus est a. v. et imperatoribus reip. consulendum.*

nomine: quod is, qui una die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuncio, atque una literarum significatione cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vigesimum regnat, et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae
8 luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarint. Triumphavit L. Sylla, triumphavit L. Muraena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Syllam in Italiam respublica, Muraenam Sylla revocavit.

CAPUT IV.

Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad
9 oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit, qui posteaquam maximas aedificasset ornassetque classes, exercitusque permagnos, quibuscunque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosporanis finitimis suis bellum inferre simulasset, usque in Hispaniam legatos Ecbatanis * misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus, ut, cum duobus in locis disjunctissimis maximeque diversis uno consilio, a binis hostium copiis, bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione

* Al. codd. *legatos et literas* pro *leg. Ecb:* quod praetulerunt nonn. edit. quia tum temporis (ante Luculli adventum) in Media nondum fuerit Mithridates. Cod. Barber. *legatos electos.*

districti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque praeclara, non felicitati ejus sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afficta esse videatur. De vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. 10 11

CAPUT V.

Majores vestri saepe, mercatoribus ac naviculatoribus iniuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Rom. millibus, uno nuncio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, exstinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Rom. consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum, omni supplicio interfectum, * relinquetis? Videte ne, ut illis pulcerrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud, quod accepistis, tueri et conservare non posse. 12

* Al. codd. et edd. habent: *Vos l. populi Rom. o. s. i. inultum relinquetis;* quae glossema sapiunt.

Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed, etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur: imperatorem a vobis certum deposcere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine pe-
13 riculo posse arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod et vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse, quo etiam carent aegrius: cujus adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis quam ceteros *, quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc presentem vident, tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoretur **.

CAPUT VI.

14 Quare si propter socios nulla ipsi injuria lacessiti majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt: quanto vos studio con-

* *Quam ceteros.* Verba suspecta.

** Edd. vett. nonn. *commoraretur.* Vulgo *commoratus.*

venit, injuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere? praesertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur. Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est, et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem, et pacis dignitatem sustinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam ceteris in rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cum hostium copiae non longe absunt, etiam, si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest. Quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis prope adsint: cum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit: cum publicani familias maximas, quas in saltibus * habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt **, conservaveritis, non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

15

16

* Plerique secundum codd. *in salinis*, al. *in silvis.* Conf. §. 15. h. c. ** Al. codd. *fructui sunt.*

CAPUT VII.

17 At ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Rom. pertinet: quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res et fortunae curae vobis esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse reipubl. semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum
18 ordinum recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim * in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim suas et suorum ** in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: sapientiae, videre, multorum civium calamitatem a republ. sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa *** vectigalia postea victoria recuperare, neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timo-
19 rem. Deinde quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo

* Al. addunt *ipsi*.

** Olim *partim eorum* etc sec. codd. plerosque.

*** Antt. edd. *amissis*, quod sane numerosius est.

periculo prohibete rempubl., et mihi credite id, quod ipsi videtis: haec fides, atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, et cohaeret. Ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium cum republ. defendantur.

CAPUT VIII. †

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapientissimo homini et magno imperatori debeatur: dico, ejus adventu maximas Mithridatis copias, omnibus rebus ornatas atque instructas * fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam Cyzicenorum obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine, et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse atque depressam: magnas hostium praeterea copias multis praeliis esse deletas, patefactum- 20

† Confirmationis Pars II.

* Nonn. edd. autt. hic inserunt *deletas*. Pleriq. codd. ommittunt *fuisse*. Conjic. al. *fugisse*.

que nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo Rom. ex omni aditu clausus esset: Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas uno aditu atque adventu esse captas: regem, spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges atque alias gentes supplicem contulisse: atque haec omnia, salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis: atque ita, Quirites *, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

CAPUT IX.

Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, cum haec
22 ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites. non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur: quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa moerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a majoribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. ita illum in
23 persequendi studio moeror, hos laetitia retardavit. Hunc in illo timore ** et fuga Tigranes, rex Armenius, exce-

* Olim: *atque ita reputo*, et aliter, pro: *Quirites*.
** Al. *tempore*.

pit, diffidentemque rebus suis confirmavit, et adflictum erexit, perditumque recreavit. Cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Rom. neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa, in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et praeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur. Hic iam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processus * longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum ** iam confirmarat, et eorum, qui se ex ejus regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis *** juvabatur. Hoc iam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictae fortunae facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno, quod regale his nomen magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem accideret, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum, clarum, atque victorem, impetum fecit.

24

25

* Al. codd. *Processio.* Illud parallélismus suadet, in Cic. frequens. ** Conj. al. *suum animum.* *** Al. codd. omittunt *copiis*. al. *et m. adventitiis auxiliis* m. r. e. n. j.

Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poetae solent, qui res Romanas scribunt) praeterire me nostram calamitatem: quae tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex 26 praelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confectis * erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto: sed ea vos coniectura perspicitis, quantum illud bellum factum putetis **, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator vester accipiat, vetere expulso exercitu.

CAPUT X. †

27 Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo, dicendum esse videatur. Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis. Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superavit; quae res est, quae cujusquam animum in hac 28 causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in

* Nonn. codd. *confecti.*

** Al. ed. *futurum putetis.* Al. *putatis*, verba *sed. ea v. c. perspicitis* ad anteriora referentes.

† CONFIRMATIONIS PARS III.

summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiae disciplina, bello maximo atque accerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est: qui extrema pueritia miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator: qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit, quam ceteri legerunt, plures provincias confecit, quam alii concupiverunt: cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita. * Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus, atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, qui hujus viri scientiam fugere possit.

CAPUT XI.

Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno, quan- 29

* Al. codd. *tradita*, unde nonn. etiam ediderunt *traducta*.

ta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sylla hujus virtute et subsidio * confessus est liberatam: testis Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed celeritate consilii explicavit: testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione **, patefactum est: testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos, prostratosque conspexit: testis est iterum et saepius Italia, quae cum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit, quod bellum exspectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum: testes vero iam omnes orae, atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia, tum universa, tum in singulis omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset? aut tam fuit abditus, ut lateret? quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme aut referto praedonum mari navigaretur ***? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur, aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam

* Nonn. codd. *consilio.*
** Al. codd. *interitione, interemtione* etc.
*** Al. *navigaret.*

multas aut metu relictas, aut a praedonibus captas urbes esse sociorum?

CAPUT XII.

Sed quid ego longinqua commemoro? fuit hoc 32 quondam, fuit proprium populi Romani, longe a domo bellare, et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis vestris ego mare clausum per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri Brundisio nunquam, nisi summa hieme, transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redemti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? Cnidum *, aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias 33 captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestate ** sciatis? An vero ignoratis, portum Caietae celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante praetore, a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem ejus ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipub. querar, cum prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta, atque oppressa est? Proh dii immortales, tantamne *** unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre

* Edd. antt. *Quid aut Coloph.*

** Plurimi codd. *fuisse potestatem.* Conj. al. *venisse potestatem.*

*** Olim *tantane.*

reipubl. potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? Atque haec, qua celeritate gesta sint, quanquam videtis, tamen
34 a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quaestus studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit: inde Sardiniam cum classe venit: atque haec tria frumentaria subsidia reipubl. firmissimis praesidiis classibusque mu-
35 nivit. Inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, et Gallia Cisalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, et in Achaiam omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria maximis classibus, firmissimisque praesidiis adornavit: ipse autem, ut a Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciciliam adjunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompejus extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

CAPUT XIII.

36 Est haec divina, atque incredibilis virtus imperatoris. Quid ceterae, quas paulo ante commemorare coe-

peram, quantae, atque quam multae sunt? non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quaerenda est: sed multae sunt artes eximiae, hujus administrae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores! quanta deinde omnibus in rebus temperantia! quanta facilitate! quanto ingenio! quanta humanitate! quae breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. Quem 37 enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnum, aut amplum de repub. cogitare, qui pecuniam ex aerario depromtam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui haec fecerint. Ego autem neminem nomino. Quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocunque ventum sit, nostri exercitus ferant *, quis ignorat? Itinera, quae per hosce annos in Italia per agros, atque 38 oppida civium Rom. nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum ** non continet, neque severus esse judicando, qui alios in se severos esse judices non vult. Hic miramur, hunc 39

* Al. codd. *adferant.*
** Al. *se ipse.*

hominem tantum excellere ceteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literae perferuntur: non modo, ut sumtum faciat in militem, nemini vis affertur: sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae, perfugium majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt.

CAPUT XIV.

40 Age vero ceteris in rebus, quali * sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum initum ** putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quaedam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed hae res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit ***, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem: postremo signa, et tabulas, ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur,

41 ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de coelo delapsum, intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentia, quod iam nationibus exteris incredibile, ac falso memoriae proditum videba-

* Plurimi codd. *qualis.*
** Plurimi codd. *inventum.*
*** Al. *revocavit.*

tur: nunc imperii vestri * splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causa majores suos tum, cum hac temperantia magistratus habebamus, servire populo Rom. quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae quaerimoniae de aliorum injuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Iam 42 quantum consilio, quantum dicendi gravitate, et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco saepe cognostis. Fidem vero ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium ** sanctissimam judicarint? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit; quin huic tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia vestrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

CAPUT XV.

Et quoniam auctoritas multum in bellis quoque 43 administrandis, atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat? cum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famae, quam aliqua certa ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestae

* Al. codd. *nostri.*

** Nonn. codd. *hostes omnes omnium generum.*

pares? de quo homine vos, id quod maxime facit aucto-
44 ritatem, tanta et tam praeclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Rom. referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum * auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est, unius ** spe et nomine, quantam vix ex summa uberta-
45 te agrorum diuturna pax efficere potuisset. Iam, accepta in Ponto calamitate ex eo praelio, de quo vos paullo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi id ipsum temporis *** divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Rom. attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute profecturus sit, qui tantum auctoritate profecerit ****? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit?

* Plerique codd. *quantum hujus* etc.

** Nonn. codd. *unius hominis* etc.

*** Al. *ipsum id temporis*. Cet. *ad ipsum temporis, ad ipsum ejus temporis, ad id ipsum ejus temporis*. Nonn. *nisi ad ipsum discrimen ejus temporis*.

**** Al. codd. *perfecturus et perfecerit* h. l. exhibent.

CAPUT XVI.

Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hostes pop. Rom. auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes uni * huic se dediderunt? quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste ** Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem *** Pompejus legatum semper judicavit, ii, quibus semper **** erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum judicari ***** maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis. Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homini de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo, Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, saepius imperia mandatâ, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem, et gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. De hu- 46 47

* Vulgo *una.*
** Al. *ipse.*
*** Al. *eumque* etc. interrog. signo post *maluerunt* posito.
**** Al. pro *semper* conjic. *per.* Nonn. codd. omittunt (*semper*).
***** Nonn. *judicare.*

jus autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur: ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non
48 sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiaeque, terra marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt *. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis cau-
49 sa, sicuti facitis, velle et optare debetis. Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum: et cum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ** a diis immortalibus oblatum et datum est, in rempub. conservandam atque amplificandam conferatis?

CAPUT XVII.

50 Quod si Romae Cn. Pompejus privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus: nunc cum ad caeteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut iis ipsis lo-

* Al. codd. *contulerunt*.
** Al. codd. hic omittunt: *vobis*.

cis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera summa cum salute reipubl. commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus? † At enim vir clarissimus, reipubl. amantissimus, * vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii, praeditus Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt. Quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere confiteor: sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias fortissimorum virorum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem, atque hoc facilius, quod ea omnia, quae adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri, non oportere. Obsolevit iam ista oratio, re multo magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia, ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter, ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item contra legem eam * verba fecisti. Quid? tum per deos immortales, si plus apud populum Rom. auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum im-

51

52

53

† CONFUTATIO.
* *Amantissimus* in nonn. codd. abest, qui inserunt *et.*
** Al. codd. omittunt *eam*; proque *item* exhibent *idem.*

perium esse hoc videbatur, cum populi Rom. legati, praetores, quaestoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus?

CAPUT XVIII.

54 Quae civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginiensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quae civitas antea unquam tam tenuis, quae tam parva insula fuit, quae non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis, atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Rom., cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit. Nos, quorum majores Antiochum regem classe, Persemque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque vicerunt, ii nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Ita-
55 liam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, cum insula Delos tam procul a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva sine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris

Italiae maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus; et his temporibus non pudebat magistratus populi Rom. in hunc ipsum locum ascendere *, cum eum vobis majores vestri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent.

CAPUT XIX.

Bono te animo, Q. Hortensi, populus Rom. et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Rom. dolori suo maluit, quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, anne Pompeio, an utrique, id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti? Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est, qui impetret, cum ceteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Rom. atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae ejus imperatoris, atque ejus exercitus, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? an C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Coelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, cum tribuni pleb. fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in

56

57

58

* Al. codd. *escendere.*

hoc imperatore, exercitu, quem per se ipse * constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? De quo legando spero consules ad senatum relaturos: qui si dubitabunt, aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus fretus vobis, vestrum ius beneficiumque defendam: neque praeter intercessionem, quidquam audiam: de qua, ut arbitror, isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat **, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius, belli maritimi, rerumque gestarum auctor, comes *** Cn. Pompeio adscribitur, propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

CAPUT XX.

59 Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur. Qui cum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis: si quid de eo factum esset ****, in quo spem essetis habituri: cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes prope una voce in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit, sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respubl., dum per deos immortales licet, frui debet sum-

* Al. e nonn. codd. edunt: *per vos ipse.*

** Al. codd. *qui id liceat.*

*** In hoc loco variant codd. Nonn. exhibent *socius* pro *comes.*

**** Al. *si quid eo factum esset.*

mi hominis vita atque virtute. At enim * nihil novi fiat contra exempla atque instituta majorum. Non dico hoc loco majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse: semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam, duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret: in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summaque Catuli voluntate constituta, recordamini. 60

CAPUT XXI.

Quid enim tam novum, quam adolescentulum privatum, exercitum difficili reipublicae tempore conficere? Confecit. huic praesse? Praefuit. rem optime ductu suo gerere? Gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus a senatorio gradu aetas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Rom. triumphare? At eam quoque rem populus Rom. non modo vidit, sed etiam studio omni visendam ** putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, cum 61 62

* Nonn. codd. *at enim, inquit* etc.

** Addunt nonn. codd. *et concelebrandam.*

duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Rom. ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est. Quo quidem tempore, cum esset non nemo in senatu, qui diceret, *non oportere mitti hominem privatum pro consule*, L. Philippus dixisse dicitur, *non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo reipubl. bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatus consulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile, quam ut iterum eques Rom. ex S. C. triumpharet? quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam haec, quae in hoc uno

63 homine vidimus. Atque haec tot exempla, tanta, ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli, * atque a ceterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

CAPUT XXII.

Quare videant, ne sit periniquum, et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine judicium populique Rom. auctoritatem improbari; praesertim cum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere; propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem

64 bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fe-

* Al. codd. *Catulo*.

cistis, et reipubl. parum consuluistis; recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur· sin autem vos plus tum in republ. vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis; aliquando isti principes, et sibi, et ceteris, populi Rom. universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio, non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi multae et magnae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud quam de hoste ac de laude cogitet: deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, 65 quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum, quos ad eas per hos tot annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum? quam civitatem sanctam? quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Li- 66 benter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an, hostium simulatione, contra socios atque amicos? quae civitas est in Asia, quae non modo imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit?

CAPUT XXIII.

Quare, etiam si quem habetis, qui collatis signis exercitus regios superare posse videatur: tamen nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro, gazaque regia, manus, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum 67 Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quae locuples sit: ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim populus Rom. *, non locupletari quotannis pecunia publica, praeter paucos: neque nos quidquam aliud adsequi classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, 68 tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos ** tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium, maximarumque rerum peritissimus P. Servilius: cujus tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio summis

* Al. *populum Rom.* al. *Videbant* (et *videbat*) *enim praetores locupletari* etc.

** Nonn. *annos* delendum putant.

vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut * horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur. 69

CAPUT XXIV. †

Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo R. maneas in sententia, neve cuiusquam vim, aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi, perseverantiaeque ** arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto studio. adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem homine praeficiendo videmus ***. quid est, quod aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Rom. atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi, et populo Rom. polliceor et defero; testorque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentes **** eorum, qui ad rempubl. adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere 70

* Vulgo *num horum* etc. Al. codd. *an* et *utrum* etc.

† PERORATIO sive EPILOGUS.

** Al. codd. *constantiaeque.*

*** Vulg. *non iterum vidimus.* Un. cod. *non idem videmus* (videbimus?)

**** Al. hic *comma* ponunt, alio sensu.

cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut praesidia periculis, aut adiumenta honoribus quaeram: propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti pellemus *, honores ** autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem quid-
71 quid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicae causa suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quaesisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles,
72 suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicae dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

* Al. codd. *repellemus.*
**Vulgo: *honorem.*

ORATIO
PRO
A. CLUENTIO AVITO.

ARGUMENTUM.

Sassia quaedam, Cluentii mater, improbi mulier ingenii, libidinis effrenatae, post binas nuptias, unas patris Cluentii, alteras A. Auri Melini, generi sui, quem cum filia divortium facere coegit, postremo nupsit Statio Albio Oppianico, qui Melinum ejus virum occiderat. Hic cum intelligeret, Cluentium nondum testamentum fecisse, eoque mortuo bona ejus omnia ad matrem esse ventura, incensus avaritia, veneno eum tollere decrevit. Ea re cognita, duobusque praejudiciis jam probata, primum Scamandri damnatione, cujus in manibus venenum deprehensum fuerat, deinde C. Fabricii, qui Cleophanti, quo Cluentius medico utebatur, servum Diogenem ad venenum dandum spe et praemio sollicitaverat, Oppianicum Cluentius de veneficio accusavit: qui cum damnatus esset, defensor Oppianici L. Quinctius Tribunus pl. quotidianis concionibus rem in invidiam adduxit, cum diceret pecuniam in judicio versatam: et cum incertum esset, ex qua parte esset profecta, populus Romanus non credidit

ab Oppianico datam, quia damnatus erat: et errore multorum in falso crimine Cluentius fuit: cum Oppianicus C. Aelio Staleno DC millia H-S pro numero judicum, qui corrumpendi essent, dedisset, qui eam pecuniam interceperat, et judicibus eam ante judicium petentibus, se ab Oppianico destitutum dixerat, unde ipsi eo cupidius Oppianicum damnabant. Quo postea crimine, et Stalenus ipse, et cum eo Balbus, Gutta, Popillius, aliique ejusdem affines culpae judices damnati sunt. Annis quinque post damnationem, cum Oppianicus in exilio periisset, uxor Sassia moliri caepit insidias filio, quod ejus consilio diceret per M. Asellium quemdam viro suo venenum in pane datum; et cum, de servis quaestione habita, nihil esset repertum, rursus eadem, triennio post, adolescenti Oppianico filia collocata, impulit eum ad filium de veneficio accusandum. Is actore usus est L. Attio Pisaurensi, contra quem Praetor Cicero Cluentium defendit. Acta causa est ad Q. Voconium Nasonem, qui de veneficiis Praetor quaesivit, Lepido et Tullo Coss. MANUT.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Oratio est in GENERE JUDICIALI, ac tres habet partes, EXORDIUM, CONTENTIONEM, *et* PERORATIONEM.

In EXORDIO proponit divisionem totius orationis in duas partes: judices precatur, ut invidiae succurrant: nr. 1—7. Petit denique, ne quid praejudicati afferant, et veritati assentiri velint: nr. 7—13.

I. CONTENTIO dividitur in *duas partes; prima* tria membra habet, et duplicem *Confutationem*. In *primo membro*

1. Veniam petit a filio Oppianico, ut sibi liceat pro cliente Cluentio scelera adversarii exponere nr. 13—17.

2. Narrat libidinem Sassiae matris Cluentii, et non esse tacenda filio scelera matris ostendit *a Causis*, quod ea esset omnium malorum causa: nr. 17—28.

3. Octo Oppianici scelera recenset, ac probat: nr. 28—77.

Secundum membrum continet praejudicia in Oppianicum, Scamandrum, et Fabricium sceleris ministros damnatos: nr. 77—96; Quibus damnatis, ostendit Oppianicum non potuisse absolvi: nr. 96—102.

Tertium membrum purgat Cluentium suspicione corrupti judicii, 1. quia si corrupisset contra Oppianicum, idem fecisset contra Scamandrum, et Fabricios: nr. 102—104. 2. *A Causis*, quia causae corrumpendi judicii fuerunt in Oppianico, non in Cluentio: nr. 104—106. 3. A pecunia Staleno judici data ab Oppianico: nr. 106—150.

Quoad primam *Confutationem*, ostendit praejudicia facta de judicio Juniano vel non esse legitima: nr. 150—162. vel nihil valere contra Avitum: nr. 162—165. vel esse pro Avito: nr. 165—191. vel non esse judicia: nr. 191—215.

Hinc male animadvertisse Censores in ipsum Avitum ostendit: nr. 215—219; et objectis satisfacit de decreto Senatus, deque suo in Verrinis testimonio: nr. 219—237.

Altera *Confutatio* est de lege Cornelia, qua non tenebantur Equites, sed soli Senatores; probat autem Cicero tum non esse a legibus discedendum: nr. 237—246. tum legem ipsam justam esse: nr. 246—261.

Contentionis secunda pars habet pauca quaedam objecta adversarii in Cluentii mores, quibus breviter satisfacit: nr. 261—266. Deinde tria Veneficii crimina

diluit: nr. 266—277. Narrat ultimo Oppianici mortem, et Sassiae quaestionem de servis: nr. 277—296.

In Peroratione primo invehitur in Sassiam, quam participem facit veneni ab Oppianico in Cluentium parati: nr. 296—306. secundo benevolentiam conciliat ex laudationibus civitatum, et multorum studiis: nr. 306—312. et misericordiam ex odio immani parentis in filium: nr. 312—315. —

O R A T I O.

CAPUT I. †

Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes; quarum altera mihi niti et magnopere confidere videbatur invidia jam inveterata judicii Juniani; altera tantummodo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum: qua de re lege est haec quaestio constituta. Itaque mihi certum est hanc eandem distributionem, invidiae, et criminum, sic in defensione servare, ut omnes intelligant, nihil me nec subterfugere voluisse reticendo, nec obscurare dicendo. 1

Sed cum considero, quomodo mihi in utraque re sit elaborandum, altera pars. ea quae propria est judicii vestri et legitimae veneficii quaestionis, per mihi brevis, et non magnae in dicendo contentionis fore videtur; altera autem, quae procul a judicio remota est, quae concionibus seditiose concitatis accommodatior est, quam tranquillis moderatisque judiciis, perspicio *, quantum in agendo difficultatis et quantum laboris sit habitura. 2

Sed in hac tanta difficultate illa me res tamen, judices, consolatur, quod vos de criminibus sic audire con- 3

† Exordium.

* Al. *prospicio*.

suevistis, ut eorum omnem dissolutionem ab oratore quaeratis; ut non existimetis, plus vos ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor purgandis criminibus consequi, et dicendo probare potuerit. De invidia autem sic inter vos disceptare debetis, ut, non quid di-
4 catur a nobis, sed quid oporteat dici, consideretis. Agitur enim in criminibus A. Cluentii proprium periculum; in invidia, causa communis. Quamobrem alteram partem causae sic agemus, ut vos doceamus; alteram sic, ut oremus. In altera diligentia vestra nobis adjungenda est, in altera fides imploranda. Nemo est enim, qui invidiae sine vestro ac sine talium virorum subsidio possit resistere.

5 Equidem, quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse illam infamiam judicii corrupti? negem illam rem agitatam in concionibus? jactatam in judiciis? commemoratam in Senatu? evellam ex animis hominum tantam opinionem? tam penitus insitam? tam vetustam? Non est nostri ingenii: vestri auxilii est, judices, hujus innocentiae sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma, atque in communi incendio subvenire.

CAPUT II.

6 Etenim sicut aliis in locis parum firmamenti, et parum virium veritas * habet, sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet. Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis: valeat in opinionibus ac sermonibus imperitorum, ab ingeniis prudentium repudietur: vehementes habeat repentinos impetus, spatio interposito et

* Olim *falsitas*.

causa cognita consenescat. Denique illa definitio judiciorum aequorum, quae nobis a majoribus tradita est, retineatur, ut in judiciis et sine invidia culpa plectatur, et sine culpa invidia ponatur.

7 Quamobrem a vobis, judices, antequam de ipsa causa dicere incipio, haec postulo: primum id, quod aequissimum est, ut ne quid huc praejudicati afferatis. Etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen judicum amittemus, nisi hic ex ipsis causis judicabimus, ac si ad causas judicia jam facta domo deferemus. 8 Deinde si quam opinionem jam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio * labefactabit, si denique veritas extorquebit; ne repugnetis eamque animis vestris aut libentibus, aut aequis remittatis. Tum autem, cum ego unaquaque de re dicam, et diluam, ne ipsi, quae contraria sunt, taciti cogitationi vestrae subjiciatis; sed ad extremum expectetis, et me meum dicendi ordinem servare patiamini; cum peroraro, ** tum si quid erit praeteritum, a me requiratis ***.

CAPUT III.

9 Ego me judices, ad eam causam accedere, quae jam per annos octo continuos ex contraria parte audiatur, atque ipsa opinione hominum tacita prope convicta atque damnata sit, facile intelligo: sed, si quis mihi deus vestram ad me audiendum benevolentiam conciliarit, efficiam profecto, ut intelligatis, nihil esse homini tam timendum, quam invidiam, nihil innocenti, suscepta invidia, tam optandum, quam aequum judicium, quod in

* Vulgo: *ratio*. Al. si eam *oratio* conv. si *ratio* labef. etc.
** Nonn. codd. *cum perorarum erit*, et: *c. p. fuerit*.
*** Nonn. codd. *animo requiratis*.

hoc uno denique falsae infamiae finis aliquis atque exi-
10 tus reperiatur. Quamobrem magna me spes tenet, si ea, quae sunt in causa, explicare, atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putáverunt, eum tandem ejus fortunae miserae multumque jactatae portum ac perfugium futurum.

11 Tametsi permulta sunt, quae mihi, ante quam de causa dicam, de communibus invidiae periculis dicenda esse videantur; tamen, né diutius oratione mea suspensa expectatio vestra teneatur, aggrediar ad crimen cum illa deprecatione, judices, qua mihi saepius utendum esse intelligo, sic ut me audiatis, quasi hoc tempore haec causa primum dicatur, sicuti dicitur, non quasi
12 saepe jam dicta, et nunquam probata sit. Hodierno enim die primum veteris istius criminis diluendi potestas est data; ante hoc tempus error in hac causa, atque invidia versata est. Quamobrem, dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso, ut me, judices, sicuti facere instituistis, benigne attenteque audiatis.

CAPUT IV. †

13 Corrupisse dicitur A. Cluentius judicium pecunia, quo inimicum suum innocentem, Statium Albium, condemnaret. Ostendam, judices, primum, quoniam caput illius atrocitatis atque invidiae fuit, innocentem pecunia circumventum, neminem unquam majoribus criminibus, gravioribus testibus esse in judicium vocatum; deinde, ea de eo praejudicia esse facta ab ipsis judicibus, a quibus condemnatus est, ut non modo ab iisdem, sed ne

† Contentionis I Pars.

ab aliis quidem ullis absolvi ullo modo posset. Cum haec docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intelligo, judicium illud pecunia esse tentatum, non a Cluentio, sed contra Cluentium, faciamque, ut intelligatis, in tota illa causa quid res ipsa tulerit, quid error affinxerit, quid invidia conflarit.

Primum igitur illud est, ex quo intelligi possit, 14 debuisse Cluentium magnopere causae confidere, quod certissime criminibus et testibus fretus ad accusandum descenderit. Hoc loco faciendum mihi, judices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius condemnatus est, crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut me invitum de patris tui causa dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis. Etenim tibi si in praesentia satisfacere non potuero, tamen multae mihi ad satis- 15 faciendum reliquo tempore facultates dabuntur: Cluentio nisi nunc satisfecero, postea mihi satisfaciendi potestas non erit. Simul et illud quis est, qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum, pro incolumi et vivo dicere? cum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiae periculum jam abstulerit, mors vero etiam doloris; huic autem, pro quo dicitur, nihil possit offensionis accedere sine acerbissimo animi sensu ac dolore, et sine summo dedecore vitae ac turpitudine. Atque, ut intelligatis, 16 Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione aliqua, aut gloria adductum, sed nefariis injuriis, quotidianis insidiis, proposito ante oculos vitae periculo, nomen Oppianici detulisse, paulo longius exordium rei demonstrandae repetam; quod quaeso, judices, ne moleste patiamini. Principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.

CAPUT V.

17 A. Cluentius avitus fuit, pater hujusce, judices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis, virtute, existimatione, nobilitate facile princeps Is cum esset mortuus, Sylla et Pompejo consulibus, reliquit hunc annos XV natum, grandem autem et nubilem filiam, quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino consobrino suo, adolescenti inprimis, ut tum habebatur, inter suos et honesto, et nobili.

18 Cum essent hae nuptiae plenae dignitatis, plenae concordiae, repente est exorta mulieris importunae nefaria libido, non solum dedecore, verum etiam scelere convicta *. Nam Sassia, mater hujus aviti - mater enim à me, hominis causa, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur; neque unquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturae nomen amittat: quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quae multos jam annos et nunc cum maxime filium interfectum cupit, singulare scelus majore odio dignum esse 19 ducetis. Ea igitur mater Aviti, Melini illius adolescentis, generi sui, contra quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illa cupiditate continebatur; deinde ita flagrare coepit amentia, sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non pudicitia, non pietas, non macula familiae, non hominum fama, non filii dolor, non filiae moeror a cupiditate revocaret.

* Al. *convincta.* Al. quoque *conjuncta*, quod *Ernest.* placuit.

Animum adolescentis, nondum consilio ac ratione firmatum, pellexit iis omnibus rebus, quibus illa aetas capi ac deliniri potest: Filia, quae non solum illo communi dolore muliebri in ejusmodi viri injuriis angeretur, sed nefarium matris pellicatum ferre non posset, de quo ne queri quidem sine scelere se posse arbitraretur, caeteros sui tanti mali ignaros esse cupiebat: in hujus amantissimi sui fratris manibus et gremio, moerore et lacrymis consenescebat. 20

Ecce autem subitum divortium, quod solatium malorum omnium fore videbatur. Discedit a Melino Cluentia; ut in tantis injuriis, non invita; ut a viro, non libenter. Tum vero illa egregia ac praeclara mater palam exultare laetitia, et triumphare gaudio coepit, victrix filiae, non libidinis. Itaque diutius suspicionibus obscuris laedi famam suam noluit; lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni, expulsa atque exturbata filia, jubet. Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium *. 21 22

CAPUT VI.

O mulieris scelus incredibile, et praeter hanc unam, in omni vita inauditum! O libidinem effrenatam et indomitam! O audaciam singularem; non timuisse **, si minus vim deorum, hominumque famam, at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superio- 23

* Ita plurimi codd. Ed. Ven. 1486. *funestis omnibus.* Al. codd. *funestis ominibus.* *Ern.* sec. nonn. codd. *funestis ominibus omnium omnibus.*

** Nonn. codd. *nonne timuisti.*

rum testes nuptiarum? Perfregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.

24 Tulit hoc commune dedecus jam familiae, cognationis, nominis, graviter filius. Augebatur autem ejus molestia quotidianis querimoniis, et assiduo fletu sororis. Statuit tamen, nihil sibi in tantis injuriis, ac tanto scelere matris, gravius faciendum, quam ut illa matre ne uteretur: ne quam videre sine summo animi dolore non poterat, ea si matre uteretur, non solum videre, sed etiam probare suo judicio putaretur.

25 Initium quod huic cum matre fuerit simultatis, audistis: pertinuisse hoc ad causam, tunc, cum reliqua cognoveritis, intelligetis. Nam illud me non praeterit, cujusmodicunque mater sit, tamen in judicio filii de turpitudine parentis dici vix oportere. Non essem ad ullam causam idoneus, judices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus, atque in ipsa natura positum atque infixum est, id ego, cum ad amici pericula depellenda adhiberer, non viderem. Facile intelligo non modo reticere homines parentum injurias, sed etiam animo aequo ferre oportere. Sed ego ea, quae ferri possunt, ferenda; quae taceri, tacenda esse arbitror.

26 Nihil in vita vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre esset conflatum et perfectum *. Quae hoc tempore sileret omnia, atque ea, si oblivione non posset, tamen taciturnitate sua tecta esse pateretur; sed ea vero sic agit, ut prorsus reticere nullo modo possit. Hoc enim ipsum judicium, hoc periculum, illa accusatio, omnis testium copia, quae futura est, a matre initio est

* All. edd. *profectum.*

adornata, a matre hoc tempore instruitur, atque omnibus ejus opibus et copiis comparatur: ipsa denique nuper Larino, hujus opprimendi causa, Romam advolavit. Praesto est mulier audax, pecuniosa, crudelis: instituit 27 accusatores, instruit * testes, squalore hujus et sordibus laetatur, exitium exoptat, sanguinem suum profundere omnem cupit, dum modo profusum hujus ante videat. Haec nisi omnia perspexeritis in causa, temere a nobis illam appellari putatote. Sin autem erunt et aperta, et nefaria, Cluentio ignoscere debetis, quod haec a me dici patiatur; mihi ignoscere non deberetis, si tacerem.

CAPUT VII.

Nunc jam summatim exponam, quibus criminibus 28 Oppianicus damnatus sit, ut et constantiam A. Cluentii, et rationem accusationis perspicere possitis. Ac primum, causa accusandi quae fuerit, ostendam, ut id ipsum A. Cluentium vi et necessitate coactum fecisse videatis.

Cum manifesto venenum deprehendisset, quod vir 29 matris Oppianicus ei paravisset, et res non conjectura, sed oculis ac manibus teneretur, neque in causa ulla dubitatio posset esse, accusavit Oppianicum. Quam constanter et quam diligenter, postea dicam: nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse, nisi uti propositum vitae periculum, et quotidianas capitis insidias hac una ratione vitaret. Atque ut intelligatis, 30 his accusatum esse criminibus Oppianicum, ut neque accusator timere, neque reus sperare debuerit, pauca vobis illius judicii crimina exponam, quibus cognitis, nemo

* Nonn. edd. *instituit.*

vestrum mirabitur, illum, diffidentem rebus suis, ad Stalenum atque ad pecuniam confugisse.

31 Larinas quaedam fuit Dinea, socrus Oppianici, quae filios habuit M. et Numerium Aurios, et Cn. Magium, et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adolescentulus, bello Italico captus apud Asculum, in Q. Sergii senatoris, ejus, qui inter sicarios damnatus est, manus incidit, et apud eum fuit in ergastulo. Numerius autem Aurius frater ejus * mortuus est, heredemque Cn. Magium fratrem suum reliquit. Postea Magia, uxor Oppia-32 nici, mortua est. Postremo unus, qui reliquus erat Dineae filius, Cn. Magius, est mortuus. Is fecit heredem illum adolescentem Oppianicum, sororis suae filium, eumque partiri cum Dinea matre jussit. Interim venit index ad Dineam, neque obscurus, neque incertus, qui nuntiaret ei, filium ejus, M. Aurium, vivere, et in agro Gal-33 lico esse in servitute. Mulier, amissis liberis, cum unius filii recuperandi spes esset ostentata, omnes suos propinquos, filiique sui necessarios convocavit, et ab iis flens petivit, ut negotium susciperent, adolescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tantum ** unum 34 ex multis fortuna reliquum esse voluisset! Haec cum agere instituisset, oppressa morbo est. Itaque testamentum fecit ejusmodi, ut illi filio H-S CCCCIↃↃↃↃ millia legaret, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum: atque his *** diebus paucis est mortua. Propinqui tamen illi, quemadmodum viva Dinea instituerant, ita, mortua illa, ad investigandum Aurium cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti sunt.

* Vulgo *ejus* deest. Tuentur edd. antt.
** Al. *tum*, al. *tamen*, al. *tandem*. Pleraeq. edd. *tantum* (modo).
*** *His*. Nonnullis suspectum videtur.

CAPUT VIII.

Interim Oppianicus, ut erat, sicut multis ex rebus 35 reperietis, singulari scelere et audacia, per quendam Gallicanum, familiarem suum, primum illum indicem pecunia corrupit, deinde ipsum Aurium, non magna jactura facta, tollendum interficiendumque curavit. Illi autem qui erant 36 ad propinquum investigandum et recuperandum profecti, literas Larinum ad Aurios, illius adolescentis propinquos, suosque necessarios mittunt, sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intelligerent indicem ab Oppianico esse corruptum. Quas literas A. Aurius, vir fortis et experiens, et domi nobilis, M. illius Aurii propinquus, in foro palam, multis audientibus, cum adesset Oppianicus, recitat, et clarissima voce se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurium comperisset, delaturum esse testatur.

Interim brevi tempore illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum revertuntur, interfectum esse M. 37 Aurium renuntiant. Animi non solum propinquorum, sed etiam omnium Larinatium odio Oppianici, et illius adolescentis misericordia commoventur. Itaque cum A. Aurius, qui antea denuntiarat, clamore hominem ac minis insequi coepisset, Larino profugit, et se in castra clarissimi viri Q. Metelli contulit.

Post illam fugam et sceleris et conscientiae testem, 38 nunquam se judiciis, nunquam legibus, nunquam inermem inimicis committere ausus est, sed per illam L. Syllae vim atque victoriam, Larinum in summo timore omnium cum armatis advolavit; quatuor viros, quos municipes fecerant, sustulit; se a Sylla, et alios praeterea tres * factos esse dixit, et ab eodem sibi esse imperatum, ut

* Al. *tris.*

Aurium illum, qui sibi delationem nominis, et capitis periculum ostentarat, et alterum Aurium et ejus C. filium, et Sex. Virbium, quo sequestre in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret. Itaque, illis crudelissime interfectis, non mediocri ab eo caeteri proscriptionis et mortis metu terrebantur. His rebus in causa judicioque patefactis, quis est, qui illum absolvi potuisse arbitraretur?

39

CAPUT IX.

Atque haec parva sunt, cognoscite reliqua, ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquandiu incolumem fuisse miremini. Primum videte hominis audaciam. Sassiam in matrimonium ducere, Aviti matrem, illam, cujus virum A. Aurium occiderat, concupivit. Utrum impudentior hic, qui postulet, an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est. Sed tamen utriusque humanitatem, constantiamque cognoscite.

40

41 Petit Oppianicus, ut sibi Sassia nubat, et id magnopere contendit. Illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum *, viri sui sanguine redundantem, reformidat; sed quod haberet tres ille filios, idcirco se ab his nuptiis abhorrere respondit. Oppianicus, qui pecuniam Sassiae concupivisset, domo sibi quaerendum remedium existimavit ad eam moram, quae nuptiis afferebatur. Nam cum haberet ex Novia infantem filium, alter autem ejus filius, Papia natus, Theani Appuli, quod abest a Larino XVIII millia passuum, apud matrem educaretur, arcessit subito sine causa puerum Theano, quod facere, nisi ludis

42

* Nonn. edd. antt. *dexteram.*

publicis, aut festis diebus, antea non solebat. Mater nihil mali misera suspicans, mittit. Ille se Tarentum proficisci cum simulasset, eo ipso die puer, cum hora undecima in publico valens visus esset, ante noctem mortuus, et postridie, antequam luceret, combustus est. Atque hunc 43 tantum moerorem matri prius hominum rumor, quam quisquam ex Oppianici familia, renuntiavit. Illa cum uno tempore audisset, sibi non solum filium, sed etiam exequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit, et ibi de integro funus jam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant, cum ille alter filius infans necatur *. Itaque nubit Oppianico continuo Sassia, 44 laetanti jam animo, et spe optima confirmato **. Nec mirum, quae se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus delinitam videret. Itaque caeteri propter liberos pecuniae cupidiores solent esse ***, ille propter pecuniam liberos amittere jucundius **** esse duxit.

CAPUT X.

Sentio, judices, vos, pro vestra humanitate, his tan- 45 tis sceleribus breviter a me demonstratis vehementer esse commotos. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus his de rebus non modo audiendum fuit, verum etiam judicandum? Vos auditis de eo, in quem judices non estis, de eo, quem non videtis, de eo, quem odisse jam non potestis, de eo, qui et naturae et legibus satisfecit, quem leges exilio, natura morte multavit; au-

* Vulgo *necaretur.*
** Olim *confirmata.*
*** Sic nonn. codd. et edd. Vulgo *ita, quod* etc. *Ern.* et alii ex conjectura *Ita quum — soleant* etc.
**** Vulgo *jucundum.*

ditis non ab inimico, auditis sine testibus, auditis, cum ea, quae copiosissime dici possunt, breviter a me strictimque 46 dicuntur. Illi audiebant de eo, de quo jurati sententias ferre debebant, de eo, cujus praesentis nefarium et consceleratum vultum intuebantur, de eo, quem oderant propter audaciam, de eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant; audiebant ab accusatoribus, audiebant verba multorum testium; audiebant, cum unaquaque de re a P. Canutio, homine eloquentissimo, graviter et diu diceretur.

47 Et est quisquam, qui, cum haec cognoverit, suspicari possit, Oppianicum judicio oppressum et circumventum esse innocentem? Acervatim jam reliqua, judices, dicam, ut ad ea, quae propiora hujus causae et adjunctiora 48 sunt, perveniam. Vos, quaeso, memoria teneatis, non mihi hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum, sed, cum hoc persuadere vobis velim, judicium ab hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis, Oppianicum, hominem sceleratissimum et nocentissimum, esse damnatum: qui uxori suae Cluentiae, quae amita hujus Aviti fuit, cum ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit, se maximo cum dolore mori: nec diutius vixit, quam locuta est. Nam in ipso sermone hoc, et vociferatione mortua est: et ad hanc mortem tam repentinam, vocemque morientis, omnia praeterea, quae solent esse indicia et vestigia veneni, in illius mortuae corpore fuerunt; eodemque veneno C. Oppianicum fratrem necavit.

CAPUT XI.

49 Neque est hoc satis: tametsi in ipso fraterno parricidio nullum scelus praetermissum videtur, tamen, ut

ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam cum esset gravida Auria, fratris uxor, et jam appropinquare partus videretur, mulierem veneno interfecit, ut una illa, et quod erat ex fratre conceptum, necaretur. Postea fratrem aggressus est, qui sero, jam exhausto illo poculo mortis *, cum et de suo, et de uxoris interitu clamaret, testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione hujus voluntatis est mortuus. Ita mulierem, ne partu ejus ab hereditate fraterna excluderetur, necavit; fratris autem liberos prius vita privavit, quam illi hanc ab natura propriam ** lucem accipere potuerunt; ut omnes intelligerent, nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse, cujus ab audacia fratris liberos ne materni quidem corporis custodia tegere potuisset. 50

Memoria teneo, Milesiam quandam mulierem, cum essem in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam: neque injuria; quae spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiae, designatum reipublicae civem sustulisset. Quanto est Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? Si quidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsam *** cruciavit; hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum. Caeteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse; Oppianicus inventus est, qui in uno corpore plures necaret. 51 52

* *Mortis*, vox suspecta nonnullis.
** *Propriam. Ernest.* vitiosum videtur hoc verbum.
*** Al. *se ipsa.*

CAPUT XII.

53 Itaque cum hanc ejus consuetudinem audaciamque cognosceret avunculus illius adolescentis Oppianici, Cn. Magius, isque gravi morbo affectus esset, et heredem illum sororis suae filium faceret, amicis adhibitis, praesente matre sua Dinea, uxorem suam interrogavit, esset ne praegnans. Quae cum se esse respondisset, ab ea petivit, ut, se mortuo, apud Dineam, quae tum ei mulieri socrus erat, quoad pareret, habitaret, diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat, servaret, ut salvum pa-
54 rere posset. Itaque ei testamento legat grandem pecuniam a filio, si qui natus esset; ab secundo herede nihil legat.

Quid de Oppianico suspicatus sit, videtis; quid judicarit, obscurum non est. Nam, cum ejus filium faceret heredem, eum tutorem liberis non adscripsit. Quid Oppianicus fecerit, cognoscite: ut illum Magium intelli-
55 gatis longe animo prospexisse morientem. Quae pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam praesentem Oppianicus non debitam mulieri solvit: si haec solutio legatorum, et non merces abortionis appellanda est. Quo illa pretio accepto, multisque praeterea muneribus, quae tum ex tabulis Oppianici recitabantur, spem illam, quam in alvo commendatam a viro continebat, victa avaritia sceleri Oppianici vendidit.

56 Nihil posse jam ad hanc improbitatem addi videtur. Attendite exitum. Quae mulier obtestatione viri decem illis mensibus ne domum quidem ullam, nisi socrus suae, nosse debuit, haec quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit. Quae nuptiae non diuturnae fuerunt: erant enim non matrimonii dignitate, sed sceleris societate conjunctae.

CAPUT XIII.

Quid? illa caedes Asinii Larinatis, adolescentis pecuniosi, quam clara tum, recenti re *, quam omnium sermone celebrata? Fuit Avilius quidam Larinas perdita nequitia, et summa egestate, arte quadam ad libidines adolescentulorum excitandas accommodatus **, qui ut se blanditiis et assentationibus in Asinii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continno sperare coepit, hoc se Avilio, tanquam aliqua machina admota, capere Asinii adolescentiam, et fortunas ejus patrias expugnare posse. Ratio excogitata Larini est, res translata Romam. Iniri enim id consilium facilius in solitudine, perfici rem ejusmodi commodius in turba posse arbitrati sunt. Asinius cum Avilio Romam est profectus. Hos vestigiis Oppianicus consecutus est. Iam ut Romae vixerint, quibus conviviis, quibus flagitiis, quantis et quam profusis sumptibus, non modo conscio, sed etiam conviva et adjutore Oppianico, longum est mihi dicere, praesertim ad alia properanti. Exitum hujus assimulatae familiaritatis cognoscite. 57 58

Cum esset adolescens apud mulierculam quandam, atque ibi pernoctaret, et ibi diem posterum commoraretur, Avilius, ut erat constitutum, simulat se aegrotare, et testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores ad eum, qui neque Asinium, neque Avilium nossent, adducit, et illum Asinium appellat; ipse testamento Asinii nomine obsignato, discedit; Avilius illico convalescit. Asinius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, 59

* Al. codd. *qu. cl. cum recens fuit*, al. *qu. cl. tum recens fuit*, al. *q. cl. tum recenti fuit.*

** Vulg. *arte q. praeditus ad l. a. exc. accommodata*, cum nonn. codd. vel ita servent *accommodatus.*

in arenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus, occiditur.

60 Qui cum unum jam et alterum diem desideraretur, neque in iis locis, ubi ex consuetudine quaerebatur, inveniretur, et Oppianicus in foro Larinatium dictitaret, nuper se et suos amicos testamentum ejus obsignasse, liberti Asinii, et nonnulli amici, quod eo die, quo postremum Asinius visus erat, Avilium cum eo fuisse, et a multis visum esse constabat, in eum invadunt, et hominem ante pedes Q. Manilii, qui tum erat triumvir, constituunt. Atque ille continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientia perterritus, omnia, ut a me paulo ante dicta sunt, exponit, Asiniumque ab se, consilio Oppianici, interfectum fatetur.

61 Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manilio, index Avilius ex altera parte coram tenetur. Hic jam quid reliqua quaeritis? Manilium plerique noratis. Non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonae fructum unquam cogitarat, sed ex petulanti atque improbo scurra, in discordiis civitatis ad eam columnam, ad quam multorum saepe conviciis per-

62 ductus erat, tum * suffragiis populi pervenerat. Itaque rem cum Oppianico transigit, pecuniam ab eo accipit, causam et susceptam et manifestam relinquit. Ac tum in Oppianici causa crimen hoc Asinianum cum testibus multis, tum vero indicio Avilii probabatur: in quo inter allegatos, Oppianici nomen primum esse constabat, ejus, quem vos miserum atque innocentem falso judicio circumventum esse dicitis.

* Vulgo *cum*.

CAPUT XIV.

Quid? aviam tuam, Oppianice, Dineam, cui tu es heres, pater tuus non manifesto necavit? ad quam cum adduxisset medicum illum suum, jam cognitum, et saepe victorem, (per quem interfecerat plurimos *) mulier exclamat, se ab eo nullo modo velle curari, quo curante suos omnes perdidisset. Tum repente Anconitanum quendam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum, qui casu tum Larinum venisset, aggreditur, et cum eo H-S quadringentis, id quod ipsius tabulis tum est demonstratum, transigit. L. Clodius, qui properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit; prima potione mulierem sustulit: neque postea Larini punctum est temporis commoratus. 63 64

Eadem hac Dinea testamentum faciente, cum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener ejus fuisset, digito legata delevit: et, cum id multis locis fecisset, post mortem ejus, ne lituris coargui posset, testamentum in alias tabulas transcriptum, signis adulterinis obsignavit. Multa praetereo consulto. Etenim vereor, ne haec ipsa nimium multa esse videantur. Vos tamen eum similem sui fuisse in caeteris vitae partibus existimare debetis **. Illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse, decuriones universi judicaverunt. Cum illo jam nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat; nemo illum ex tam multis cognatis et affinibus tutorem unquam liberis suis scripsit; nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum judicabat: omnes asperna- 65 66

* Haec verba nonnullis *spuria* videntur.

** Vulgo *in cet. quoque vitae p. e. debebitis.* Illud tuentur codd. vett.

bantur, omnes abhorrebant, omnes, ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque fugiebant.

67 Hunc tamen hominem, tam audacem, tam nefarium, tam nocentem, nunquam accusasset Avitus, judices, si id praetermittere, salvo capite suo, potuisset. Erat huic inimicus Oppianicus *, sed tamen erat vitricus: crudelis, et huic infesta mater, attamen mater. Postremo nihil tam remotum ab accusatione, quam Cluentius, et natura, et voluntate, et instituta ratione vitae. Sed cum esset haec illi proposita conditio, ut aut ** juste pieque accusaret, aut acerbe indigneque moreretur, accusare, quoquo 68 modo posset, quam illo modo emori, maluit. Atque ut haec ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus manifesto compertum atque deprehensum, ex quo simul utrumque, et huic accusare, et illum condemnari necesse fuisse, intelligetis.

CAPUT XV.

Martiales quidam Larini appellabantur, ministri publici Martis, atque ei deo veteribus institutis religionibusque Larinatium consecrati; quorum cum satis magnus numerus esset, cumque item, ut in Sicilia permulti Venerii sunt, sic illi Larini in Martis familia numerarentur, repente Oppianicus eos omnes, liberos esse, ci-69 vesque Romanos, coepit defendere. Graviter id decuriones Larinatium, cunctique municipes tulerunt. Itaque ab Avito petiverunt, ut eam causam susciperet, publiceque defenderet. Avitus cum se ab omni ejusmodi negotio removisset, tamen pro loco, pro antiquitate generis sui,

** Vulgo hic repetitur *erat*, quod abest ab ed. pr. 1471 Med.
*** Iac. Gron. *ut aut non juste pieque* etc.

pro eo, quod se non suis solum commodis, sed etiam suorum municipum, caeterorumque necessariorum natum esse arbitrabatur, tantae voluntati universorum Larinatium deesse noluit.

Suscepta causa Romamque delata, magnae quotidie contentiones inter Avitum et Oppianicum ex utriusque studio defensionis excitabantur. Erat ipse immani acerbaque natura Oppianicus; incendebat ejus amentiam infesta atque inimica filio mater Aviti. magni autem illi sua interesse arbitrabantur, hunc a causa Martialium demovere. Suberat etiam alia causa major, quae Oppianici, hominis avarissimi atque audacissimi, mentem maxime commovebat Nam Avitus usque ad illius judicii tempus nullum testamentum unquam fecerat. Neque enim legare ejusmodi matri poterat in animum inducere, neque testamento nomen omnino praetermittere parentis. Id cum Oppianicus sciret (neque enim erat obscurum), intelligebat, Avito mortuo, bona ejus omnia ad matrem esse ventura: quae ab sese postea, aucta pecunia majore praemio, orbata filio minore periculo necaretur. Itaque his rebus incensus, qua ratione Avitum veneno tollere conatus sit, cognoscite. 70 71 72

CAPUT XVI.

C. et L. Fabricii, fratres gemini, fuerunt ex municipio Aletrinati, homines inter se cum forma tum moribus similes, municipum autem suorum dissimillimi; in quibus quantus splendor sit, quam prope aequabilis, quam fere omnium constans et moderata vitae ratio, nemo vestrum, ut mea fert opinio, ignorat. His Fabriciis semper usus est Oppianicus familiarissime. Iam hoc fere scitis omnes, quantam vim habeat ad conjungendas 73

amicitias, studiorum ac naturae similitudo. Cum illi ita viverent, ut nullum quaestum turpem esse arbitrarentur, cum omnis ab his fraus, omnes insidiae circumscriptionesque adolescentium nascerentur, cumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti; studio *, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis jam ante annis Oppianicus applicarat.

74 Itaque tum sic statuit, per C. Fabricium (nam L. erat mortuus) insidias Avito comparare. Erat illo tempore infirma valetudine Avitus, utebatur autem medico ignobili, sed spectato homine Cleophanto; cujus servum Diogenem Fabricius ad venenum Avito dandum spe et pretio sollicitare coepit. Servus non incallidus, sed, ut ipsa res declaravit, frugi atque integer, sermonem Fabricii non est aspernatus: rem ad dominum detulit: Cleo-
75 phantus autem cum Avito est locutus. Avitus ** statim cum M. Bebrio senatore, familiarissimo suo, communicavit; qui qua fide, qua prudentia, qua dignitate fuerit, meminisse vos arbitror. Ei placuit, ut Diogenem Avitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res ejus indicio, aut falsa esse cognosceretur. Ne multis, Diogenes emitur: venenum diebus paucis ***, (multi viri boni cum ex occulto **** intervenissent) pecuniaque obsignata, quae ad eam rem dabatur, in manibus Scamandri liberti Fabriciorum, deprehenditur.

* All. edd. *studiose.*

** Vulgo Avitus *autem* st. (ex antec. male repetito verbo *autem.*)

*** Hic edd. vett. inserunt: *comparatur.*

**** *Ex occulto* omittunt nonn. codd.

CAPUT XVII.

Proh dii immortales! Oppianicum quisquam, his 76 rebus cognitis, circumventum esse dicet? Quis unquam audacior? quis nocentior? quis apertior in judicium adductus est? Quod ingenium, quae facultas dicendi, quae a quoquam excogitata defensio, huic uni crimini potuit obsistere? simul et illud, quis est, qui dubitet, quin, hac re comperta manifestoque deprehensa, aut obeunda mors Cluentio, aut suscipienda accusatio fuerit?

† Satis esse arbitror demonstratum, judices, iis 77 criminibus accusatum esse Oppianicum, ut honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc, ita reum citatum esse illum, ut re semel atque iterum praejudicata, condemnatus in judicium venerit. Nam Cluentius, judices, primum nomen ejus detulit, cujus in manibus venenum deprehenderat. Is erat libertus Fabriciorum, Scamander. Integrum consilium: judicii corrupti nulla suspicio: simplex in judicium causa, certa res, verum *** crimen allatum est. Hic tum Fabricius, is, de quo 78 ante dixi, qui liberto damnato sibi illud impendere periculum videret, quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem, et cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentes eos ad me domum duxit. Qui quanquam de homine, sicut necesse erat, existimabant, tamen, quod erat ex eodem municipio, suae dignitatis esse arbitrabantur, eum, quibus rebus possent, defendere: idque a me, ut facerem, et ut causam Scamandri susciperem, petebant, in qua causa patroni omne periculum continebatur. Ego, 79 qui neque illis talibus viris, ac tam amantibus mei, rem

† Primae partis Contentionis *secundum membrum* (de praejudiciis).

* Edd. antt. *unum crimen.*

possem ullam negare, neque illud crimen tantum, ac tam manifestum esse arbitrarer, sicut ne illi quidem ipsi, qui mihi tum illam causam commendabant. arbitrabantur, pollicitus iis sum, me omnia, quae vellent, esse facturum.

CAPUT XVIII.

80 Res agi coepta est: citatus est Scamander reus: accusabat P. Canutius, homo inprimis ingeniosus, et in dicendo exercitatus: accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus, *venenum esse deprehensum.* Omnia tela totius accusationis in Oppianicum conjiciebantur: aperiebatur causa insidiarum, Fabriciorum familiaritas commemorabatur, hominis vita et audacia proferebatur, denique omnis accusatio varie graviterque tractata ad extremum manifesta veneni deprehensione conclusa est. 81 Hic ego cum * ad respondendum surrexi, qua cura? dii immortales! qua sollicitudine animi? quo timore? Semper equidem magno cum metu incipio dicere. Quotiescunque dico, toties mihi videor in judicium venire, non ingenii solum, sed etiam virtutis atque officii: ne aut id profiteri videar, quod non possim implere, quod est impudentiae: aut id non efficere, quod possim, quod est aut perfidiae, aut negligentiae. Tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem; si nihil dixissem, ne infantissimus, si multa in ejusmodi causa dixissem, ne impudentissimus existimarer.

* Al. *tum.*

CAPUT XIX.

Collegi me aliquando et ita constitui, fortiter esse agendum; illi aetati, qua tum eram, solere laudi dari, etiam si in minus firmis causis hominum periculis non defuissem. Itaque feci: sic pugnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego assequi potui, remedia ac perfugia causarum, ut hoc, quod timide dicam, consecutus sim, ne quis illi causae patronum defuisse arbitraretur. Sed, ut quidquid ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus. Si quaesieram, an inimicitiae Scamandro cum Avito, fatebatur, nullas fuisse, sed Oppianicum, cujus ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse atque esse dicebat. Sin autem illud egeram, nullum ad Scamandrum morte Aviti venturum emolumentum fuisse, concedebat, sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Aviti ventura esse dicebat. Cum illa defensione usus essem, quae in libertinorum causis honestissima semper existimata est, Scamandrum patrono esse probatum, fatebatur, sed quaerebat, cui probatus esset ipse patronus. 82 83 84

Cum ego plurimis verbis in eo commoratus essem, Scamandro factas insidias esse per Diogenem, constitutumque inter eos de alia re fuisse, ut medicamentum non venenum Diogenes afferret: hoc cuivis usu venire posse: quaerebat, cur in ejusmodi locum tam abditum, cur solus, cur cum obsignata pecunia venisset. Denique hoc loco causa testibus, honestissimis hominibus, premebatur. M. Bebrius de suo consilio Diogenem emptum, se praesente Scamandrum cum veneno pecuniaque deprehensum esse dicebat. P. Quintilius Varus, homo summa religione, et summa auctoritate praeditus, de insidiis, 85

quae fierent Avito, et de sollicitatione Diogenis, recenti re, secum Cleophantum locutum esse dicebat.

86 Atque in illo judicio cum Scamandrum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem vera, et periculo, et tota accusatione Oppianicus. Neque id obscure ferebat, nec dissimulare ullo modo poterat: aderat frequens, advocabat, omni studio gratiaque pugnabat; postremo, id quod maximo malo illi causae fuit, hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat. Oculi omnium judicum non in Scamandrum, sed in Oppianicum conjiciebantur: timor ejus, perturbatio, suspensus incertusque vultus, crebra coloris mutatio, quae erant antea suspiciosa, haec aperta ac manifesta faciebant.

CAPUT XX.

87 Cum in consilium iri oporteret, quaesivit ab reo C. Junius quaesitor ex lege illa Cornelia, quae tum erat, clam, an palam de se sententiam ferri vellet. De Oppianici sententia responsum est, quod is Aviti familiarem Junium esse dicebat, clam velle ferri. Itum est in consilium. Omnibus sententiis, praeter unam, quam suam Stalenus esse dicebat, Scamander prima actione condem-

88 natus est. Quis tum erat omnium, qui, Scamandro condemnato, non judicium de Oppianico factum esse arbitraretur? Quid est illa damnatione judicatum, nisi venenum id, quod Avito daretur, esse quaesitum? Quae porro tenuissima suspicio collata in Scamandrum est, aut conferri potuit, ut is sua sponte necare voluisse Avitum putaretur?

Atque hoc tum judicio facto, et Oppianico, re et existimatione jam, lege et pronuntiatione nondum condemnato, tamen Avitus Oppianicum reum statim non

fecit: voluit cognoscere, utrum judices in eos solos essent severi, quos venenum habuisse ipsos comperissent, an etiam consilia conscientiasque ejusmodi facinorum supplicio dignas judicarent. Itaque C. Fabricium, quem 90 propter familiaritatem Oppianici conscium illi facinori fuisse arbitrabatur, reum statim fecit; utque * ei locus primus constitueretur, propter causae conjunctionem impetravit. Hic tum Fabricius non modo ad me meos vicinos et amicos Aletrinates non adduxit, sed ipse iis neque defensoribus uti postea, neque laudatoribus potuit. Rem 91 enim integram hominis non alieni, quamvis suspiciosam, defendere, humanitatis esse putabamus; judicatam labefactare conari, impudentiae. Itaque tum ille, inopia et necessitate coactus, in causa ejusmodi ad Cepasios fratres confugit, homines industrios, atque eo animo, ut, quaecunque dicendi potestas esset data, in honore, atque in beneficio ponerent.

CAPUT XXI.

Iam hoc quoque ** prope iniquissime comparatum, 92 quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quaeritur, in periculis capitis, ut quaeque causa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque patronus adhibetur (nisi forte haec causa est, quod medici nihil praeter artificium, oratores etiam auctoritatem praestare debent ***). Citatur 93 reus: agitur causa: paucis verbis accusat, ut de re judicata, Canutius: incipit longo et alte petito prooemio respondere major Cepasius. Primo attente auditur ejus

* Al. *utique.*
** *Quoque* in nonn. codd. omittitur.
*** Verba haec uncinis inclusa desunt in plurimis optimisque codd.

oratio. Erigebat animum jam demissum et oppressum Oppianicus: gaudebat ipse Fabricius: non intelligebat, animos judicum, non illius eloquentia, sed defensionis
94 impudentia commoveri. Posteaquam de re coepit dicere, ad ea, quae erant in causa, addebat etiam ipse nova quaedam vulnera. Hoc quanquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere, sed praevaricari accusatori * videbatur. Itaque cum callidissime se dicere putaret, et cum illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: *Respicite, judices, hominum fortunas, respicite dubios variosque causas, respicite C. Fabricii senectutem;* cum hoc, *Respicite,* ornandae orationis causa, saepe dixisset, respexit ipse: at C. Fabricius a subselliis, de-
95 misso capite, discesserat. Hic judices ridere: stomachari atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi, et se caetera de illo loco, *Respicite, judices,* non posse dicere: nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequeretur, et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reliqua posset perorare. Ita tum ** Fabricius primum suo judicio, quod est gravissimum, deinde legis vi, et sententiis judicum est condemnatus.

CAPUT XXII.

96 Quid est, quod jam de Oppianici causa plura dicamus? Apud eosdem judices reus est factus, cum his *** duobus praejudiciis jam damnatus esset: ab iisdem autem judicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppianici

* Al. libri, teste Lambino, pro *accusatori* (vel *accusationi,* quod exhibent plerique codd.) habent *defensioni. Ern.* omnino delendum putat.

** Vulgo: *jam tum.*

*** Al. cum *is.*

judicarant, locus ei primus est constitutus: accusatus est criminibus gravissimis, et iis, quae a me breviter dicta sunt, et praeterea multis, quae ego omnia nunc omitto: accusatus est apud eos, qui et Scamandrum, ministrum Oppianici, et Fabricium, conscium maleficii, condemnarant.

97 Utrum, per deos immortales! magis est mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? Quid enim illi judices facere potuerunt? qui si innocentes Fabricios condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare, et superioribus consentire judiciis debuerunt. An vero illi * sua per se ipsi judicia rescin- 98 derent, cum caeteri soleant in judicando, ne ab aliorum judiciis discrepent, providere? et illi, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat, patronum, quia conscius, condemnassent, ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui caeteros, nullo praejudicio facto, tamen ex ipsa causa condemnassent, hunc, quem bis condemnatum jam acceperant, liberarent?

99 Tum vero illa judicia senatoria, non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata, atque operta dedecore et infamia defensioni locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi judices responderent, si quis ab iis quaereret, condemnastis Scamandrum, quo crimine? nempe quod Avitum per servum medici veneno necare voluisset. Quid Aviti morte Scamander consequebatur? nihil, sed administer erat Oppianici. Con- 100 demnastis C. Fabricium; quid ita? quia, cum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem ejus in maleficio deprehensus esset, illum expertem ejus consilii fuis-

* Al. *illa*.
† I. Partis Contentionis *tertium membrum: de judicio corrupto.*

se non probabatur. Si igitur ipsum Oppianicum, bis suis judiciis condemnatum, absolvissent, quis tantam turpitudinem judiciorum, quis tantam inconstantiam rerum judicatarum, quis tantam libidinem judicum ferre potuisset?

101 Quod si hoc videtis, quod jam hac omni oratione patefactum est, illo judicio reum condemnari, praesertim ab iisdem judicibus, qui duo praejudicia fecissent, necesse fuisse; simul illud videatis necesse est, nullam accusatori causam esse potuisse, cur judicium vellet corrumpere.

CAPUT XXIII.

102 Quaero enim abs te, T. Atti, relictis jam caeteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentes condemnatos existimes, num etiam illa judicia pecunia corrupta esse dicas, quibus judiciis alter a Staleno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit? Age, si nocentes, cujus maleficii? Numquid praeter venenum quaesitum, quo Avitus necaretur, objectum est? numquid aliud in illis judiciis versatum est, praeter hasce insidias Avito ab Oppianico per Fabricios factas? Nihil, nihil, inquam, aliud, judices, reperietis. Extat memoria, sunt tabulae publicae: redargue me, si mentior: testium dicta recita: doce, in illorum judiciis quid, praeter hoc venenum Oppianici, non modo in criminis, sed in maledicti loco sit objectum.

103 Multa dici possunt, quare ita necesse fuerit judicari: sed ego occurram expectationi vestrae, judices. Nam, etsi a vobis sic audior, ut nunquam benignius, neque attentius quemquam auditum putem, tamen vocat me alio jam dudum tacita vestra expectatio, quae mihi obloqui videtur. Quid ergo? negasne, illud judicium esse corruptum? Non nego: sed ab hoc corruptum non esse

confirmo. A quo igitur est corruptum? Opinor, primum, 104 si incertum fuisset, quisnam exitus illius judicii futurus esset, verisimilius tamen esset, eum potius corrupisse, qui metuisset, ne ipse condemnaretur, quam illum, qui veritus esset, ne alter absolveretur: deinde, cum esset nemini dubium, quid judicari necesse esset, eum certe potius, qui sibi aliqua ratione diffideret, quam eum, qui omni ratione confideret: postremo, certe potius illum, qui bis apud eos judices offendisset, quam eum, qui bis causam iis probavisset. Unum quidem certe, nemo erit tam 105 iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse judicium, aut ab Avito, aut ab Oppianico esse corruptum. si doceo, non ab Avito, vinco ab Oppianico: si ostendo ab Oppianico, purgo Avitum. Quare, etsi satis docui, rationem nullam huic corrumpendi fuisse, (ex quo intelligitur ab Oppianico esse corruptum), tamen de illo ipso separatim cognoscite.

CAPUT XXIV.

Atque ego illa non argumentabor, quae sunt gravia 106 vehementer: eum corrupisse, qui in periculo fuerit, eum, qui metuerit, eum qui spem salutis in alia ratione non habuerit, eum, qui semper singulari fuerit audacia. Multa sunt ejusmodi: verum cum habeam rem non dubiam, sed apertam atque manifestam, enumeratio singulorum argumentorum non est necessaria.

Dico, C. Aelio Staleno judici pecuniam grandem 107 Statium Albium ad corrumpendum judicium dedisse. Num quis negat? Te appello, Oppianice, te, T. Atti, quorum alter eloquentia damnationem illam, alter tacita pietate deplorat. Audete negare, ab Oppianico Staleno judici pecuniam datam: negate, negate, inquam, in eo loco. Quid re-

ticetis? At negare non potestis, quod repetistis, quod confessi estis, quod abstulistis. Quo tandem igitur ore mentionem corrupti judicii facitis, cum ab ista parte judici pecuniam ante judicium datam, post judicium ereptam esse fateamini?

108 Quo nam igitur haec modo gesta sunt? Repetam paulo altius, judices, et omnia, quae in diuturna obscuritate latuerunt, sic aperiam, ut ea cernere oculis videamini. Vos quaeso, ut adhuc me attente audistis, item, quae reliqua sunt, audiatis; profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum ve-
109 stris studiis atque auribus esse videatur. Nam ut primum Oppianicus ex eo, quod Scamander reus erat factus, quid sibi impenderet, coepit suspicari, statim se ad hominis egentis, audacis, in judiciis corrumpendis exercitati, tum autem judicis, Staleni, familiaritatem applicavit. Ac primum, Scamandro reo, tantum donis, datis, muneribusque * perfecerat, ut eo auctore uteretur
110 cupidiore, quam fides judicis postulabat. Post autem, cum esset Scamander unius Staleni sententia absolutus, patronus autem Scamandri ne sua quidem sententia liberatus, acrioribus ** saluti suae remediis subveniendum putavit. Tum a Staleno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum acerrimo (haec enim ille et aliqua ex parte habebat, et majore ex parte se habere simulabat) auxilium capiti et fortunis suis petere coepit.

* Al. scribunt *donis datis muneribusque*, nulla interpunctione.

** Nonn. edd. *aptioribus*.

CAPUT XXV.

Jam hoc non ignoratis *, judices, ut etiam bestiae, fame dominante, plerumque ad eum locum ubi pastae aliquando sint, revertantur. Stalenus ille biennio ante, cum causam bonorum Safinii Atellae recepisset, sexcentis millibus numum se judicium corrupturum esse dixerat: quae cum accepisset a pupillo, suppressit, judicioque facto nec Safinio, nec bonorum emptoribus reddidit. Quam cum pecuniam profudisset, et sibi nihil non modo ad cupiditates suas, sed ne ad necessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem sibi praedas ac suppressiones judiciales revertendum. Itaque cum Oppianicum jam perditum, et duobus jugulatum praejudiciis videret, promissis eum suis excitavit abjectum, et simul saluti desperare vetuit. Oppianicus orare hominem coepit, ut sibi rationem ostenderet judicii corrumpendi. 111 112

Ille autem (quemadmodum ex ipso Oppianico postea est auditum) negavit, quemquam esse in civitate, praeter se, qui id efficere posset **: sed primo gravari coepit, quod aedilitatem se petere cum hominibus nobilissimis, et invidiam atque offensionem timere dicebat; post exoratus, initio permagnam pecuniam poposcit, deinde ad id pervenit, quod confici potuit, et sestertiûm sexcenta quadraginta *** deferri ad se domum jussit. Quae pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim coepit in ejusmodi mente et cogitatione versari, nihil esse suis rationibus utilius, quam Oppianicum condemnari; illo absoluto, pecuniam illam aut judicibus 113 114

* All. codd. omittunt *non* (cum interrogatione).

** Vulgo *possit.*

*** Sc. *millia*, quod Ern. expressit. Nonn. edd. *sestertia* exhibent, *millibus* supersedentes.

dispertiendam, aut ipsi esse reddendam; damnato, repe-
115 titurum esse neminem. Itaque rem excogitat singularem. Atque haec, judices, quae vere dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staleni vitam et naturam volueritis. Nam perinde ut opinio est de cujusque moribus, ita quid ab eo factum et non factum sit, existimari potest.

CAPUT XXVI.

116 Cum esset egens, sumptuosus, audax, callidus, perfidiosus, et cum domi suae, miserrimis in locis et inanissimis *, tantum numorum positum videret, ad omnem malitiam et fraudem versare mentem suam coepit. Demne judicibus? mihi igitur ipsi praeter periculum et infamiam quid quaeretur? Nihil excogitem, quamobrem Oppianico damnari necesse sit? qui tandem? nihil enim est, quod fieri non possit. Si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est? praecipitantem igitur impellamus, inquit, et perditum prosternamus.
117 Capit hoc consilium, ut pecuniam quibusdam judicibus levissimis polliceatur, deinde eam postea supprimat: ut, quoniam graves homines sua sponte severe judicaturos putabat, hos, qui leviores erant, destitutione iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper praeposterus atque perversus, initium facit a Bulbo, et eum, quod jamdiu nihil quaesierat, tristem atque oscitantem leviter im-
118 pellit. Quid tu, inquit? ecquid me adjuvas, Bulbe, ne gratis reipublicae serviamus? Ille vero, simul atque hoc audivit, *ne gratis*, quo voles, inquit, sequar: sed quid affers? Tum ei quadraginta millia, si esset absolutus Op-

* All. codd. edd. *miserrimus et inanissimus.*

pianicus, pollicetur, et eum, ut caeteros appellet, quibuscum loqui consuesset, rogat, atque etiam ipse, conditor totius negotii, Guttam aspergit huic Bulbo.

119 Itaque minime amarus is visus est, qui aliquid ex ejus sermone speculae * degustarat. Unus et alter dies intercesserat, cum res parum certa videbatur: sequester, et confirmator pecuniae desiderabatur. Tum appellat hilari vultu hominem Bulbus, ut blandissime potest. Quid tu, inquit, Paete? (hoc enim sibi Stalenus cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis suae, quam generis uti cognomine videretur) qua de re mecum locutus es, quaerunt a me, ubi sit pecunia. 120 Hic ille planus improbissimus, quaestu judiciario pastus, qui illi pecuniae, quam condiderat, spe jam atque animo incubaret, contrahit frontem: (recordamini faciem, atque illos ejus fictos simulatosque vultus) queritur se ab Oppianico destitutum; et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus, quique ea vitia, quae a natura habebat, etiam studio atque artificio quodam malitiae condivisset, pulchre asseverat, se ab Oppianico destitutum: atque hoc addit testimonii, sua illum sententia, quam palam omnes laturi essent, condemnatum iri.

CAPUT XXVII.

121 Manarat sermo in consilio, pecuniae quandam mentionem inter judices esse versatam. Res neque tam fuerat occulta, quam erat occultanda, neque tam erat aperta, quam reipublicae causa aperienda. In ea obscuritate et dubitatione omnium, Canutio, perito homini, qui quodam odore suspicionis Stalenum corruptum

* Nonn. codd. *spe gulae;* nullo sensu.

esse sensisset, neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiare judices *. Dixerunt, se id velle. Hic tum Oppianicus non magnopere pertimuit: 122 rem a Staleno perfectam esse arbitrabatur. In consilium erant ituri judices duo et triginta, sententiis sedecim absolutio confici poterat. H-S quadragena ** in singulos judices distributa, eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum, spe majorum praemiorum, ipsius Staleni sententia septima decima accederet. Atque etiam casu tum, quod illud repente erat 123 factum, Stalenus ipse non aderat. Causam nescio quam apud judicem defendebat. Facile hoc Avitus patiebatur, facile Canutius, at non Oppianicus, neque patronus ejus L. Quintius, qui cum esset eo tempore tribunus plebis, convicium C. Iunio, judici quaestionis, maximum fecit, *ut ne sine Staleno in consilium iretur*: cumque id ei per viatores consulto negligentius agi videretur, ipse e *** publico judicio ad privatum Staleni judicium profectus est, et illud pro potestate dimitti jussit: Sta-124 lenum ipse ad subsellia adduxit. Consurgitur in consilium, cum sententias Oppianicus, quae tum erat potestas, param ferri velle dixisset, ut Stalenus scire posset, quid cuique deberetur. Varia judicum genera, numarii pauci, sed omnes irati. Ut qui accipere in campo consuerunt, iis candidatis, quorum numos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse, sic ejusmodi judices

* *Judices*. Omittunt nonn. codd, uti quae sequuntur, *se id velle*, ita ut sensus sit, Canutio placuit repente pronuntiari *dixerunt*. Quae est praeconis vox.

** Vulgo DCXL. sc. millia; quae major fide summa est, conf. c. 26. Pro *quadragena* nonn. edd. exhibent expressis verbis *quadragena millia*.

*** Al. *a publ. j.*

infesti tum reo venerant. Caeteri nocentissimum esse arbitrabantur, sed spectabant sententias eorum, quos corruptos putabant, ut ex iis constituerent, a quo judicium corruptum videretur.

CAPUT XXVIII.

Ecce tibi ejusmodi sortitio, ut in primis Bulbo, 125 et Staleno, et Guttae esset judicandum. Summa omnium expectatio, quidnam sententiae ferrent leves ac numarii judices. Atque illi omnes sine ulla dubitatione condemnant. Hic tum injectus est hominibus scrupulus, et 126 quaedam dubitatio, quidnam esset actum. Deinde homines sapientes, ex vetere illa disciplina judiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent, neque eum, de quo esset orta suspicio, pecunia oppugnatum, re illa incognita, primo condemnare vellent, non liquere dixerunt. Nonnulli autem severi homines hoc statuerunt, 127 quo quisque animo quid faceret, spectari oportere; et si alii pecunia accepta verum judicabant, tamen nihilominus se superioribus suis judiciis constare putabant oportere. Itaque damnarunt. Quinque omnino fuerunt, qui illum vestrum innocentem Oppianicum, sive imprudentia, sive misericordia, sive aliqua suspicione sive ambitione adducti absolverent.

Condemnato Oppianico, statim L. Quintius, homo 128 maxime popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consuesset, oblatam sibi facultatem putavit, ut ex invidia senatoria posset crescere, quod ejus ordinis judicia minus jam probari populo arbitrabatur. Habetur una atque altera concio vehemens et gravis: 129 accepisse pecuniam judices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamitabat; agi fortunas om-

nium dicebat; nulla esse judicia; qui pecuniosum inimi-
30 cum haberet, incolumem esse neminem posse. Homines totius ignari negotii, qui Oppianicum nunquam vidissent, virum optimum, et hominem pudentissimum * pecunia oppressum arbitrarentur, incensi suspicione rem in medium vocare coeperunt, et causam illam totam deposcere.

131 Atque illo ipso tempore in aedes T. Annii hominis honestissimi, necessarii et amici mei, noctu Stalenus, arcessitus ab Oppianico, venit. Iam caetera nota sunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia: ut ille se redditurum esse dixerit: ut eorum sermonem omnem audierint viri boni, qui tum consulto prope ** in occulto stetissent: ut res patefacta atque in forum prolata, et pecunia omnis a Staleno extorta atque erepta sit.

CAPUT XXIX.

132 Hujus Staleni persona, populo jam nota atque perspecta, ab nulla turpi suspicione abhorrebat: suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro reo pronuntiasset, qui erant in concione, non intelligebant: neque enim docebantur: versatam esse in judicio mentionem pecuniae sentiebant: innocentem reum condemnatum esse audiebant: Staleni sententia condemnatum videbant: non gratis id ab eo factum esse, quod hominem norant, judicabant. Similis in Bulbo, in Gutta, in aliis nonnullis suspicio consistebat.

133 Itaque confiteor, (licet enim jam impune, hoc praesertim in loco, confiteri) quod Oppianici non modo vi-

* Nonn. edd. vett. male *prudentissimum.*

** Al. *propter.*

ta, sed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuisset, indignissimum porro videretur, circumventum esse innocentem pecunia, hanc deinde suspicionem augeret Staleni improbitas et nonnullorum ejus similium judicum turpitudo, causam autem ageret L. Quintius, homo cum summa potestate praeditus, tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus, summam illi judicio * invidiam infamiamque esse conflatam. Atque in hanc flammam recentem, C. Junium, qui illi quaestioni praefuerat, injectum esse memini, et illum hominem aedilitium jam praetorem opinionibus hominum constitutum, non disceptatione dicendi, sed clamore hominum, de foro atque adeo de civitate esse sublatum. Neque me 134 poenitet hoc potius tempore, quam illo, causam A. Cluentii defendere. Causa enim manet eadem, quae mutari nullomodo potest: temporis iniquitas atque invidia recessit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quod in causa boni fuit, prosit. Itaque nunc quemadmodum audiar, sentio, non modo ab iis, quorum judicium atque potestas est, sed etiam ab illis, quorum tantum est existimatio. At, tum si dicerem, non audirer: non quod alia res esset, immo eadem, sed tempus aliud. Id adeo sic cognoscite.

CAPUT XXX.

Quis tum auderet dicere, nocentem condemnatum 135 esse Oppianicum? quis nunc id audet negare? Quis tum posset arguere, ab Oppianico judicium tentatum esse pecunia? quis id hoc tempore infitiari potest? Cui tum liceret docere, Oppianicum reum factum esse tum deni-

* In nonn. codd. *judicio* deest.

que, cum duobus proximis praejudiciis condemnatus esset? quis est, qui id hoc tempore infirmare conetur?

136 Quare, invidia remota, quam dies mitigavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque aequitas a veritatis disceptatione rejecit; quid est praeterea, quod in causa relinquatur? Versatam esse in judicio pecuniam, constat: ea quaeritur unde profecta sit, ab accusatore, an ab reo? Accusator dicit haec: Primum, gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia; deinde, condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset: postremo, etiam si absolutus esset, mearum tamen om-

137 nium fortunarum status incolumis maneret. Quid contra reus? Primum, ipsam multitudinem, et atrocitatem criminum pertimescebam; deinde, Fabriciis propter conscientiam mei sceleris condemnatis, me esse condemnatum sentiebam, postremo, in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius judicii periculo contineretur.

138 Age, quoniam corrumpendi judicii causas ille multas et graves habuit, hic nullam, profectio ipsius pecuniae requiratur. Confecit tabulas diligentissime Cluentius. Haec autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque addi-

139 tum, neque detractum de re familiari latere. Anni sunt octo, cum ista causa in ista meditatione versatur; cum omnia, quae nunc ad eam rem pertinent, et ex hujus, et ex aliorum tabulis agitatis, tractatis, inquiritis; cum interea Cluentianae pecuniae vestigium nullum invenitis. Quid? Albiana pecunia vestigiisne nobis * odoranda est, an ad ipsum cubile, vobis ducibus, venire possumus? Tenentur uno in loco H-S IↃCXL, tenentur apud hominem

* Olim *vobis*.

audacissimum, tenentur apud judicem: quid vultis amplius?

140 At enim Stalenus non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad judicium corrumpendum constitutus. Cur eum, cum in consilium iretur, Cluentius et Canutius abesse patiebantur? Cur * cum in consilium mittebant, Stalenum judicem, cui pecuniam dederant, non requirebant? Oppianicus quaerebat **: Quintius flagitabat: Sine Staleno ne in consilium iretur, tribunitia potestate perfectum est.

141 At condemnavit. Hanc enim damnationem dederat obsidem Bulbo et caeteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. Quare si istinc causa corrumpendi judicii, istinc pecunia, istinc Stalenus, istinc denique omnis fraus et audacia est; hinc pudor, honesta vita, et nulla suspicio pecuniae, nulla corrumpendi judicii causa, patimini, veritate patefacta, atque omni errore sublato, eo transire illius turpidinis infamiam, ubi caetera maleficia consistant; ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem nunquam accessisse culpam videatis ***.

CAPUT XXXI.

142 At enim pecuniam Staleno dedit Oppianicus, non ad corrumpendum judicium, sed ad conciliationem gratiae. Tene hoc, Atti, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum? Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mentem; proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet. In

* *Cur* in codd. plerisque omittitur, qui neque interrogationis signum ponunt in voce *requirebant.*

** Al. codd. *querebatur.*

*** Vulgo *videtis.* Correxit *Ern.* ob antec. *consistant.* Ex Lambino affertur *consistunt.*

stultitia contra est. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit

143 in mentem, comprobat. Istam conciliationem gratiae Stalenus tum recenti re, cum faucibus premeretur, excogitavit, sive, ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus, istam dedit conciliationis et gratiae fabulam. Nam fuisse hunc hominum sermonem recordari potestis: Cethegum, quod hominem odisset, et quod ejus improbitatem versari in republica nollet, et quod videret, eum, qui se ab reo pecuniam, cum judex esset, clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non

144 posse, minus ei fidele consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse. Sin erat ejusmodi causa, ut Stalenus numos se accepisse negare non posset, nihil autem erat periculosius, nec turpius, quam, ad quam rem accepisset, confiteri, non est consilium Cethegi reprehendendum.

145 Verum alia causa tum Staleni fuit, alia nunc, Atti, tua est. Ille, cum re premeretur *, quodcunque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur: te vero illud idem, quod tum explosum et ejectum est, nunc retulisse miror. Qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius, qui cum matre habebat simultates **? haerebat in tabulis publicis reus, et accusator: condemnati erant Fabricii: nec elabi alio accusatore poterat Albius, nec sine ignominia calumniae relinquere accusationem Cluentius.

* Antt. edd. *reprehenderetur.*

** Nonn. codd. omittunt *habebat simultates*, ita ut legendum sit, *qui cum matre?* (sc. in gratiam redire poterat?)

CAPUT XXXII.

An ut praevaricaretur? Jam id quoque ad corrumpendum judicium pertinet. Sed quid opus erat ad eam rem judice sequestre? et omnino, quam ob rem tota ista res per Stalenum potius, hominem ab utroque alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur, et amicum necessariumque communem? Sed quid ego haec pluribus, quasi de re obscura, disputo *, cum ipsa pecunia, quae Staleno data est, numero ac summa sua, non modo quanta fuerit, sed etiam ad quam rem data fuerit, ostendat? Sexdecim dico judices, ut Oppianicus absolveretur, corrumpendos fuisse: ad Stalenum sexcenta et quadraginta millia numum esse delata. Si, ut tu dicis, gratiae conciliandae causa, quadraginta istorum accessio millium quid valet? Si, ut nos dicimus, ut quadragena millia numum ** sexdecim judicibus darentur, non Archimedes melius potuit describere. 146 147

† At enim judicia facta permulta sunt, a Cluentio judicium esse corruptum. Immo vero ante hoc tempus omnino ista ipsa res suo nomine in judicium nunquam est vocata. Ita multum agitata, ita diu jactata ista res est, ut hodierno die primum causa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam, his judicibus freta, miserit. Verum tamen multa ista judicia quae sunt? Ego enim me ad omnia confirmavi, et sic paravi, ut docerem, quae facta postea judicia de illo *** dicerentur, partim ruinae similiora aut tempestati, quam 148 149

* Al. *disputem* sec. edd. antt. deleto post *obscura* commate.

** *Ern.* ƆCXL. Conf. cap. 27.

† PRIMA CONFUTATIO.

*** Pleriq. codd. et edd. hic inserunt *judicio*.

judicio et disceptationi fuisse, partim nihil contra Avitum valere, partim etiam pro hoc esse, partim esse ejusmodi, ut neque appellata unquam judicia sint, neque existimata. Hic ego, magis ut consuetudinem servem, quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo judiciis, attente audiatis.

CAPUT XXXIII.

150 Condemnatus est C. Junius, qui ei quaestioni praefuerat. Adde etiam illud, si placet; tum est condemnatus, cum esset judex quaestionis. Non modo causae, sed ne legi quidem quidquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quaestione ad nullum aliud reipublicae munus abduci licebat, eo tempore ad quaestionem ipse abreptus est. At * quam quaestionem? Vultus enim vestri, judices, me invitant, ut, quae reticenda putaram, libeat jam libere dicere.

151 Quid? illa tandem quaestio, aut disceptatio, aut judicium fuit? Putabo ** fuisse. Dicat, qui vult, hodie de illo populo concitato, cui tum mos gestus est, qua de re Junius causam dixerit. Quemcunque rogaris, hoc respondebit, quod pecuniam acceperit, quod innocentem

152 circumvenerit. Est haec opinio. At, si ita esset, hac lege accusatum esse oportuit, qua accusatur Avitus: at ipse ea lege quaerebat. Paucos dies expectasset Quintius. At neque privatus accusare, nec sedata jam invidia, volebat. Videtis igitur non in causa, sed in tempore ac potestate spem omnem accusatoris fuisse.

* Nonn. libri *ad quam quaestionem. Ad* sane supplendum.
** Nonn. praeferunt *putato.*

Multam petivit. Qua lege? quod in legem non 153 jurasset; quae res nemini unquam fraudi fuit: et quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem ejus in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur. His de causis C. Junius condemnatus est, judices, levissimis et infirmissimis, quas omnino in judicium afferri non oportuit. Itaque oppressus est non causa, sed tempore.

CAPUT XXXIV.

Hoc vos Cluentio judicium putatis obesse oportere? 154 Quam ob causam? Si ex lege subsortitus non erat Junius, aut si in legem aliquando non juraverat, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio judicabatur? Non, inquit: sed ille idcirco his legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat. Qui hoc confitentur, possunt illud iidem judicium fuisse defendere *? Ergo 155 idcirco, inquit, infestus tum praetor Junio fuit, quod illud judicium corruptum per eum putabatur. Num igitur hoc tempore causa mutata est? Num alia res, alia ratio illius judicii, alia natura totius negotii nunc est, ac tum fuit? Non opinor, ex iis rebus, quae gestae sunt, rem ullam potuisse mutari.

Quid ergo est causae, quod nunc nostra defensio 156 audiatur tanto silentio, tunc Junio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in causa nihil erat, praeter invidiam, errorem, suspicionem, conciones quotidianas, seditiose ac populariter concitatas. Accusabat tribunus

* Nonn. codd. *idem* pro *iidem* (contracte). Vulgo: *possunt illud idem judicium non fuisse defendere.* Sed in omnibus fere codd. deest negandi particula.

plebis idem in concionibus, idem ad subsellia; ad judicium non modo de concione, sed etiam cum ipsa concione veniebat. Gradus illi Aurelii, tum novi, quasi pro theatro illi judicio aedificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus complerat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem potestas erat.

157 Nuper apud C. Orchinium, collegam meum, locus ab judicibus Fausto Syllae de pecuniis residuis non est constitutus, non quo illi aut exlegem esse Syllam, aut causam pecuniae publicae contemptam atque abjectam putarent; sed quod, accusante tribuno plebis, conditione aequa disceptari posse non putaverunt*. Quid? conferam Syllamne cum Junio? an hunc tribunum plebis cum

158 Quintio? an vero tempus cum tempore? Sylla maximis opibus, cognatis, affinibus, necessariis, clientibus plurimis; haec autem apud Junium parva et infirma, et ipsius labore quaesita atque collecta. Hic tribunus plebis, modestus, pudens **, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius; ille autem acerbus, criminosus, popularis homo ac turbulentus. Tempus hoc tranquillum ac pacatum; illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum. Quae cum ita essent, in Fausto tamen illi judices *** statuerunt, iniqua conditione reum causam dicere, cum adversario ejus ad jus accusationis summa vis potestatis accederet.

CAPUT XXXV.

159 Quam quidem rationem vos, judices, diligenter pro vestra sapientia et humanitate cogitare, et penitus per-

* *Ern.* iterum *putarent*, ex ingenio.

** Al. codd. *prudens.*

*** *Illi judices.* Haec verba in nonn. codd. desunt.

spicere debetis, quid mali, quantum periculi unicuique nostrum inferre possit vis tribunitia, conflata praesertim invidia, et concionibus seditiose concitatis. Optimis hercle temporibus, tum, cum homines se non jactatione populari, sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popillius, nec Q. Metellus, clarissimi atque amplissimi viri, vim tribunitiam sustinere potuerunt: nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus, sine vestra sapientia, ac sine judiciorum remediis salvi esse possimus.

160 Non fuit igitur illud judicium judicii simile, judices, non fuit, in quo non modus est adhibitus *, non mos consuetudoque servata, non causa defensa. Vis illa fuit, et, ut saepe jam dixi, ruina quaedam, atque tempestas, et quidvis potius, quam judicium, aut disceptatio, aut quaestio. 161 Quod si quis est, qui illud judicium fuisse arbitretur, et qui his rebus judicatis standum putet, is tamen hanc causam ab illa debet sejungere. Ab illo enim, sive quod in legem non jurasset, sive quod ex lege subsortitus judicem non esset, multa petita esse dicitur. Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus ab Junio multa petita est, nulla potest ex parte esse conjuncta.

162 At etiam Bulbus est condemnatus. Adde majestatis: ut intelligas, hoc judicium cum illo non esse conjunctum. At est hoc illi crimen objectum. Fateor: sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam in Illyrico, C. Cosconii literis et multorum testimoniis planum factum est: quod crimen erat proprium illius quaestionis, et quae res lege majestatis tenebatur. At hoc obfuit ei maxime. 163 Jam ista divinatio est: qua si uti licet, vide, ne mea conjectura multo sit verior. Ego enim sic arbitror, Bulbum, quod

* Al. codd. et libri *habitus*.

homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus, in judicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum. Tu mihi ex tota causa Bulbi, quod tibi commodum est, eligis, ut id esse secutos judices dicas.

CAPUT XXXVI.

164 Quapropter hoc Bulbi judicium non plus obesse huic causae debet, quam illa quae commemorata sunt ab accusatore, duo judicia, P. Popillii, et T. Guttae, qui causam de ambitu dixerunt; qui accusati sunt ab iis, qui erant ipsi ambitus condemnati; quos ego non idcirco esse arbitror in integrum restitutos, quod planum fecerint, illos ob rem judicandam pecuniam accepisse, sed quod judicibus probarint, quod in eodem genere, in quo ipsi offendissent, alios reprehendissent, se ad praemia legis venire oportere. Quapropter neminem dubitare existimo, quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum causa Cluentii, vestroque judicio conjuncta esse possit.

165 Quid, quod Stalenus est condemnatus? Non dico hoc tempore, judices, id quod nescio an dici oporteat, illum majestatis esse damnatum. Non recito testimonia hominum honestissimorum, quae in Stalenum sunt dicta ab iis, qui M. Aemilio, clarissimo viro, legati, et praefecti, et tribuni militares fuerunt, quorum testimoniis planum factum est, maxime ejus opera, cum quaestor esset, in exercitu seditionem esse conflatam. Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt, de H-S IↃC, quae ille cum accepisset nomine judicii Safiniani, sicut in Oppianici judicio postea, retinuit atque suppressit.

166 Omitto et haec, et alia permulta, quae illo judicio in Stalenum dicta sunt: hoc dico, eandem tum fuisse P. et L. Cominiis, equitibus Romanis, honestissimis homi-

nibus et disertis, controversiam cum Staleno, quem accusabant, quae nunc mihi est cum Attio. Cominii dicebant idem, quod ego dico; Stalenum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut judicium corrumperet: Stalenus conciliandae gratiae causa se accepisse dicebat.

167 Irridebatur haec illius reconciliatio, et persona viri boni suscepta, sicut in statuis inauratis, quas posuit ad Juturnae: quibus subscripsit, *Reges ab se in gratiam esse reductos.* Exagitabantur omnes ejus fraudes atque fallaciae: tota vita in ejusmodi ratione versata aperiebatur: egestas domestica, quaestus forensis in medium proferebatur: numarius interpres pacis et concordiae non probabatur. Itaque tum Stalenus, cum idem defenderet, quod Attius, condemnatus est.

168 Cominii cum hoc agerent, quod nos in tota causa egimus, probaverunt. Quamobrem si Staleni damnatione, Oppianicum judicium corrumpere voluisse, Oppianicum judici ad emendas sententias dedisse pecuniam, judicatum est; cum ita constitutum sit, uti in illa culpa aut Cluentius sit, aut Oppianicus; Cluentii numus nullus judici datus ullo vestigio reperitur; Oppianici pecunia post judicium factum a judice ablata est: potest esse dubium, quin illa damnatio Staleni non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet?

CAPUT XXXVII.

169 Ergo adhuc Junii judicium video esse ejusmodi, ut incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunitium, quam judicium, appellandum putem. Quod si quis illud judicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quae a Junio pe-

tita sit, cum Cluentii causa posse conjungi. Illud igitur Junianum per vim factum est; Bulbi et Popillii et Guttae contra Cluentium non est, Staleni, etiam pro Cluentio est. Videamus ecquod aliud judicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus.

170 Dixitne tandem causam C. Fidiculanius Falcula, qui Oppianicum condemnarat, cum praesertim, id quod fuit in illo judicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset? Dixit, et bis quidem dixit. In summam enim L. Quintius invidiam concionibus eum quo-
171 tidianis, seditiosis et turbulentis adduxerat. Uno judicio multa est ab eo petita, sicut a Junio, quod non suae decuriae munere, neque ex lege sedisset. Paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Junius, sed eadem fere lege, et crimine. Quia nulla in judicio seditio, neque vis, neque turba versata est, prima actione facillime est absolutus. Non numero hanc absolutionem. Nihilominus enim potest, ut illam multam non commiserit, accepisse tamen ob rem judicandam, quam Stalenus, qui causam nusquam eadem lege dixit *. Proprium crimen illud quaestionis ejus non fuit.

172 Fidiculanus quid fecisse dicebatur? accepisse a Cluentio H-S CCCC. Cujus erat ordinis? Senatorii. Qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis, ea lege accusatus, honestissime est ab-
173 solutus. Acta est enim causa more majorum sine vi, sine metu, sine periculo: dicta et exposita et demonstrata

* Ita *Ern.* ex *Lambini* conjectura totum locum exhibet. Vulgo *nihilom. enim potest, ut. ill. m. n. conmm., accepisse tamen ob rem judicandam pecuniam, quam captam nusquam Stalenus eadem lege dixit. Pecuniam, quam* in codd. antt. deest.

sunt omnia. Addocti * judices sunt, non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset, sed si aliud is judex nihil scisset, nisi quae praejudicia de eo facta esse constarent, audire praeterea nihil debuisse.

CAPUT XXXVIII.

Tum etiam illi quinque, qui imperitorum hominum rumusculos aucupati, tum illum absolverunt, jam suam clementiam laudari magnopere nolebant. A quibus si qui quaereret, sedissentne judices in C. Fabricium; sedisse se dicerent: si interrogarentur, num quo crimine is esset accusatus, praeterquam veneni ejus, quod quaesitum Avito diceretur, negarent: si deinde essent rogati, quid judicassent; condemnasse se dicerent. Nemo enim absolvit. Eodem modo quaesitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent: tametsi ille una sententia est absolutus; sed illam unam nemo tum istorum suam dici vellet. 174

Uter igitur facilius suae sententiae rationem reddet **? isne, qui se et sibi, et rei judicatae constitisse dicit, an ille, qui se in principem maleficii lenem, in adjutores ejus et conscios vehementissimum esse respondet ***? Quorum ego de sententia non debeo disputare. Neque enim dubito, quin ii tales viri, suspicione aliqua percussi **** repentina, de statu suo declinarint. Quare 175 176

* Vulgo *adducti;* elliptice (sc. eo ut crederent.)

** Vulgo *redderet.* Vett. edd. *reddere iis nequisse.* Quod corrigens Aldus substituit *redderet.* Ern. *reddet,* secund. consecutionem temporum.

*** Vulgo *respondit,* quod minime congruit cum praecedente *dicit.* Itaque *Graevius* correxit.

**** Vulgo *perculsi,* quod *Lambinus* correxit.

eorum, qui absolverunt, misericordiam non reprehendo; eorum, qui in judicando superiora judicia secuti sunt sua sponte, non Staleni fraude, constantiam comprobo; eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo: qui absolvere eum, quem nocentissimum cognorant, et quem ipsi bis jam antea condemnarant, nullo modo poterant; condemnare, cum tanta consilii infamia, et tam atrocis rei suspicio esset injecta, paulo posterius, patefacta re, maluerunt.

177 Ac ne ex facto solum sapientes illos judicetis, sed etiam ex hominibus * ipsis, quod ii fecerint, rectissime ac sapientissime factum probetis: quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, jure peritior, fide, religione, officio diligentior, aut sanctior commemorari potest? non absolvit. Quis Q. Considio constantior? quis judiciorum, atque ejus dignitatis, quae in judiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate praestantior? ne is quidem absolvit. Longum est de singulorum virtute ita dicere, quae quia cognita sunt ab omni-
178 bus, verborum ornamenta non quaerunt. Qualis vir M. Juventius Pedo fuit ex vetere illa judicum disciplina? qualis L. Caulius Mergus? M. Basilus? C. Caudinus, qui omnes in judiciis publicis, jam tum florente republica, floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Hejus, pari et integritate et prudentia, quorum nullius
179 sententia est Oppianicus absolutus. Atque ex his omnibus, natu minimus, ingenio et diligentia et religione par iis, quos antea commemoravi, P. Saturius, in eadem sententia fuit. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit, ambitiosus, qui distulit, cautus, qui condemnavit, constans existimatur.

* Al. *nominibus*.

CAPUT XXXIX.

Haec tum agitante Quintio neque in concione, neque in judicio demonstrata sunt. Neque enim ipse dici patiebatur, nec per multitudinem concitatam consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse, postquam Junium pervertit, causam totam reliquit. Paucis enim diebus illis et ipse privatus est factus, et hominum studia deferbuisse intelligebat. Quod si, per quos dies Junium accusavit, Fidiculanum accusare voluisset, respondendi Fidiculano potestas facta non esset. Ac primo quidem, omnibus illis judicibus, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. Jam insolentiam noratis hominis, noratis animos ejus, ac spiritus tribunitios. Quod erat odium? dii immortales! quae superbia? quanta ignorantia sui? quam gravis atque intolerabilis arrogantia? qui illud etiam ipsum acerbe tulerit (ex quo illa nata sunt omnia) non sibi ac defensioni suae condonatum * esse Oppianicum: proinde quasi non satis signi esse debuerit, ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romae summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem Romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putasset ejusmodi causam posse defendi. 180 181

CAPUT XL.

Nam Quintius quidem, quam causam unquam antea dixerat, cum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum unquam non modo in patroni, sed in laudato- 182

* Nonn. codd. *condemnatum.*

ris, aut advocati loco viderat, qui, quod rostra jamdiu vacua, locumque illum post adventum L. Syllae a tribunitia voce desertum oppresserat, multitudinemque jam desuefactam a concionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocaverat: idcirco cuidam hominum generi paulisper jucundior fuit. Atque idem quanto in odio postea suis illis ipsis fuit, per quos in altiorem locum ascenderat? neque injuria. Facite enim, ut non solum mores ejus et arrogantiam, sed etiam vultum atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum, se ex judicio discessisse victum, rem ab subselliis in rostra detulit. Et jam querimur saepe, hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? Nego usquam unquam fuisse majores; ubi, si quis ignobili loco natus, ita vivat, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentia prosecuta est. Si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis, procedit saepe longius, quam si idem ille esset cum iisdem suis vitiis nobilissimus. Ut Quintius (nihil enim dicam de caeteris) si fuisset homo nobilis, quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? Quod eo loco fuit, ita tulerunt, ut, quid haberet a natura boni, prodesse ei putarent oportere, superbiam autem atque arrogantiam ejus deridendam magis arbitrarentur propter humilitatem hominis, quam pertimescendam.

183

184

CAPUT XLI.

185 Sed, ut illuc revertar: quo tempore Fidiculanus est absolutus, tu, qui ea judicia facta commemoras, quaero, quid tum esse existimas judicatum? certe gratis judi-

casse. At condemnarat, at causam totam non audierat, at in concionibus omnibus a L. Quintio vehementer erat et saepe vexatus. Illa igitur omnia Quintiana, iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa judicia fuerunt. Esto: potuit esse innocens Falcula. Jam ergo aliquis 186 Oppianicum gratis condemnavit; jam non eos Junius subsortitus est, qui pecunia accepta condemnarent; jam potuit aliquis ab initio non sedisse, et tamen Oppianicum gratis condemnasse. Verum si innocens Falcula, quaeso, quis nocens? Si hic gratis condemnavit, quis accepit? Nego rem esse ullam in quemquam illorum objectam, quae Fidiculano objecta non sit, neque aliquid fuisse in Fidiculani causa, quod idem non esset in caeterorum. Aut hoc judicium reprehendas tu, cujus accusatio rebus judicatis niti videbatur, necesse est, aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare.

Quanquam satis magno argumento ss debet, 1 quod ex tam multis judicibus, absoluto Falcula, nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitus colligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? cum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis, quam ambitus. Nam si in ambitus judiciis hoc his obfuit, cum alia lege causam dicerent, certe, si propria lege hujus peccati adducti essent, multo plus obfuisset. Deinde, si tanta vis fuit istius criminis, ut, 188 qua quisque lege ex illis judicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret, cur in tanta multitudine accusatorum, tantis praemiis, caeteri rei facti non sunt? Hic profertur id, quod judicium appellari non oportet, P. Septimio Scaevolae litem eo nomine esse aestimatam. Cujus rei quae consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Nun-

quam enim ea diligentia, quae solet adhiberi in caeteris
189 judiciis, eadem, reo damnato, adhibita est. In litibus aestimandis fere judices, aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si qua in eum lis capitis illata est, non admittunt; aut, quod se perfunctos jam esse arbitrantur, cum de reo judicarunt, negligentius attendunt caetera. Itaque et majestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis de pecuniis repetundis lites essent aestimatae: et hoc quotidie fieri videmus, ut, reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos illi judices absolvant. Quod cum fit, non judicia rescinduntur, sed hoc statuitur, aestimationem litium * non esse judi-
190 cium. Scaevola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliae testibus: omni contentione pugnatum est, ut lis haec capitis aestimaretur. Quae res si rei judicatae pondus habuisset, ille postea vel iisdem, vel aliis inimicis, reus hac lege ipsa factus esset.

CAPUT XLII.

191 Sequitur id, quod illi judicium appellant, majores autem nostri nunquam neque judicium nominarunt, neque perinde, ut rem judicatam, observaverunt, animadversio, atque auctoritas censoria **. Qua de re antequam dicere incipio, perpauca mihi de meo officio verba facienda sunt, ut a me cum hujusce periculi, tum caeterorum quoque officiorum et amicitiarum ratio conservata

* Al. hic interpungunt, ut sensus sit, *eam esse aest. lit., non esse judicium*.

** Plurimi edd. *animadversionem atque auctoritatem censoriam*, per antiptosin; nisi a librariis derivandum.

esse videatur. Nam mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fuerunt, ambobus est amicitia, cum altero vero (sicuti et plerique vestrum sciunt) magnus usus, et summa utriusque officiis constituta necessitudo est. Quare, quidquid de subscriptionibus eorum mihi dicen- 192 dum erit, eo dicam animo, ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de ratione censoria habitam existimari velim: a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute summisque honoribus, quos a populo Romano adeptus est, honoris causa nominatur, facile hoc, judices, impetrabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis cum * fidem et diligentiam, tum vim animi libertatemque dicendi, in hac ** mihi concedat, ut tantum mihi sumam, quantum sine hujus periculo praeterire non possum. A me tamen, ut aequum est, omnia caute pedetentimque dicentur, ut neque fides hujus defensionis relicta, neque cujusquam aut dignitas laesa, aut amicitia violata esse videatur. Video 193 igitur, judices, animadvertisse censores in judices quosdam illius consilii Juniani, cum istam ipsam causam subscriberent. Hic primum illud commune proponam, nunquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam, ut rebus judicatis, fuisse. Neque in re nota consumam tempus exemplis. Ponam illud unum: C. Getam, cum a L. Metello et Cn. Domitio censoribus, ex Senatu ejectus esset, censorem ipsum postea esse factum; et, cujus mores a censoribus erant reprehensi, hunc postea et populi Romani, et eorum, qui in ipsum animadverterant, moribus praefuisse. Quod si illud judicium putaretur, 194 ut caeteri, turpi judicio damnati, in perpetuum omni honore ac dignitate privantur, sic hominibus ignominia

* *Cum.* Addit *Lambinus.*

** Al. *in hoc.* Locus vitiosus, forsan *nunc* legendum.

notatis neque ad honorem aditus, neque in curiam reditus esset. Nunc si quem Cn. Lentuli, aut L. Gellii libertus furti condemnarit, is, omnibus ornamentis amissis, nunquam ullam honestatis suae partem recuperabit. Quos autem ipse L. Gellius, et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri, sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine notaverunt, ii non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum judiciis absoluti sunt.

CAPUT XLIII.

195 Neminem voluerunt majores nostri non modo de existimatione cujusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse judicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Quapropter in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magistratum capere non liceat, aut judicem legi, aut alterum accusare, haec ignominiae causa praetermissa est. Timoris enim causam, 196 non vitae poenam in illa potestate esse voluerunt. Itaque non solum, judices, illud ostendam, quod jam videtis, populi Romani suffragiis saepenumero censorias subscriptiones esse deletas, verum etiam judiciis eorum, qui jurati statuere majore cum religione et diligentia debuerunt. Primum judices, senatores equitesque Romani in compluribus jam reis, quos contra leges pecunias accepisse * subscriptum est, suae potius religioni, quam censorum opinioni paruerunt. Deinde praetores urbani, qui jurati debent optimum quemque in selectos judices referre, nunquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt. Censores de-

* Al. *cepisse*, sec. codd. nonn.

nique ipsi saepenumero superiorum censorum judiciis (si ista judicia appellari vultis) non steterunt. Atque etiam ipsi inter se censores sua judicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius judicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; ut alter de senatu moveri * velit, alter retineat, et ordine amplissimo dignum existimet; ut alter in aerarios referri, aut tribu moveri jubeat, alter vetet. Quare qui vobis in mentem venit, haec appellare judicia, quae a populo Romano rescindi, ab juratis judicibus repudiari, a magistratibus negligi, ab iis, qui eandem potestatem adepti sunt, commutari, inter collegas discrepare videatis?

CAPUT XLIV.

Quae cum ita sint, videamus, quid tandem censores de illo judicio corrupto judicasse dicantur. Ac primum illud statuamus, utrum, quia censores subscripserint, ita sit: an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si ideo, quia subscripserint, videte, quid agatis **, ne in unumquemque nostrum censoribus in posterum postestatem regiam permittatis: ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus, quam illa acerbissima proscriptio possit afferre: ne censorium stylum, cujus mucronem multis remediis majores nostri retuderunt, aeque posthac, atque illum dictatorium gladium, pertimescamus. Sin autem, quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse; hoc quaeramus, verum sit, an fal- 198 199

* Pleriq. codd. *movere.*

** Lambb. edd. ap. Oliv. *vid. quid agatis: videte. Ern.* aut ita *videte* repetendum aut *quid agatis* delendum censuit.

sum; removeantur auctoritates censoriae; tollatur id ex causa, quod in causa non est: doce, quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quemadmodum dederit; unum denique aliquod a Cluentio profectae pecuniae vestigium ostende. Vince deinde, virum bonum fuisse Oppianicum, hominem integrum, nihil de illo unquam secus esse existimatum, nihil denique praejudicatum. Tum auctoritatem censorum amplexator *, tum illorum judicium cum re conjunctum esse defendito.

200 Dum vero eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii sui corrupisse judicatus sit, qui testamentum interleverit, qui, supposita persona, falsum testamentum obsignandum curarit, qui eum, cujus nomine id obsignatum est, interfecerit, qui avunculum filii sui in servitute ac vinculis necarit, qui municipes suos proscribendos occidendosque curarit, qui ejus uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit, qui pecuniam pro potione ** dederit, qui socrum, qui uxorem, qui uno tempore fratris uxorem, speratosque liberos, fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit, qui, cum venenum privigno suo quaereret, manifesto sit deprehensus, cujus ministris consciisque damnatis, ipse adductus in judicium pecuniam judici dederit ad sententias judicum corrumpendas, dum haec, inquam, de Oppianico constabunt, nec ullo argumento Cluentianae pecuniae crimen tenebitur, quid est, quod te ista censoria, sive voluntas, sive opinio fuit ***, adjuvare, aut hunc innocentem opprimere posse videatur?

* Al. *amplexato.*

** Ita edd. vett. Al. (praeeunte Lambino) *pro abortione.* Cf. §. 48.

*** *Fuit.* Ern. delevit.

CAPUT XLV.

Quid igitur censores secuti sunt? Ne ipsi quidem, ut gravissime dicant *, quidquam aliud dicent, praeter sermonem atque famam. Nihil se testibus, nihil tabulis, nihil gravi aliquo argumento comperisse, nihil denique, causa cognita, statuisse dicent. Quod si ita fecissent, tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. Non utar exemplorum copia, quae summa est; non rem veterem, non hominem potentem aliquem aut gratiosum proferam. Nuper hominem tenuem, scribam aedilicium, D. Matrinium, cum defendissem apud M. Junium, Q. Publicium praetores et M. Plaetorium, C. Flaminium, aediles curules, persuasi, ut scribam jurati legerent eum, quem iidem isti censores aerarium reliquissent. Cum enim in homine nulla culpa reperiretur, quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quaerendum esse duxerunt. Nam haec quidem, quae de judicio corrupto subscripserint, quis est, qui ab illis satis cognita, et diligenter judicata arbitretur? In M. Aquilium, et in T. Guttam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia? Quid caeteri **? videlicet gratis condemnarunt. Non est igitur circumventus, non est oppressus pecunia, non ut illae Quintianae conciones habebantur ***, omnes, qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspicione ponendi. Duos solos video auctoritate censorum affines ei turpitudini judicari. Aut

201

202

203

204

* Vulgo *dicam. Dicant* tuentur codd. nonn. V. Beck.

** Olim sec. edd. pr. *pecunia dicant? ceteri videlicet gr. cond.* (sive ut ex utraque Ven. Garatius laudat: *pecunia? dicant ceteri, videl. gr. cond.*)

*** *Ern.* correxit: *habebant.* Graevius: *ut in illa Quintiana concione habebatur* sec. codd. nonn., qui ita exhibent, omisso tantum *in.*

illud afferant, [aliquid esse], quod de iis duobus habuerint compertum, de caeteris non * comperisse.

CAPUT XLVI.

205 Nam illud quidem minime probandum est, ad notationes auctoritatemque censoriam, exemplum illos a consuetudine militari transtulisse. Statuerunt enim ita majores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animadverteretur, ut metus videlicet ad omnes, poena ad paucos perveniret. Quod idem facere censores in delectu dignitatis, et in judicio civium, et in animadversione vitiorum, qui convenit? Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertimuit, potest idem postea et miles

206 esse melior, et vir bonus, et civis utilis. Quare, ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis et supplicii metus est a majoribus constitutus: ne autem nimium multi poenam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est.

207 Hoc tu idem facies, censor, in senatu legendo? Si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, ut non animadvertas in omnes, sed carpas ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam sortiare **? Habebit igitur, te sciente et vidente, curia senatorem, populus Romanus judicem, respublica civem sine

* *Non* addiderunt Graevius et Ernesti. Lambinus ad hunc locum vitiosum emendandum ita scribit ex benef. Mss. ut affirmat: *Namque illud, quod afferunt, nihil est, aliquid esse, quod de his duobus hab. comp. de ceteris nihil comperisse.*

** Nonn. codd. habent *carpes* et *sortiere*, ita ut post *anim. in omnes* et post *velis* notis interrog. interpungant. Ex Lambin. quoque *animadvertes* affertur (omisso haud dubie *ut*) et *voles* pro *velis*.

ignominia quemquam, qui ad perniciem innocentis, fidem suam et religionem pecunia commutarit? et, qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriae severitatis nota non inuretur? Tu es praefectus moribus, tu magister veteris disciplinae et severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu, scelere tanto contaminatum, aut statuis, qui in eadem culpa sit, non eadem poena affici convenire *? et quam conditionem supplicii majores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eandem tu in pace constitues improbitati senatoris? Quod si hoc exemplum ex re mi- 209 litari ad animadversionem censoriam transferendum fuit, sortitione id ipsum factum esse oportuit: sin autem sortiri ad poenam, atque hominum delictum fortunae judicio committere, minime censorium est; certe in multorum peccato carpi paucos ad ignominiam et turpitudinem non oportet.

CAPUT XLVII.

210 Verum omnes intelligimus, in istis subscriptionibus ventum quendam popularem esse quaesitum. Jactata res erat in concione a tribuno seditioso: incognita causa probatum illud erat, *multitudini ** illicitum est contra dicere;* nemo denique ut defenderet contrariam partem laborabat. In invidiam porro magnam illa judicia venerant. Etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in ju-

* Al. *oportere convenire?* al. *oportere? convenire ut — constituas* etc. *Constitues*, quod nonnulli mutarunt, codd. plerique servant. V. *Beck.*

** Al. edd. *multitudinem illicitum est contradicere*, ita ut *contra* cum voc. *mult.* jungatur.

211 diciis ex notatione tabularum invidia versata. Praetermitti a censoribus, et negligi macula judiciorum posse non videbatur. Homines, quos caeteris vitiis, atque omni dedecore infames videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis, quod illo ipso tempore, illis censoribus erant judicia cum equestri ordine communicata: ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate illa judicia cum equestri ordine reprehendisse.

212 Quod si hanc apud eos ipsos censores mihi, aut alii causam agere licuisset, hominibus tali prudentia certe probavissem (res enim indicat) nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti, ex tota ista * subscriptione rumorem quendam et plausum popularem esse quaesitum. Nam in L. Popillium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam accepisset, quo innocentem

213 condemnaret. Jam id ipsum quantae divinationis est, scire, innocentem fuisse reum, quem fortasse nunquam viderat, cum homines sapientissimi, judices, (ut nihil dicam de iis, qui condemnarunt) causa cognita, sibi dixerint non liquere?

214 Verum esto. condemnat Popillium Gellius, judicat, accepisse a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus. Nam Popillium, quod erat libertini filius, in senatum non legit: locum quidem senatorium ludis, et caetera ornamenta relinquit **, et eum omni ignominia liberat. Quod cum facit, judicat, ejus sententia gratis esse Oppianicum condemnatum. Et eundem Popillium postea Lentulus in ambitus judicio pro testimonio diligentissime laudat. Quare, si neque L. Gellii judicio stetit Lentulus, neque Lentuli

* Vulgo: *ipsa.*
** Vulgo: *reliquit.*

existimatione contentus fuit Gellius, et si uterque censor censoris opinioni standum non putavit, quid est, quamobrem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnes fixas et in perpetuum ratas putet esse oportere?

CAPUT XLVIII.

At in ipsum Avitum animadverterunt. Nullam quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitae, non dicam vitium, sed erratum. Neque enim hoc homine sanctior, neque probior, neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest: neque illi aliter dicunt, sed eandem illam famam judicii corrupti secuti sunt. Neque ipsi secus existimant, quam nos existimari volumus, de hujus pudore, integritate, virtute, sed putarunt praetermitti accusatorem non potuisse, cum animadversum esset in judices. Qua de re tota si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. 215

Non enim mihi exemplum summi et clarissimi viri, P. Africani, praetereundum videtur, qui cum esset censor, et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodiisset, clara voce, ut omnis concio audire posset, dixit, se scire, illum verbis conceptis pejerasse; si quis contra dicere vellet, usurum esse eum suo testimonio: deinde, cum contra nemo diceret, jussit equum traducere. Itaque is, cujus arbitrio et populus Romanus, et exterae gentes contentae esse consueverant *, ipse sua scientia ** ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Avito facere licuisset, facile, illis ipsis judicibus, et falsae suspicioni, et invidiae populariter excitatae restitisset. 216

* Vulgo *consueverunt.*
** Al. edd. *conscientia.*

217 Unum etiam est, quod me maxime conturbat, cui loco respondere posse vix videor, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnatii patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi, idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici damnationem pecuniam accepisset. De cujus hominis levitate et inconstantia plura non dicam. Hoc testamentum ipsum, quod recitas, ejusmodi est, ut ille, cum eum filium exheredaret, quem oderat, ei filio coheredes homines alienissimos conjungeret, quem 218 diligebat. Sed tu Atti, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum judicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii, leve est, quod censores de caeteris subscripserunt: ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt. Sin autem censorum *, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, cum patrem ejicerent, retinuerunt.

CAPUT XLIX.

219 At enim senatus universus judicavit, illud corruptum esse judicium. Quomodo? Suscepit causam. An potuit rem delatam ejusmodi repudiare? cum tribunus plebis, populo concitato, rem paene ad manus revocasset, cum vir optimus, et homo innocentissimus, pecunia circumventus esse diceretur, cum invidia flagraret ordo senatorius, potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo reipublicae repudiari? At quid est decretum? quam juste? quam sapienter? quam 220 diligenter? *Si qui sint,* ** *quorum opera factum sit, ut*

* *Quintil.* Inst. or. V. 13. hunc locum laudans: *censorium.* Idem in antec. *de sen. ejec.* pro *ex s. e.* Et in seqq. *ejecissent* pro *ejicerent.*
** Vulgo *si qui sint.*

judicium publicum corrumperetur. Utrum videtur senatus id factum judicare, an si factum sit, moleste graviterque ferre? Si ipse A. Cluentius sententiam de judiciis rogaretur, aliam non diceret, atque ii dixerunt, quorum sententiis Cluentium condemnatum esse dicitis.

221 Sed quaero a vobis, num illam legem ex isto senatus consulto L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit? num anno post M. Lucullus, et C. Cassius, in quos tum * consules designatos idem illud senatus decreverit? Non tulerunt. Et quod tu Aviti pecunia factum esse arguis, neque id ulla vel tenuissima suspicione confirmas, factum est primo illorum aequitate et sapientia consulum, ut id, quod senatus decreverat, ad illud invidiae praesens incendium restinguendum, id postea referendum ** ad populum non arbitrarentur. 222 Ipse deinde populus Romanus, qui L. Quintii tribuni plebis fictis querimoniis antea concitatus, rem illam et rogationem flagitarat, idem C. Junii filii, pueri parvuli, lacrymis commotus, maximo clamore et concursu totam illam legem et quaestionem repudiavit. Ex quo intelligi potuit id, quod saepe dictum est: ut mare, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari, sic et populum Romanum sua sponte esse placatum ***, hominum seditiosorum vocibus, ut violentissimis tempestatibus, concitari.

* Edd. vett. *eum.* Quare nonnulli ita interpungunt, *num anno post M. Lucullus et C. Cassius? in quos cum cons. des. id. ill. Sen. decreverit, non tulerunt. Manutius* quoque ob insolentiorem formam *(decrevit Senatus in consules)* totum locum corruptum ratus, ita conjecit: *ii queis tum consulibus designatis idem illud senatus decreverit?*

** Vulgo sec. codd. pler. *perferendum.*

*** Al. *pacatum.*

CAPUT L.

223 Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego turpiter paene praeterii: mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione, nescio qua, Attius, quam meam esse dicebat, cohortationem quandam judicum ad honeste judicandum, et commemorationem tum aliorum * judiciorum, quae probata non essent, tum illius ipsius judicii Juniani: perinde ** quasi ego non ab initio hujus defensionis dixerim, invidiosum illud fuisse judicium: aut, cum de infamia judiciorum disputarem, potuerim illud, 224 quod tam populare esset, in illo tempore praeterire. Ego vero, si quid ejusmodi dixi, neque cognitum commemoravi, neque pro testimonio dixi, et illa oratio potius temporis mei, quam judicii et auctoritatis fuit. Cum enim accusarem, et mihi initio proposuissem, ut animos et populi Romani et judicum commoverem, cumque omnes offensiones judiciorum non ex mea opinione, sed ex hominum rumore proferrem, istam rem, quae tam po-225 pulariter esset agitata, praeterire non potui. Sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in judiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illae orationes causarum et temporum sunt, non hominum ipsorum ac patronorum. Nam si causae ipsae pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. Nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quae nostra auctoritate constituantur, sed quae ex re 226 ipsa causaque ducantur ***. Hominem ingeniosum M. Antonium, ajunt solitum esse dicere, *idcirco se nullam*

* *Aliorum jud.* Ita *Ernest.* correxit. Vulg. *illorum.*

** Nonn. codd. *proinde.*

*** Nonn. codd. *dicantur.*

*unquam orationem scripsisse, ut, si quid aliquando, quod * non opus esset, ab se esset dictum, posset se negare dixisse:* perinde quasi, quid a nobis dictum, aut actum sit, id nisi literis mandaverimus, hominum memoria non comprehendatur.

CAPUT LI.

Ego vero in isto genere libentius cum multorum, 227 tum hominis eloquentissimi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor, qui cum L. Plancum defenderet, accusante M. Bruto, homine in dicendo vehementi et callido **, cum Brutus, duobus recitatoribus constitutis, ex duabus ejus orationibus capita alterna inter se contraria recitanda curasset: quod in dissuasione rogationis ejus, quae contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatus detrahit, in suasione legis Serviliae summis ornat senatum laudibus: et multa in equites Romanos cum ex ea oratione asperius dicta recitasset, quo animi illorum judicum in Crassum incenderentur: aliquantum esse commotus dicitur.

Itaque in respondendo primum exposuit utriusque 228 rationem temporis, ut oratio ex re et causa habita videretur, deinde, ut intelligere posset Brutus, quem hominem, et non solum qua eloquentia, verum etiam quo lepore et quibus facetiis praeditum lacessisset; tres et ipse excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accusatoris, de jure civili reliquit.

* *Quod* in nonn. codd. et edd. omittitur. Quare *Garatius; ut si quid al. non opus essèt, ab se esse dictum* etc.

** Al. ex ingenio *calido*; quod calliditas huic Bruto nuspiam tribuatur. Sed *calidus* post *vehementem* friget.

229 Eorum initia cum recitarentur, ea, quae vobis nota esse arbitror: *Forte evenit, ut ruri in Privernate essemus ego, et Brutus filius;* fundum Privernatem flagitabat. *In Albano eramus ego, et Brutus filius;* Albanum poscebat. *In Tiburte forte cum assedissemus ego, et Brutus filius;* Tiburtem fundum requirebat: Brutum autem, hominem sapientem, quod filii nequitiam videret, quae 230 praedia ei relinqueret, testificari dicebat voluisse. Quod si potuisset honeste scribere, se in balneis cum id aetatis filio fuisse, non praeteriisset. eas * se tamen ab eo balneas non ex libris patris, sed ex tabulis et ex censu quaerere. Crassus tum ita Brutum ultus est, ut illum recitationis suae poeniteret. Moleste enim fortasse tulerat, se in iis orationibus reprehensum, quas de republica habuisset, in quibus forsitan magis requiratur constantia.

231 Ego autem illa recitata esse non moleste fero. Neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea causa, quae tum agebatur, aliena fuerunt; neque mihi quidquam oneris suscepi, cum ista dixi, quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. Quod si velim confiteri, me causam A. Cluentii nunc cognoscere, antea fuisse in illa opinione populari, quis tandem id possit reprehendere? Praesertim, judices, cum a vobis quoque ipsis hoc impetrare sit aequissimum, quod ego ab initio petivi, et nunc peto, ut si quam huc graviorem de illo judicio opinionem attulistis, hanc, causa perspecta, atque omni veritate cognita, deponatis.

* *Eas* al. addunt verbo *praeteriisset*. Al. quoque deleri volunt *ab eo*.

† CAPUT LII.

Nunc, quoniam ad omnia, quae abs te dicta sunt, T. Atti, de Oppianici damnatione respondi, confiteare necesse est, te opinionem multum fefellisse, quod existimaris, me causam A. Cluentii non facto ejus, sed lege defensurum. Nam hoc persaepe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. Itane est? ab amicis videlicet imprudentes prodimur? et est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat? Quisnam tibi hoc renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narravi? Nemo, ut opinor, in culpa est, sed nimirum tibi istuc lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi ita defendisse videor, ut tota in causa mentionem ullam * fecerim legis? Non secus hanc causam defendisse **, ac si lege Avitus teneretur? Certe ut hominem confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis praetermissus. 232 233

Quid ergo est? quaeret fortasse quispiam, displiceatne mihi, legum praesidio a capite periculum propulsare? Mihi vero, judices, non displicet, sed utor instituto meo. In hominis honesti pudentisque *** judicio, non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam ejus, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. Nam, ut haec ad me causa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur, et in quibus versamur, nosse deberem, dixi Avito statim, de eo, *Qui coisset, quo quis condemnare-* 234

† Altera confutatio.
* Al. *Sed non* etc. *ut t. i. c. m. nullam f. l.*
** Al. *Num s. h. c. defendissem* et mox *hac si* etc.
*** Al. praeferunt *prudentis*, ex ingenio.

tur, illum esse liberum: teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare et obsecrare coepit, ut ne sese lege defenderem. Cum ego, quae mihi viderentur, dicerem, traduxit me ad suam sententiam. Affirmabat enim lacrymans, non se cupidiorem esse civitatis retinendae, quam 235 existimationis. Morem homini gessi, et tamen idcirco feci, (neque enim id semper facere debemus) quod videbam, per se ipsam causam copiosissime sine lege posse defendi. Videbam in hac defensione, qua jam sum usus, plus dignitatis, in illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum. Quod si nihil aliud esset actum, nisi ut hanc causam obtinerem, lege recitata, perorassem.

CAPUT LIII.

236 Neque me illa oratio commoveret *, quod ait Attius, indignum esse facinus, si senator judicio quemquam circumvenerit, legibus eum teneri, si eques Romanus hoc idem fecerit, non teneri. Ut tibi concedam, hoc indignum esse, (quod cujusmodi sit, jam videro) tu mihi concedas necesse est, multo esse indignius, in ea civitate, quae legi-237 bus teneatur **, discedi a legibus. Hoc enim vinculum est hujus dignitatis, qua fruimur in republica, hoc fundamentum libertatis, hic fons aequitatis. Mens et animus et consilium, et sententia civitatis, posita est in legibus. Ut corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege, suis partibus, ut nervis, ac sanguine, et membris, uti non potest. Legum ministri, magistratus; legum interpretes, judices; legum denique idcirco omnes servi sumus, ut liberi esse possimus.

* *Ernesti: commovet*, ex ingenio.
** Vulgo *contineatur*.

Quid est, Q. Naso, cur tu in isto * loco sedeas? 238 Quae vis est, qua abs te hi judices, tali dignitate praediti, coerceantur? Vos autem, judices, quamobrem ex tam magna multitudine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? quo jure Attius, quae voluit, dixit? Cur mihi tamdiu potestas dicendi datur? Quid sibi autem illi scribae, quid lictores, quid caeteri, quos apparere huic quaestioni video, volunt? Opinor haec omnia lege fieri, totumque hoc judicium (ut antea dixi) quasi mente quadam regi legis ** et administrari. Quid 239 ergo est? haec quaestio sola ita gubernatur? Quid M. Plaetorii, et Flaminii inter sicarios? quid C. Orchinii peculatus? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquilii, apud quem nunc de ambitu causa dicitur? quid reliquae quaestiones? Circumspicite omnes reipublicae partes: omnia legum imperio et praescripto fieri videbitis. Si quis apud me te, T. Atti, reum velit facere, cla- 240 mes, te lege pecuniarum repetundarum non teneri: neque haec tua recusatio confessio sit captae pecuniae, sed laboris, sed periculi non legitimi declinatio.

CAPUT LIV.

Nunc, quid agatur, et quid abs te juris constituatur, vide. Jubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, judicem quaestionis, hoc est, Q. Voconium, cum iis judicibus, qui ei obvenerint, (vos appellat, judices,) quaerere de veneno. In quem quaerere? Infinitum 241 est. *Quicunque fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit.* Quid eadem lex statim adjungit? Recita. *Deque*

* Al. *in hoc loco.* Al. *in hoc sexto loco*, sec. edd. antt.
** *Ern.* cum *Lambino* praefert *lege*, ex ingenio.

ejus capite quaerito. Cujus? qui coierit? convenerit? Non ita est. Quid ergo est? dic. *Qui tribunus militum legionibus quatuor primis, quive quaestor, tribunus ple-*
242 *bis.* Deinceps omnes magistratus nominavit. *Quive in senatu sententiam dixit, dixerit.* Quid tum? *Qui eorum coiit, coierit, convenit, convenerit, quo quis judicio publico condemnaretur.* Qui eorum? Quorum? videlicet, qui supra scripti sunt. Quid interest, utro modo scrip-
243 tum sit? Etsi est apertum, tamen ipsa lex docet. Ubi enim omnes mortales alligat, ita loquitur: *Qui venenum malum fecit, fecerit.* Omnes viri, mulieres, liberi, servi in judicium vocantur. Si item de coitione voluisset, adjunxisset, *Quive coierit.* Nunc ita est, *Deque ejus capite quaerito, qui magistratum habuerit, quive in senatu sen-*
244 *tentiam dixerit: qui eorum coiit, coierit.* Num is est Cluentius? certe non est. Quis ergo est Cluentius? qui tamen defendi causam suam lege nolit. Itaque abjicio legem, morem Cluentio gero: tibi tamen, Atti, pauca, quae ab hujus causa sejuncta sunt, respondebo. Est enim quiddam in hac causa, quod Cluentius ad se, est aliquid, quod ego ad me putem pertinere. Hic sua putat interesse, se re ipsa et gesto negotio non lege defendi; ego autem mea existimo interesse, me nulla in disputatione
245 ab Attio videri esse superatum. Non enim mihi haec causa sola dicenda est. Omnibus hic labor meus propositus est, quicunque hac facultate defensionis contenti esse possunt. Nolo, quemquam eorum, qui adsunt, existimare, me, quae de lege ab Attio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quamobrem, Cluenti, de te tibi obsequor: neque ego legem recito, neque hoc loco pro te dico, sed ea, quae a me desiderari arbitror, non relinquam.

CAPUT LV.

Iniquum tibi videtur, Atti, esse, non iisdem legibus omnes teneri. Primum (ut id iniquissimum esse confitear) hujusmodi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut iis, quae sunt, non pareamus. Deinde quis unquam hoc senator accusavit *, ut, cum altiorem gradum dignitatis, beneficio populi Romani, esset consecutus, eo se putaret durioribus legum conditionibus uti non oportere? Quam multa sunt commoda, quibus caremus, quam multa molesta ac difficilia, quae subimus? atque haec omnia tantum honoris et amplitudinis commodis compensantur. Converte nunc te ad equestrem ordinem 247 atque in caeteros ordines, easdem vitae conditiones ** non perferent. Putant enim minus multos sibi laqueos legum et conditionum ac judiciorum propositos esse oportere, qui in summum locum civitatis aut non potuerunt ascendere, aut non petiverunt ***.

Atque, ut omittam leges alias omnes, quibus nos 248 tenemur, caeteri autem sunt ordines liberati, hanc ipsam legem, *Ne quis judicio circumveniretur*, C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in plebem tulit. Postea L. Sylla, homo a populi causa remotissimus, tamen, cum ejus rei quaestionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore iudicatis, populum Romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare novo quaestionis genere ausus non est. Quod si fieri posse existimasset, pro illo odio, quod habuit in equestrem ordinem, nihil fe-

* *Ernest.* conjecit *excusavit.* al. *recusavit.*

** Alii haec verba *easd. vit. cond.* cum *non perf.* conjungunt.

*** *Ernest. potuerint*, et *petiverint;* sine codicibus.

cisset libentius, quam omnem illam acerbitatem proscriptionis suae, qua est usus * in veteres judices, in hanc unam quaestionem contulisset.

249 Nec nunc quidquam agitur (mihi credite, judices, et prospicite id, quod providendum est) nisi, ut equester ordo ** in hujusce legis periculum includatur: neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. Nam ii senatores, qui se facile tuentur integritate et innocentia, quales, ut vere dicam, vos estis, et caeteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia conjunctissimos esse cupiunt: sed ii, qui se volunt posse omnia, neque praeterea quidquam esse aut in homine ullo, aut in ordine; hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum esset ***, ut de iis, qui rem judicarent, hujusmodi ju-

250 dicia fieri possent. Vident enim auctoritatem hujus ordinis confirmari, vident judicia comprobari: hoc metu proposito evellere se aculeum severitatis vestrae posse confidunt. Quis enim de homine audeat paulo majoribus opibus praedito vere et fortiter judicare, cum videat, sibi de eo, quod coierit, aut consenserit, causam esse dicendam.

CAPUT LVI.

251 O viros fortes, equites Romanos! qui homini clarissimo ac potentissimo M. Druso tribuno plebis restiterunt, cum ille nihil aliud ageret cum illa cuncta, quae tum erat, nobilitate, nisi uti, qui res **** judicassent,

* Vulgo *questus*, nec non *quaestus*.
** Al. *eques Rom.*
*** Vulg. *est.*
**** Nonn. codd. *nisi utique rem jud.* Hinc alii conjecerunt: nisi *ut si inique rem jud.*

hujuscemodi quaestionibus in judicium vocarentur. Tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinnius, C. Maecenas, illa robora populi Romani, caeterique hujuscemodi ordinis non fecerunt idem, quod nunc Cluentius, ut aliquid culpae suscipere se putarent recusando, sed apertissime repugnarunt, cum haec recusarent et palam fortissime atque honestissime dicerent, se potuisse judicio populi Romani in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent; sese vidisse, in ea vita qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quae dignitas: quae se non contempsisse, sed ordine suo patrumque suorum contentos fuisse, et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a procellis invidiarum, et hujuscemodi judiciorum anfractu, sequi maluisse. Aut sibi ad honores 252 petendos aetatem integram restitui oportere, aut, quoniam id non posset, eam conditionem vitae, quam secuti, petitionem reliquissent, manere: iniquum esse, eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem praetermisissent, populi beneficiis esse privatos, judiciorum novorum periculis non carere. Senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea conditione proposita petere coepisset, quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, insignia *, fasces, exercitus, imperia, provinciae; quibus in rebus cum summum recte factis majores nostri praemium, tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt. Illi non hoc recusabant, 253 ea ne lege accusarentur, qua nunc Avitus accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia: intelligebant enim, ea lege equestrem ordinem non teneri: sed ne nova

* *Insignia.* Vox suspecta.

lege alligarentur, laborabant. Avitus ne hoc quidem unquam recusavit, quo minus vel ea lege rationem vitae suae redderet, qua non teneretur. Quae si vobis conditio placet, omnes id agamus, ut haec quam primum in omnes ordines quaestio perferatur.

CAPUT LVII.

254 Interea quidem, per deos immortales! quoniam omnia commoda nostra, jura, libertatem, salutem denique legibus obtinemus, a legibus non recedamus: simul et illud, quam sit indignum, cogitemus, populum Romanum aliud nunc agere: vobis rempublicam et fortunas suas commisisse, ipsum sine cura esse, non metuere, ne lege ea, quam nunquam ipse jusserit, et quaestione, qua se solutum liberumque esse arbitretur, per paucos judices 255 adstringatur. Agit enim sic causam T. Attius, adolescens bonus et disertus, omnes cives legibus teneri omnibus: vos attenditis et auditis silentio, sicut facere debetis. A. Cluentius, eques Romanus, causam dicit ea lege, qua lege senatores, et ii, qui magistratum habuerunt, soli tenentur: mihi per eum recusare, et in arce legis praesidia constituere defensionis meae, non licet. Si obtinuerit causam Cluentius, (sicuti vestra aequitate nixi confidimus) omnes existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit; in lege autem, quam attingere noluerit, praesidii nihil fuisse.

256 Hic nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo Romano praestare debeam, quoniam is meae vitae status est, ut omnis mihi cura atque opera posita sit in omnium periculis defendendis. Video quanta et quam periculosa, et quam infinita quaestio tentetur ab accusatoribus, cum eam legem,

quae in nostrum ordinem scripta sit, in populum Romanum transferre conentur. Qua in lege est, *qui coierit*, quod quam late pateat, videtis. *Convenerit*, aeque infinitum et incertum est. *Consenserit*, hoc vero cum incertum et infinitum, tum obscurum et occultum est. *Falsumve testimonium dixerit:* quis de plebe Romana testimonium dixit unquam, cui non hoc periculum, T. Attio auctore, paratum esse videatis? Nam dicturum quidem certe, si hoc judicium plebi Romanae propositum sit, neminem unquam esse confirmo. Sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me ejus causam legis praesidio defensurum, et vel his judicibus, vel eorum similibus, facile probaturum, et omni me defensione usurum esse legis, qua nunc ut utar, ab eo, cujus voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur. 257

CAPUT LVIII.

Non enim debeo dubitare, judices, quin, si qua ad vos causa hujusmodi delata sit ejus, qui lege non teneatur, etiamsi is invidiosus, aut multis offensus esse videatur, etiam si eum oderitis, etiam si inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis, et religioni potius vestrae, quam odio pareatis. Est enim sapientis judicis *, cogitare, tantum sibi a populo Romano esse permissum, quantum commissum et creditum sit, et non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse: posse, quem oderit, absolvere; quem non oderit, condemnare, 258

* Hic antt. edd. tantum non omnes inserunt: *meminisse se hominem.*

et semper non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat, cogitare: animadvertere, qua lege reus citetur, de 259 quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur. Cum haec sunt videnda, tum vero illud est hominis magni, judices, atque sapientis, cum illam judicandi causa tabellam sumpserit, non se putare esse solum, neque sibi, quodcunque concupierit, licere, sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum cupiditatesque omnes amovere: maximique * aestimare conscientiam mentis suae, quam a diis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli non potest; quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu et summa cum honestate vivemus.

260 Haec si T. Attius aut cognovisset aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset dicere id, quod verbis multis egit, judicem, quod ei videatur, statuere, et non devinctum legibus esse oportere. Quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate nimium, pro reipublicae dignitate 261 parum, pro vestra prudentia satis dixisse videor. Reliqua perpauca sunt, quae, quia vestrae quaestionis erant, idcirco illi statuerunt sibi fingenda esse et proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in judicium nihil praeter invidiam attulissent.

† CAPUT LIX.

262 Atque, ut existimetis, necessario me de his rebus, de quibus jam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua: profecto intelligetis ea, quae paucis demonstrari

* Vulgo *maximeque* secund. plurimos codd.
† Contentionis II Pars.

potuerunt, brevissime esse defensa. Cn. Decio Samniti, ei, qui proscriptus est, injuriam in calamitate ejus ab hujus familia factam esse dixistis. Ab nullo ille liberalius, quam a Cluentio, tractatus est. Hujus illum opes in rebus ejus incommodis sublevarunt. Atque hoc cum ipse, tum omnes ejus amici necessariique cognorunt *.

„ Ancarii et Paceni pastoribus, hujus villicos vim et manus attulisse **." Cum quaedam in collibus (ut solet) controversia pastorum esset orta, Aviti villici rem domini, et privatam possessionem defenderunt. Cum esset expostulatio facta, causa illis demonstrata, sine judicio controversiaque discessum est.

„ P. Aelii testamento propinquus exheredatus cum esset, heres hic alienior institutus est." P. Aelius Aviti merito fecit, neque hic in testamento faciendo interfuit; idque testamentum ab hujus inimico Oppianico est obsignatum. „ Florio legatum ex testamento infitiatum esse." Non est ita. Sed cum H-S XXX scripta essent pro H-S CCC, neque ei satis cautum videretur, voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suae. Primo deberi *** negavit, post sine controversia solvit. „ Caelii cujusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam." Mulierem cum emisset de sectoribus, quo tempore eam primum liberam esse audivit, sine judicio reddidit Caelio. „ Ennium esse quendam, cujus bona teneat Avitus." Est hic Ennius egens quidam, calumniator, mercenarius Oppianici, qui permultos annos quievit, deinde aliquando cum servo Aviti furti egit, nuper ab ipso Avito petere coepit. Hic illo privato judicio (mihi credite) nobis iis-

263

264

* Vulgo *cognoverunt*.
** Suppl. *dixistis*.
*** Vulgo *debere*.

dem fortasse patronis, calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem multorum hospitum * A. Binnium quendam coponem **, de via Latina, subornatis; qui sibi a Cluentio servisque ejus in taberna sua manus allatas esse dicat. Quo de homine nihil etiam nunc dicere nobis est necesse. Si invitaverit, id quod solet, sic hominem accipiemus, ut moleste ferat, se de via decessisse. Habetis, judices, quae in totam vitam de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum reum volunt esse, annos octo meditati accusatores collegerunt. Quam levia genere ipso! quam falsa re! quam brevia responsu!

265

CAPUT LX.

Cognoscite nunc id, quod ad vestrum jusjurandum pertinet, quod vestri judicii est, quod vobis oneris imposuit ea lex, qua coacti huc convenistis, de criminibus veneni, ut omnes intelligant, quam paucis verbis haec causa perorari potuerit, et quam multa a me dicta sint, quae ad hujus voluntatem maxime, ad vestrum judicium minime pertinerent.

266 Objectum est, C. Vibium Capacem ab hoc A. Cluentio veneno esse sublatum. Opportune adest homo summa fide, et omni virtute praeditus, L. Praetorius, senator, qui illius Capacis hospes fuit et familiaris. Apud hunc ille Romae habitavit, apud hunc aegrotavit, hujus domi est mortuus. „At *** heres est Cluentius." Intestatum dico esse mortuum, possessionemque ejus bonorum

* All. mss. *hom. mult. hospitem.*
** All. *cauponem.*
*** All. *haud.* sine objectione.

praetoris edicto, huic illius sororis filio, adolescenti pudentissimo, et in primis honesto, equiti Romano datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

Alterum veneficii crimen, Oppianico huic adolescenti, cum ejus in nuptiis, more Larinatium, multitudo hominum pranderet, venenum Aviti consilio paratum: id cum daretur in mulso, Balbutium quendam, ejus familiarem, intercepisse, bibisse, statimque esse mortuum. Hoc * ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus verbis dicerem, quae nunc paucis percurrit oratio mea. 267

Quid unquam Avitus in se admisit, ut hoc tantum ab eo facinus non abhorrere videatur? Quid autem magnopere Oppianicum metuebat, cum ille verbum omnino in hac ipsa causa nullum facere potuerit **, huic autem accusatores, matre viva, deesse non possent? quod jam intelligetis. An ut de causa ejus periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? Quod autem tempus veneni dandi, illo die? in illa frequentia? per quem porro datum? unde sumptum? quae deinde interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Multa sunt, quae dici possunt, sed non committam, ut videar non dicenda voluisse dicere. Res enim jam se ipsa defendat. 268

Nego, illum adolescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum. Magnum et impudens mendacium. Perspicite caetera. Dico illum cum ad illud prandium crudior venisset, et, ut aetas illa fert, sibi tum *** non pepercisset, aliquot dies aegrotasse, et ita esse mortuum. Quis huic rei testis 269

* Vulgo *haec.* Illud *hoc* defendunt nonn. codd. *Ern.* etiam sequens *haec* deleri maluit.
** Sylvius *voluerit.*
*** *Ern.* et una ed. *tamen.*

est? idem, qui sui luctus, pater; pater, inquam, illius adolescentis, quem propter animi dolorem, pertenuis suspicio potuisset ex illo loco * testem in A. Cluentium constituere, is hunc suo testimonio sublevat: quod recita. Tu autem, nisi molestum est, paulisper exurge, et perfer hunc dolorem commemorationis necessariae, in qua ego diutius non morabor; quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, uti ne cui innocenti moeror tuus calamitatem et falsum crimen afferret. *Testimonium Balbutii patris.*

CAPUT LXI.

270 Unum etiam mihi reliquum ejusmodi crimen est, judices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meae dictum est: quidquid mali per hos annos A. Cluentius viderit, quidquid hoc tempore habeat sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse, quod ei datum sit in pane per M. Asellium quendam, familiarem illius, idque Aviti consilio factum esse, dicitis. In quo primum illud quaero, quae causa Avito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet. Inimicitias enim inter ipsos fuisse confiteor: sed homines inimicos suos morte affici volunt, vel quod 271 metuunt, vel quod oderunt. Quo tandem igitur Avitus metu adductus, tantum in se facinus suscipere conatus est? Quid erat, quod jam Oppianicum poena affectum pro maleficiis, ejectum e civitate, quisquam timeret? Quid metuebat? ** ne oppugnaretur a perdito? an ne accusaretur a condemnato? an ne exulis testimonio lae-

* *Sylvius* conjic. *luctu.*

** Vulgo *ut*, quod alienum ab hoc loco neque codd. plurimi tuentur.

deretur? Sin autem, quod oderat Avitus, idcirco illum vita frui noluit, adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati, exulis, deserti ab omnibus? Quem propter animi importunitatem nemo recipere tecto, nemo audire *, nemo alloqui, nemo respicere vellet, hujus igitur vitae Avitus invidebat? Hunc si acerbe et penitus oderat, non eum quam diutissime vivere velle debebat? Huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis perfugium erat calamitatis? Qui si quid animi ac virtutis habuisset (ut multi saepe fortes viri in ejusmodi dolore) mortem sibi ipse conscisset: huic quamobrem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut existimemus illum apud inferos impiorum supplicia perferre ac plures illic offendisse inimicos, quam hic reliquisse: a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum poenis actum esse praecipitem in sceleratorum sedem atque regionem. Quae si falsa sunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem aliud mors eripuit, praeter sensum doloris? 272 273

CAPUT LXII.

274 Age vero, venenum per quem datum? per M. Asellium. Quid huic cum Avito? nihil: atque adeo, quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam simultas. Eine igitur, quem sibi offensiorem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et suum scelus, et illius periculum committebat? Cur deinde tu, qui pietate ad accusandam excitatus es, hunc Asellium esse

* Nonn. edd. *nemo adire;* sine codicum auctoritate.

inultum tamdiu sinis? Cur non Aviti exemplo usus es, ut per illum, qui attulisset venenum, de hoc praejudicaretur?

275 Jam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, judices, quam novum, in pane datum venenum? Faciliusne potuit, quam in poculo? latius * potuit, abditum aliqua in parte panis, quam si totum colliquefactum in potione esset? celerius potuit comestum ** quam epotum, in venas atque in omnes partes corporis permanare? facilius fallere in pane, si esset animadversum ***, quam in poculo, cum ita confusum esset, ut secerni

276 nullo modo posset? „At repentina morte periit." Quod si esset ita factum, tamen ea res, propter multorum ejusmodi mortem, satis firmam veneni suspicionem non haberet: si esset suspiciosum, tamen ad alios potius quam ad Avitum pertineret. Verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur. Id ut intelligatis, et mortem ejus, et quemadmodum post mortem in Avitum sit crimen a matre quaesitum, cognoscite.

277 Cum vagus et exul erraret atque undique exclusus Oppianicus in Falernum se ad C. Quintilium contulisset, ibi primum in morbum incidit, ac satis vehementer diuque aegrotavit. Cum esset una Sassia, et Statio Albio quodam, colono, homine valente, qui simul esse solebat, familiarius uteretur, quam vir dissolutissimus incolumi fortuna pati posset, et jus illud matrimonii castum atque legitimum damnatione viri sublatum arbitraretur, Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servulus, percuriosus et

* Al. *latentius*. *Ald.* quoque *additum* pro *abditum.*

** Al. *comesum*, vel *comessum*.

*** Ern. conjicit *additum* pro *animadversum*, quod non respondeat voci *confusum*.

minime mendax, multa dicitur renuntiare domino solitus esse. Interea Oppianicus cum jam convalesceret, neque 278 in Falerno improbitatem coloni diutius ferre posset, et huc ad urbem profectus esset, (solebat enim extra portam aliquid habere conducti) cecidisse ex equo dicitur, et homo infirma valetudine latus offendisse vehementer, et, postea quam ad urbem cum febri venerit, paucis diebus esse mortuus. Mortis ratio, judices, ejusmodi est, ut aut nihil habeat suspicionis, aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur.

CAPUT LXIII.

Post mortem ejus Sassia statim moliri nefaria mu- 279 lier coepit insidias filio: quaestionem habere de viri morte constituit. Emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quendam, quasi ut idem faceret, quod Avitus in emendo Diogene fecerat. De hoc Stratone, et de assecla quodam servo suo, quaesituram se esse dixit. Praeterea servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem fuisse, ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adolescente Oppianico in quaestionem postulavit. Hic cum esset illo tempore puer, et illa quaestio de patris sui morte constitui diceretur, etsi illum servum et sibi benevolum esse, et patri fuisse arbitrabatur, nihil tamen est ausus recusare. Advocantur 280 amici et hospites Oppianici, et ipsius mulieris multi, homines honesti atque omnibus rebus ornati. Tormentis omnibus vehementissimis quaeritur. Cum essent animi servorum et spe et metu tentati, ut aliquid in quaestione dicerent, tamen (ut arbitror) auctoritate advocatorum,

et vi tormentorum * adducti, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt.

281 Quaestio illo die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. Habetur de integro quaestio: nulla vis tormentorum acerrimorum praetermittitur: aversari advocati, et jam vix ferre posse: furere crudelis atque importuna mulier, sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quae cogitasset, procedere. Cum jam tortor, atque essent tormenta ipsa defessa, neque tamen illa finem facere vellet, quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus, et summa virtute praeditus, intelligere se dixit, non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. Hoc postquam caeteri comprobarunt, ex omnium sententia constitutum est, satis videri esse quaesitum.

282 Redditur Oppianico Nicostratus: Larinum ipsa proficiscitur cum suis, moerens, quod jam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspicio perveniret, et cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne occultae quidem matris insidiae nocere potuissent. Larinum postquam venit, quae a Stratone illo venenum antea viro suo datum sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam, Larini medicinae exercendae causa, tabernam dedit.

CAPUT LXIV.

283 Unum, alterum, tertium annum Sassia quiescebat, ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius, quam id struere et moliri videretur. Tum interim Hortensio, Metello consulibus, ut hunc Oppianicum aliud agentem

* *Et vi tormentorum.* Verba suspecta. Conjic. al. pro *adducti*, *haud victi.* Legerem *juramentorum*, si haec vox esset Ciceroniana.

ac nihil ejusmodi cogitantem ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam ex genero susceperat, ut cum nuptiis alligatum simul, et testamenti spe devinctum, posset * habere in potestate. Hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit et caedem ejusmodi. Cum esset in aedibus armarium, in quo sciret esset nummorum aliquantum et auri, noctu duos conservos dormientes occidit in piscinamque dejecit, ipse armarii fundum exsecuit, et H-S ** et auri quinque pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi conscio. 284

Furto postridie cognito, omnis suspicio in eos servos, qui non comparebant, commovebatur. Cum exsectio illa fundi in armario animadverteretur, quaerebant homines, quonam modo fieri potuisset. Quidam ex amicis Sassiae recordatus est, se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam ex omni parte dentatam ***, et turtuosam venire serrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus. Invenitur ea serrula ad Stratonem pervenisse. Hoc initio suspicionis orto, et aperte insimulato Stratone, puer ille conscius extimuit: rem omnem dominae indicavit: homines in piscina inventi sunt: Strato in vincula conjectus est: atque etiam in taberna ejus nummi, nequaquam omnes, reperiuntur. 285 286

Constituitur quaestio de furto. Nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis, armario expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis hominibus institutam esse quaestionem de morte Oppianici? Cui

* Vulgo *possit.*

** Numerus deest. *Gronovius* probante *Ernest.* legit sestertium CL.

*** Vulgo *dentium.*

probatis? Quid est, quod minus verisimile proferre potuistis? Deinde, ut omittam caetera, triennio post mortem Oppianici de ejus morte quaerebatur? Atque etiam 287 incensa odio pristino, Nicostratum eundem illum tum sine causa in quaestionem postulavit. Oppianicus primo recusavit. Posteaquam illa abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum minaretur, mulieri crudelissimae servum fidelissimum, non in quaestionem tulit, sed plane ad supplicium dedit.

CAPUT LXV.

288 Post triennium igitur agitata denique quaestio de viri morte habebatur, et de quibus servis habebatur? Nova, credo, res objecta, novi quidam homines in suspicionem vocati sunt. De Stratone, et de Nicostrato. Quid? Romae quaesitum de istis hominibus non erat? Itane tandem? Mulier jam non morbo, sed scelere furiosa, cum quaestionem habuisset Romae, cum de T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii et caeterorum honestissimorum virorum sententia constitutum esset, satis quaesitum videri, eadem de re triennio post, iisdem de hominibus, nullo adhibito, non dicam viro, ne colonum forte abfuisse * dicatis, sed bono viro, in filii caput quaestionem habere conata est.

289 An hoc dicitis? mihi enim venit in mentem, quid dici posset **, tametsi adhuc non esset dictum; „mementote, *** cum haberetur de furto quaestio, Stratonem

* Al. *adfuisse* (*affuisse*, ut in vett. edd., quae habent quoque *afuisse* pro *abfuisse*).

** Vulgo *possit.*

*** Vulgo omissa voce *mementote* (in plerisque bonae notae codd. obvia) verba *cum haberetur* etc. cum praeced. *an hoc dicitis* conjunguntur.

aliquid de veneno esse confessum.* Hoc uno modo, judices, saepe multorum improbitate depressa veritas emergit, et innocentiae defensio interclusa respirat; quod aut ii, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant, aut illi, quorum eminet audacia atque projecta est, a consiliis malitiae deseruntur. Quod si aut confidens astutia, aut callida esset audacia, vix ullo obsisti modo posset. Utrum furtum factum non est? At 290 mihi clarius Larini fuit. An ad Stratonem suspicio non pertinuit? At is et ex serrula insimulatus, et a puero conscio est indicatus. An id actum non est in quaerendo? Quae fuit alia igitur causa quaerendi? an id, quod dicendum vobis est, et quod tum Sassia dictitabat, cum de furto quaereretur, tum Strato iisdem in tormentis dixit de veneno? En hoc illud est, quod ante dixi: 291 mulier abundat audacia, consilio et ratione deficitur. Nam tabellae quaestionis plures proferuntur, quae recitatae, vobisque editae sunt, illae ipsae, quas tum obsignatas esse dixit *, in quibus tabellis de furto litera nulla invenitur. Non venit in mentem, primam orationem Stratonis conscribere de furto, post aliquid adjungere dictum de veneno, quod non percontatione quaesitum, sed dolore expressum videretur.

Quaestio de furto est, veneni jam suspicione superiore quaestione sublata; quod ipsum haec eadem mulier 292 indicarat, quae ut Romae de amicorum sententia statuerat satis esse quaesitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus affecerat. Cum igitur de furto quaereretur, et eo furto, quod ille sine controversia fecerat, tum ille de eo, quod quaerebatur, verbum nullum

* Vulgo *dixi.*

fecit? de veneno statim dixit? de furto, si non eo loco, quo debuit, ne in extrema quidem, aut media, aut in aliqua denique parte quaestionis, verbum fecit ullum?

CAPUT LXVI.

293 Jam videtis, illam nefariam mulierem, judices, eadem manu, qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quaestionem conscripsisse. Atque istam ipsam quaestionem dicite, quis obsignavit? Unum aliquem nominate. Neminem reperietis, nisi forte ejusmodi hominem, quem ego proferri malim, quam neminem nominari. 294 Quid ais, T. Atti? Tu periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas alterius literis conscriptas in judicium afferes *, neque earum auctoritatem literarum, neque obsignatorem, neque testem ullum nominabis? Et, quam tu pestem innocentissimo filio ex matris sinu depompseris, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto: in tabellis nihil ** est auctoritatis: quid? ipsa quaestio, judicibus: quid? amicis, hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea: quid? huic tandem ipsi tempori, cur non reservata est? Quid istis hominibus factum est, Stratone et Nicostrato?

295 Quaero abs te, Oppianice, servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas: quem tu, cum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique servare quaestioni, servare his judicibus, servare huic tempori debuisti. Nam Stra-

* Vulgo *afferas*, quod cum *nominabis* non congruit.
** Olim correctum hoc a nonnullis, qui *non nihil* ponendum putabant. sed *esto* non vi concedendi hic intelligendum erat.

tionem quidem, judices, in crucem actum esse exsecta, scitote, lingua: quod nemo est Larinatium, qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium, sed, quasi non omnes ejus sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extrema servuli voce morientis.

† Quod hoc portentum, dii immortales, quod tantum monstrum in ullis locis? quod tam infestum scelus et immane, aut unde natum esse dicamus? jam enim videtis profecto, judices, non sine necessariis me ac maximis causis principio orationis meae de matre dixisse. Nihil est enim mali, nihil sceleris, quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. Mitto illam primam libidinis injuriam, mitto nefarias generi nuptias, mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam, quae nondum ad hujusce vitae periculum, sed ad commune familiae dedecus pertinebant. Nihil de alteris Oppianici nuptiis queror, quarum illa cum obsides filios ab eo mortuos accepisset, tum denique in familiae luctum, atque in privignorum funus nupsit. Praetereo, quod Aurium Melinum, cujus illa quondam socrus, paulo ante uxor fuisset, cum Oppianici esse opera proscriptum occisumque cognosceret, eam sibi domum sedemque conjugii delegit, in qua quotidie superioris viri mortis indicia et spolia fortunarum videret. 296 297

Illud primum queror, de * illo scelere, quod nunc denique patefactum est, Fabriciani veneni: quod jam tum recens, suspiciosum caeteris, huic incredibile, nunc vero apertum jam omnibus ac manifestum videtur. Non est profecto de illo veneno celata mater, nihil est ab Op- 298

† Peroratio.
* Al. *ab illo sc.* Lambinus olim *queror, illud scelus* etc.

pianico sine consilio mulieris cogitatum: quod nisi esset, certe postea, deprehensa re, non illa ut ab improbo viro discessisset, sed ut a crudelissimo hoste fugisset, domumque illam, in perpetuum, scelere omni affluentem, reliquisset. Non modo id non fecit, sed ab illo tempore nul- 299 lum locum praetermisit, in quo non instrueret * insidias aliquas, ac dies omnes ac noctes tota ** mente mater de pernicie filii cogitaret. Quae primum, ut istum confirmaret, Oppianicum accusatorem filio suo, donis muliebribus ***, collocatione filiae, spe hereditatis obstrinxit.

CAPUT LXVII.

300 Itaque apud caeteros, novis inter propinquos susceptis inimicitiis, saepe fieri divortia atque affinitatum discidia videmus ****; haec mulier satis firmum accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in matrimonium sororem ejus ante duxisset. Caeteri, novis affinitatibus adducti, veteres inimicitias saepe deponunt; illa sibi ad confirmandas inimicitias affinitatis conjunctionem pignori fore putavit. Neque in eo solum diligens 301 fuit, ut accusatorem filio suo compararet, sed etiam cogitavit, quibus eum rebus armaret. Hinc enim illae solicitationes servorum et minis et promissis, hinc illae infinitae crudelissimaeque de morte Oppianici quaestiones,

* Edd. nonn. antt. *strueret.*

** Nonn. codd. *totas.* Lambinus *noctesque totas tota mente.*

*** Al. codd. et edd. *donis, muneribus.*

**** Al. *dissidia* et *vidimus.*

quibus finem aliquando non mulieris * modus sed amicorum auctoritas fecit. Ab eodem scelere illae triennio post habitae Larini quaestiones: ejusdem amentiae falsae conscriptiones quaestionum: ex eodem furore etiam illa conscelerata exsectio linguae: totius denique hujus ab illa est et inventa et adornata comparatio criminis.

Atque his rebus cum instructum accusatorem filio suo Romam ipsa misisset, paulisper, conquirendorum et conducendorum testium causa, Larini est commorata: postea autem, cum appropinquare hujus judicium ei nuntiatum est, confestim huc advolavit, ne aut accusatoribus diligentia, aut pecunia testibus deesset; aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum hujus sordium, atque luctus, et tanti squaloris amitteret. 302

CAPUT LXVIII.

Jam vero quod iter Romam ejus mulieris fuisse existimatis? quod ego, propter vicinitatem Aquinatium et Venafranorum, ex multis audivi et comperi: quos concursus in his oppidis? quantos et virorum et mulierum gemitus esse factos? mulierem quandam Larino, atque illam usque a mari supero Romam proficisci, cum magno comitatu et pecunia, quo facilius circumvenire judicio capitis atque opprimere filium posset **. Nemo erat illorum, paene dicam, quin expiandum illum locum esse arbitraretur, quacumque illa iter fecisset: nemo, quin terram ipsam violari, quae mater est omnium, vestigiis consceleratae matris putaret. Itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit: nemo ex tot hospitibus 303 304

* Al. *muliebris.*

** Al. *possit.*

inventus est, qui non contagionem aspectus fugeret. Nocti se potius ac solitudini, quam ulli aut urbi * aut hospiti committebat.

305 Nunc vero quid agat, quid moliatur, quid denique quotidie cogitet, quem ignorare nostrum putat? Quos appellarit, quibus pecuniam promiserit, quorum fidem pretio labefactare conata sit, tenemus. Quin etiam nocturna sacrificia, quae putat occultiora esse, sceleratasque ejus preces, et nefaria vota cognovimus, quibus illa etiam deos immortales de suo scelere testatur, neque intelligit, pietate et religione et justis precibus deorum mentes, non contaminata superstitione, neque ad scelus perficiendum caesis hostiis, posse placari. Cujus ego furorem atque crudelitatem deos immortales a suis aris atque templis aspernatos esse confido.

CAPUT LXIX.

306 Vos, judices, quos huic A. Cluentio quosdam alios deos ad omne vitae tempus fortuna esse voluit, hujus importunitatem matris a filii capite depellite. Multi saepe in judicando peccata liberum parentum misericordiae concesserunt: vos, ne hujus honestissime actam vitam matris crudelitati condonetis, rogamus: praesertim cum ex altera parte totum municipium videre possitis. Omnes scitote, judices, (incredibile dictu est, sed a me verissime dicitur) omnes Larinates, qui valuerunt, venisse Romam, ut hunc studio frequentiaque sua, quantum possent, in tanto ejus periculo sublevareut. Pueris illud hoc tempore et mulieribus oppidum scitote esse traditum,

* Al. edd. *turbae;* quae vox ex collisione vocis *aut* orta esse videtur.

idque in praesentia, in communi Italiae pace, domesticis copiis esse tutum. Quos tamen ipsos aeque, et eos, quos praesentes videtis, hujus expectatio judicii dies noctesque sollicitat.

Non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipii statu, dignitate, commodisque omnibus sententias esse laturos. Summa est enim, judices, hominis in communem municipii rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnes homines justitia et fides. Praeterea nobilitatem illam inter suos, locumque a majoribus traditum sic tuetur, ut majorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem assequatur. Itaque iis eum verbis publice laudant, ut non solum testimonium suum judiciumque significent, verum etiam curam animi ac dolorem. Quae dum laudatio recitatur, vos quaeso, qui eam detulistis, assurgite. LAUDATIO CLUENTII EX DECURIONUM LARINATIUM DECRETO. Ex lacrymis horum, judices, existimare potestis, omnes haec decuriones decrevisse lacrymantes. Age vero, vicinorum quantum studium, quam incredibilis benevolentia, quanta cura est? Non illi in libellis laudationum decreta miserunt, sed homines honestissimos, quos nossemus omnes, huc frequentes adesse et hunc praesentes laudare voluerunt. Adsunt Ferentani, homines nobilissimi; Marrucini item pari dignitate: Teano Appulo, atque Luceria equites Romanos honestissimos homines, laudatores videtis: Boviano, totoque ex Samnio cum laudationes honestissimae missae sunt, tum homines amplissimi nobilissimique venerunt. Jam qui in agro Larinati praedia, qui negotia, qui res pecuarias * habent, honesti

207

308

309

310

* Al. codd. et edd. *pecuniarias.*

homines et summo splendore praediti, difficile dictu est, quam sint solliciti, quam laborent. Non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis.

CAPUT LXX.

311 Quam non abesse ab hujus judicio L. Volusienum, summo splendore hominem ac virtute praeditum, vellem? Quam vellem praesentem posse P. Helvidium Rufum, equitem Romanum omnium ornatissimum, nominare? quicum hujus causa dies noctesque vigilaret, et cum me hanc causam doceret, in morbum gravem periculosumque incidit, in quo tamen non minus de capite ejus, quam de sua vita laborat. Cn. Tudicii Senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium * in testimonio et laudatione cognoscetis. Eadem spe sed majore verecundia de te, P. Volumni, quoniam judex es in A. Cluentium, dicimus. Et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benevolentiam confirmamus.

312 Horum omnium studium, curam, diligentiam, meumque una laborem, qui totam hanc causum, vetere instituto, solus peroravi, vestramque simul, judices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. At quae mater? Quam caecam crudelitate et scelere ferri videtis; cujus cupiditatem nulla unquam turpitudo retardavit; quae vitiis animi in deterrimas partes jura hominum convertit omnia; cujus ea stultitia est, ut eam nemo hominem, ea vis, ut nemo foeminam, ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. Atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturae nomen et jura mutavit: uxor generi, noverca filii, filiae pellex: eo jam denique ad-

* Vulgo *et testimonio*. *Ern.* maluit *ex testim.* etc.

ducta est, ut sibi, praeter formam, nihil ad similitudinem hominis reservarit.

Quare, judices, si scelus odistis, prohibite aditum matris a filii sanguine, date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum: patimini, matrem, ne orbata filio laetetur, victam potius vestra aequitate discedere. Sin autem, id quod vestra natura postulat, pudorem, bonitatem, virtutemque diligitis, levate hunc aliquando supplicem vestrum, judices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum, qui nunc primum post illam flammam, aliorum facto * et cupiditate excitatam, spe vestrae aequitatis erigere animum, et paulum respirare a metu coepit; cui posita sunt in vobis omnia; quem servatum esse plurimi cupiunt, servari soli vos potestis. Orat vos Avitus, judices, et flens obsecrat, ne se invidiae, quae in judiciis valere non debet, ne matri, cujus vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis, ne Oppianico, homini nefario, condemnato jam et mortuo, condonetis. 313 314

CAPUT LXXI.

Quod si qua calamitas hunc in hoc judicio afflixerit innocentem, nae ille miser, judices, si, id quod difficile factu est, in vita remanebit, saepe et multum queretur, deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum. Quod si tum indicatum non esset, non huic aerumnosissimo venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum laborum: postremo etiam fortasse mater exequias illius funeris prosecuta, mortem se filii lugere

* *Facto.* Suspecta vox. *Ern.* conjic. *fraude.*

simulasset. Nunc vero quid erit profectum, nisi ut hujus ex mediis mortis insidiis vita ad luctum reservata, mors 315 sepulcro patris privata esse videatur? Satis diu fuit in miseriis, judices, satis multos annos ex invidia laboravit. Nemo huic tam iniquus, praeter parentem, fuit, cujus animum non jam expletum esse putemus. Vos, qui aequi estis omnibus, qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium, restituite incolumem municipio; amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia videtis, reddite; vobis in perpetuum, liberisque vestris obstringite. Vestrum est hoc, judices, vestrae dignitatis *, vestrae clementiae: recte hoc repetitur a vobis, ut virum optimum atque innocentissimum, plurimisque mortalibus carum atque jucundissimum his aliquando calamitatibus liberetis; ut omnes intelligant, in concionibus esse invidiae locum, in judiciis veritati.

---

* *Vestrae dignitatis.* Haec verba in codd. nonn. inventa pleaeque edd. repudiant.

ORATIO I.

IN L. CATILINAM

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

L. Sergius Catilina, nobilis genere, et Africae nuper propraetor, luxuria, et quae inde oritur, egestate commotus, urbis incendendae et procerum interficiendorum consilia cepit, in societatem assumtis Lentulo iterum praetore, Cethego, aliisque nobilissimis viris: nec non nequissimo quoque juventutis Romanae. Aliquoties vero de insidiis, quas in foro et campo Martio consulatus competitoribus struxerat, vel fortuna consiliis deiectus, cum tandem in M. Leccae domo nocturnum conventum ageret et consulis sibi virtutem obstare quereretur; reperti sunt duo equites, qui promitterent, se mane salutandi causa ad Ciceronem ituros ipsumque in lecto occisuros. Haec cum Fulvia quaedam ex amatore, coniurationis socio, vix dum coetu demisso, audivisset, eadem nocte insidias Ciceroni patefecit, qui clausis foribus percussores summovit, et senatu in aede Iovis Statoris habito gravissima hac oratione Catilinam, qui et ipse in senatum venerat, perstrinxit, et ut in castra Manlii centurionis, quem ad solicitandos Syllae colonos in Etruriam praemiserat, quamprimum discederet, etiam atque etiam hortatus est.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Mixta est oratio ex vituperatione, et suasione, *nisi malis priorem illam partem ad* invectivas *referre.*

Tractatio *(caret enim Exordio) in priore parte hoc agit: Quanquam ad mortem te duci, Catilina, jampridem oportebat, n.* 2. *exemplo majorum, n.* 3. 4. *tamen certa de causa nondum adducor, ut hoc faciam n.* 5. *Antecedens ex circumstantiis patefactae coniurationis probat n.* 7. *seqq.*

Altera pars suadet, ut urbe Catilina excedat: quod infamia, n. 13. *ruina fortunarum, n.* 14. *scelerum manifestatione, n.* 15. *odio omnium bonorum, n.* 16. 17. *et universae patriae, quam per Prosopopoejam inducit n.* 18. *etiam sua ipsius conscientia, quae se custodia dignum putavit, n.* 19. *tandem senatus voto. n.* 20. *(ubi quaestio immiscetur, utrum praestet in exilium, an in castra proficisci, quorum illud invidiam Ciceroni, hoc laudem dicitur afferre, n.* 23*). denique suorum, quos praemiserat, desiderio, suisque institutis n.* 24. 25. *ad abitionem urgeatur et compellatur.*

Porro rationem sui consilii subiungit elegante Prolepsi et Prosopopoeia, quasi patria reprehendat Ciceronem, quod principem conjurationis vivum dimiserit, n. 17. *Respondet vero, fore hoc modo, ut peste nefaria liberetur respublica, dum ex insidiis in apertum latrocinium educantur ommes mali, n.* 30.

Conclusio *repetit, quae crebro inspersa fuerat, propositionem, suadendo et hortando, ut exeat cum sociis Catilina, n.* 32. *Deinde precatur Iovem, ut urbem defendat, n.* 33.

O R A T I O.

CAPUT I.

† Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihilne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! senatus haec intelligit, consul videt, hic tamen vivit. Vivit? imo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reipubl. videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jampridem oportebat; in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicae, privatus interfecit; Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua praetereo, quod S. Servilius Ahala Sp. Melium novis

2

3

† Prima Pars.

rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem, coercerent. Habemus enim * senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave: non deest reipublicae consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus.

CAPUT II.

4 Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet: nox nulla intercessit, interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre, avo, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio coss. permissa est respublica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum pl. et C. Servilium praetorem mors ac reipl. poena remorata est **? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verum tamen inclusum in tabulis, tanquam *** in vagina reconditum, quo ex S. C. confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, P. C., me esse clementem, cupio in tantis reip. periculis me non dissolutum videri: sed jam me 5 ipse **** inertiae nequitiaeque condemno. Castra sunt in

* Al. codd. et edd. omittunt *enim.*

** Al. *C. Servilium praetorem P. R. mors ac. p. remor. est. Ern.* maluit *Saturnini et Servilii* etc. Edd. nonn. C. Serv. praetorem mors *a* reip. poena remorata est.

*** Nonn. codd. *tanquam gladium etc.*

**** Al. *ipsum.*

Italia contra remp. in Etruriae faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipubl. molientem. Si te jam, Catilina comprehendi, si interfici jussero, credo erit verendum mihi, ne non * hoc potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat **. Verum ego hoc, quod jam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiam te ***, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis, et firmis praesidiis obsessus ****, ne commovere te contra rempubl. possis: multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient. 6

CAPUT III.

Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus ***** nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum: teneris undique, luce sunt

* *Non* omittunt nonn. libri vett.

** Vulgo *dicant*.

*** Al. *interficiere*.

**** Nonn. codd. *oppressus*.

***** Al. codd. *coeptus*.

clariora nobis tua consilia omnia: quae etiam mecum licet recognoscas. Meministine me ante diem XII. Kalend. Novemb. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VI. Kal. Novembris, C. Manlium *, audaciae satellitem atque administrum tuae? num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, caedem te optimatum contulisse in ante diem V. Kal. Novembris, tum cum multi principes civitatis Roma, non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa, profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempub. non potuisse? cum tu discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, caede contentum te 8 esse dicebas. Quid? cum tute ** Praeneste Kalend. ipsis Novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam meo jussu, meis *** praesidiis custodiis vigiliisque esse munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam **** planeque sentiam.

CAPUT IV.

Recognosce mecum tandem illam superiorem noctem: jam intelligis, multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicae. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Leccae *****

* Al. *Mallium*. Vid. Beck.

** Al. edd. *tu te*. Vulgo *te*.

*** *Meis* (praesidiis) nunnullis suspectum.

**** Olim nonn. *quod ego non modo audiam sed etiam videam* etc.

***** Al. *Laecae*. V. Beck.

domum, convenisse eodem complures ejusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas. Video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam 9 gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rempubl. habemus? * Hic, hic sunt in nostro numero, P. C., in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de republ. sententiam rogo: et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam ea nocte, Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti, quo quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti. paulum tibi esse etiam tum morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Haec ego omnia, vix dum etiam coetu vestro 10 dimisso, comperi: domum meam majoribus praesidiis munivi atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis ac summis viris ad me venturos id temporis esse praedixeram.

CAPUT V.

† Quae cum ita sint, Catilina, perge, quo coepisti, egredere aliquando ex urbe, patent portae, proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana ** castra

* Olim, *quam r. h., in qua urbe vivimus?* ordine alio.
† Altera Pars.
** Al. *Malliana.* V. Beck. Conf. quoque supr. nr. 7.

desiderant: educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quam plurimos: purga urbem. magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit: nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, 11 non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicae pestem toties jam effugimus: non est saepius in uno homine summa salus periclitanda reipublicae. Quamdiu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi: cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato: denique quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti, quanquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicae esse 12 conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis: templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium et vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii disciplinaeque majorum proprium est, facere nondum audeo; faciam id, quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. Nam si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus: sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe, exitu * tuorum comitum, magna et perniciosa sentina reipublicae.

* Vulgo omittunt *exitu*. Al. olim: *tuo discessu*. Ernesti: *exhaurietur e. u. tuorum com. magna et p. sentina [reipublicae.]*

CAPUT VI.

Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tua sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem jubet: interrogas me, num in exilium? non jubeo; sed si me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit, in qua nemo est, extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui non oderit? Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret infamiae tuae *? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem praetulisti? Quid vero? nuper cum morte superioris uxoris, 14 novis nuptiis domum vacuefecisses **, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitise, aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties. Ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicae, atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi hujus 15 vitae lux ***, Catilina, aut hujus coeli spiritus esse jucundus, cum scias horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalend. Ianuar. Lepido et Tullo Coss. stetisse

* Al. *infamiae* (sine *tuae*) al. *in fama*, *in f. tua.* etc.
** Al. *vacuam fesisses.*
*** Al. simpliciter *haec lux* (omiss. verbis *hujus vitae*) Al. *hujus vitae haec lux.*

in comitio cum telo? manum, consulum et principum civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam reipbl. * obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa, postea commissa **. Quoties tu me designatum, quoties *** consulem interficere conatus es? quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione, et, ut ajunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil adsequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo et elapsa est? tamen ea carere diutius non potes: quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere.

16

CAPUT VII.

Nunc vero quae tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo; sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid? quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta **** sunt: quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simulatque adsedisti,

* Al. *fort. populi Romani.*
** Vulgo olim *aut non multo post commissa.*
*** Plerique codd. *me consulem.*
**** Vulgo *vacua facta.*

partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt. Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi, 17 mehercule, mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? Et, si me meis civibus injuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallem: tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit, et jam diu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare. Hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit et quodammodo 18 tacita loquitur: Nullum aliquot jam annis facinus extitit, nisi per te, nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera: tu non solum ad negligendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter te unum, quidquid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar: sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.

CAPUT VIII.

19 Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid? quod vitandae suspicionis causa apud M. Lepidum te habitare velle dixisti, a quo non receptus etiam ad me venire ausus es, atque, ut domi meae te asservarem, rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moenibus contineremur; ad Q. Metellum praetorem venisti, a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti, quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui 20 seipsum jam dignum custodia judicaverit? Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si hic morari * aequo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare? — Refer, inquis, ad senatum, (id enim postulas), et si hic ordo sibi placere decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id, quod adhorret a meis moribus, et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rempub. metu, in exilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent: quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem 21 tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello dixis-

* Al. *si hic emori etc. si emori etc.*

sem, jam mihi consuli hoc ipso in templo jure optimo senatus vim et manus intulisset: de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant; cum patiuntur, decernunt; cum tacent, clamant: neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima: sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paulo ante exaudire potuisti. quorum ego vix abs te jam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur.

CAPUT IX.

Quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut ullum exilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti *, dummodo ista ** privata sit calamitas, et a reipubl. periculis seiungatur. Sed ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus reipubl. concedas, non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut saepe jam dixi, proficiscere: ac si mihi 22 23

* Al. codd. *sed est tanti.* Nonn. edd. vett. *sed est mihi non tanti.*

** Al. codd. et edd. male: ista *tua* p. etc. quod jam Muretus correxit.

inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exilium ieris iniussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exulta impio latrocinio: ut a me non ejectus ad alienos, sed invitatus
24. ad tuos esse videaris. Quanquam quid ego te invitem, a quo jam sciam esse praemissos, qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati? sciam * pactam et constitutam esse cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari ad caedem proficiscens solebas? a cujus altaribus saepe istam dextram impiam ad necem civium transtulisti?

CAPUT X.

25 Ibis tandem aliquando, quo te jam pridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Nunquam tu non modo otium sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, verum
26 etiam spe derelictis, conflatam improborum manum. Hic tu qua laetitia perfruere? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere? cum in tanto numero

* *Sciam.* vulgo olim *cum sciam.* Al. malunt *cui sciam.*

tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitae studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: jacere humi non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis occisorum *. Habes, ubi ostentes illam praeclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cum te a consulatu repuli, 27 ut exul potius tentare, quam consul vexare rempubl. posses, atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

CAPUT XI.

† Nunc ut a me, P. C., quandam prope justam patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite quaeso diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respubl. loquatur: M Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? nonne hunc in vincula duci, non ab mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid 28 tandem impedit te? mosne majorum? at persaepe etiam privati in hac republ. perniciosos cives morte multarunt. An leges, quae de civium Romanorum ** supplicio rogatae

* Nonn. codd. et edd. *otiosorum.*

† Tertia Pars.

** Al. codd. et edd. *reorum.*

sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui a repub. defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? praeclaram vero populo R. refers gratiam, qui te, hominem per te * cognitum, nulla commendatione majorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis.
29 Sed, si quis est invidiae metus, num ** est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? An cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum?

CAPUT XII.

His ergo *** sanctissimis reip. vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus paucâ respondebo. Ego, si hoc optimum factu judicarem, P. C., Catilinam morte multari; unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certe verendum mihi non erat, ne quid hoc parricida civium interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam pu-
30 tarem. Quanquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut

* Al. *per se cognitum.*

** Non pauci codd. *non est vehementius* etc. sine interrogatione.

*** Al. *ego* pro *ergo* secundum plurimos codd.

ea, quae imminent, non videant, aut ea quae vident, dissimulent: qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt. Quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipub. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit, extinguetur atque delabitur, non modo haec tam adulta reipubl. pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium.

CAPUT XIII.

Etenim jam diu, P. C. in his periculis conjurationis, insidiisque versamur: sed nescio, quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reipublicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflictantur; sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius poena, vehementius vivis reliquis ingravescet. † Quare, P. C. secedant improbi, secer- 31 32

† Conclusio.

nant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod saepe jam dixi, secernantur a nobis: desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque, quid de republ. sentiat. Polliceor vobis hoc, P. C., tantam in nobis coss. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce ominibus * Catilina, cum summa reip. salute, et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis atque imperii vere nominamus, hunc, et hujus socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis, et omnes * inimicos bonorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate conjunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

33

---

* Nonn. edd. *omnibus.*
** Nonn. edd. olim *homines.*

ORATIO II.

IN L. CATILINAM

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

Catilina graviter reprehensus a consule in senatu, (quae prima Ciceronis Oratio in Catilinam est) nocte intempesta urbe excessit, in Manliana castra, quae ad Faesulas erant, profecturus, negotio interea Cethego, Lentulo ceterisque dato, ut maturent facinus, quia futurum sit, ut ipse propediem cum magno exercitu ad Urbem adveniat. Proximo post fugam Catilinae die Cicero hac Oratione populo Rom. gratulatur, quod magno metu liberatus sit: ostenditque, non esse Catilinae bellum magnopere pertimescendum, quia milites habeat imbelles et delicatulos.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Sunt, qui ad Gratulationes referunt secundam hanc orationem, et Exordium quidem ejusmodi videtur esse: in Tractatione vero vel pauca, vel nulla vestigia sunt gratulatoriae orationis, sed praecipuae partes id agunt, ut Romanos, quod imbelles sint Catilinarii, metu belli liberent. Videtur ergo ad Deliberativum potius, quam ad aliud genus, referenda esse.

Exordium *laetitiam excitat ex Catilinae egressione, ad n. 4.*

Propositio, *non esse timendum Catilinam, implicite his proponitur verbis in* 4. Quem quidem ego hostem etc.

Confirmatio *omnis est a* Non necessario, *quia I. neque periculum sit ab extraneo milite, senibus scilicet desperatis, etc. n.* 5.

Neque II. ab indigenis et Romae manentibus, quod severitate consulis coerceantur, n. 6. *Repetitur laetitiae adfectus ejusmodi comparatione: si bene est reipublicae uno Catilina ejecto, quam bene erit exhausta universa malorum sentina? n. 7. seqq. Digressione a n.* 12. *ad* 17. *refutat eorum sententiam, qui in exilium ejectum Catilinam ajebant.*

Neque III. ab universis, sive externi, sive cives sint: quia obaerati n. 19. *vani n.* 19. *agrestes n.* 20. *inertes n.* 21. *sicarii n.* 22. *delicati, n.* 22. 23. *Ergo minus timendi, n.* 24. *sed potius premendi fortiter, n.* 25.

Conclusio *movet spei adfectum, praesidia ostendendo. n.* 26. *residuos hostes terrendo n.* 27. *consulis industriam pollicendo, n.* 28. *deorum auxilium implorando, n.* 29.

O R A T I O.

CAPUT I.

† Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitatem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla jam pernicies a monstro illo, atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus: palam jam cum hoste, nullo impediente, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de * manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit; quanto tandem illum moerore adflictum esse et profligatum putatis? Jacet nunc prostratus **, Quirites, et se perculsum atque abjectum esse sentit; et retorquet oculos profecto saepe ad hanc

1

2

† Exordium.
* Al. *e* manibus etc.
** Al. *prostratusque est.*

urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque projecerit.

CAPUT II.

3 At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius, quam emiserim: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemtum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio adfectum jampridem oportebat: idque a me et mos majorum, et hujus imperii severitas, et respubl. postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quae ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli a vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vi-4 tae periculo sustulissem. Sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore, ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem: rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. † Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset. Tongilium mihi eduxit, quem amare in * praetexta coeperat: Publicium, et Munatium, quo-

† Propositio.

* Vulgo: in praetexta *calumnia;* vox obscura, et a plerisque edit. tanquam spuria, jure rejecta.

rum aes alienum contractum in popina nullum reipubl. motum * afferre poterat. Reliquit, quos viros? quanto alieno aere, quam valentes? quam nobiles? vos videtis **.

CAPUT III.

† Itaque ego illum exercitum et Gallicanis legionibus ***, 5 et hoc delectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis **** decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere, quam illum exercitum, maluerunt, quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui 6 habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit. omnia superioris noctis consilia ad me de-

* Nonn. libri: *metum.*

** *Vos videtis.* Pleriq. edd. repudiant.

† Confirmatio.

*** Vulg. lectio fuit *ex Gallic. leg.* All. *prae Gall. leg.* sec. Lambinum.

**** Olim hic inserebatur *mendiculis* (nec non *medicculis*) etc.

lata * esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? nae illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem pepetuam sperant futuram. Quod exspectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse aperte conjurationem contra rempubl. videretis: nisi vero si quis est, qui Catilinae similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus, severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam; exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere: demonstrabo iter. Aurelia via profectus est: si accelerare volent, ad

7 vesperam consequentur. O fortunatam rempublicam, si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! uno, mehercule, Catilina exhausto relevata mihi et recreata respubl. videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi, aut excogitari potest, quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis patricida, quis testamentorum subjector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per il-

8 lum? Jam vero quae tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adjuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo non modo Romae, sed nec ullo

* Al. *perlata.*

in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibilis sceleris foedus adsciverit.

CAPUT IV.

Atque ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae esse fateatur: nemo in scena levior et nequior, qui se non ejusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus, frigore, et fame, et siti ac vigiliis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, cum industriae subsidia, atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret *. Hunc vero si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges; o nos beatos! o rempubl. fortunatam! o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanae audaciae, ac tolerandae: nihil cogitant, nisi caedes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt, fortunas suas abligurrierunt **; res eos jampridem, fides deficere nuper coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quodsi in vino et alea commissationes solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebrios *** sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo ****, sertis redimiti,

9

10

* Al. vulgo *consumerentur.*
** Al. *obligurierunt.*
*** Al. *ebriosos.*
**** Al. *confecti.*

unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus
11 suis caedem bonorum, atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod; et poenas jamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare jam plane, aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa secula propagarit reipublicae. Nulla est enim natio, quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Romano inferre * possit: omnia sunt externa, unius virtute, terra marique pacata: domesticum bellum manet: intus insidiae sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis: cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum: quae sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere **. Proinde aut exeant, aut quiescant, aut, si et in urbe, et in eadem mente permanent, ea quae merentur, exspectent.

CAPUT V.

22 At etiam sunt, Quirites, qui dicant, a me in exsilium ejectum esse Catilinam. Quod ego si verbo adsequi possem, istos ipsos ejicerem, qui haec loquuntur. Homo * videlicet timidus et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exsilium jussus est, paruit, ivit **. Hesterno die cum domi meae paene interfectus

* Al. *facere*.
** Vulgo *manare* sec. plur. codd.
*** Vulgo *homo enim videlicet*. Delevit Ern. *enim* non sine edd. antt.
**** Al. *quievit*. Sequentia sunt abruptiora. Nonn. edd. antt. *Quid quod hesterno* etc.

essem, senatum in aedem Iovis Statoris vocavi *, rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hic 13 ego vehemens ille consul, qui verbo cives in exsilium ejicio, quaesivi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam fuisset, necne. Cum ille homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera: quid ea nocte egisset, ubi fuisset **, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cum haesitaret, cum teneretur, quaesivi, quid dubitaret proficisci eo, quo jam pridem pararat: cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suae fecerat, scirem esse praemissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste centurio, 14 qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Rom. suo nomine indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant; et ille ejectus in exsilium, se Massiliam, ut ajunt, non in haec castra conferet.

CAPUT VI.

O conditionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae reipublicae! Nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac

* Al. *convocavi.*
** *Ubi fuisset.* Verba suspecta.

debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciundi abiecerit, ex hoc cursu sceleris et belli iter ad fugam atque in exsilium converterit, non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exilium ejectus a consule, vi et minis esse dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum *: me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyran-
15 num existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dummodo a vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse a me, dummodo eat in exilium: sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiatis: sed triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur.
16 Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses, ire malit. Ille autem si, mehercule, hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere. Nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est; optemus potius, ut eat in exsilium quam queramur.

* Vulgo olim: *timidum* (nec non *mirum*.)

CAPUT VII.

Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri possit *, non tam ulcisci studeo, quam sanare, et ipsos placare reipublicae: neque id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam potero, adferam. Unum genus est eorum, qui magno in aere alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima; sunt enim locupletes: voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus, et copiosus sis, et dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere *? quid enim expectas? bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant, qui istas a Catilina exspectant. meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris et fructibus praediorum: locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt, aut si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra remp. quam arma laturi.

17 18

* Al. *et dub. de p. detrahere, adquirere ad fidem.*

CAPUT VIII.

19 Alterum genus est eorum, qui quanquam premuntur aere alieno, dominationem tamen expectant: rerum potiri volunt: honores, quos quieta repub. desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc praecipiendum videtur, unum scilicet et idem, quod ceteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicae: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas praeterea copias militum: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi, contra tantam vim sceleris praesentes * auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis et sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se consules, ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident, id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse?

20 Tertium genus est aetate jam affectum, ** exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Sylla *** constituit: quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumtuosius insolentiusque jactarunt. Hi dum aedificant tanquam beati, dum praediis lectis ****, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum aes alienum

* Al. *praesentis*, forma antiqua.
** Nonn. edd. hic inserunt: *sed tamen.*
*** Vulgo *Faesulis* edd. nonn. inserunt, quod ineptum est.
**** Al. *dum praediis, lecticis* etc. *Garatius* maluit: *latis.*

inciderunt, ut si salvi esse velint, Sylla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere praedatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, et proscriptiones, et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur.

CAPUT IX.

Quartum genus est sane varium, et mistum et turbulentum, qui jampridem premuntur: qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotia, partim etiam sumtibus in vetere aere alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam insidiatores * lentos esse arbitror. qui homines primum, si stare non possunt, corruant, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolor perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco. Nam neque divelli ab eo possunt: et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita; quod proprium est Catilinae, de ejus delectu, imo vero de com-

21

21

* Al. *infitiatores.*

plexu ejus ac sinu: quos pexo capillo *, nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis **, velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitae, et vigilandi labor in antelucanis coenis ex-
23 promitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare, et amari, neque cantare, et saltare; sed etiam sicas vibrare, et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in republ. seminarium Catilinarium futurum. Veruntamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his praesertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod in conviviis nudi saltare didicerunt.

CAPUT X.

24 O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum *** cohortem praetoriam. Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia, vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis **** silvestri-

* Ante *nitidos* alii comma omittunt, alio sensu.
** Olim edd. nonn. *talaribus ac tritis tunicis.*
*** Al. codd. et edd. *scortatorum.*
**** Nonn. codd. *cumulis.*

bus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra, cum illius latronis inopia atque egestate debeo conferre. Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus *, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si, inquam **, his rebus omissis, ipsas causas, quae inter se confligunt, contendere velimus: ex eo ipso, quam valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In huiusmodi certamine ac praelio nonne, etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? 25

CAPUT XI.

† Quae cum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam ante, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro metu ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes, 26

* Al. codd. *suppeditamur*. Nec non edd. nonn. *superamus*.
** *Inquam*. Alii omittunt.
*** Vulgo *quemadm. jam ante dixi*. Alii melius: *edixi*. Illa recepta Mureti lectio est.
† Conclusio.

municipesque vestri certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbes suas finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum et certissimam fore putavit, quanquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen in nostra* continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum, Picenumque praemisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

27 Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem, omniumque vestrum, in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portae custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, consulere sibi possunt: qui vero in urbe se commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum, conatumve contra patriam deprehendero; sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt.

* Al. *vestra.*

CAPUT XII.

Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut res maximae minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce et imperatore, sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus * intereat, paucorumque poena vos omnes jam salvi esse possitis. Quae quidem ego neque mea prudentia, neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis, et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus; qui jam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt. Quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis: ut, quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant. 23

* Al. *ut neque bonus quisquam* etc.

ORATIO III.

IN L. CATILINAM

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

Catilina Vrbe egresso socii ejus, qui Romae remanserant, singulari fato manifestantur. Allobrogum civitates illo tempore legatos Romam conquestum de magistratuum iniuriis miserant. Cum vero Lentulus bellicosam gentem omnibus modis in conjurationem pertrahere studeret; factum est, ut legati, quidquid inaudiverant, Ciceroni patefacerent. Cuius consilio simulant se favere conjurationi, et litteras a sociis, et viae ducem, Vulturcium quendam, ad Catilinam accipiunt. Consul vero per praetores, insidiis in ponte Mulvio positis, intercipit legatos cum literis, quibus produntur principes conjurationis, qui sua manu Catilinae scripserant; et in senatum adducti convincuntur. His senatus consulto in custodiam traditis, Cicero consul, quae proxima nocte cum Allobrogibus et ipso hoc die in senatu gesta erant, populo Rom. hac oratione enarrat.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Generis est oratio Deliberativi, quod scopus ejus praecipuus est, populo suadere, ut supplicationem, a senatu diis immortalibus Ciceronis nomine decretam, digne omnes celebrent.

Exordium *n.* 1. *et* 2. *oratori populum conciliat, et n.* 3. *ad Narrationem transitum parat.*

Narratio, *quae tractationis loco est, recenset*

I. sceleris detectionem per Allobrogum legatos. n. 5. *seqq.*

II. Reorum confessionem, n. 10. *seqq.*

III. Senatus decreta de praemiis consulum et praetorum; et custodia conjuratorum, n. 14,

Amplificantur haec prodigiorum commentione, quae divino nutu, non humanis solum consiliis, conjurationem discissam esse, significent n. 16. 18. *etc. Hinc sponte*

Propositio, *per totam orationem implicata, intelligitur, esse diis gratias habendas, quorum ope liberati sint Quirites a caede et incendiis.*

Peroratio *repetit Propositionem de supplicatione digne peragenda, n.* 23. *cum* ἀνακεφαλαιώσει *palmarii argumenti, (quod sine sanguine servati sint) per comparationem cum aliis civilibus bellis illustrati, n.* 42.

Deinde se populo cummendat n. 26. *et denique suam, etiam deposito magistratu, operam reipublicae pollicetur, n.* 29.

O R A T I O.

C A P U T I.

1 † Rempublicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem hodierno die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flamma atque ferro, ac paene ex faucibus fati ereptam, 2 et vobis conservatam ac restitutam videtis. Et si non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur: quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta conditio, et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit *, ad deos immortales benevolentia famaque sustulimus: esse apud vos, posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam totius urbis ** templis, delubris, tectis ac moenibus subjectos prope jam ignes, circumdatosque restinximus: iidemque gladios in rempubl. districtos retudimus, mu-3 cronesque eorum a jugulis vestris reiecimus ***. Quae

† Exordium.
* Al. hic *Romulum* ex suis codd. inserunt.
** Al. *toti urbi*.
*** Al. *dejecimus*.

quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut et quanta, et quam manifesta, et qua ratione investigata, et comprehensa sint, vos qui ignoratis *, ex actis scire possitis. † Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios, et hujusce nefarii belli acerrimos duces Romae reliquisset, semper vigilavi, et providi, Quirites, quemadmodum in tantis, et tam absconditis insidiis salvi esse possemus.

CAPUT II.

Nam tum, cum ex urbe Catilinam eiiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit) sed tum, cum illum exterminari volebam, aut reliquam conjuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo, ac debiles fore putabam. At ** ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos esse nobiscum, et Romae remansisse: in eo omnes dies, noctesque consumsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis *** saluti vestrae provideretis, cum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum, belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa, a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodemque itinere cum literis man- 4

* Vulgo additur *ac exspectatis.*
† NARRATIO.
** Vulgo *Atque ego* etc.
*** *Animis.* Antt. codd. omittunt. Unus: *omnes.*

datisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas: facultatem mihi oblatam putavi, ut quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a diis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu, et 5 a vobis manifeste deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum, et C. Pontinum praetores, fortissimos atque amantissimos reipubl. viros, ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de repub. praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt, et cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt, atque ibi in proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos, et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cujusquam suspicione multos fortes viros eduxerunt, et ego ex praefectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor assidue in reipublicae 6 praesidio, cum gladiis miseram *. Interim tertia fere vigilia exacta, cum jam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vulturcius, fit in eos impetus: educuntur et ab illis gladii, et a nostris: res erat praetoribus nota solis, ignorabatur a ceteris.

CAPUT III.

Tum interventu Pontini atque Flacci pugna, quae erat commissa, sedatur: literae, quaecunque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus traduntur: ipsi comprehensi ad me, cum jam dilucesceret, deducuntur. At-

* Al. q. op. in republ. assid. utor, praesidio cum glad. miseram.

que horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihil dum suspicantem vocavi. Deinde item accersitur P. Statilius, et post eum C. Cethegus: tardissime autem Lentulus venit, credo, quod literis dandis praeter consuetudinem proxima nocte vigilarat. Cum summis ac clarissimis hujus 7 civitatis viris, qui, audita re, frequentes ad me mane convenerant, literas a me prius aperiri, quam ad senatum deferri *, placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus injectus civitati videretur: negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis reipubl. periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coegi. Atque interea sta- 8 tim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiorum extulit.

CAPUT IV.

Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam jussu senatus dedi: hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine timore indicaret. Tum ille, cum vix se ex magno timore recepisset **, dixit; a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut servorum praesidio uteretur, et ad urbem quam primum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut cum urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat,

* Al. *referri*, nec non *referrem.*

** Al. *recreasset.*

incendissent, caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille, qui et fugientes exciperet, et se cum his
9 urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli jusiurandum sibi, et literas a P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt: atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent, pedestres sibi copias non defuturas. Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis aruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum hujus urbis, atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, et Syllam fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem
10 incensionem vigesimus. Hanc autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis, Saturnalibus caedem fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videri.

CAPUT V.

Ac, ne longum sit, Quirites, tabellas proferri jussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego signum, cognovit: nos linum incidimus, legimus: erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese, quae eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare, ut item illi facêrent, quae sibi legati eorum recepissent *. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensae, respondisset, dixissetque, se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse: recitatis literis debilitatus, atque

* Vulgo: *praecepissent.*

abjectus, conscientia convictus, repente conticuit. Introductus Statilius, cognovit manum et signum suum: recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, et quaesivi, cognosceretne signum: annuit. Est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos: quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. Leguntur eadem ratione ad 11 senatum Allobrogum populumque literae. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit: post autem aliquanto, toto indicio exposito atque edito, surrexit: quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent; itemque a Vulturcio. Qui cum illi breviter constanterque 12 respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent, quaesissentque ab eo; nihilne secum esset de fatis * Sibyllinis locutus? tum ille subito scelere demens, quanta vis conscientiae esset, ostendit. Nam quum id posset inficiari; repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud, et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subito proferri literas, atque aperiri jussit **, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esset dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum et manum cognovit. Erant autem scriptae sine nomine, sed ita: QUI SIM, EX EO, QUEM AD TE MISI, COGNOSCES. CURA, UT VIR SIS, ET COGITA, QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS, ET VIDE, QUID JAM TIBI SIT NECESSE. CURA UT OMNIUM TIBI

* Al. *libris.* ** Al. *jubet.*

AUXILIA ADIUNGAS, ETIAM INFIRMORUM. Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa [13] certissima sunt visa argumenta, atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam inter se aspiciebant, ut non jam ab aliis indicari, sed indicare se ipse * viderentur.

CAPUT VI.

Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului de summa repub. quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum S. C., ex memoria vobis, [14] Quirites, quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea, respubl. periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pontinus praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti collegae meo laus impertitur, quod eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, a suis et reipublica consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, tum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L.

* Al. *sed ipsi a se viderentur.*

Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat: ita in M. Caeparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam, erat indicatum: in P. Furium, qui est ex his colonis, quos * Faesulas L. Sylla deduxit: in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus: in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea 15 lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta conjuratione tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum poena republ. conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit: et his decreta verbis est, *quod urbem incendiis, caede cives, Jtaliam bello liberassem.* Quae supplicatio si cum ceteris conferatur, Quirites, hoc intersit **, quod cetera bene gesta, haec una, conservata republ. constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quanquam patefactus *** indiciis et confessionibus suis, judicio senatus non modo praetoris jus, verum etiam civis amiserat; tamen magistratu se abdicavit: ut quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

* Al. *ex his coloniis quas* etc.
** Al. *interest.*
*** Al. *patefactis.*

CAPUT VII.

§ 16 Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos jam, et comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinae copias, omnes spes atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi esse P. Lentuli somnum *, nec L. Cassii adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum moenibus urbis continebatur. Omnia norat: omnium aditus tenebat: appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque lingua, neque manus deerat. Jam ad certas res ** conficiendas certos homines, delectos ac descriptos habebat; neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: fri-

§ 17 gus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, (dicam id, quod sentio, Quirites) non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. Non ille vobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exitium ac fati diem reipubl. denunciasset, neque commisisset, ut signum, ut literae suae, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum unquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in republ. *** conjuratio

* Olim *somnium.* V. Cap. IV. ** Al. *caeteras.*
*** Al. *in rempubl.*

manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quanquam quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri atque obstiti: tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset: neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempubl. tanta pace, tanto otio, tanto silentio, liberassemus.

CAPUT VIII.

18 Quanquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta, et provisa esse videantur. Idque cum conjectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse; tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces, ardoremque caeli, ut fulminum jactus, ut terrae motus, ut cetera *, quae tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere dii immortales viderentur; hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque praetermittendum, neque relinquendum est. Nam profecto 19 memoria tenetis, Cotta et Torquato coss. complures in Capitolio res ** de coelo esse percussas, cum et simulacra deorum immortalium depulsa *** sunt, et statuae veterum hominum dejecta, et legum aera liquefacta. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem

* Al. *ut t. m. relinquam, ut omittam caetera.*
** Vulgo *turres.* *** Al. *delapsa.*

tempore, cum aruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia, et legum interitum, et bellum civile ac domesticum, et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni
20 ratione placati suo numine prope fata ipsa flexissent. Itaque ex illorum responsis * tunc et ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla, quae ad placandum deos pertineret, praetermissa est: iidemque jusserunt, simulacrum Jovis facere majus, et in excelso collocare, et contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum, et forum, curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a S. P. Q. R. perspici possent. Atque illud ita collocandum consules illi locaverunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur.

CAPUT IX.

21 Hic quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, tam praeceps, tam mente captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem, deorum immortalium atque nutu potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, caedes, incendia, interitumque reipublicae comparari, et ea per cives ** quae tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam sucepta esse sensistis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Jovis optimi maximi factum esse videatur, ut,

* Al. *illorum responsis.*
** Al. *et ea a perditis civibus.*

cum hodierno die mane per forum meo jussu et conjurati, et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato, atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus et vos, quae erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio 22 supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, et non sim ferendus. Ille, ille Jupiter restitit: ille Capitolium, ille haec templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum sollicitatio sic * a Lentulo, ceterisque domesticis hostibus, tanta res tam dementer credita et ignotis et barbaris commissaeque literae nunquam essent profecto, nisi a diis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat, quae populo R. bellum facere et posse, et non nolle videatur, spem imperii, et rerum amplissimarum, ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id nonne divinitus factum esse putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt.

* Cum hic verbum videatur excidisse, (uti *suscepta* aut aliud simile) nonn. pro *sic* scribendum *facta* putarunt.

CAPUT X.

23 † Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores diis immortalibus justi habiti sunt ac debiti, sed profecto justiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati, me uno togato duce 24 et imperatore, vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones neque solum eas, quas audistis, sed et has, quas vosmetipsi meministis et vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit: ex urbe ejecit C. Marium custodem hujus urbis, multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius Cos. armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus acervis corporum, et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriae crudelitatem postea Sylla: ne dici quidem opus est, quanta diminutione civium, et quanta calamitate reipub. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo. Attulit non tam ipsius interitus reipub. luctum, quam ceterorum. Atque illae dissensiones erant hujusmodi, Quirites, quae non ad delen-25 dam, sed ad commutandam rempub. pertinerent. Non illi nullam esse rempub. sed in ea, quae esset, se esse principes: neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipub. quaesivit, ejusmodi

† Peroratio.

fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internecione civium diiudicatae sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur: ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini: et cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitissent: tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset: et urbem, et cives integros incolumesque servavi.

CAPUT XI.

Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo, praeterquam hujus diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectari, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostrae res alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero aeternam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatus mei propagatam:* unoque tempore in hac republica duos cives extitisse, quorum alter fines vestri imperii, non 26

* Al. *eandemque diem intelligo et ad salutem urbis, quam spero aeternam fore, et ad mem. consul. mei propagandam, unoque etc.*

terrae, sed coeli regionibus terminaret, alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret.

CAPUT XII.

27 Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quae illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi vivendum sit cum illis, quos vici ac subegi, illi hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si ceteris recta * sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere. Mentes enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quanquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest. Magnum enim est in bonis ** praesidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica dignitas, quae me semper tacita defendet: magna vis est conscientiae, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi 28 indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnes impetus domesticorum hostium depulsi a vobis se ad me unum converterint; vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae, periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod jam ad vitae fructum possit acquiri; praesertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo quidem 29 mihi libeat ascendere. Illud perficiam profecto, Quirites,

* Al. *recte*, al. plane omittunt.
** Olim *in vobis*.

ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem: ut si qua est invidia in conservanda republica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica tractabo, ut meminerim semper quae gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Iovem, custodem hujus urbis ac vestrum: atque in vestra tecta discedite, et ea, quanquam jam periculum est depulsum, tamen aeque, ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo *.

* Al. *providebo, Quirites.*

ORATIO IV.

IN L. CATILINAM

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

Cethegus cum Lentulo aliisque in custodiam datus per nuncios servorum familiam concitavit, ut grege facto sese foribus effractis liberarent. Quod ubi Cicero cos. cognovit, ad senatum refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Tum D. Junius Silanus consul designatus, sententiam rogatus, eos supplicio adficiendos; praetor vero C. I. Caesar per municipia in vinculis perpetuo habendos esse censuit. Sic dubio senatu consul hac ipsa oratione ostendit, Caesaris sententiam sibi quidem tutiorem, at Silani utiliorem reipublicae esse, et propterea praeferendam. Quod cum Cato etiam, ut Sallustius notavit, tribunus plebis designatus probasset, senatus magna pars, et consulares omnes in Catonis et Ciceronis sententiam concesserunt.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Suasoria est oratio, et ad Deliberatiuum Genus referenda.

Exordium, *a persona Ciceronis gratiam captat, dum suam salutem posthabuisse reipublicae ostendit, patresque conscriptos hortatur, ut curas et metum pro se consule abiiciant, ad n.* 6.

Propositio, *Silani et Caesaris sententias proponit, n.* 7. 8.

Tractatio *Silani sententiam oblique suadet, dum*

I. Refutat Caesaris de lege Sempronia opinionem, quod illa cives supplicio eripiat, non patriae hostes, num. 10. *quales conjuratos esse eleganti ὑποτυπώσει probat, num.* 12. *suamque sententiam exemplis, a minori ad majus argumentando, num.* 13. *etc. confirmat.*

II. Timorem eorum, qui Ciceroni metuebant, quasi non satis praesidii haberet, sublevat, n. 14. *seqq. seque sustentat praesidiis, diis et studio omnium ordinum, inprimis equitum Rom. n.* 15. *plebejorum, n.* 15. 16. *libertorum n.* 16. *et denique servorum, n.* 16 *quod inde perspicuum facit, quia Lentulus ne pretio quidem perditos homines ad se liberandum comparare potuerit. num.* 17.

III. Senatum officii admonet, n. 18. *praesertim cum dux atque auctor, consul diligentissimus, non desit, qui omnia pericula magnitudine gloriae (quae exemplis declaratur n.* 21.) *facile contemnat.*

In Epilogo *petit gratam memoriam laboris et periculorum, quae pro republ. susceperat: deinde filium commendat: et fortiter in rempublicam ut incumbant, omnes denuo hortatur, n.* 23. 24.

O R A T I O.

C A P U T I.

1 † Video, P. C. in me omnium vestrum ora, atque oculos esse conversos: video vos non solum de vestro ac reipublicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in malis, et grata in dolore vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales, quaeso deponite, atque obliti salutis meae, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si haec conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores, cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas, salusque pariatur. Ego sum ille consul, P. C. cui non forum, in quo omnis aequitas continetur: non campus, consularibus auspiciis consecratus: non curia, summum auxilium omnium gentium: non domus, commune perfugium: non lectus ad quietem datus: non denique haec sedes honoris * unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit.
2 Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos P. C. populumque Romanum ex caede mi-

† Exordium.
* Vulgo: *haec sedes honoris, sella curulis.* Glossema.

sera, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem reipublicae fore putavit, cur ego non laeter, meum consulatum ad salutem reipublicae prope fatalem extitisse?

CAPUT II.

Quare, P. C. consulite vobis, prospicite patriae; 3 conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras; populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnes deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi, ac mereor, relaturos gratiam esse: deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis moerore non movear, horumque omnium lacrymis, a quibus me circumsessum videtis: neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica* tanquam obsidem consulatus mei: neque ille, qui exspectans hujus exitum diei adstat in conspectu meo gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiamsi vis aliqua me oppresserit,

* Nonnulli olim: *qui mihi videtur amplecti rempublicam* etc. Male.

4 potius, quam et illi, et nos una reipublicae peste * pereamus. Quare, P. C. incumbite ad reipublicae salutem: circumspicite omnes procellas, quae impendent, nisi providetis. Non Ti. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit: non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestrae severitatis judicium adducitur: tenentur ** ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum, Romae restiterunt: tenentur litterae, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: sollicitantur Allobroges: servitia excitantur: Catilina accersitur: id est initum consilium ***, ut interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reipublicae nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur.

CAPUT III.

5 Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam judiciis judicavistis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, et mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis: deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret praetura, coegistis: tum, quod eum, et ceteros, de quibus judicavistis, in custodiam dandos censuistis: maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla

* Alii secundum Lambinum: *una cum republica.* ** Al. *sed tenentur.* *** Al. *tale initur consilium.*

dubitatione a vobis damnati esse videantur. Sed ego in- 6
stitui referre ad vos, P. C. tanquam integrum, et de facto, quid judicetis, et de poena, quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, et nova quaedam misceri, et concitari mala jampridem videbam: sed hanc tantam tam exitiosam haberi conjurationem a civibus, nunquam putavi. Nunc quicquid est, quocunque vestrae mentes inclinant * atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos ** delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, et obscure serpens multas jam provincias occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest. Quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

CAPUT IV.

† Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani, 7
qui censet eos, qui haec delere conati sint, morte esse multandos: alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, et ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate, et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sint, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere; punctum *** temporis frui vita, et hoc communi spiritu non putat oportere: atque hoc genus poenae sae-

† Propositio.
* Al. *se inclinant.* Ernesti: *se inclinent.* ** Al. *ad nos.*
*** Vulgo olim: *puncto temporis.*

pe in improbos cives in hac republica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae, aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam saepe libentur oppetiverunt: vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis * dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare: de-
8 cernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam, et ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent ** esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat, et digna *** scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet: bona praeterea publicari jubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas, uno dolore animi ac corporis, **** et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt: quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam.

CAPUT V.

9 † Nunc, P. C. ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in repu-

* Al. *Itaque municipiis* etc. ** Vulgo: *putet.* Correxit Ernesti. *** Antt. edd. *dignas*, interpunctione post *perditorum* facta. **** Al. *multos.*

† Tractatio.

blica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore * hujusce sententiae, mihi populares impetus pertimescendi: sin illam alteram; nescio an amplius mihi negotii contrahatur: sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicae vincat **. Habemus enim a C. Caesare, sicut ipsius dignitas, et majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam, tanquam obsidem perpetuae in rempublicam voluntatis: intellectum est, quid intersit inter levitatem *** concionatorum, et animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse 10 non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudius tertius in custodiam cives Romanos, Cethegum et P. Lentulum, dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit, quid de tota re et causa judicarit. At vero C. Caesar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipublicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniae jussu populi poenas reipublicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cum de pernicie populi Romani et exitio hujus urbis tam acerbe tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare: et sancit in posterum, ne quis hujus supplicio levando se jactare, et in pernicie **** populi Romani posthac popularis esse possit. Adiungit etiam pu-

* Olim: *hoc monitore et auctore.* ** Antt. libri pro *vincat* exhibent *vindicat.* *** Al. *lenitatem.* **** Al. *in perniciem.*

blicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas et mendicitas consequatur. Quamobrem sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem, populo * carum atque jucundum: sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis: atque obtinebo, eam multo leniorem ** fuisse.

CAPUT VI.

11 Quamquam P. C. quae potest esse in tanti sceleritatis immanitate punienda crudelitas? ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salva republica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria *** miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, et furor in vestra caede bacchantis.

12 Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse confessus est: purpuratum esse hunc Gabinium: cum exercitu venisse Catilinam: tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco. Et quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo ****. Etenim quaero, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occi-

* Al. *pop. Romano.* ** Vulgo: *leviorem.* *** Olim: *sepultam patriam.* **** Al. male *praebebo.*

sa, incensa domo, supplicium de servis non * quam acerbissimum sumserit, utrum is clemens ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas unjuscujusque nostrum domos, et hoc universum reipublicae domicilium delere conati funt, qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent; si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis, in patriae civiumque pernicie, fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus reipublicae crudelior nudius tertius est visus, cum sororis suae, foeminae lectissimae **, virum praesentem et audientem vita privandum esse dixit, cum avum jussu consulis interfectum, filiumque ejus impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile *** factum? quod initum delendae reipubl. consilium? Largitionis voluntas tum in republica versata est, et partium quaedam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus; ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reipublicae minueretur: **** hic ad evertenda fundamenta reipublicae Gallos accersivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit *****, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam, diripiendamque Catilinae. Vereamini, censeo, ne in hoc

13

* In edd. nonn. abest *non*. ** Vulgo *electissimae*.
*** Al *quorum q. s. fuit f.* **** Al. *de summa republica*.
***** Al. *arcessit, concitat, evocat* etc.

scelere tam immani ac nefario, nimis aliquid severe statuisse videamini? cum multo magis sit verendum, ne remissione poenae crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur *.

CAPUT VII.

14 Sed quae exaudio, P. C. dissimulare non possum. Jactantur ** enim voces, quae perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigenda. Omnia et provisa, et parata, et constituta sunt, P. C. cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, et ad communes fortunas conservandas, voluntate. Omnes ad sunt omnium ordinum homines, omnium denique aetatum: plenum est forum, plena templa circa forum, *** pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est post urbem conditam haec inventa sola, in qua omnes sentireut **** unum atque idem praeter eos, qui, cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt. Hosce ego

15 homines excipio, et secerno libenter. Neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, dii immortales, qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem salutemque consentiunt? Quod ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ***** ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reipublicae certent: quos ex multorum annorum dissensione ad hu-

* Vulgo olim *videamini.* ** Al. *jaciuntur.* *** Haec verba (plena templa crca forum) in al. edd. desunt. **** Olim *sentiunt.* ***** Al. *summa.*

jus ordinis societatem, concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum, atque haec causa conjungit. Quam conjunctionem si, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicae partem esse venturum. Pari studio defendendae reipublicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros, scribas item universos: quos cum casu hic dies ad aerarium frequentasset *, video ** ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non 16 haec templa, adspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa, et hoc commune patriae solum cum sit carum, tum vero dulce atque jucundum?

CAPUT VIII.

Operae pretium est, P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam civitatis consecuti,*** hanc vere suam patriam esse judicant: quam quidem hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hosce homines ordinesque commemorem, quos privatae fortunae, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare **** cupiat, qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem, voluntatis. Quare si quem vestrum forte commovet hoc, 17

* Al. olim *frequentes advocavit*, nec non *fr. advocasset.* ** Al. *video ab amore debitae pecuniae, ab exp.* *** Al. *qui fortuna sua civitatis jus consecuti.* **** Olim: *qui non obstare cup.*

quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare * sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem coeptum atque tentatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellae, atque operis, et quaestus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint **. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quaestus, frequentia civium sustinetur, alitur otio: quorum si quaestus, occlusis tabernis, minui
18 solet, quid tandem incensis futurum est *** ?

CAPUT IX.

Quae cum ita sint, P. C. vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini, providete. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis, atque ex media morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram, reservatum: omnes ordines ad conservandam rempublicam mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus et telis impiae conjurationis, vobis supplex manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras penatium, vobis illum ignem Vestae perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa deorum atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de conjugum ve-

* Al. *sperantem.* ** Al. *velit.* Ernesti praefert *vellent.* *** Al. *futurum fuit*, nec non *fiet.* Ernesti mavult *esset.*

strarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui: quae [19] non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum (id quod in civili causa hodierno die primum videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. Id ne unquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus *, hodierno die providendum est. Atque haec, non ut vos, qui mihi studio paene praecurrítis, excitarem, locutus sum: sed ut mea vox, quae debet esse in republica princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicam.

CAPUT X.

Ego, quanta manus est conjuratorum, quam video [20] esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem et infirmam et contemtam ** et abjectam. Quod si aliquando alicujus furore et scelere concitata manus ista plus valuerit, quam vestra ac reipublicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, P. C. poenitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus. Ceteris enim semper bene gestae, mihi uni conservatae reipu-

* Al. delentes *a civibus* exhibent: *vobis h. d. providendum est.* (ex *a vobis* orta lectione.) ** Al. *contemtam*, sine *et*.

21 blicae gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus ille, cujus consilio atque virtute Annibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque delevit: habeatur vir egregius L. Paulus ille, cujus currum rex potentissimus quondam et nobilissimus, Perses honestavit: sit in * aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione, et metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompejus, cujus res gestae atque virtutes iisdem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte majus est, patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo vi-
22 ctores revertantur. Quanquam est uno loco conditio melior externae victoriae, quam domesticae: quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt, aut recepti, beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos, cum a pernicie reipublicae repuleris, nec vi coercere, nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro, bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quae conjunctionem vestram equitumque Romanorum, et tantam conspirationem bonorum omnium perfringere et labefactare possit.

* Al. *aeterna gloria* sine *in*.

CAPUT XI.

† Quae cum ita sint, patres conscripti, pro imperio, 23
pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho, ceterisque laudis insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis, hospitiisque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quam comparo: pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus, studiis, proque hac, quam conspicitis *, ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud a vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium: cui profecto satis erit praesidii, non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui haec omnia suo solus ** periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa sa- 24
lute vestra populique Romani, P. C. de vestris conjugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiae, deque universa republica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet, et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere, et per seipsum praestare possit ***.

† Epilogus.

* Al. *perspicitis.* ** Al. *solius.* *** Nonn. edd. antt. *praestare, quoad possit.*

ORATIO
PRO A. LICINIO
ARCHIA POETA.

ARGUMENTUM.

A. Licinius Archias, poeta Antiochenus, vixit Romae in amicitia et gratia clarissimorum virorum, in primis vero Ciceroni et Lucullo usque eo familiaris, ut illius pueritiam bonis artibus formaverit: hunc in provincias comes persecutus sit. Inde in Italiam regressus Heracleam venit, et in eo municipio adscribi civis voluit, quod tum virtutibus suis, tum Luculli auctoritate facillime impetravit, eo ipso, lege Carbonis et Silani, Romanam civitatem consecutus. Cum vero Gracchus quidam Archiam accusaret, quod falso se civem jactitaret: Cicero illum hac oratione defendit, et, quod causa facilior erat, brevissime eam expedivit: adiecta, praeter fori consuetudinem, artium liberalium et poetici studii elegantissima laudatione, tam personae rei accommodata, quam praetori et judicibus, quippe doctissimis viris, grata atque jucunda.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Orationis praecipuus scopus est, Archiam contra Gracchi accusationem defendere, atque ita Judicialis est

Generis: in altera vero parte multa ex Demonstrativo Genere pro laude artis Poeticae continentur.

Exordium, *esse* aequum *ostendit, Archiam a Cicerone, tanquam praeceptorem a discipulo, defendi, n.* 1. 2. 3.

Propositio *duas res probandas sistit, et esse civem Archiam, et si non esset, dignum tamen, qui in civium numerum recipiatur.*

Narratio *patriam, studia, famam et itinera Archiae recenset, n.* 4. *seqq.*

Comfirmatio *(quae confutationem argumentorum Gracchi subinde admiscet) probat*

I. Archiam esse civem, quia

1. *Heracleae in foederata urbe adscriptus fuerit, cuius tabulae incendio absumtae testimonio Luculli et legatorum Heracleensium suppleantur, n.* 8.
2. *Domicilium Romae habuerit, n.* 9.
3. *Professus fuerit apud praetorem, n.* 9. *licet in censoriis tabulis nomen non reperiatur, cujus rei causa affertur, n.* 11.
4. *Usus fuerit privilegiis civium in testamentis scribendis, et hereditatibus adeundis, n.* 11.

II. Dignum Archiam civitatis jure esse, quia

1. *Poetae faciunt ad eloquentiam, n.* 12.
2. *ad formandos mores et virtutis studium, n.* 14.

Cum vero Archias non sit vulgaris poeta, n. 18. *majore jure recipiendum esse, praesertim quod Rom. ducum res gestas describat.*

Amplificat hoc exemplis civitatum de Homero certantium n. 19. *Marii n.* 20. *Scipionis etc. n.* 22. *Alexandri*

Magni n. 24. Pompeii Magni n. 24. Syllae n. 25. Bruti Gellaeci n. 27. quibus omnibus cari poetae atque in pretio fuerunt.

Inde digreditur orator ad gloriae dulcedinem describendam n. 28. seqq.

PERORATIO *repetit potiora argumenta, n. 31. deinde petit, ut conservetur Archias: denique insolitum et in foro novum dicendi genus excusat, n. 31.*

O R A T I O.

CAPUT I.

† Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio, quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum, aut si hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis et disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis, et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi principem et ad suscipiendam, et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quod si haec vox hujus hortatu praeceptisque conformata nonnullis aliquando saluti fuit: a quo id accepimus, quo ceteris opitulari, et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte 2 miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii, neque haec dicendi ratio aut disciplina: ne nos quidem huic * uni studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent

† Exordium.
* Uni. ** Vulgo cuncti. Nonn. libri curae et.

quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur.

CAPUT II.

3 Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quaestione legitima, et in judicio publico, cum res agatur apud praetorem populi Romani lectissimum virum, et apud severissimos judices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine judiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat: quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam, ut me pro summo poeta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberius: et in ejusmodi persona, quae propter otium ac studium minime in judiciis periculisque tractata est, uti prope novo 4 quodam et inusitato genere dicendi. † Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium: verum etiam, si non esset, putetis adsciscendum fuisse.

CAPUT III.

†† Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem in-

† Propositio.
†† Narratio.

formari solet, se ad scribendi studium contulit: primum Antiochiae (nam ibi natus est, loco nobili, celebri quondam urbe, et copiosa, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluenti)* celeriter antecellere omnibus ingenti gloria contigit. Post in ceteris Asiae partibus, cunctaeque Graeciae**, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc 5 plena Graecarum artium ac disciplinarum: studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis: et hic Romae propter tranquillitatem reipublicae non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini, et Rhegini, et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt, et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae, cum esset jam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam *** hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae hujus adolescentiae prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, et ejus Pio filio: audiebatur a M. Aemilio: vi- 6 vebat cum Q. Catulo, et patre et filio: a L. Crasso colebatur: Lucullos vero, et Drusum, et Octavios, et Catonem, et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adficiebatur summo honore, quod

* Lambinus. *Celeriter ei, ut antecelleret .... contigit.*
** Vulgo *cunctaque Graecia.* *** Al. *sed enim.*

eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant.

CAPUT IV.

Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo in Ciliciam * profectus, et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quae cum esset civitas aequissimo jure ac foedere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque cum ipse per se dignus putaretur: tum auctoritate et gratia Luculli ab Heraclicnsibus impetravit. 7 Data est civitas Silani lege et Carbonis, *si qui foederatis civitaibus adscripti fuissent, si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent, et si sexaginta diebus apud praetorem essent professi.* Cum hic domicilium Romae multos jam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Metellum familiarissimum suum. 8 † Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Gracche, potest? Heracleaene esse tum ** adscriptum negabis? at est vir summa auctoritate, et religione, et fide L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire: non audivisse, sed vidisse: non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines: hujus judicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt, hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere; quaerere, quae habere non possumus:

* Al. *Siciliam.* Sed. Conf. §. 11.
† CONFIRMATIO. ** Vulgo *eum*.

et de hominum memoria tacere: literarum memoriam flagitare: et cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. At domicilium Romae 9 non habuit: is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit. At non est professus. Immo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione, collegioque praetorum, obtinent publicarum tabularum auctoritatem.

CAPUT V.

Nam cum Appii tabulae negligentius asservatae dicerentur: Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas, omnem tabularum fidem resignasset, Metellus homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad judices venerit, et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quae cum ita sint, 10 quid est, quod de ejus civitate dubitetis? praesertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus. Etenim cum mediocribus multis, et aut nulla, aut humili aliqua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia homines impertiebantur; Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii praedito gloria noluisse? Quid? cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in

eorum municipiorum tabulas irrepserint; hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reiicietur? Census nostros 11 requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, eum eodem quaestore fuisse in Asia: primis Julio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quae tu criminaris *, ne ipsius quidem judicio eum in civium Romanorum jure esse versatum: et testamentum saepe fecit nostris legibus, et adiit hereditates civium Roman. et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo praetore, et consule.

CAPUT VI.

Quaere argumenta, si qua potes: nunquam enim 12 hic neque suo, neque amicorum judicio revincetur. Quaeres a nobis, Gracche, cur tantopere hoc homine delectemur? quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessae conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum: ceteros pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt, ut nihil

* Al. malunt, *queis tu criminaris.*

possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat? qui tot annos ita vivo, judices, ut ab nullius me unquam tempore aut commodum * aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit. Quare quis tandem me reprehendat, aut quis 13 mihi jure succenseat, si quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique aleae, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque censetur ** oratio et facultas: quae quantacunque in me, nunquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum praeceptis, multisque literis mihi ab 14 adolescentia suasissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii, parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes, atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientum voces, plena exemplorum vetustas: quae jacerent in tenebris omnia, nisi literarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines, non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum expressas, scriptores et Graeci et Latini reliquerunt? quas ego mihi sem-

* Al. *aut commodo.*
** Nonn. *crescit.*

per in administranda republica proponens, animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

CAPUT VII.

15 Quaeret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes literis proditae sunt, istane doctrina, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina, naturae ipsius habitu prope divino, per seipsos et moderatos, et graves exstitisse fateor: etiam illud adjungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud, nescio quid, praeclarum

16 ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi adversionem *, humanissimam ac liberalissimam judicaretis. Nam ceterae ne-

* Al. *remissionem*; nec non *animadversionem*.

que temporum sunt, neque aetatum omnium, neque locorum: haec studia adolescentiam alunt*, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent: delectant domi, non impediunt foris: pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quod si 17 ipsi haec neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus.

CAPUT VIII.

Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam 18 vidi, judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis) quoties ego hunc vidi, cum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? quae vero accurate, cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc non ego diligam: non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus, eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum

* Muret. *agunt.* Al. *acuunt*

studia et doctrina et praeceptis et arte constare, poetam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari.* Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati ** nobis esse videantur. Sit igitur, judices, sanctum apud vos humanissimos homines hoc poetae nomen, quod nulla unquam barbaria 19 violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vendicant: Salaminii repetunt: Smyrnaei vero suum esse confirmant: itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt: permulti alii praetaerea pugnant inter se atque contendunt.

CAPUT IX.

Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate, et legibus noster est, repudiabimus? praesertim, cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam. Nam et Cimbricas res adolescens attigit, et ipsi illi C. Mario, 20 qui durior ad haec studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum summum Athenis virum dixisse ajunt, cum ex eo quaereretur, quod acro-

* Al. *afflari.*
** Conjic. alii *commodati.*

ama, aut cujus vocem libentissime audiret: ejus, a quo sua virtus optime praedicaretur. Itaque ille Marius item 21 eximie L. Plotium dilexit, cujus ingenio putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile, et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Rom. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regiis quondam opibus, et ipsa natura regionis vallatum: populi Romani exercitus eodem duce, non maxima manu, innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum ejusdem consilio ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur et praedicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphi. Quare quorum ingeniis haec 22 feruntur, ab iis populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius: itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus e marmore *. At iis laudibus certe non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In coelum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adjungitur: omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur.

* Suspicantur alii hic lacunam esse Hoc saltem certum mihi videtur verba *at iis laudibus ... ornatur* sic aut manca aut aliena ab hoc loco esse.

CAPUT X.

Ergo illum, qui haec fecerat, Rudium hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem 23 legibus constitutum, de nostra civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat: propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare, si res hae, quas gessimus, orbis regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt: tum iis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est, et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen, cùm in Sigaeo ad Achillis tumulum adstitisset: O fortunate, inquit, adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris! et vere. Nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit: nonne Theophanem Mitylenaeum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed ru-25 stici et milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sylla cum Hispanos et Gallos do-

naret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in concione vidimus, cum ei libellum (malus) poeta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis; statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, jubere ei praemium tribui sub ea conditione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poetae duxerit aliquo tamen praemio dignam, cujus ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio familiarissimo suo, 26 qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poetis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederit.

CAPUT XI.

Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, et optimus quisque maxime gloria ducitur. Illi ipsi philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se *, ac nominari volunt. Decimus quidem 27 Brutus, summus ille vir et imperator, Attii amicissimi sui carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Jam vero ille, qui cum Aetolis, Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope

* Al. *praedicari se.*

armati poetarum nomen, et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati judices a Musarum honore, et a poetarum salute abhorrere. Atque ut id libentius faciatis, jam me vobis, judices, indicabo, et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse, verum tamen honesto, vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, et pro vita civium, prope universa republica gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit. Quibus auditis, quod mihi magna res et jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, judices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitae curriculo, et tam brevi, tantis nos in laboribus exerceamus? Certe si nihil animus praesentiret in posterum, et si quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, ejusdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis, vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes et dies animum gloriae stimulis concitat, atque admonet, non cum vitae tempore esse dimittendam * commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam.

28

29

CAPUT XII.

30 An vero sam parvi animi videamur esse omnes, qui in republica atque in his vitae periculis laboribusque

* Lambinus: *dimetiendam.*

versamur, ut cum usque ad extremum spatium, nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cum statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt; consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, jam tum in gerendo spargere me, ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem abfutura est*, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit: nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector. † Quare conservate, judices, hominem pudore eo, quem 31 amicorum studiis videtis comprobari, tum dignitate, tum etiam venustate: ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis: causa vero ejusmodi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, Metelli tabulis comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, judices, si qua non humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudum daturum esse profitetur, quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti atque dicti; sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Qua 32 de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque

* Al. *sunt*, et infra *pertinebunt*.
† PERORATIO.

dixi, judices, ea confido probata esse omnibus: quae non fori neque judiciali consuetudine, et de hominis ingenio, et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, judices, a vobis spero esse in bonam partem accepta: ab eo, qui judicium exercet, certo scio.

ORATIO PRO T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

Eodem tempore P. Clodius praeturam petebat, et T. Annius Milo consulatum. Clodius hoc consule praeturam suam debilem fore ratus nihil inausum reliquit, quo Miloni repulsam, et competitoribus, Plautio Hypsaeo et Q. Metello Scipioni, favorem et suffragia conciliaret. Inde acres contentiones, et veteres inimicitiae, ex Ciceronis exsilio natae, adeo recrudescebant, ut armis aliquando factiones inter se contenderent. Post haec Milo stato die cum magno comitatu Lanuvium profectus, obvium ad Bovillas habuit P. Clodium, paucis quidem sed lectissimis servis constipatum: et ultimo utriusque agmine rixam committente, ad pugnam deventum est; ac Clodius gravi vulnere accepto in proximam tabernam a suis delatus. Milo jam tempus esse ratus ulciscendi injurias inimici, quem acerbiorem fore, si convaluisset, facilis conjectura erat; tabernam exturbari jussit et Clodium occidi. Sic extractus ille est, multisque vulneribus interfectus. Cadaver in via relictum Sex. Tedius senator, forte ex rure in Urbem revertens sustulit, et lectica sua Romam deportavit. Magnam tum Miloni invidiam uxor Clodii con=

ciliavit, vulnera mariti ostendens turbae advolanti, a qua in forum delatum est corpus, atque in Rostris positum: tandem in curia subselliis et tribunalibus crematum, quo igne et ipsa curia flagravit. Miloni dies dicitur a Clodianis: Pompejus in foro milites disponit, ne judicium opprimatur a factionibus. Cicero cum plurimorum offensa patrocinium Milonis suscepit: sed tum nova judicii forma, utpote milite septi undique, tum reclamatione Clodianorum consternatus, non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Damnatus ergo Milo in exilium Massiliam abiit. Hanc autem orationem Cicero post id tempus majori otio conscripsit ita elegantem, ut ipse exsul Milo judicaverit, si ea dixisset in judicio, quae scripserat, facile exilio se cariturum fuisse. Ejusmodi enim est haec oratio, ut nisi scripta illa meditatu fuisset, vix habuerit Roma, Nicolae Abramo judice, quo suos oratores omnium gentium scriptoribus anteferret. Cetera Milonis exsulis habes apud Vellei. Paterculum lib. 2. c. 68.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Ad Judicialis Generis Statum Qualitatis refertur oratio, quod quaestio est, an jure Clodius a Milone occisus sit. *Hoc Cicero inde confirmat, quia vim vi repulerit.*

Exordium *timorem oratoris corrigit, quem ex inusitato judicii genere, per milites obsessi, habere poterat, ad n.* 6.

Propositio *insidias Miloni factas esse, demonstratum iri promittit, n.* 6.

Refutatio *praemittitur praejudiciorum, quae erant:*

1. *Nefas, eum vivere, qui a se hominem occisum fateatur, a* 7. *ad* 12.

2. *Milonem senatus judicio pridem damnatum esse, a 12. ad 15.*

3. *Etiam sententia Cn. Pompeii damnatum, a 15. ad 24.*

NARRATIO *rei gestae a 24. ad 30. cum constitutione quaestionis, sive repetita propositione, n. 30. 31.*

CONFIRMATIONIS *prior pars, Clodium jure caesum, tanquam insidiatorem probat.*

1. *Ab antecedentibus,* voluntate *insidiandi, a n. 23. 46. et* facultate, *a 46. ad 50.*

3. *A comitantibus, sive facti circumstantiis, loco, tempore, comitatu, a 50. ad 57. cum refutatione praejudiciorum de servorum manumissione, aut confessione, Appii dolo extorta, a 57. ad 61.*

3. *A consequentibus, Milonis intrepido animo, et reditu celeri in urbem, n. 61. utut atrocissimae suspiciones de illo fuerint, quae novum in eo Catilinam fingebant, n. 65. 64. cum dilutione suspicionum Pompeii, ad 72.*

Posterior pars Confirmationis ex abundanti probat, etiamsi Clodius insidiator non fuisset, tamen occidi cum interfectoris laude potuisse, tanquam perniciosissimum civem, quod ostenditur:

I. προσωποποιΐᾳ fatentis Milonis, et ad exempla majorum provocantis. Num. 725. ad 79.

II. Perturbatione et metu omnium, si fingatur reviviscere Clodius. Quem ergo nolint Pompejus ac judices in vitam redire, ejus caedes jure non punienda, n. 79. sed exemplo Graecorum (n. 80.) praemiis potius afficiendus interfector. n. 81. seqq. qui sine deorum nutu tam egregium factum peragere non potuerit, n. 81. seqq. quod circumstantiis ostenditur, n. 86.

Peroratio *a n. 92. misericordiam judicum movet gravissimis dicendi figuris, dum introducit*

1. *Milonem, ultimum valedicentem civibus, n. 93. sua in remp. merita recensentem, n. 94. ex iisque laudes immortales sperantem, n. 97. seqq.*
2. *Ciceronem dolentem, se gravissimo vulnere ab amicis, Milonem damnantibus, affligi, cui ipse suorumque salutem prope unice debeat. n. 99. etc. Tandem in omnes partes cum lacrymis se vertit orator, ut reo misericordiam conciliet.*

O R A T I O.

CAPUT I.

† Etsi vereor, judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem, timere, minimeque deceat, cum T. Annius Milo ipse magis de reipubl. salute, quam de sua perturbetur, me ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse: tamen haec novi judicii nova forma terret oculos: qui quocunque inciderint, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus. Nam illa praesidia quae pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, * non afferunt tamen oratori aliquid, ut in foro et in judicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis septi sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem: cederem tempori, judices, nec inter tantam vim armorum existimarem orationi locum esse. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et justissimi viri, consilium: qui profecto nec justitiae suae putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eundem telis militum dedere: nec sapientiae,

† Exordium.
* Lambin. *afferunt tamen oratori horroris aliquid.*

temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica 3 armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed praesidium denunciant; neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensioni meae: verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori adspici potest, et hujus exitum judicii exspectantes *, non, cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat.

CAPUT II.

Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis, et incendiis, et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesterna etiam concione incitati sunt, ut vobis voce praeirent, quid judicaretis, quorum clamor, si quis forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. 4 Quamobrem adeste animis, judices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris: si unquam de benemeritis civibus potestas vobis judicandi fuit: si denique unquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declarent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum

* Al. hic addunt ex mss. *videtis*.

nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per vos, ac vestram fidem, virtutem sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, judices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest: qui spe amplissimorum praemiorum ad remp. adducti, metu crudelissimorum suppliciorum * carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat: in judicio vero, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. † Quanquam in hac causa, judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reip. gestis, ad hujus criminis defensionem non abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter praeclara in remp. merita condonetis: nec postulaturi, ut, si mors ** P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius, quam populi R. felicitati assignetis. Sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, judices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

5

6

CAPUT III.

†† Sed, antequam ad eam orationem venio, quae est propria nostrae quaestionis: videntur ea esse refutanda, quae

7

† Propositio. * Al. *exitiorum.* ** Al. *quia mors.*
†† Refutatio.

et in senatu ab inimicis saepe jactata sunt, et in concione ab improbis, et paulo ante ab accusatoribus: ut, omni errore * sublato, rem plane, quae venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi ** disputant? nempe in ea, quae primum judicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui, nondum libera civitate, tamen populi R. comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omni-
8 no esse factum, aut recte ac jure factum esse defendi? Nisi vero existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui cum a C. Carbone, tribuno pl. in concione seditiose interrogaretur, quid de T. Gracchi morte sentiret, respondit, jure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, judices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum humana ***, sed etiam deae sapientissimae sententia liberatum. Quod si duodecim tabulae nocturnum furem, quoquo modo; diurnum autem, si se telo defenderit, inter-
9 fici impune voluerunt: quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus?

* Al. *terrore*. ** Ms. *subtilissimi*. *** Al. *divina*.

CAPUT IV.

Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo justum, verum etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit, atque hunc ille vir summus, scelere solutum, periculo liberavit. Insidiatori vero, et latroni, quae potest afferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur haec, judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus: verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti: non instituti, sed imbuti sumus: ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset: omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent enim leges inter arma, nec se exspectari* jubent, cum ei, qui exspectare velit, ante injusta poena luenda sit, quam justa repetenda. Etsi persapienter, et quodam modo tacite, dat ipsa lex potestatem defendendi: quae non modo ** hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat: ut, cum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, judices. Non enim dubito, quin probaturus sim vobis de-

10

11

* Al. *spectari*, et infra *spectare*. ** Al. *modo* delendum censent.

fensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

CAPUT V.

12 Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime dicitur, *caedem*, in* qua P. Clodius occisus est, senatum judicasse, *contra remp. esse factam.* Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu? quibus adsensionibus universi ordinis? quam nec tacitis, nec occultis? Quando enim frequentissimo senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent; declarant hujus ambusti tribuni plebis illae intermortuae conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret, senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quae quidem si potentia appellanda potius, quam propter magna in remp. merita mediocris in bonis causis auctoritas, aut propter officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro 13 salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero quaestionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de caede, vel de vi: nec tantum moerorem ac luctum senatui mors P. Clodii adferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cujus enim senatui de illo incesto stupro judicium decernendi potestas esset erepta: de ejus interitu quis potest credere senatum judicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae,

* Olim male defuit *in*.

oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam, contra rempub. senatus factam esse decrevit? quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives non contra rempub. Non enim est illa * defensio contra vim unquam optanda: sed nonnunquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, in quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Cajus, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi e republica, rempub. tamen non vulnerarunt. 14

CAPUT VI.

Itaque ego ipse decrevi, cum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra remp. fecisse; sed, cum inesset in re vis, et insidiae, crimen judicio reservavi, rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset: novam quaestionem nunc nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia est, postulante nescio quo: nihil enim necesse est omnium flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus, emta intercessione, sublata est. At enim Cn. Pompejus rogatione sua et de re et de causa judicavit: tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset: in qua P. Clodius occisus fuit. Quid ergo tulit? nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? At constat. A quo? At patet**. Vidit, etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur, cum videret nos fateri, neque quaeri 15

* Vulgo *ulla*. ** MS. *paret* (quod idem est ac *apparet*).

unquam jussisset, nec vobis tam salutarem hanc in judicando literam, quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompejus non modo nihil gravius contra Milonem judicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessionis, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. Iam illud dicet ipse profecto, quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putet, an tempori. Domi suae nobilissimus vir, senatus propugnator, atque, illis quidem temporibus, pene patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus pl. M. Drusus occisus est. Nihil de ejus morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejusne necessariam quidem expectatam esse mortem?

16

CAPUT VII.

17 Num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? Certe nulla. Quid ita? Quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum. Mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit* parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum

* Cellar. vitiose *erat*.

suorum sit interfectus. Hoc enim saepe ab istis dicitur: perinde quasi Appius ille Caecus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinarentur. Itaque in eadem ista Appia via cum ornatissimum equidem Rom. P. Clodius * M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum. Homo enim nobilis in suis monumentis equitem R. occiderat. Nunc ejusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat? quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompejum interficiendum collocaret. Extorta est confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pompejus: caruit senatu: caruit publico: janua se ac parietibus, non jure legum judiciorumque texit. Num quae rogatio lata? num quae nova quaestio decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso senatus: ei viro autem mors parabatur, cujus in vita nitebatur salus civitatis: eo porro reip. tempore, quo si unus ille occidisset, non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent: nisi forte, quia perfecta res non est, non fuit punienda: perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit re non perfecta, sed puniendum certe nihilominus.

18

19

* Vulgo olim defuit P. *Clodius.*

CAPUT VIII.

20 Quoties ipse, judices, ex P. Clodii telis, et ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus si me non mea, vel reipub. fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompejum, nosmetipsos cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem aequo animo nemo ferre potest. Luget senatus: moeret equester ordo: tota civitas confecta senio est: squalent municipia: adflictantur coloniae: agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea profecto causa, judices, non fuit, cur sibi censeret Pompejus quaestionem ferendam: sed homo sapiens, et alta et divina * quadam mente praeditus, multa vidit: fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem. In communi omnium laetitia si etiam ipse gauderet: timuit, ne videretur infirmior fides reconciliatae gratiae. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime: quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina: neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in judicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id adsequi potuisset, etiamsi cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis: sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod resp. nos conjunxit cum bonis**; ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem suam per-

* Al. omittunt *et divina.*
** Plur. olim edd. *cum multis.*

tinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime voluit, nihil quaesivit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis, et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum. Dederas enim, quam contemneres populares insanias, jam ab adolescentia documenta maxima.

CAPUT IX.

Quamobrem, judices, ut aliquando ad causam, crimenque veniamus: si neque omnis confessio facti est inusitata: neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu judicatum est: et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit: et electi judices, et isti praepositus quaestioni, qui haec juste, sapienterque disceptet: reliquum est, judices, ut nihil jam aliud quaerere debeatis, nisi uter vtri insidias fecerit: quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso diligenter attendite. † P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura vexare remp. videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paulum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rempubl. quaereret; subito reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non religio- 23 24

† Narratio.

ne aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, ple-
25 num annum atque integrum. Occurrebat, mancam ac debilem praeturam suam futuram, consule Milone: cum porro summo consensu populi R. consulem fieri videbat. Contulit se ad ejus competitores: sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus: se interponebat: Collinam novam, delectu perditissimorum conscribebat civium *. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi R. saepe esse declaratum: palam agere coepit, et aperte
26 dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis. Res erat minime obscura. Etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse: vitam posse. Significavit hoc saepe in senatu: dixit in concione: quin etiam Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe fureret Milone vivo, respondit, triduo illum, ad summum quatriduo periturum: quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit.

CAPUT X.

27 Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solenne, legitimum, necessarium, ante diem

* Al. *coloniam novam, delectum perditissimorum scribebat civium.*

XIII. Kalendas Februar. Miloni esse Lanuvium, ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret: atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem 28 cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit, calceos et vestimenta mutavit: paulisper, dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est: deinde profectus est id temporis, cum jam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, paenulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri et delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum ejus, hora fere 29 undecima, aut non multo secus: statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt. Cum autem hic de rheda, rejecta paenula, desiluisset, seque acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur: partim, quod hunc jam interfectum putarent, caedere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus qui animo fideli in dominum erant et praesentes * fuerunt, partim occisi sunt, partim cum ad rhedam pugnari viderent, et

* Vulgo pleriq. *praesenti*, omisso ante *erant*.

domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causa, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

CAPUT XI.

30 Haec sicut exposui, ita gesta sunt, judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico quid resp. consecuta sit: nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una remp. vosque servaret. Si id jure non posset, nihil habeo, quod defendam: sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum
31 telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset: certe optabilius Miloni fuit dare jugulum P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum petitum, quam jugulari a vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, illud jam in judicium venit, non, occisusne sit, quod fatemur: sed jure, an injuria: quod multis antea in causis jam quaesitum est. Insidias factas esse constat: et id est, quod senatus contra remp. factum judicavit: ab utro factae sint, incertum est. De hoc igitur latum est, ut quaereretur.

Ita et senatus rem, non hominem, notavit: et Pompejus de jure, non de facto, quaestionem tulit.

CAPUT XII.

Nam quid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil. Si hic illi; ut ne sit impune: si ille huic; tum nos scelere solvamur. † Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, *cui bono fuerit,* in his personis valeat: etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius hoc assequebatur, non modo ut praetor esset, non eo consule, quo sceleris nihil facere posset: sed etiam ut his consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at conniventibus certe, sperasset se posse rempub. eludere in illis suis cogitatis furoribus: cujus illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si reprimere possent, cuperent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur: et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An vero, judices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini? vestrae peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandae sunt, ac non faces urbis, et pestes reipub.) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inusturus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium * illud legum vestrarum, quod te ajunt eripuisse e domo, et ex mediis armis

32

33

† Confirmationis I. Pars.
* *Lambin.* libellarium.

turbaque nocturna, tanquam Palladium, sustulisse *, ut praeclarum inde munus ac instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur.

CAPUT XIII.

Movet me quippe lumen curiae. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo: tu in publicum jecisti: tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quam rem etsi necessario fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem expromsisti tuam, laudare non possum, irasci
34 certe non debeo. P. Clodii praeturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, et solutam fore ** videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet, possetque constringere. Eum Milonem esse cum sentiret universus populus R., quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo remp. liberare? At non, P. Clodio remoto, usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Singularis illa huic uni concessa gloria, quae quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo de-

* Al. *extulis*, *ut praeclarum videlicet munus*.
** Vulg. al. *proponi solitam esse videbatis* etc.

nique tentari coeptus est. Non modo nihil igitur prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, punitor doloris sui. Quid, si haec, non dico majora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat, ut odisset * primum defensorem salutis meae: deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum: postremo etiam accusatorem suum. Reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius, et, in homine injusto, quam etiam justum? 35

CAPUT XIV.

Reliquum est, ut jam illum natura ipsius, consuetudoque defendat: hunc autem haec eadem coarguant: nihil per vim unquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid ergo, judices? cum, moerentibus vobis, urbe cessi, judiciumne timui? non servos, non arma, non vim**? Quae fuisset igitur causa restituendi mei, nisi ei fuisset injusta eiiciendi? Diem mihi, credo, dixerat: multam irrogarat: actionem perduellionis intenderat: et mihi, videlicet, in causa aut mala, aut mea, non et praeclarissima et vestra, judicium timendum fuit? Servorum et egentium civium, et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me obiici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium lumen et or- 36 37

* Al. *qui odisset.* ** Al. *urbe cessi, non servos, non arma, non vim intentavit?*

namentum reip. pene interfici servorum manu, cum mihi adesset: qua in turba C. Vibinus, senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est mulcatus*, ut vitam amiserit. Itaque, quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est: huic ego vos obiici pro me non sum passus: haec insidiata Pompeio est: haec istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut

38 scitis, me ad regiam pene confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius, cum in judicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantae, quoties occasiones, quam praeclarae fuerunt? Potuitne, cum domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuitne, cive egregio et viro fortissimo, P. Sextio, collega sua vulnerato? potuitne, Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne, L. Caecilii, justissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, cum est lata lex de me? cum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset: ut, etiamsi id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret?

CAPUT XV.

39 Atqui erat id temporis clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patro-

* Al. *multatus*.

nus illius publici consensus, restitutor salutis meae: septem praetores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompejus auctor et dux mei reditus, illius hostis: cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est: qui populum R. cohortatus est: qui, cum de me decretum Capuae fecit *, ipse cunctae Italiae cupienti, et ejus fidem imploranti, signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent. Omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem si qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de praemiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, et P. Clodium ad judicium bis, ad vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, et reo ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompejum pro Milone dicentem impetus factus est, quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reip. partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinantem, iam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit? cum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit? cum ille vi in septa irruisset **, gladios distringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet?

40 41

* Al. *fecisset.* ** Al. *irrupisset.*

CAPUT XVI.

Quem igitur cum omnium gratia noluit: hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit 42 occidere? praesertim, judices, cum honoris amplissimi contentio, et dies comitiorum subesset: quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio, quantaque, et quam sollicita cupiditas consulatus) omnia non modo, quae reprehendi palam, sed etiam quae obscure cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam falsam fictam, levem * perhorrescimus: ora omnium, atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam 43 in recte factis saepe fastidiunt. Hunc diem igitur campi speratum, atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens, et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quam hoc non credibile in hoc? quam idem in Clodio non dubitandum, quin ** se, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciae est, judices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi, impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti, aut praeclari, aut certe necessarii? an in Clodio? qui ita judicia, poenamque contemserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per 44 leges liceret? Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum et fortissimum

* Al. *fabulam fictam, falsam perh.* ** Al. *qui se.*

civem: te, M. Cato, testor: quos mihi divina quaedam sors dedit judices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo. Post diem tertiam gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitaret aperire, quid cogitaret; vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo.

CAPUT XVII.

Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat. vidit, necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, qui scire potuerit: quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset: omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? quaesierit sane. Videte, quid vobis largiar. Servum etiam, ut Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia 45 46

testium vestrorum. dixit C. Cassinius, cognomento Scola, Interamnis, familiarissimus, et idem comes P. Clodii: cujus jampridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse: sed subito ei esse nunciatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci. dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius.

CAPUT XVIII.

47 Videte, judices, quantae res his testimoniis sint confectae. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui ei obvius futurus omnino non erat: deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu caedem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Videlicet me latronem, ac sicarium abjecti hominis, et perditi describebant. Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset *, fuisse rediturum. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cetera. nam occurrit illud: ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, siquidem exiturus ad caedem e villa non fuisset. Video enim, illum, qui dicitur de Cyri morte nunciasse, non id nunciasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nunciaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fui; testamentum

48

* Al. *auditum esset.*

simul obsignavi cum Clodio, testamentum autem palam fecerat, et illum heredem, et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima denique ei nunciabatur?

CAPUT XIX.

Age, sit ita factum: quae causa, cur Romam properaret? cur in noctem se coniiceret? quid afferebat causam festinationis? quod heres erat? primum erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie mane Romam venisset? Atque, ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expetendus fuit; sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsidendum * atque expectandum fuit. Noctu, invidioso et pleno latronum in loco occidisset: nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem volunt. Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptator locus, dum neque muta solitudo indicasset, neque caeca nox ostendisset Milonem: deinde ubi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam haec timentes in suspicionem caderent: tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad Albanum. Quod nisi sciret Milo, illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit, eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. cur neque ante occurrit, ne ille in villam resideret: nec eo in loco subsedit, quo ille noctu

49 50 51

* Vulgo *subsistendum*.

venturus esset? Video adhuc constare omnia, judices: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere: illi ad ea, quae concupierant, optatissimum interitum Milonis, odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum hujus nullum, consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, hujus tantum in repellenda: mortem ab illo de-
52 nunciatam Miloni, et praedictam palam, nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum, reditum illius huic ignotum fuisse: hujus iter necessarium, illius etiam potius alienum: hunc prae se tulisse, se illo die Roma exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam*: illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

CAPUT XX.

53 Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, judices, etiam dubitandum, et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii: quo in fundo, propter insanas illas substructiones, facile mille hominum versabatur valentium. Edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? An in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, judices, ipsa: quae sem-
54 per valet plurimum. Si haec non gesta audiretis, sed pi-

* Al. *nocte prope urbem expectandum.*

cta videretis, tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in rheda paenulatus, una sederet uxor. Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum paenula irretitus, rheda impeditus, uxore pene constrictus esset? Videte nunc illum, primum egredientem e villa. subito, cur? vesperi, quid necesse est? tarde, qui convenit, id praesertim temporis? divertit in villam Pompeii. Pompejum ut videret? sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? millies in ea fuerat Quid ergo erat? mora et tergiversatio *, dum hic veniret, locum relinquere noluit.

CAPUT XXI.

Age: nunc iter expediti latronis, cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum sine ea. nunquam non in rheda: tum in equo. comites Graeculi, quocunque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat, et ancillarum greges. Ille qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas ducebat, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur? quia, quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. Nec vero sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. Semper ille et quantum interesset P. Clodii se perire, et quanto illi odio 55 56

* Al. *quid ergo erat morae et tergiversationis? Dum etc.*

esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis praemiis propositam, et pene addictam sciebat, nunquam in periculum sine praesidio, et sine custodia proiiciebat*. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martemque communem: qui saepe spoliantem jam, et exultantem evertit, et perculit ab abjecto. Adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis: qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset: nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos ira, vitamque domini desperantes cum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetive-
57 runt. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet, ne indicarent: ne dolorem perferre non possent: ne tormentis cogerentur, occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quaeris? occideritne? occidit. Jure, an injuria? nihil ad tortorem. Facti enim in eculeo quaestio est, juris in judicio.

CAPUT XXII.

Quod igitur in causa quaerendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplis affecerit praemiis: nescis inimici factum repre-
58 hendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato: dixitque in turbulenta concione, quae tamen hujus auctoritate placata est: non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim prae-

* Al. olim *provehebat.*

minimi satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis, crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit: quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum praemium persolutum. Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Dii boni, quid potest agi severius? De servis nulla quaestio est in dominum*, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime ** deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat: cujus de morte, tanquam de caerimoniis violatis, quaeritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quaeri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed videbatur indignum, et dominis *** morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris cum quaeritur, verum inveniri potest? Age vero, quae erat, aut qualis quaestio? Heus tu Ruscio, (verbi causa) cavesis mentiare ****. Clodius insidias fecit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit? Sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito arrepti in quaestionem, tamen separantur a ceteris, et in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt.

59

60

* Al. *in dominos.* ** Al. *ad deos.* *** Vulg. *domini.*
**** Alii aliter.

CAPUT XXIII.

61 Quid hac quaestione dici potest integrius? quid incorruptius? Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot, tam claris argumentis signisque luceat, pura mente, atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum, Romam revertisse: recordamini, per deos immortales, quae fuerit celeritas reditus ejus, qui ingressus in forum, ardente cu-

62 ria: quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit: neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis: neque his tantum, verum etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat. Cui nunquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiae, judices, et magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint: et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione certa, causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, judices, recenti illo nuntio necis Clodianae, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam

63 imperitorum? * Negabant eum Romam esse rediturum. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum; arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret,

* Al. *imperitorum, qui negabant* etc.

cum sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin, cum suo periculo salutem reip. attulisset, cederet aequo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset. Multi etiam Catilinam atque illa portenta * loquebantur: erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet. Miseros interdum cives, optime de rep. meritos: in quibus homines non modo res praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo 64 illa falsa fuerunt: quae certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste vereque defendere.

CAPUT XXVI.

Quid, quae postea sunt in eum congesta? quae quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia perculissent, ut sustinuit, dii immortales! sustinuit? imo vero ut contemsit ac pro nihilo putavit! quae neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir negligere potuisset. Scutorum, gladiorum, frenorum, sparorum pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur**. Nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi: domus in clivo Capitolino scutis referta: plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Haec non delata solum, sed pene credita: nec ante repudiata sunt, quam quaesita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. 65 Pompeii: sed dicam, ut sentio, judices. Nimis multa audi-

* Al. *tempora.* ** Vulg. *judicabatur*

re coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est resp. Quin etiam audiendus sit popa Licinius, nescio quis, de circo maximo: servos Milonis apud se ebrios factos. sibi confessos esse, de interficiendo Cn. Pompejo conjurasse: deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompejo in hortos nunciavit. Arcessor in primis: de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione non metu exanimari: sed mirabar tamen, credi popae: ebriosorum confessionem servorum audiri, vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari *. Verum tamen, ut intelligo, cavebat magis Pompejus, quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nunciabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat, tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompejum, praestantissima virtute civem, timidum suspicari: diligentiam, tota rep. suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. nudavit se in sanctissimo templo quoniam vita talis et civis, et viri, fidem non faciebat, nisi, eo tacente **, res ipsa loqueretur. Omnia falsa, atque insidiose ficta comperta sunt.

66

CAPUT XXV.

67 Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim jam appello ea voce, ut me audire possis) tuas,

* Al. *putari*. ** Vetus codex: *ut eo tacente res* etc.

tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas: si Italiae delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta juventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis, et incredibilis animus, et non unius viri vires atque opes indicantur, si quidem in hunc unum et praestantissimus dux electus, et tota resp. armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipubl. partes aegras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quod si Miloni locus datus esset: probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quam te sibi: nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse: cum illa ipsa teterrima peste saepissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se a te postea defensum in periculo capitis, adiutum in petitione praeturae: duos se habere semper amicissimos sperasse: te tuo beneficio, me tuo. Quae si non probaret: si tibi ita penitus inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Italia a delectu, urbs ab armis sine Milonis clade nunquam esset conquietura, nae iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, et ita consuevit: te, Magne, tamen antestaretur *: quod nunc etiam facit.

68

* Vulgo nonn. *attestaretur*.

CAPUT XXVI.

69 Vide, quam sit varia vitae, commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantae infidelitates in amicis, quam ad tempus aptae simulationes, quantae in periculis fugae proximorum, quantae timiditates. Erit, erit illud profecto tempus, et illucescet aliquando ille dies, cum tu, salutaribus*, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum immutatis, qui quam crebro accidat, experti debemus scire, et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi

70 desideres. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompejum, juris publici, moris majorum, rei denique publicae peritissimum, cum senatus ei commiserit, ut videret, *ne quid respublica detrimenti caperet:* quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium exspectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? Satis judicatum est a Pompejo, satis **, falso ista conferri in Milonem: qui legem tulit, qua, ut ego sentio,

71 Milonem absolvi a vobis oporteret: ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco, atque in illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet; satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum, quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more majorum, et suo jure posset?) sed praesidio esse: ut intelligatis, contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiatis, libere judicare.

* Al. *salvis.* ** Vulgo deest hic *satis.*

CAPUT XXVII.

Nec vero me, judices, Clodianum crimen movet: 72
nec tam sum demens, tamque vestri sensus ignarus atque
expers, ut nesciam, quid de morte Clodii sentiatis.
de qua si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen
impune Miloni palam clamare, atque mentiri gloriose liceret:
Occidi, occidi, non Sp. Melium, qui annona levanda,
jacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem
putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi:
non Ti. Gracchum, qui collegae magistratum per seditionem
abrogavit: quorum interfectores impleruut orbem
terrarum nominis sui gloria: sed eum (auderet enim dicere,
cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefandum
adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae faeminae
comprehenderunt: eum, cujus supplicio senatus 73
solennes religiones expiandas saepe censuit: eum, quem
cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus
juratus se, quaestionibus habitis, dixit comperisse:
eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem
omnes gentes urbis ac vitae civium conservatorem judicabant,
servorum armis exterminavit: eum, qui regna
dedit, ademit: orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus
est: eum, qui plurimis caedibus in foro factis, singulari
virtute et gloria civem domum vi et armis compulit:
eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore,
nec in libidine: eum, qui aedem Nympharum incendit,
ut memoriam publicam * recensionis, tabulis publicis impressam,
extingueret: eum denique; cui jam nulla lex 74
erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini: qui
non calumnia litium, non injustis vindiciis ac sacramen-

* Vulgo olim *publicae.*

tis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos (eos enim penitus contemserat) sed hunc Q. Varium * virum fortissimum atque optimum civem, judicem nostrum, pellere possessionibus, armis castrisque conatus est: qui cum architectis et decempedis villas multorum, hortosque peragrabat: qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminabat suarum: qui cum ab equite Romano, splendidisimo et forti viro, T. Pacavio non impetrasset. ut insulam in lacu Prelio venderet, repente lintribus in eam insulam materiam, calcem, caementa, atque arenam ** convexit: domino que trans ripam inspectante, non dubitavit aedificium

75 exstruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, dii immortales? (quid enim de muliercula Scantia? quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessisset) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum: qua invidia hujus esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi dejecit; qui parietem sic per vestibulam sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.

CAPUT XXVIII.

76 Quanquam haec quidem jam tolerabilia videbantur: etsi aequabiliter in rempublicam, in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat et percalluerat ci-

* Vulgo ol. *Cn. Pompejum*, ** Al. *arma*.

vitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant jam, et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre *? Imperium si ille nactus esset (omitto socios, exteras nationes, reges tetrarchas: vota enim faceretis, ut in eos se potius mitteret, quam in vestras possessiones) vestra tecta, vestras pecunias - pecunias dico? a liberis, a liberis, medius fidius, et conjugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent? haec, quae nota sunt omnibus? quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempubl. resque privatas omnium possideret? Quamobrem, si cruentum gladium 77 tenens clamaret T. Annius, Adeste, quaeso, atque audite cives: P. Clodium interfeci: ejus furores quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro, et hac dextera a cervicibus vestris repuli; per me ut unum jus, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset vero timendum, quonam modo id factum ferret civitas. Nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reip. profuisse, maxima laetitia populum R., cunctam Italiam, nationes omnes adfecisse et dicat, et sentiat? Nequeo, vetera illa populi R quanta fuerint gaudia, judicare: multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit laetitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriae, judices: spero multa vos 78 liberosque vestros in rep. bona esse visuros. In his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, et, quemad-

* Al. *aut ferre imperium, si id ille nactus esset? Omitto* etc.

modum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quae tenetis, privata, atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuae possessionis habere potuissent?

CAPUT XXIX.

79 Non timeo, judices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentius haec in illum evomere videar, quam verius. etenim etsi praecipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pene aequaliter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, judices: nempe haec est quaestio de interitu P. Clodii. fingite animis: liberae enim sunt cogitationes nostrae, et quae volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quae videmus *. Fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meae; si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus adficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompejus, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum; si is, inquam, potuisset, ut quaestionem de morte P. Clodii ferre, sic ** ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rem-

* Al. olim *ut ea cernamus, quae non videmus.* ** Al. *aut q. aut* ipsum.

publ. non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: et de ejus nece lata quaestio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in confitendo ab iisne poenam timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum honores tribuunt iis 80 viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis? quae aliis in urbibus Graecae? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quae carmina? prope ad immortalitatis * et religionem, et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis adficietis, sed ad supplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libente se fecisse, libertatis omnium causa. quod ei certe non confitendum modo fuisset, verum etiam praedicandum.

CAPUT XXX.

Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi 81 ut ignoscatur: dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse vobis, sui se capitis, quam vestri ordinis defensorem fuisse: cum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores adsequeretur amplissimos. Si factum vobis non probaretur (quanquam qui poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius, quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri laetarentur? Quanquam hoc animo semper fuimus omnes 82

* Vulgo ol. *ad immortalitatem* etc.

in patriae proditoribus opprimendis, ut quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque, et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quae mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena, qui nihilo segnius rempubl. defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est, praemiis afficere bene meritos de republ. cives: viri fortis, ne suppliciis
83 quidem moveri, ut fortiter fecisse poeniteat. Quomobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmetipsi: et, si grata resp. esset, laetaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, judices, fortuna populi R. et vestra felicitas, et dii immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit *, numenve divinum: quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec coeli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque id quod maximum est, majorum nostrorum sapientia: qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsa sanctissime coluerunt, et nobis, suis posteris, prodiderunt.

CAPUT XXXI.

84 Est, est profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat, et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam

* Vulgo ol. *nullam vim coelestem existimat* etc.

praeclaro motu. Nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: perinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua ipsa haec agimus ac dicimus, videre, aut plane, qualis aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates, atque opes attulit: quae illam perniciem extinxit ac sustulit: cui primum mentem injecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non 85 est humano consilio, ne mediocri quidem, judices, deorum immortalium cura, res illa perfecta. Religiones mehercule ipsae *, quae illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, et jus in illo suum retinuisse. Vos enim, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutae arae, sacrorum populi R. sociae et aequales, quas ille praeceps amentia, caesis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat: vestrae tum arae, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat. Tuque ex tuo edito monte Latiaris, sancte Jupiter, cujus ille lacus **, nemora, finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuistis: vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed justae tamen, et debitae poenae solutae sunt. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dice- 86 mus, ut ante ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T. Sextii Gallii, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, cum praelium commisisset, primum illud vulnus acceperint, quo

* Al *araeque, cum* etc. ** Al. *lucos*.

deterrimam mortem obiret: ut non absolutus judicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus.

CAPUT XXXII.

Nec vero non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus injecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, atque ludis*, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, amburcretur, abjectus. Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas illi teterrimo parricidae aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem 87 ejus lacerari, quam in quo vita esset damnata. Dura mihi, medius fidius, jam fortuna populi R. et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc remp. insultare videret, et pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones: senatus gravissima decreta perfregerat: pecunia se palam a judicibus redemerat: vexarat in tribunatu senatum: omnium ordinum consensu pro salute reip. gesta resciderat: me patria expulerat: bona diripuerat: domum incenderat: liberos, conjugem meam vexaverat: Cn. Pompejo nefarium bellum indixerat: magistratuum, privatorumque caedes effecerat: domum mei fratris incenderat: vastarat Etruriam: multos sedibus ac fortunis ejecerat: instabat, urgebat; capere ejus amentiam civitas, Italia, 88 provinciae, regna, non poterant. Incidebantur jam domi leges, quae nos nostris servis addicerent: nihil erat cujusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret: obstabat ejus cogitationibus nemo,

* Al. *sine ludis.*

praeter Milonem *; ipsum illum, qui poterat obstare, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris potentiam, suam esse dicebat: bonorum animos etiam in meo casu contemserat: Milo unus urgebat.

CAPUT XXXIII.

Hic, dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito ac furioso, ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum resp. suo jure, esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum circumscripsisset. Ne cum solebat quidem id facere in privato eodem hoc, aliquid profecerat. An consules in praetore coercendo fortes fuissent? Primum, Milone occiso, habuisset suos consules: deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum virum consularem crudelissime vexatum esse meminisset? oppressisset omnia, possideret, teneret; lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros, libertos suos fecisset. Postremo, nisi cum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effoeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie remp. nullam haberetis. An ille praetor, ille vero consul, si modo haec templa, atque ipsa moenia stare eo vivo tamdiu, et consulatum ejus exspectare potuissent? ille denique vivus, mali nihil fecisset, qui mortuus uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo

89

90

* Vulgo; *pr. il. Milonem ipsum, q. p. obstare: Cn. Pompejum novo* etc.

populo R. concessam uni ordini inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita, quanquam esset miserum id ipsum, sed ab uno: qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? in curiam potissimum abjecit, ut 91 eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia? Et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi *, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate eum, si potestis ab inferis. Frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furiam insepulti, nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum facibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum R., concionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Coelius, tribunus plebis, vir et in rep. fortissimus, et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati, et auctoritati senatus deditus, et in hac Milonis sive invidia sive fortuna, singulari divina et incredibili fide.

CAPUT XXXIV.

92 Sed jam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem, obtesterque vos, judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego autem, repugnante hoc, et imploro, et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam aspexistis Milonis: si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: atque haud scio, an multo etiam sit adiuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis pugnis, et in infirmi generis hominum

* Vulg. ol. *ecquando ab eo spirante forum potuisset defendi.*

conditione atque fortuna, timidos et supplices, et, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes et animosos, et se acriter ipsos * morti offerentes, servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, judices, exanimant, et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue, et quibus intersum quotidie. Valeant, valeant, inquit, cives mei, valeant, sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet haec urbs praeclara, mihique patria carissima, quoquo modo merita de me erit: tranquilla rep. cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur: ego cedam atque abibo. Si mihi rep. bona frui non licuerit, at carebo mala: et quamprimum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores: o spes fallaces: o cogitationes inanes meae. Ego cum tribunus plebis rep. oppressa, me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam: equitibus Romanis, quorum vires erant debiles: bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant: mihi unquam bonorum praesidium defuturum putarem? Ego, cum te (mecum saepissime loquitur) patriae reddidissem, mihi futurum in patria non putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? Ubi equites Rom. illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox et defensio? mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? 94

* Al. *et se alacriter ipsi.*

CAPUT XXXV.

95 Nec vero haec judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim, se, negat ingratis civibus fecisse, quae fecit: timidis et omnia circumspicientibus pericula, non negat. plebem et infimam multitudinem, quae P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita nostra, suam se fecisse commemorat, ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret: nec timet, ne cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in remp. singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam: vestras vero, et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum * fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. 96 Meminit etiam, sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit; populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum. Nunc denique, si haec arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera sunt, fortes et sapientes viros non tam praemia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta: se nihil in vita, nisi praeclarissime fecisse, si quidem nihil sit praestabilius viro, quam periculis patriam liberare: 97 beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus: nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium, gloriam: esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur: quae efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc de-

* Al. ol. *casum.*

nique esse, cujus gradibus etiam homines in coelum viderentur ascendere. De me, inquit, semper populus Rom. semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, cum omnes a meis inimicis faces meae invidiae subiiciantur, tamen omni in hominum coetu, gratiis agendis et gratulationibus habendis, et omni sermone celebramur. Omitto Etruriae festos, et actos, et institutos dies. Centesima lux est haec ab interitu P. Clodii, et ut opinor, altera: qua * fines imperii populi R. sunt, ea non solum fama jam de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et jam versatur, et semper habitabit nominis mei gloria. 98

CAPUT XXXVI.

Haec tu mecum saepe, his absentibus: sed iisdem audientibus, haec ego tecum, Milo. Te quidem quod isto animo es, satis laudare non possum: sed, quo est ista magis divina virtus, eo majore a te dolore divellor. Nec vero si mihi eriperis, reliqua est illa saltem ad consolandum querela; ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi: non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum unquam, judices, mihi tantum dolorem inuretis (etsi quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis: cur non id meo capite potius luitur, quam Milonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tantum mali videro. Nunc me una con- 99 100

* Al. *et, opinor, ultra quam fines* etc.

solatio sustentat, quod tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum saepe corpus et vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas, ac liberorum meorum, in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua diminutio* capitis futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo, quod dicam? quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quaecunque erat tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, judices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis.**

CAPUT XXXVII.

101 His lacrymis non movetur Milo, est quodam incredibili robore animi: exsilium ibi esset putat, ubi virtuti non sit locus: mortem, naturae finem esse, non poenam. Sit hic ea mente, qua natus est: quid vos judices? quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum ejicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro rep. sanguinem effudistis: vos in viri et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio praesidentibus, haec tanta virtus ex hac urbe expelletur? 102 exterminabitur? projicietur? O me miserum, o infelicem!

* Al. *diminutio.* ** Al. vulg. *jubeatis.*

revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos: ego te in patria per eosdem retinere non potero? quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quae est grata gentibus: a quibus non potuisse? ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquierunt: quo deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus admisi, judices, cum illa indicia communis exitii indagavi *, patefeci, protuli, exstinxi? Omnes in me, meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorem reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahor ab iis, per quos restitutus sum? 103

CAPUT XXXVIII.

Utinam dii immortales fecissent (pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie) utinam P. Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius, quam hoc spectaculum viderem. O, dii immortales, fortem, et a vobis, judices, conservandum virum! Minime, minime, inquit. imo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriae natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, si forte pro patria hujus vos animi monumenta retinebitis: corporis in 104

* Al. *judicavi.*

Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisque sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes
105 expulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit: hanc ingratam, si ejecerit: miseram, si amiserit! Sed finis sit, neque enim prae lacrymis jam loqui possum: et hic se lacrymis defendi vetat. Vos oro obtestorque, judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in judicibus legendis, optimum et sapientissimum et fortissimum quemque legit.

ORATIO

PRO Q. LIGARIO.

ARGUMENTUM.

Antequam civile bellum inter Pompejum et Caesarem tractaretur, Q. Ligarius cum C. Confidio propraetore legatus in Africam abierat: praetore vero decedente, ipse praefectus fuit provinciae. Ortum est civile bellum, et P. Accius Varus Africam sua sponte occupavit, ut Ligario succederet, qui vero necessitate compulsus aliquamdiu perseveravit, et Q. Tuberonem cum navibus eo venientem, pariter ac Varus, portu atque provincia exclusit. Confecto bello Tubero filius Ligarium accusat, quod contra voluntatem Senatus Africam retinuerit, ut inde Caesari bellum inferret. Cicero defendit Ligarium, etiam eo rem deduxit, ut, quod Plutarchus commemorat, Caesar orationis vi expugnatus, Ligarium, olim hostem judicatum, absolveret.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Genus est Judiciale: Status Concessionis per deprecationem, cui defensio aliqua tum ex Qualitate absoluta, nullum scilicet crimen in Ligario fuisse: tum ex Conjectura de voluntate Tuberonum, an Caesari provinciam traditụri fuissent, praemittitur.

Exordium *Ironicum est, ut crimen elevetur, et Caesar ad audiendum reddatur remissior.*

Narrationis 1.) Antecedentia *profectionem in Africam describunt.*

1.) Media, *narrant gesta in pace, et civibus et sociis se Ligarium probasse, (n. 2.) et bello, nulli negotio implicatum esse num. 3.*

3.) Consequentia *habent commorationem in Africa necessitatis lege impositam, et desiderium patriae. n. 5.*

Propositio *per totam Orationis seriem sparsa his fere concipienda est verbis: C. Caesar, ignosce, quaeso, Ligario.*

Confirmationis *I. pars seu* Defensio *argumentatur*

I. Ex Statu Qualitatis, *pro Ligarii innocentia, et quidem*

1.) *Ab exemplo Ciceronis, n. 6. quem in gratiam receperat Caesar; et ipsorum Tuberonum n. 9. quibus in Africa fuisse fraudi non fuerat.*

2.) *Ab accusatoris temeritate et crudelitate num. 10. seqq. quem acriter exagitat, quod in eodem luto haerens non erubescat, socium fortunae atque partium accusare.*

3.) *A facti definitione, quod scelus non sit, sed fatalis error et calamitas, num. 16. 17. 18.*

4.) *A necessario, scilicet propter Senatus auctoritatem non licuisse Ligario aliter agere. n. 20.*

II. Ex Statu Conjecturali, *Tuberones, si vel maxime in Africam recepti fuissent, Caesari provinciam tradituros non fuisse: Probatur*

1.) *Ab honesto, quod sine dubio facturi fuissent, quae Senatus et sors imperaverant. n. 23.*

2.) *Ab eventu, quia ad Pompejum regressi, n. 25. seqq.*

3.) *A voluntate et vincendi studio,* n. 28.

ALTERA PARS *Confirmationis seu* Deprecatio *argumentatur*

1. *Ab humili causam hanc agendi modo,* n. 30.
2. *A rogantium causa,* n. 31.
3. *A cognatorum intercessione,* n. 32.
4. *A Caesaris testimonio* (Valeat tua vox illa etc. n. 33.
5. *A fratrum concordia,* num. 34. *et meritis,* n. 35.
6. *A Marcelli restituti exemplo,* n. 37.
7. *A misericordiae laude.* n. 37. 38.

CONCLUSIO *brevissime repetit argumentum a deprecantium tum numero, tum claritate.*

ORATIO.

CAPUT I.

1 Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem inauditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse: idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quae est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quo me vertam, nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer: sed quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat: confitendum est, ut opinor: praesertim cum meus necessarius, C. Pansa, fecerit, ut id jam integrum non esset: omissaque controversia, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, cum a te non liberationem culpae, sed errati veniam impetravissent.
2 Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum: sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis. † Q. enim Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio pro-

† Narratio.

fectus est: qua in legatione et civibus, et sociis ita se probavit, ut decedens Confidius provincia, satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Q. Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic praefuit in pace, ut et civibus, et sociis gratissima esset ejus integritas et fides. Bellum subito exarsit: quod qui erant in 3 Africa, ante audierunt geri, quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore, primo salutis, post etiam studii sui, quaerebant aliquem ducem: cum Ligarius, domum spectans, et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Accius Varus, qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum statim concursum est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si 4 illud imperium esse potuit, quod ad privatum, clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit.

CAPUT II.

Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem: remansio etiam necessitatem honestam. Ergo haec duo tempora ca-

rent crimine: unum, cum est legatus profectus: alterum, cum efflagitatus a provincia, praepositus Africae est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit: quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticae potius, quam Romae: cum P. Accio, quam cum concordissimis fratribus: cum alienis esse, quam cum suis maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amorem: hic aequo animo esse potuit, belli discidio di-
6 stractus a fratribus? † Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario signum alienae a te voluntatis. cujus ego causam, animadverte quaeso, qua fide defendam, cum prodo meam O clementiam admirabilem atque omni laude, praedicatione, literis, monumentisque decorandam. M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse: nec tuas tacitas cogitationes extimescit: nec, quid tibi de alio audienti, de se ipso occurrat, reformidat.

CAPUT III.

Vide, quam non reformidem: vide, quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur. Quantum potero, voce contendam, ut hoc popu-
7 lus R. exaudiat. Suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, judicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reip. reddidit: qui ad

† Confirmatio

me ex Aegypto literas misit, ut essem idem, qui fuissem: qui cum ipse imperator in toto imperio populi R. unus esset, esse me alterum passus est: a quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuncium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit dare *, si eam nullis spoliatam ornamentis dedisset. Vide, quaeso, Tubero, ut qui de meo 8 facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem ignosceret, cujus ego industriae gloriaeque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quod ejus ingenio studiisque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quaero, quis 9 putet esse crimen, fuisse in Africa Ligarium? nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit, et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, districtus ille tuus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me revertar: iisdem in armis fui.

CAPUT IV.

Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi, ut, quod 10 hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa non nihil

* Al. ol. *reddere. . . . redderet.*

equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero: quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina excellens, genus hoc causae quod esset, non viderit. Nam, si vidisset, quovis profecto, quam isto modo, a te agi maluisset. Arguis fatentem, non est satis. Accusas eum, qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem, 11 quam tu: aut, ut tu vis, parem. Haec non modo admirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo. Externi isti sunt mores: usque ad sanguinem incitari solet odium aut levium Graecorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo suo, ne cum ejus filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua 12 caret, sed vita vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse jubebat occidi, nullo postulante: praemiis etiam invitabat. Quae tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est.

CAPUT V.

Ego vero istud non postulo, inquies. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac familiae vestrae, virtutis, humanitatis, doctrinae,

plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia. Itaque certo scio, vos non petere sanguinem: sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quae est igitur alia, praeter mortem? Si enim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ignoscatur? Hoc vero multo acerbius, multoque est durius. Quod nos domi petimus, precibus, et lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes, quam hujus humanitati: id ne impetremus, pugnabis: et in nostrum fletum irrumpes? et nos jacentes ad pedes, supplicum voce prohibebis? Si, cum hoc domi faceremus, quod et fecimus, et, ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irrupisses, et clamare coepisses: *Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereatur*:* nonne omnem humanitatem exuisses? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id a te in foro oppugnari, et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere? Dicam plane, C. Caesar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo, quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui cum a te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Caesari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto et misericordi mendacio saluti civis calamitosi consultum esse** vellemus: tamen hominis non

13 14 15 16

* Al. *misereat.* ** Al. *sal. civi calamitoso esse v.*

esset, in tanto discrimine et periculo civis, refellere et coarguere nostrum mendacium: et, si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset.

CAPUT VI.

Sed tamen aliud est errare Caesarem nolle, aliud nolle misereri. Tum diceres: *cave Caesar, credas: fuit in Africa Ligarius: tulit arma contra te.* Nunc quid dicis? *cave ignoscas.* Haecne hominis ad hominem vox est? ** qua qui apud te, C. Caesar, utetur, suam citius
17 abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, et postulatio Tuberonis haec, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant: alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus, praeter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeratur, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia
18 divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de nobis; de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii, liceat Pompejo mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar,

* Al. *tu diceres.* ** Al. *haec nec hominis, nec ad hominem vox est.*

audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi a te contumeliam propulsare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi, ut suum jus tueretur, et dignitatem tuam? quid? tu, cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Caesar, tua in me maxima merita, tanta certe non viderentur, si me, ut sceleratum, a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republ. bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile discidium*, utrisque cupientibus rempubl. salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pene par: non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certa ea judicanda est, quam etiam dii adjuverunt. Cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus? 19

CAPUT VII.

Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram: utrum tandem existimas, facilius fuisse, Tubero, Ligario ** ex Africa exire, an vobis in Africam non venire? Poteramusne, inquis, cum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo. sed tamen Ligarium senatus item legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat: vos tum paruistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero. Ne- 20

* Al. *dissidium.*
** Al. *Ligarium* et *vos.*

que enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae: sed hoc non concedo, ut, quibus rebus glo-
21 riemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex S. C. cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat se excusare. Haec ego novi propter omnes * necessitates, quae mihi sunt cum L. Tuberone: domo una eruditi, militiae contubernales, post affines, in omni denique vita familiares. Magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur, Tuberonem domi manere voluisse. Sed ita quidam ajebant, ita reip. sanctissimum nomen opponebant, ut, etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum
22 pondus sustinere non posset. Cessit auctoritari amplissimi viri, vel potius paruit. Vna est profectus cum iis, quorum erat una causa: tardius iter fecit. Itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius. Nam, si crimen est ullum, voluisse: non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quam aliquem se ** maluisse,
23 atque is tamen aliquis, Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe habebat. Sed, quoquo modo sese illud habet, haec querela vestra, Tubero, quid valet? *recepti in provinciam non sumus.* Quid si essetis? Caesarine eam tradituri fuissetis, an contra eum retenturi?

CAPUT VIII.

Vide quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciae. Si responderit Tubero, Africam,

* At. *communes.* ** Addunt alii: *imperatorem esse.*

quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere. Non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam 24 ut ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam, in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causae, aliena voluntas, conventus firmi atque magni. Quaero, quid facturi fuissetis? Quanquam, quid facturi fueritis, non dubitem, cum videam, quid feceritis? Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti *, ut perhibetis, summa cum injuria. Quomodo id tulistis? acceptae injuriae querelam 25 ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quod si Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompejum. Quae est ergo apud Caesarem querela, cum eum accusatis, a quo queramini vos prohibitos contra Caesarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Caesari traditurus, etiam si a Varo, et quibusdam aliis prohibiti essetis. Ego autem confitebor culpam esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione privaverit.

CAPUT IX.

Sed vide, quaeso, C. Caesar, constantiam ornatissi- 26 mi viri, L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse proba-

* Al. omittunt: *et prohibiti.*

rem*, ut probo; tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? nescio, an melius patientiam possem dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut, a quibus partibus ** in disensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate rejectus, ad eas ipsas partes rediret? Magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta causa, propositaque sententia, nulla contumelia, 27 nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt: hoc certe praecipuum Tuberonis fuit, quod justo cum imperio ex S. C. in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus: non domum, ne iners: non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeji castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat rejectus cum injuria. Quid? cum ista res nihil commovisset ejus animum, ad quem veneratis: languidiore, credo, studio in causa fuistis. Tantummodo in praesidiis 28 eratis: animi vero a causa abhorrebant. An, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? Pacis equidem semper auctor fui: sed tum sero. Erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus: tu certe praecipue, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quanquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victoriae.

* Al. *probarim.* ** Al. delent *partibus.*

CAPUT X.

29 Haec ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiae vestrae, aut Caesarem beneficii sui poeniteret. Nunc quaero, utrum vestras injurias, an reip. persequamini. si reipublicae; quid de vestra in ea causa perseverantia respondebitis? si vestras; videte, ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Caesar, in causa Ligarii occupatus esse? num de ejus facto dicere? quidquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis vel clementiae vel misericordiae tuae. † Causas, Caesar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo, *ignoscite, judices: erravit: lapsus est: non putavit: si unquam posthac.* Ad parentem sic agi solet. ad judices: *Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen.* Dic, te, Caesar, de facto Ligarii judicem esse: quibus in praesidiis fuerit, quaere. Taceo: ne haec quidem colligo, quae fortasse valerent etiam apud judicem. Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus: tum etiam totus animo et studio tuus. Ad judicem sic agi solet: sed ego ad parentem loquor. Erravi, temere feci, poenitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto: ut ignoscas, oro, si nemo impetravit, arroganter: si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te sit locus etiam pro altero deprecandi? Quanquam neque in hac oratione spes est posita causae, nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii.

30

31

† Peroratio.

CAPUT XI.

Vidi enim, et cognovi, quid maxime spectares, cum pro alicujus salute multi laborarent: causas apud te rogantium gratiores esse, quam vultus: neque spectare, quam tuus esset necessarius is, qui te oraret: sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quam preces: ab iisque te moveri maxime, quorum justissimum dolorem videas in
32 petendo. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies, necessariis tuis: sed hoc, quaeso, considera quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae, ac robur reipub. proponere. Nosti optime homines: animadverte horum omnium moestitiam, et dolorem: hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrymas,
33 squaloremque ipsius, et filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Caesar putare, de unius capite nos agere. Aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt, aut tres ex civitate exterminandi. Quodvis exilium his est optatius, quam patria, quam domus, quam dii penates, uno illo exulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymae, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quae vicit. Te enim dicere audiebamus: Nos, omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent: te, omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L. Cor-

fidium, hosce omnes equites Rom. qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum fuerunt *? Atque his maxime irascebamur, et hos requirebamus, et his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos: ut, quemadmodum cetera, quae dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur.

CAPUT XII.

Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quisnam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, et pene conflatum, in hac prope aequalitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam, ut hi fratres diversas sententias, fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abreptus est unus: qui si consilio id fecisset: esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum: discesserit non a te solum, verum etiam a fratribus. hi te orant tui. Equidem, cum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo, qualis tum T. Ligarius, quaestor urbanus, fuerit erga te, et dignitatem tuam. Sed parum est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus illo quaestorio ** officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim

34 35 36

* Al. *tecum fuisse.* ** Al. *de hujus quaestoris officio.*

haec divinabat) nisi, ut tu eum tui studiosum, et bonum virum judicares, nunc a te supplex fratris salutem petit: * quam hujus admonitus officio cum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris, neque nobis necessariis
37 suis, sed etiam reip. condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo, M. Marcello, fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis, et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti: et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo R. gratissimus fuit: noli, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere. Nihil est enim tam populare, quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior,
38 nec gratior misericordia est. Homines enim ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis: nec natura tua melius, quam ut velis conservare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura breviorem. Quare, cum utilius esse arbitrer, te ipsum, quam aut me, aut quemquam, loqui tecum, finem jam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus te daturum.

* Al. *sibi ipsis*.

ORATIO
PRO REGE DEJOTARO.
AD C. CAESAREM.

ARGUMENTUM.

Dejotarus, tetracha Gallo-graeciae, sive galatiae pene totius, quae est Asiae regio, Phrygiae, Bithyniae, Ponto et Cappadociae confinis, adjuverat Imperatores Romanos toto vitae suae tempore in iis bellis, quae Romani in Asio gesserunt, et ipse vicissim a Romanis rex e tetracha factus magnaque regni parte auctus fuerat. A Pompejo enim, cui in Mitridatuo bello opem tulerat, regno Armeniae minoris donatus erat, (Eutrop. lib. VI. c. 11.) et a senatu rex oppellatus. (ad Attic. lib. V. Cap. 17.) Bello civili inter Caesarem et Pompejum exorto, cum alterutram sequi partem cogeretur, secutus est eam, in qua, cum et senatus pene cunctus, et consules ipsi, et magistratus reliqui essent, ipsa quoque respublica esse videbatur. Sed victo Pompejo in Pharsalia, domum se contulit, et Caesarem cum Alexandrinis bellum gerentem pecunia et equitatu sustentavit. Confecto Alexandrino bello in Pontum profectus est Caesar, ut Pharnacem, Mithridatis filium, bello persequeretur. Obviam ei ivit Dejotarus, et depositis regiis insignibus, neque tantum

privato vestitu, sed etiam regum habitu, supplex Caesarem rogavit, ut sibi ignosceret, vetusque hospitium renovaret. (Hirtius de B. A. Cap. 67.) Intravit Caesar Dejotari domum magnificeque donatus veniam ei dedit, ita tamen, ut regni partem, Armeniam, adimeret, regium vero nomen ipsi concederet. Biennio tandem post, composito scilicet Hispaniensi bello, Saocordarius, Dejotari gener, nescio quam ob causam socero infensus, Castorem, filium suum, Romam misit, qui avum accusaret, quod Caesari apud se deversanti insidias fecisset. Is simul Phidippum medicum, ejusdem regis servum, mercede corrupit, eumque ad accusandum Dejotarum subornavit. Duplici potissimum argumento usi sunt accusatores: quod ipse Phidippus insidiarum conscius fuisset, et quod Dejotarus alienum semper animum habuisset a Caesare, tempusque idoneum oppugnandi ejus captasset. Defensio regis delata est ad Ciceronem, antiquum Dejotari hospitem et amicum, qui coram Caesare intra privatos parietes adversariorum crimen ceterasque suspiciones, quibus delatum crimen probarent, diluit. Habita videtur Oratio Q. Fabio Maximo, C. Trebonio Coss. Cum Caesar VI. Consul primis diebus Octobris mensis ex Hispania triumphasset, depositoque consulatu Fabium et Trebonium in tres novissimos anni menses suffecisset anno V. DCCVIII. Quatuor autem absolvitur partibus.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

I. Exordium *desumit a timore suo, cujus quinque affert causas:*

1) *Unam naturae, cum initio dicendi omnibus gravioribus causis commoveri soleat.*

2) *Alteram a judicii novitate ortam, cum pro rege dicat; quod antea nunquam contigerit.* § 1. 2.

3) *Tertiam ab accusatorum crudelitate et indignitate* § 3.

4) *Quartam ab ipso Caesare, qui de suo periculo judex audiat, cujus sapientia tamen et bonitate erigitur.* § 4.

5. *Quintam a loci ipsius insolentia, quod causam omnium gravissimam non in foro, sed intra domesticos parietes dicat.* § 5. 6. 7. *usque ad perturbationem meam.*

II. Narratio *exponit de accusatorum spe, qua inducti, ad accusandum descenderint: consilium adversariorum fuisse ait, ut Caesarem in regem concitarent, id quod ex iracundia Caesaris in Dejotarum sperarunt. Irato vero animo Caesarem in Regem non fuisse probat.*

1) *A natura Caesaris ejusque clementia.* § 7. 8.

2) *Ab innocentia Dejotari, qui falsis rumoribus deceptus Pompeii auctoritatem secutus est.* § 9. 13.

3) *Ab officiis, quae rex Caesari in bello Alexandrino praestitit.* § 14.

III. Contentio *diluit sex capita accusationis.*

1) *Primum caput est de insidiis Caesari apud Dejotarum deversanti structis. Ad quam criminationem refutandam expenduntur.*

a) *Atrocitas sceleris.* § 15.

b) *Noti mores, nota probitas Dejotari.* § 16.

c) *Locus et agendi modus inconveniens.* § 17.

d) *Servus insidiarum conscius Romam missus.* § 18. *usque ad finem Cap. septimi.*

2) *Secundum caput est de exercitu contra Caesarem comparato: quod refutatur paucitate et usu militum regiorum; addita triplici prolepsi, de legato*

ad Caecilium, de equitibus Caesari missis, de servo judicato. Cap. 8.

3) *Tertium caput est de alieno a Caesare animo. Ca.* 9. § 25.

4) *Quartum de intemperantia et scurrilitate regis; cui opponuntur mores regis, frugalitas, aetas, exercitia regia, addita querela pathetica de accusationis indignitate.* § 26. *Cap.* 12.

5) *Quintum de litteris Blesamii ad regem, quibus civium de Caesare judicium perscriptum esset: nimirum eum pro tyranno haberi, statuas esse invisas, plausum negatum: quas calumnias suis singulis argumentis refellit.* § 33. 34.

6) *Sextum de ira regis in Caesarem propter partem regni sibi ademtam: cui opponit aequitatem regis, exemplum Antiochi, majus Caesaris beneficium, animi virtutes Dejotari.* § 35. 38.

IV. Peroratio *trimembris est:*

1) *Excusat se, quod tam sollicite pro Dejotaro laboret.* § 39.

2) *Rogat Caesarem, ut eadem clementia, qua ceteros, regem complectatur: cum*

a) *Fortuna regis misera sit* § 40.

b) *Alia jam beneficia in eum contulerit.*

c) *Legati regii, ipsi jamdiu noti, pro rege intercedant, seque pro Dejotaro reos supponant.* § 41. 42.

3) *Addit pathos ab eventu sententiae Caesaris in utramque partem.* § 43.

ORATIO.

CAPUT I.

† Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus vel aetas mea postulare: tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Dejotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis: quod ipsum etsi non iniquum est, in tuo duntaxat periculo, tamen est ita inusitatum, regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam *, pro perpetuis ejus in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelis Castor est**, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cujus senectutem tueri et tegere debebat: commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et scelere duxerit: avi servum, corruptum praemiis, ad accusandum dominum impulerit, et a legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi autem, dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostrae reipublicae, cum os videbam, cum verba audiebam, non tam afflictam re-

1 2 3

† Exordium. * Al. *solebamus.* ** Al. *crudelem Castorem.*

giam conditionem dolebam, quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, cum more majorum de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat, in qua quaestione dolor veram vocem elicere possit etiam ab invito: exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus.

CAPUT II.

4 Perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum: quod tamen, cum te penitus recognovi, timere desino. Re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cujus vitam consilium facinoris inisse arguare, si per se ipsum consideres, grave est: nemo enim fere est, qui sui periculi judex non sibi se aequiorem, quam reo praebeat. Sed tua, Caesar praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Dejotaro, quam intelligo, quid de te ceteros velis judicare. 5 Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod tantam causam, quanta nulla umquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore vultuque acquiesco: te unum intueor: ad te unum omnis mea spectat oratio: quae mihi ad spem obtinendae veritatis gravissima sunt, ad motum animi, et ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora. 6 Hanc enim, C. Caesar, causam si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus afferret? Quis

enim civis ei regi non faveret cujus omnem aetatem in populi Romani bellis consumtam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, coelum denique testarer ipsum. Sic, cum deorum immortalium, et populi Romani, et Senatus beneficia in regem Dejotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio. Quae 7 quoniam angustiora parietes faciunt, actioque causae maxime debilitatur loco; tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre: quo facilius tum aequitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam. Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam. Qui cum videantur neque ingenio, neque usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et cogitatione venerunt.

CAPUT III.

† Iratum te regi Dejotaro fuisse non erant nescii, 8 affectum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant: teque cum huic iratum, tum sibi amicum cognoverant: cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primum metu, C. Caesar, per fidem, et constantiam, et clementiam tuam, libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Dejotaro hospes hospiti porrexisti, istam, inquam, dexteram non tam in bellis et in proeliis, quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius

† Narratio.

domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te ejus dii penates acceperunt: te amicum et placatum Dejotari regis arae focique viderunt. Cum facile exorari,
9 Caesar, tum semel exorari soles. Nemo umquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditae cum Dejotaro querelae tuae? numquam tu illum accusavisti, ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompei amicitiam fuisset, quam in tuam. Cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tum * auxilia Pompejo, vel si etiam filium misisset, ipse tamen ** excusatione aetatis usus esset. Ita cum maximis, eum rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relin-
10 quebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media republica nati semperque versati.

CAPUT IV.

11 Cum audiret, senatus consentientis auctoritate arma sumta: consulibus, praetoribus, tribunis plebis, novis Imperatoribus rempublicam defendendam datam: movebatur animo, et vir huic Imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam inclusam esse videbat. In summo tamen timore quiescen-

* Al. *si tantum*. ** Omittunt al. *tamen*.

dum sibi esse arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit, consules ex Italia profugisse, omnesque consulares, (sic enim * nuntiabatur,) cunctum senatum, totam Italiam esse effusam. Talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quae cum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. Pompejo ad eum legati litteraeque venerunt. Ignosce, ignosce, Caesar, si ejus viri auctoritati rex Dejotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus: in quem cum dii atque homines omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeji memoriam amisimus. Quantum nomen ejus fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompeji bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus. 12

CAPUT V.

Ad eum igitur rex Dejotarus venit hoc misero fatalique bello, quem antea justis hostilibusque bellis adjuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate conjunctus: et venit vel rogatus, ut amicus; vel arcessitus, ut socius; vel evocatus, ut is, qui senatui 13

* Al. interponunt *ei*.

parere didicisset; postremo venit, ut ad fugientem, non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque Pharsalico proelio facto, a Pompejo discessit: spem infinitam persequi noluit: vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit: domum se contulit: teque Alexandrinum bel-
14 lum gerente, utilitatibus tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit: ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertio, auctionibus factis, pecuniam dedit, qua ad bellum utereris: ille corpus suum periculo objecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, C. Caesar, ut eum amplissimo honore et
15 regis nomine affeceris. † Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suae interficere voluisse: quod tu, nisi eum furiosissimum judicas, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam, cujus tanti sceleris fuerit, in conspectu deorum penatium necare hospitem: cujus tantae importunitatis, omnium gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen extinguere; cujus tantae ferocitatis, victorem orbis terrarum non extimescere: cujus tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo * tyrannum inveniri: ut haec omittam, cujus tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quonam ille modo cum regno, cum domo, cum conjuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo

† Contentio.
* Al. *in eum*.

perfecto, sed etiam cogitato? At, credo, haec homo inconsultus et temerarius non videbat.

CAPUT VI.

16 Quis consideratior illo? quis rectior *? quis prudentior? quamquam hoc loco Dejotarum non tam ingenio et prudentia, quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est, C. Caesar, hominis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Dejotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime 17 stulto cogitatum esse confingitis. At quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose quidem. Cum, inquit, in castellum Luccium venisset, et domum regis, hospitis tui devertisses: locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus rex te munerare constituerat. Huc te e balneo, priusquam accumberes, ducere volebat. Erant enim armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego me hercule, C. Caesar, initio, cum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse corruptum, hac suspicione sum percussus: medicum indicem subornabit: finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhorrebat. Quid ait medicus? 18

* Al. *quis tectior?*

nihil de veneno. At id fieri potuit, primo occultius in potione, vel in cibo: deinde etiam impunius fit; quod, cum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset: si veneno, Jovis illius quidem hospitalis numen numquam celare potuisset, homines fortasse celavisset. Quod igitur et occultius conari, et efficere cautius potuit; id tibi, et medico callido, et servo, ut putabat, fideli, non credidit: de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festive crimen contexitur? Tua te, inquit, eadem, quae semper fortuna servavit. Negavisti tum te inspicere velle.

19

CAPUT VII.

Quid postea? An Dejotarus, re illo tempore non perfecta, continuo dimisit exercitum? nullus* erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum coenavisses, rediturum dixeras: itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Cum in convivio comiter et jucunde fuisses: tum illuc ivisti, ut dixeras. Quo in loco Dejotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit: cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia; quae Africanus, inspectante exercitu, accepit. Quod cum praesens Dejotarus regio et animo et more fecisset, tu in cubiculum discessisti.

20 Obsecro, Caesar, repete temporis illius memoriam: pone illum ante oculos diem; vultus hominum te intuentium atque admirantium recordare. Num quae* trepidatio? num

* Al. *num qua.*

qui tumultus? num quid, nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest, cur te lautum voluerit, coenatum noluerit occidere? In posterum, inquit, diem distulit, ut, cum in castellum Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi: sed tamen acta res criminose est. Cum, inquit, vomere te post coenam velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt: ibi enim erant insidiae. At te eadem tua fortuna servavit: in cubiculum te ire malle dixisti. Dii te perduint, fugitive: ita non modo nequam et improbus, sed fatuus, et amens es. Quid? ille signa aenea in insidiis posuerat, quae e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes crimina insidiarum: nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? ita demens ille erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris habebat, a se dimitteret? Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum, et C. Caesarem, cui fecisset insidias? praesertim cum is unus esset, qui posset de absente se indicare*? Et fratres meos inquit, quod erant conscii, in vincula conjecit. Cum igitur eos vinciret, quos secum habebat; te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scire dicis?

CAPUT VIII.

Reliqua pars accusationis duplex fuit: una, regem semper in speculis fuisse, cum a te animo fuisset alieno: altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Numquam eas copias

* Al. *vindicare*.

rex Dejotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset: sed quibus fines suos ab excursionibus hostium et latrociniis tueretur, et imperatoribus nostris 23 auxilia mitteret. Atque antea quidem majores copias alere poterat: nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad Caecilium *, nescio quem: sed eos, quos misit, quod ire noluerunt, in vincula conjecit. Non quaero, quam verisimile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret: aut eos, quos misisset, non paruisse: aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potius, quam necatos fuisse. Sed tamen cum ad Caecilium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat, an Caecilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is qui optime nostros homines novit, vel quia nosset, vel quia non 24 nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites non optimos misisse **. Veteres, credo, Caesar: nihil ad tuum equitatum: sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero servum judicatum. Non arbitror: non audivi. Sed in eo, etiamsi accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

CAPUT IX.

Alieno autem a te animo fuit. Quo modo? Speravit, credo, difficile tibi Alexandriae fore exitus propter regionis naturam et fluminis. At eo ipso tempore pecuniam dedit, exercitum aluit: ei, quem Asiae praefeceras, nulla in re defuit: tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam, atque ad aciem praesto fuit. 25 Secutum est bellum Africanum: graves de te rumores

* Al. *Caelium.* ** Vulg. *misisse tibi.*

sparsi: qui etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. Quo tum erga te rex animo fuit? qui auctionatus sit, seseque exspoliare maluerit, quam tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent, et celeriter ad se referrent. Itaque cum esset ei nunciatum, Domitium naufragio periisse, te in castello circumsideri: de Domitio dixit versum graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum: „*Pereant amici, dum una inimici intercidant*„: quod ille, si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset. Ipse enim mansuetus: versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? tibi porro inimicus cur esset, a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset? Quid deinde? furcifer * quo progreditur? ait, hac laetitia Dejotarum elatum, vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre? Dejotarum saltantem quisquam, aut ebrium vidit umquam? omnes in illo sunt rege regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror: sed praecipue singularis et admiranda frugalitas; etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici, non multum habet laudis in rege: fortem, justum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem; hae sunt regiae laudes: illa privata est. Ut volet, quisque accipiat: ego tamen frugalitatem, id est modestiam, et temperantiam, virtutem esse maximam judico. Haec in illo est ab ineunte aetate, tum a cuncta Asia, tum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem

26 27

* Al. vulg. *quid deinde furcifer? quo progreditur?*

gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen adscendit: sed tamen quidquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque jungebat: ut non solum tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil umquam nisi severissime et gravissime fecerit; is ea existimatione, eaque aetate saltavit?

CAPUT X.

28 Imitari potius, Castor, avi tui mores disciplinamque debebas, quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore maledicere. Quodsi saltatorem avum habuisses, neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate imbuerat se, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur; ea tamen illum cuncta jam aetate exacta defecerant. Itaque Dejotarum cum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari solebamus. Hic vero adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, cum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompejum pater miserat, quos concursus facere solebat? quam se jactare? quam ostentare? quam nemini in illa causa studio et 29 cupiditate concedere? Cum vero exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fui, post Pharsalicum autem * proelium suasor fuissem armorum non deponendorum,

* Al. hic omittunt *autem.*

sed abjiciendorum; hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio ipsius belli, et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quae non impunitatem solum adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus Dejotarus, qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis accusetur. Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

CAPUT XI.

Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant. Rex 30 enim Dejotarus vestram familiam abjectam et obscuram e tenebris in lucem evocavit. Quis tuum patrem ante, qui esset, quam cujus gener esset, audivit? Sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen repudiaritis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto, concedatur haec quoque acerbitatis et odii magnitudo: adeone, ut etiam omnia vitae salutisque communis, atque etiam humanitatis jura violentur? Servum sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, abducere domum *, contra dominum armare, hoc est, non uni propinquo, sed omnibus familiis bellum nefarium indicere. Nam ista corruptela servi, si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate approbata; nulli parietes nostram salutem, nullae leges, nulla jura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest, contraque nos pugnare; fit in dominatu servitus,

* Al. *abducere domo.*

31 in servitute dominatus. O tempora! o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, cum tribunus plebis M. Scaurum, principem civitatis, in judicium populi vocasset, Scaurique servus ad eum clam domum venisset, et crimina in dominum delaturum se esse dixisset; prehendi hominem jussit, ad Scaurumque deduci. Vide, quid intersit; etsi inique Castorem cum Domitio comparo: sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti: ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti: ille adjutorem servum contra Dominum repudiavit, tu etiam ac-
32 cusatorem adhibuisti. At semel iste est corruptus a vobis? nonne, cum esset productus, et cum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne etiam ad hunc Cn. Domitium venit? nonne audiente hoc Ser. Sulpicio clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est?

CAPUT XII.

Quae est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? idcirco in hanc urbem venisti, ut hujus urbis jura et exempla corrumperes, domestieaque
33 immanitate nostrae civitatis humanitatem * inquinares? At quam acute collecta crimina! Blesamius, inquit, (ejus enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat tibi,) ad regem scribere solebat, te in invidia esse: tyrannum existimari: statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos: plaudi tibi non solere. Nonne

* Al. omittunt *nostrae c. humanitatem.*

intelligis, Caesar, ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? multorum enim civium capita viderat: multos jussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos: multas afflictas et eversas domos: armatis militibus refertum forum. Quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. Solus, inquam, es, C. Caesar, cujus in 34 victoria ceciderit nemo, nisi armatus; et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modo non tyrannum sed etiam clementissimum in victoria ducimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, una praesertim, cum tam multas videat*? Valde enim invidendum est ejus statuis, cujus tropaeis non invidimus. Nam si locus affert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus umquam a te est, et nonnunquam, obstupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est: et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

CAPUT XIII.

† Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid ad 35 extremam causae partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Dejotaro reconciliet oratio mea. Non enim jam metuo, ne tu illi succenseas: illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere; quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid amiserit: neque se a te multatum

* Al. *viderit.* † Peroratio.

arbitratur; sed cum existimaret, multis tibi multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset, 36 ea sumeres, non recusavit. Etenim si Antiochus magnus ille, rex Asiae, cum, postea quam a Scipione devictus, Tauro tenus regnare jussus esset, omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus, benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus, modicis regni terminis uteretur; potest multo facilius se Dejotarus consolari. Ille enim furoris multam sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Dejotaro, Caesar, tribuisti, cum et ipsi, et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque conservato, nullum beneficium populi Romani, nullum judicium de se senatus imminutum putat: magno animo et erecto est, nec umquam succumbet inimicis, ne for-37 tunae quidem. Multa se arbitratur et peperisse antefactis, et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna, aut quis casus, aut quae tanta possit injuria omnium Imperatorum de Dejotaro decreta delere? Ab omnibus enim his ornatus est, qui, postquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria, bella gesserunt. Senatus vero judicia de illo tam multa, tamque honorifica, quae publicis populi Romani litteris monumentisque consignata sunt, quae umquam vetustas obruet, aut quae tanta delebit oblivio? Quid de virtute ejus dicam? quid de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixerunt; hisque, non modo ad bene, sed etiam ad 38 beate vivendum, contentam virtutem esse. Haec ille reputans, et dies et noctes cogitans, non modo tibi non

succenset, (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens,) verum omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert clementiae tuae.

CAPUT XIV.

Quo quidem animo cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit. Jubes enim eum bene sperare et bono esse animo; quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere, meque tuis litteris bene sperare non frustra esse jussum. Laboro equidem regis Dejotari causa, quocum mihi amicitiam respublica conciliavit, hospitium voluntas utriusque conjunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna ejus officia in me, et in exercitum meum effecerunt: sed cum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotum a te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui semel a te sint liberati timore. Non debeo, C. Caesar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim. Nihil opus est. Occurrere ipsa solet supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges, et id animo contemplare, quod oculis non potes: dabis profecto misericordiae, quod iracundiae negavisti. Multa sunt tuae clementiae monumenta: sed maxime eorum incolumitates, quibus salutem

39

40

dedisti. Quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit; sociorum vero regum et amicorum sanctissimum.

CAPUT XV.

41 Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt: retentum vero et a te confirmatum, posteris etiam suis tradituros esse confido. Corpora vero sua, pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras, et Blesamius, et Antigonus, tibi nobisque omnibus jam diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus, tum re-
42 gum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. Exquire de Blesamio, num quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit, et criminibus illis pro rege se supponit reum; memoriam tuam implorat, qua vales plurimum: negat umquam se a te in Dejotari tetrarchia pedem discessisse: in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum: cum e balneo exisses, tecum se fuisse, cum illa munera inspexisses coenatus, cum in cubiculo recubuisses: eandemque assiduitatem tibi se prae-
43 buisse postridie. Quamobrem, si quid eorum, quae objecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id facinus suum judices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes, hodierno die sententiam tuam, aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus, aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare, illorum crudelitatis est; alterum conservare, clementiae tuae.

ORATIO

PHILIPPICA II.

IN M. ANTONIUM.

ARGUMENTUM.

Cicero invectivas in M. Antonium orationes, quod Appianus IV. Civil, f. 306. *observat,* λόγους Φιλιππικοὺς ἐς μίμημα τοῦ Δημοσθένους ἐπέγραψεν, *id est,* Philippicas ideo vocavit, ut Demostheneas imitaretur, *quas ille in Philippum, Macedoniae regem, habuerat. Ex his praecipua est Philippica II. domi elaborata, nec publice habita, cujus argumentum damus ejusmodi:*

M. Antonius Cos. cum post Caesaris necem armis rempubl. oppressisset, Ciceronis I. Oratione Philippica adeo offensus fuit, ut in Tiburtinam Metelli Scipionis villam secederet, ibique per otium XVII. dierum orationem, quam potuit acerbissimam, in Ciceronem commentaretur, quam, in Urbem regressus, Senatu convocato, sed absente Cicerone, recitavit. Respondet hac Philippica II. Cicero, et tum ejus crimina refellit, tum adversarium, jam inde a praetexta puerili usque ad consulatum excutiens, sempiternis infamiae maculis, ut meritus erat, conspergit.

ARTIFICIUM RHETORICUM.

Exordio *brevi ostendit Cicero, omnem reip. per XX. annos hostes, Catilinam, Clodium etc. sibi bellum indicere, quibus nunc peior accedat Antonius, num.* 1. 2.

Propositio *pro duplici parte Tractationis duplex est, dicitque, se primum criminationibus responsurum, num.* 3. *deinde vitia Antionii a puero excussurum, num.* 43.

Confutatio *criminationum Antonii satis perspicue et succincte singula proponit a num.* 3. *ad* 44. *ut Dispositione opus non sit.*

Confirmatio *est tota Vituperatoria, perstringitque* 1) *adolescentiam Antonii infamem, num.* 44. *seqq.* 2) *Clodii amicitiam, num.* 48. 3) *Quaesturae petitionem, num.* 49. 4) *Tribunatum Antonii, tanquam facem belli Civilis, num.* 51. *seqq.* 5) *Magistri equitum dignitatem in omnem libidinem, luxuriam, bonorum dilapidationem, adhibitam, num.* 62. *seqq.* 6) *Auguratum ad vitianda auspicia usurpatum, num.* 80. *seqq.* 7) *Consulatum turpissimis adulationibus num.* 85. *seqq. bonorum direptione,* 93. *immunitatum concessione* 97. *fictarum tabularum affixione, coloniarum perversione n.* 102. *aliisque infinitis libidinibus contaminatum, quibus manifesta tyrannis et crudelitas accedat, quae armato milite senatum sepiat, n.* 112.

Conclusio *affectum timoris movet in Antonio, quod tyrannos respub. ferre nequeat, num.* 113. 114. *deinde hortatur, ut in gratiam cum rep. redeat. num.* 117. 118. *Denique se morti offert Cicero, modo remp. moriens liberam relinquat. num.* 119.

Refutatio hujus orationis, a Q. Fusio Caleno in senatu habita, exstat apud Dionem Cassium lib. 46. *ineunte.*

ORATIO.

CAPUT I.

† Quonam meo fato, P. C. fieri dicam, ut nemo his annis viginti reip. hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est a me quenquam nominari. Vobiscum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus, quam optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me reip. causa lacessiti: tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior, quam L. Catilina: furiosior, quam P. Clodius, viderere, ultro maledictis me lacessisti: tuamque a me alienationem, commendationem * tibi ad cives impios fore putavisti. Quid putem? contemtumne me? Non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae reipubl. testimonium multis, mihi uni conservatae dedit? An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi et pro me, et contra Antonium dicere? Illud profecto est. non exi-

† Exordium.
* Al. *tibi ad cives impios gloriae fore putavisti.*

stimavit, sui similibus probari posse, se esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus. † Cui prius, quam de ceteris rebus, respondeo: de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam.

CAPUT II.

3 †† Contra rem suam venisse me, nescio quando, questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario meo: non venirem contra gratiam, non virtutis spe*, sed aetatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non jure praetoris? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, ut te infimo ordini commendares, cum te omnes recordarentur libertini generum, et liberos tuos, nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras: (nam ita dixisti) domum meam ventitaras. Nae tu, si id fecisses, melius famae, melius pudicitiae tuae consuluisses. Sed nec fecisti, nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem fa-
4 cere licuisset. Auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! o impudentiam praedicandam. Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetitum Cn. Pompejus et Q. Hortensius nominaverunt, (neque enim licebat a pluribus nominari) tu nec solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversa republica, incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia Curio non esset? aut tum, cum es factus, unam tribum sine Curione ferre potuis-

† Propositio. †† Confutatio. * Al. *specie.*

ses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent.

CAPUT III.

At beneficio sum usus tuo. Quo? quanquam illud 5 ipsum, quod commemoras, semper prae me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? quod me Brundisii non occideris? quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset, eum tu occideres? Fac potuisse. quod est aliud, P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, a quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quare autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum a te, quam miserum, id te impune facere potuisse. Sed sit 6 beneficium: quandoquidem majus accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? an de interitu reip. queri non debui, ne in te ingratus viderer? Nam in illa querela, misera quidem, et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus, populusque R. collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? Et * quidem cujus temperantiae fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? praesertim cum tu reliquias reip. dissipavisses? cum domi tuae turpissimo mercatu omnia es-

* Al. *Quod quidem.*

sent venalia? cum leges eas, quae nunquam promulgatae essent, et de te, et a te latas confiterere? cum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses? cum esses foedissime stipatus armatis? cum omnes impuritates pudica in domo quotidie susciperes, vino lustrisque confectus?
7 At ego, tanquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat, quantum a me beneficium tum acceperit.

CAPUT IV.

At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit homo et humanitatis expers, et vitae communis ignarus. Quis enim unquam, qui paulum modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit, palamque recitavit? Quid est aliud, tollere e vita vitae societatem, quam * tollere amicorum colloquia absentium? quam multa joca solent esse in epistolis, quae prolata si sint, inepta esse videantur? quam multa seria, neque tamen
8 ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuae: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustellae Tamisio, et Tironi Numisio videris? qui cum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quomodo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem, me unquam istas literas ad te misisse? quo me teste convincas? an chirographo? in quo habes scientiam quaestuo-

* Al. *societatem? tollere* etc.

sam. Qui possis? sunt enim librarii * manu. Iam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam jam proferam, nil sapere docuit. Quid enim est minus non dico 9 oratoris, sed hominis, quam id objicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi non possit, qui objecerit? At ego non nego: teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae. Quod enim verbum in istis literis est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? omne autem crimen tuum est, quod de te in his literis non male existimem: quod scribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum, non tanquam ad sceleratum, et latronem. At ego tuas literas, etsi jure poteram a te lacessitus, tamen non proferam: quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de exilio reducere: adjurasque, in te, invito me, non esse facturum: idque a me impetras. quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Rom. neque leges ullae possent coercere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si 10 erat is, de quo rogabas, Caesaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege lata.

CAPUT V.

Sed cum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid, et in M. Antonium multa dicenda sint: alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem benigne: alterum ipse efficiam, ut, contra illum cum dicam, attente audiatis. simul illud oro: si meam cum in omni vita, tum in dicendo

* Al. *liberti.*

moderationem modestiamque cognoscitis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero*, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem, etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit, vel quod ita remp. gerit, vel quod ita factus est consul: ego sine ulla controversia consularis. Ut igitur 11 intelligeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, objecit mihi consulatum meum. Qui consulatus, verbo meus, P. C. re vester fuit. Quid enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententia? Haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio, sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem, meum consulatum, praeter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem te ** fatum, sicuti C. Curionem, manet, quoniam id domi tuae est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. 12 Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime mortuus est: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac repub. vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido. C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Murenae, qui tum erant consules designati: placuit idem, quod consularibus, M. Catoni: qui cum multa, vita excedens, providit: tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompejus probavit: qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non, ut

* Vulg. *respondebo.* ** Al. *tibi fatum.*

parenti gratias ageret: qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, remp. referret acceptam.

CAPUT VI.

Sed quoniam illis, quos nominavi, tot et talibus viris respub. orbata est: veniamus ad vivos, qui duo e consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summaque prudentia, rebus iis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares, senatusque cunctus assensus est: qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Caesar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suae virum, vitricum tuum? hunc tu cum auctorem et praeceptorem omnium consiliorum, totiusque vitae debuisses habere, vitrici te similem, quam avunculi esse maluisti. hujus ego alienus consiliis * consul usus sum: tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de repub. retulisti? At ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius. Cur? dat natalitia in hortis. Cui? neminem nominabo. Putate tum Phormioni alicui, tum Gnatoni, tum Ballioni. O foeditatem hominis flagitiosam! o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cum principem senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de repub. nihil refers: ad eos refers, qui domum ** suam nullam habent, tuam exhauriunt: Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus meus. 13 14 15

t

* Al. *hujus ego consiliis, alienus, consul usus sum:*
** Al. *qui suam rem* etc.

CAPUT VII.

Adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum praesidebat, consulebam: tu homines perditissimos cum gladiis collo-
16 cavisti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria senatusconsulta fierent, vim afferebam senatui. O miserum sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nosti) sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare. Quis enim eques R. quis, praeter te, adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem meminisset, cum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quanquam nec scribae sufficere, nec
17 tabulae nomina illorum capere potuerunt. Etenim cum homines nefarii, de patriae parricidio confiterentur, consciorum indiciis, sua manu, voce pene literarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rempubl. consensisse: quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? praesertim cum senatus, populusque Rom. haberet ducem, qualis si qui * nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit unquam, quem, quia jure ei fui inimicus, doleo a te jam omni-
18 bus vitiis esse superatum. Qui autem tibi venit in mentem, redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putaremus natura

* Al. *qualis si quidem n. e.*

te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina?

CAPUT VIII.

Tam autem eras excors, ut tota in oratione tecum ipse pugnares: ut non modo non cohaerentia inter se diceres, sed maxime disjuncta, atque contraria? ut non tanta mecum, quanta tecum tibi esset contentio? Vitricum tuum in tanto fuisse scelere fatebare, poena affectum querebare. Ita, quod proprie meum est, laudasti? quod totum senatus est, reprehendisti; nam, comprehensio sontium mea, animadversio senatus fuit: homo disertus non intelligit, eum, quem contra dicit, laudari a se: eos apud quos dicit, vituperari. Iam illud cujus est, non dico audaciae (cupit enim se audacem dici) sed, quod minime vult, stultitiae, qua vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter subsellia nostra versentur armati? cum in hac cella Concordiae, o dii immortales! in qua, me consule, salutares sententiae dictae sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa senatum: accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit: accusa omnes ordines, omnes cives, dum confiteare hunc ordinem, hoc ipso tempore, ab Ithyreis circumsederi. Haec tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia tantam rerum repugnantiam non vides *. nihil profecto sapis. Quid est enim dementius, quam, cum ipse reipubl. perniciosa arma ceperis, objicere alteri salutaria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quam id (dii boni) non decebat! in quo est tua culpa

19

20

* Al. *sed qui tantam rer. rep. non videas; nihil* etc.

nonnulla. aliquid enim salis ab uxore mima trahere potuisti. *Cedant arma togae.* Quid? tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quaeramus igitur, utrum melius fuerit: libertati populi Rom. sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versibus respondebo: tantum dicam breviter: neque illos, neque ullas te omnino literas nosse: me nec reip. nec amicis unquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meae vigiliae, meaeque litterae et juventuti utilitatis, et nomini Rom. laudis aliquid afferrent. Sed haec non hujus temporis, ad majora veniamus.

CAPUT IX.

P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. 21 Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu illum in foro, inspectante populo Rom., gladio stricto insecutus es, negotiumque transegisses, nisi ille se in scalas tabernae librariae conjecisset, hisque oppilatis impetum tuum compressisset? Sed quid? ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui. prius enim rem transegit, quam quisquam eum suspicaretur facturum esse. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipub. sine 22 suasore non posset. At laetatus sum. Quid? ergo * in tanta laetitia cunctae civitatis me unum tristem esse oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quaestio non satis prudenter illa quidem constituta. Quid enim attinebat nova lege quaeri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quaestio constituta? quaesitum est ta-

* Al. *Quid ergo? in tanta* etc.

men. Quod ergo, cum res agebatur, nemo in me dixit: id tot annis post tu es inventus, qui diceres? Quod ve- 23 ro dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pompejum a Caesaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam mea culpa civile bellum esse natum: in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti.

CAPUT X.

Ego M. Bibulo, praestantissimo cive, consule, nihil praetermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompejum a Caesaris conjunctione avocarem, in quo Caesar fuit felicior. Ipse enim Pompejum a mea familiaritate disjunxit. Postea vero, quam se totum Pompejus Caesari tradidit: quid ego illum ab eo distrahere conarer? stulti erat sperare: suadere, impudentis. Duo tamen tempora 24 inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompejo suaserim. ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaret*: alterum, ne pateretur ferri**, ut absentis ejus ratio haberetur; quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias nunquam incidissemus. Atque idem ego, cum jam omnes opes et suas, et populi Rom. Pompejus ad Caesarem detulisset, seroque eadem sentire coepisset, quae ego ante multo praevideram, inferrique patriae bellum nefarium viderem: pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis, *utinam, Cn. Pompeji, cum C. Caesare societatem aut nunquam coisses, aut nunquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.* Haec mea, M. Antoni, semper et de Pompejo, et

* Al. *prorogaretur.* ** Al. *fieri.*

de Rep. consilia fuerunt quae si valuissent, resp. staret: tu tuis flagitiis, egestate, infamia, concidisses.

CAPUT XI.

25 Sed haec vetera: illud vero recens, Caesarem meo consilio interfectum. Jam vereor, patres conscripti, ne quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in istius gloriosissimi facti conscientia nomen audivit? cujus autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus non statim divulgatum? citius dixerim jactasse se aliquos, ut fuisse in ista societate viderentur, qui socii non fuissent, quam ut quisquam celare

26 vellet*. Quam verisimile porro est, in tot hominibus, partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret alter etiam Ahalae? His igitur majoribus orti ab alienis potius consilium peterent, quam a suis? et foris potius, quam domo? Quid? C. Cassius, in ea familia natus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cujusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris, hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad

27 contrariam, navi ** appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea au-

* Al. *celari vellet, qui fuisset.* ** Al. *naves.*

ctoritas excitavit? An C. Trebonio persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. quo etiam majorem ei resp. gratiam debet, qui libertatem populi Rom. unius amicitiae praeposuit: depulsorque dominatus, quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum putavi: admiratus sum autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriae fuisset. Quid duos Servilios? Cascas dicam, an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius, quam caritate reipubl. Longum est persequi ceteros: idque reipubl. praeclarum, fuisse tam multos: ipsis gloriosius * est.

CAPUT XII.

At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Caesare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? quod sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi me, quod cum rem gessisset consimilem rebus ijs, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est, se aemulum mearum laudum exstitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Caesarem, crimen sit: etiam laetatum esse morte Caesaris, crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti, et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? ecquis est igitur, te excepto, et iis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in 28

* Al. *gloriosum.*

ipsis fuit, Caesarem occiderunt. aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit: voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite; sic enim dixit: *M. Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens, Ciceronem exclamavit: ex quo intelligi debet, eum conscium fuisse.* Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, a te honoris causa nominatur? Esto: sit in verbis tuis hic stupor. quanto in rebus sententiisque major? Constitue hoc, consul, aliquando: Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum, quam velis esse causam: edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendae sunt, quae te excitent, tantae causae indormientem? nunquamne intelligis, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidae sint, an vindices libertatis?

CAPUT XIII.

30 Attende enim paulisper, cognitionemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego * qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris; ut a te arguor, socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Rom. conservatoresque reip. sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam, quam parricidas esse: siquidem est major atrocitas patriae parentem, quam suum occidere. Tu homo sapiens, et considerate, quid dicis? si parricidae: cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine, et apud populum Rom. semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus, quam decem dies abfuisset? cur

* Al. *Etenim ego.*

ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae Cassio, et Bruto datae? cur quaestores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque haec acta per te. non igitur homicidae. sequitur, ut liberatores tuo judicio sint; quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num conturbo te? non enim fortasse satis, 32 quae distinctius dicuntur, intelligis; sed tamen haec est summa conclusionis meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem te amplissimis praemiis dignissimi judicati sunt. Itaque jam retexo orationem meam. scribam ad illos, ut, si qui forte, quod a te mihi objectum est, quaerent, sitne verum: ne cui negent. Etenim vereor, ne aut celatum me ab ipsis, illis non honestum*: aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quae enim res unquam, proh sancte Jupiter! non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta major? quae gloriosior? quae commendatior erit hominum memoriae sempiternae? In hujus me consilii societatem, tanquam in equum Trojanum, cum principibus includis? non recuso**. Ago 33 etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas, et relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quo accesserint, non affari, atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cum eos aspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae literae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur?

* Al. vulg. *celatum me, illis ipsis non honestum*

** Al. vulgo: *includi cum principibus non recuso.*

CAPUT XIV.

34 Tu cero adscribe me talem in numerum. Sed unam rem, vereor, ne non probes. Si enim fuissem, non solum regem, sed regnum etiam de rep. sustulissem: et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur; mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quanquam si interfici Caesarem voluisse, crimen est, vide quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob ejus consilii societatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quam tecum agam non inimice) quod bene cogitasti aliquando, laudo: quod non indicasti, gratias ago: quod non fecisti, ignosco. Virum res illa quaere-
35 bat. Quod si te in judicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, *cui bono fuerit*: vide, quaeso, ne haereas. quanquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant: tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas: qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberasti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti: ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt: cujus domus, quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina: agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium,
36 flagitiosissimae nundinae. Etenim quae res egestati, et aeri alieno tuo, praeter mortem Caesaris, subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus mihi esse videris. num quid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videatur? libero te metu: nemo credet unquam: non est tuum de repub. bene mereri: habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros resp. auctores. Ego te tantum gaudere dico: fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus, nunc etiam reliquis respondendum est.

CAPUT XV.

Castra mihi Pompeji, atque illud omne tempus objecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium, auctoritasque valuisset: tu hodie egeres, nos liberi essemus, resp. non tot duces, et exercitus amisisset. Fateor enim, me, cum ea, quae acciderunt, providerem futura, tanta in moestitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, P. C. remp. vestris quondam, meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque vero eram tam indoctus, ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret*: illos ego praestantissimos viros, lumina reipub. vivere volebam, tot consulares, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniqua conditione pacis (mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur), rempubl. hodie teneremus. Quae sententia si valuisset, ac non ii maxime mihi, quorum ego vitae consulebam, spe victoriae elati obstitissent; ut alia omittam, tu certe nunquam in hoc ordine, vel potius nunquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeji voluntatem a me abalienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit? cum ullo aut sermones, aut consilia contulit saepius? quod quidem erat magnum, de summa re dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere. Sed et ego quid ille, et contra ille, quid ego sentirem, et spectarem, videbat. Ego incolumitati civium primum, et postea dignitati**: ille

37

38

* Al. *liberasset.* ** Al. *ut postea dignitati possemus.*

praesenti dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque, quod sequeretur, idcirco tolerabilior erat
39 nostra dissensio. Quid vero ille singularis * vir, ac pene divinus de me senserit, sciunt, qui eum Pharsalica fuga Paphum prosecuti sunt. Nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii: cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare?

CAPUT XVI.

Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant illa quidem castra plena curae: verumtamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur.
40 Quod autem idem moestitiam meam reprehendit, idem jocum: magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum. Hereditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset: plures amici mei, et necessarii viverent. Sed qui istuc venit tibi in mentem? ego enim amplius H-s. ducenties acceptum hereditatibus retuli. Quanquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. me nemo, nisi amicus, fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur: te
41 is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas, fecit heredem. Et quidem vide, quam te amarit is, qui albus, aterve fueris, ignorans, fratris filium praeteriit: Q. Furii, honestissimi, equitis Romani, suique amicissimi, quem palam heredem semper factitarat, ne nomen quidem per-

* Vulgo: *consularis.*

scripsit*: te, quem nunquam viderat, ac nunquam salutaverat, fecit heredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius, qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. nihil scio, inquies, nisi quae praedia habuerit. Igitur fratrem exheredans te faciebat heredem. In multas praeterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris heredibus, tanquam heres esset, invasit. Quan- 42 quam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, cum ipse hereditatem patris non adisses.

CAPUT XVII.

Haec ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? quanquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamitas. Et vero adhibes joci causa magistrum, suffragio tuo, et compotorum tuorum, rhetorem: cui concessisti, ut in te, quae vellet, diceret. Salsum omnino hominem: sed materia facilis, in te, et in tuos dicta dicere. Vide autem, inter te et avum tuum, quid intersit. Ille sensim dicebat, quod causae prodesset: tu cursim dicis aliena. At quanta merces rhetori data est? Audite, 43 audite, P. C. et cognoscite reip. vulnera. duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti, et quidem immunia, ut pro tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro, et de Campano: quos iste agros ereptos reipub. turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim, quoniam criminibus ejus satis respondi, de ipso emendatore, et cor-

* Al. *ne meminit quidem*, et deinde: *aut certe nunquam salutaverat.*

rectore nostro quaedam dicenda sunt: nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius 44 vitiorum, peccatorumque largitur. Visne igitur te inspiciamus a puero? sic opinor: a principio ordiamur.

CAPUT XVIII.

Tenesne memoria, praetextum te decoxisse? Patris, inquies, ista culpa est. Concedo. etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunae vitio, non suo decoxisset. Sumsisti virilem quam statim muliebrem togam * reddidisti. Primo vulgare scortum: certa flagitii merces, nec ea parva: sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit: et, tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili, et certo lo- 45 cavit. Nemo unquam puer emtus libidinis causa, tam fuit in domini potestate, quam tu in Curionis. Quoties te pater ejus domo sua ejecit? quoties custodes posuit, ne limen intrares? cum tamen tu, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere. quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, cum pater Curio moerens jacebat in lecto: filius se ad pedes meos prosternens, lacrymans, te mihi commendabat: orabat, ut te contra suum patrem, si sestertium sexagies peteret, defenderem, tantum enim se pro te intercessisse. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exsilium

* Al. ol. *sumsisti v. togam q. st. m. stolam reddidisti.*

esse iturum. Quo ego tempore tanta mala florentissimae familiae sedavi, vel potius sustuli. Patri persuasi, ut aes alienum filii dissolveret: redimeret adolescentem, summa spe et animi et ingenii praeditum, rei familiaris facultatibus: eumque a tua non modo familiaritate, sed etiam congressione, patrio jure et potestate prohiberet. Haec tu, cum per me acta meminisses: nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus esses? 46

CAPUT XIX.

Sed jam stupra, et flagitia omittam: sunt quaedam, quae honeste non possum dicere: tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitae cursum videte: quem quidem celeriter perstringam. ad haec enim, quae in civili bello, in maximis reip. miseriis fecit, et ad ea, quae quotidie facit, festinat animus. quae peto, ut quanquam multo notiora vobis, quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio. tametsi incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat: ejus omnium incendiorum fax, cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est. quid dicam, ipse optime intelligit. Inde itum * Alexandriam contra senatus auctoritatem, contra religionem. Sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? prius in ultimam Galliam ex Aegypto, quam domum. 47 48

* Al. *iter inde.*

Quae autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua. domum dico? quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres, praeter unum Misenum, quod cum sociis, tanquam Sisaponem tenebas?

CAPUT XX.

49 Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. aude dicere, te prius * ad parentem tuam venisse, quam ad me. acceperam enim jam ante Caesaris literas, ut mihi satis fieri paterer a te. itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea custoditus ** sum a te, tu a me observatus in petitione quaesturae. quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Rom. in foro es conatus occidere: cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo: tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem nunquam sim adhortatus. quanquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam 50 referri malebam, quam ad meam gratiam. Quaestor es factus, deinde continuo sine senatusconsulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi. id enim unum in terris, egestatis, aeris alieni, nequitiae, perditis vitae rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te cum et illius largitionibus, et tuis rapinis explevisses (si hoc est explere, quod statim effundas) advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

* Al. *ad parentem tuum*, al. *ad patrem t.*
** Al. malunt *cultus.*

CAPUT XXI.

Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se, atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter, sed quae in nos fortunasque nostras, id est, in universam rempubl. impie ac nefarie fecerit. ab hujus enim scelere, omnium malorum principium natum reperietis. Nam, cum L. Lentulo, C. Marcello consulibus, Kalendis Januar. labentem, et prope cadentem remp. fulcire cuperetis, ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis: tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subjecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum. Et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reip. judicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta, dum genus hominum, dum populi R. nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, cum tu, unus adolescens, universum ordinem decernere de salute reip. prohibuisti? neque id semel, sed saepius? neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es? quid autem agebatur, nisi ne delere et evertere remp. funditus velles, cum te neque principes civitatis rogando, neque majores natu monendo, neque frequens senatus agendo, de vendita, atque addicta sententia movere potuit? Tum illud, multis rebus ante tentatis, necessario tibi vulnus

inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo. Tum contra te dedit arma hic ordo consulibus, reliquisque imperiis et potestatibus: quae non effugisses, nisi te ad arma Caesaris contulisses.

CAPUT XXII.

Tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Caesari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissimi sui consilii et facti afferebat, nisi quod intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, circumscriptus a senatu esset Antonius? omitto, quam haec falsa, quam levia: praesertim cum omnino nulla causa justa cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Caesare*? tibi certe confitendum est, causam
54 perniciosissimi belli in persona tua constitisse. O miserum te, si intelligis: miseriorem, si non intelligis, hoc literis mandari, hoc memoriae prodi, hujus rei ne posteritatem quidem omnium seculorum unquam immemorem fore, consules ex Italia excussos, cumque his Cn. Pompejum, qui imperii populi Rom. decus ac lumen fuit: omnes consulares, qui per valetudinem exsequi fugam illam, cladem que potuissent: praetores, praetorios, tribunos plebis, magnam partem senatus, omnem sobolem juventutis, unoque verbo rempub. expulsam, atque exter-
55 minatam suis sedibus. Ut igitur in seminibus est causa arborum, et stirpium: sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis, tres exercitus populi R. interfectos: interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives; eos quoque eripuit vobis Antonius. Auctoritas hujus ordinis

* Al. *Caesari.*

adflicta est: adflixit Antonius. omnia denique, quae postea vidimus (quid autem mali non vidimus?) si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Troianis, sic iste huic reip. causa belli, causa pestis, atque exitii fuit. Reliquae partes tribunatus principio similes. Omnia perfecit, quae senatus, salva rep. ne fieri possent, perfecerat, cujus tamen scelus in scelere cognoscite.

CAPUT XXIII.

Restituebat multos calamitosos: in his patrui nulla 56 mentio. si severus; cur non in omnes? si misericors; cur non in suos? sed omitto ceteros. Licinium Denticulam, de alea condemnatum, collusorem suum, restituit: quasi vero ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod ille in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Rom. cur eum restitui oporteret? Absentem credo in reos relatum, rem indicta causa judicatam: nullum fuisse de alea lege judicium: vi oppressum et armis: postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia judicium esse corruptum. Nihil horum. At vir bonus, et rep. dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse, pro nihilo est, * si ita esset, ignoscerem. Hominem vero omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum qui in integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? In eodem vero tribunatu, cum Caesar in Hispaniam pro- 57 ficiscens, huic conculcandam Italiam tradidisset: quae fuit ejus peragratio itinerum? Lustratio municipiorum? Scio

* Al. *pro nihilo vis.*

me in rebus celebratissimis sermone omnium versari, eaque, quae dico, dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuere, quam mihi, qui non fui. notabo tamen singulas res: etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestrae scientiae. Etenim quod * unquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus?

CAPUT XXIV.

58 Vehebatur in essedo tribunus plebis: lictores laureati antecedebant: inter quos, aperta lectica, mima portabatur: quam ex oppidis municipales, homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo mimico et nomine, sed Volumniam consalutabant. Sequebatur rheda cum lenonibus, comites nequissimi: rejecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur. O miserae mulieris faecunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam de-
59 nique Italiam impressit. Reliquorum factorum ejus, P. C. difficilis est sane reprehensio, et lubrica. versatus in bello est: saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium. fuit felix, si potest ulla esse in scelere felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quanquam dissimilis est militum causa, et tua: illi secuti sunt: tu quaesisti ducem: tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor e Thessalia Brundisium, cum legionibus revertisti: ibi me non occidisti. Magnum beneficium. Potuisse enim fateor. quanquam nemo erat eorum, qui tunc tecum fuerunt, qui
60 mihi non censeret parci oportere. Tanta enim est cari-

* Al. *Ecquod enim.*

tas patriae, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent. Sed fac, id te dedisse mihi, quod non ademisti: meque a te habere vitam, quia a te non sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc beneficium tueri, ut tuebar, praesertim cum te haec auditurum videres?

CAPUT XXV.

Venisti Brundisium, in sinum quidem, et in complexum tuae mimulae. Quid est? num mentior? quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat: ne veterani quidem exercitus? quis enim miles fuit, qui Brundisii illam non viderit? quis, qui nescierit, venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam sero se, quem hominem secutus esset, cognoscere? Italiae rursus percursatio eadem comite mima: in oppida militum crudelis et misera deductio: in urbe auri, et argenti maximeque vini foeda direptio. Accessit, ut, Caesare ignaro, cum ille esset Alexandriae, beneficio amicorum ejus magister equitum constitueretur. Tum existimavit, se suo jure cum Hippia vivere, et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas: quo se verteret, non habebat: nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus heres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed haec, quae robustioris improbitatis

61 62 63

sunt, omittamus: loquamur potius de nequissimo * genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Rom. conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter coenam, in ipsis tuis immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in coetu vero populi Rom. negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum, et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendida.

CAPUT XXVI.

64 Caesar Alexandria se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur: mea autem sententia, si quis reipubl. sit infelix, felix esse non potest. hasta posita pro aede Jovis Statoris, bona (miserum me: consumtis enim lacrymis, tamen infixus animo haeret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimae subjecta praeconis. Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit, servientibusque animis, gemitus tamen populi R. liber fuit. Exspectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis, hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, praeter Antonium, praesertim cum tot essent circa hastam illam, qui alia omnia auderent. unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia. 65 Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut verius dicam, tantus furor, ut primum, cum sector sis isto loco

* Al. *iniquissimo.*

natus, deinde cum Pompeii sector, non te exsecrandum populo Rom. non detestabilem, non omnes tibi deos, omnes homines, et esse inimicos et futuros scias? At quam insolenter statim helluo invasit in ejus viri fortunas, cujus virtute terribilior erat populus R. exteris gentibus, justitia carior?

CAPUT XXVII.

In ejus igitur viri copias cum se subito ingurgitavisset, exsultabat gaudio, persona de mimo, modo egens, repente dives. Sed, ut est apud poetam, nescio quem, *male* 66 *parta, male dilabuntur.* Incredibile, ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quam paucis non dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis, multa et lauta supellex, et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis. Ho- 67 rum paucis diebus nihil erat. Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quae si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum: apothecae totae nequissimis hominibus condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimae: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: suggerebantur etiam saepe (non enim semper iste felix) damna aleatoria. conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis, servorum in cellis, lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, haec tam celeriter esse consumta. Non modo unius patrimonium, quamvis

amplum, ut illud fuit, sed urbes, et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset. At ejusdem aedes etiam et 68 hortos. O audaciam immanem! tu ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum aedium diis penatibus os importunissimum ostendere? quam domum aliquamdiu nemo aspicere poterat, nemo sine lacrymis praeterire, hac te in domo tamdiu diversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum.

CAPUT XXVIII.

An tu illa in vestibulo rostra, * spolia, cum adspexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest. quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es: tamen et te, et tua, et tuos nosti. nec vero te unquam neque vigilantem, neque in somnis credo mente posse consistere. necesse est, quamvis sis, ut es, vinolentus, et furens, cum tibi objecta sit species singularis viri, perterritum te de 69 somno excitari, furere etiam saepe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum, atque tectorum. Quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more, et sanctissima disciplina? fuit enim ille vir, P. C. sicut scitis, cum foris clarus, tum domi admirandus: neque rebus externis magis laudandus, quam institutis domesticis. Hujus in sedibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinae sunt. Etsi jam negat. nolite, nolite quaerere: frugi factus est: mimam illam suam suas res sibi habere jussit ex duodecim tabulis: claves ademit, ** exegit. quam porro spectatus civis, quam probatus: cujus ex omni vita nihil est honestius, quam

* Al. *illa vestibula, rostra* etc. ** Al. *foresque exegit.*

quod cum mima fecit divortium? At quam crebro usurpat, *et consul, et Antonius?* hoc est dicere, et consul, et impudicissimus, et consul, et homo nequissimus. quid enim est aliud Antonius? Nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset, credo, aliquando avus tuus, *et consul et Antonius* *. nunquam dixit. Dixisset etiam collega meus, patruus tuus. nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quae non sunt earum partium propria, quibus tu remp. vexavisti: ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum: quod natum, conflatum, susceptum opera tua est. 70

CAPUT XXIX.

Cui ** bello tum propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti. Gustaras civilem sanguinem, vel potius exsorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus: L. Domitium, nobilissimum et clarissimum virum, occideras: multos, qui de proelio effugerant, quos Caesar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. Quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causae, cur in Africam Caesarem non sequerere, cum praesertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Caesarem post ejus ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? cujus tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praedae socius, testamento, ut dicebas ipse, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. Primo respondisti plane ferociter, et, ne omnia videar contra te, propemodum aequa, et justa dicebas. A me C. Caesar pecuniam? cur 71 72

* Al. *se et consulem et Antonium.* ** Al. *cur ei bello* ...?

potius, quam ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi: ego arma contra consules, imperatoresque populi Rom., contra senatum, populumque R., contra deos patrios, arasque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? quorum facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis? Jus postulabas,
73 sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque, excussis tuis vocibus, et ad te, et ad praedes tuos, milites misit: cum repente a te praeclara illa tabula prolata. qui risus hominum de te erat? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus, praeter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus: vestis Pompeii non multa, eaque maculosa: ejusdem quaedam argentea vasa collisa: sordida * mancipia: ut doleremus quid-
74 quam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus. Hanc tamen auctionem heredes L. Rubrii decreto Caesaris prohibuerunt. Haerebat nebulo: quo se verteret, non habebat, quippe his ipsis temporibus domi Caesaris percussor ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sica. de quo Caesar in senatu, aperte in te invehens, questus est. Proficiscitur in Hispaniam Caesar, paucis tibi ad solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus. ne tum quidem sequeris**. Tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti? Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in suis fortunis tam timidus fuerit, pertimescat?

* Al. *sordidata.* ** Al. *ne tum quidem se queris?*

CAPUT XXX.

Profectus est tandem aliquando in Hispaniam: sed tuto, ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur 75 Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni: aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania: omnibus adfuit his pugnis Dolabella: in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo judicio quaeris: nollem. sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quis es*? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant. Esto: fuerit partium haec causa communis. Repetebant praeterea deos, penates patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quae tu invaseras. Haec cum repeterent armis ii, quorum erant legibus: etsi in rebus iniquissimis quid potest esse aequi? tamen erat aequissimum contra Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare sectorem. An tu Narbone mensas hospitum convomeres**, Dolabella 76 pro te in Hispania dimicaret? qui vero Narbone reditus? et tamen quaerebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, P. C. causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Kalendas Ian. prodesse reip. Nam, quod quaerebas, quomodo redissem: primum luce, non tenebris: deinde cum calceis, et toga, nullis nec Gallicis, nec lacerna. At etiam aspicis me, et quidem, ut videris, iratus. Nae tu jam mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiae tuae, cujus te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi: qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consula-

* Al. *quid es?* Al. *quid censes?* ** Al. *in mensas … cum vomeres.*

tum peteres vel potius rogares; is per municipia, coloniasque Galliae, a qua nos tum, cum consulatus petebatur non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna concurristi.

CAPUT XXXI.

77 At videte levitatem hominis*. Cum hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperam: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus causa venerat, deducitur: eique epistolam tradit, quam cum illa legeret flens (erat enim amatorie scripta: caput autem literarum, sibi cum illa mima posthac nihil futurum: omnem se amorem abjecisse illinc, atque in hanc transfudisse) cum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit: caput aperuit: in collum invasit. O hominem nequam! quid enim aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere. Ergo, ut te catamitum, nec opinato cum ostendisses, praeter spem mulier adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum 78 dierum metu perturbasti? Et domi quidem causam amoris habuit, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus praedes tuos venderet. Productus autem in concionem a tribuno pl. cum respondisses, te rei tuae causa venisse: populum etiam in te dicacem reddidisti.

CAPUT XXXII.

Sed nimis multa de nugis, ad majora veniamus. Caesari ex Hispania redeunti obviam longissime proces-

* Al. omittunt *hominis*.

sisti. celeriter isti, redisti, ut cognosceret te, si minus fortem attamen strenuum. factus es ei rursus, nescio quomodo, familiaris. habebat hoc omnino Caesar: quem plane perditum aere alieno, egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. His igitur rebus praeclare commendatus, jussus es renunciari consul, et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Qua in re quanta fuerit utriusque vestrum perfidia in Dolabellam, quis ignorat? Ille induxit, ut peteret: promissum, et receptum intervertit, ad seque transtulit: tu ejus perfidiae voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt Kalendae Ian., cogimur in senatum: invectus est copiosius multo in istum, et paratius Dolabella, quam nunc ego. Hic autem iratus, quae dixit, dii boni? Primum cum Caesar ostendisset, se prius, quam proficisceretur, Dolabellam consulem esse jussurum: quem negant regem, qui et faceret semper ejusmodi aliquid, et diceret: sed cum Caesar ita dixisset: tum hic bonus augur, eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset, idque se facturum esse adseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istuc, quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, et consul esses, minus facere potuisses? Vide ne etiam facilius. nos enim nunciationem solum habemus: consules, et reliqui magistratus etiam spectionem*. Esto: hoc imperite: (nec enim est ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia) sed videte impudentiam. multis ante mensibus in senatu dixit, se Dolabellae comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id facturum

79 80 81

* Al. *inspectionem*.

esse, quod fecit. quisquamne divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de caelo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges, et, si quis servavit: non habitis comitiis, sed prius, quam habeantur, debet nunciare. Verum implicata inscitia impudentia est, * nec scit, quod augurem, nec facit, quod pudentem

82 decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad Idus Martias consulatum. Quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in adversam lecticam inferens, beneficia, quae venderet, a collega petebat.

CAPUT XXXIII.

Ecce Dolabellae comitiorum dies, sortitio praerogativae; quiescit: renunciatur: tacet. prima classis vocatur: renunciatur: deinde, ut assolet, suffragatum secunda clas-

83 sis vocatur**: quae omnia citius sunt facta, quam dixi. Confecto negotio, bonus augur (Laelium diceres) Alio die, inquit. O impudentiam singularem. quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de coelo servasse dixisti, neque hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu jam Kalendis Ian. futurum esse provideras, et tanto ante praedixeras. Ergo, hercule, magna, ut spero, tua potius, quam reip. calamitate ementitus es auspicia: obstrinxisti populum Rom. religione. Augur auguri, consul consuli nunciavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellae videar convellere: quae necesse est aliquando ad nostrum

84 collegium deferantur. Sed arrogantiam hominis, insolentiamque cognoscite. quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus, cum voles, salvis auspiciis creatus. Si

* Al. hic inserunt *si.* ** Al. *deinde, ut assolet, suffragia: tum secunda classis.*

nihil est, cum augur iis verbis nunciat, quibus nunciasti: confitere te, cum *alio die* dixeris, sobrium non fuisse. Sin est aliqua vis in istis verbis, ea quae sit, augur a collega requiro.

CAPUT XXXIV.

Sed, ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat, P. C., apparet esse commotum, sudat, pallet, quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minutia fecit. Quae potest esse turpitudinis tantae defensio? cupio audire: ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in 85 Rostris collega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea coronatus. ascendis: accedis ad sellam: (ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis: gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi? ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui cum auctor regni esses, eum, quem collegam * habebas, dominum habere velles: et idem tentares, quid populus R. ferre et pati posset. At etiam 86 misericordiam captabas: supplex te ad pedes abjiciebas: quid petens? ut servires: tibi uni peteres: qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires: a nobis populoque Rom. mandatum id certe non habebas. O praeclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus concionatus. Quid hoc turpius? quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? num exspectas, dum te stimulis

* Vulgo *collegam regni.*

fodiam? haec te, si ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. Vereor, ne imminuam virorum summorum gloriam. dicam tamen dolore commotus. Quid indignius, quam vivere eum, qui imposuerit diadema, cum omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit? At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, C. Caesari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi jussu regnum detulisse, Caesarem uti noluisse. Jam jam minime miror, te otium perturbare, non modo urbem odisse, sed etiam lucem: cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et judiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus: Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius, necati, ut multis post seculis, a M. Antonio, quod fas non est, rex Romae constitueretur? Sed ad auspicia redeamus.

CAPUT XXXV.

88 De quibus rebus Idibus Martiis fuit in senatu Caesar acturus, quaero tum tu quid egisses? Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem fortuna populi Rom. num etiam tuum de auspiciis judicium interitus Caesaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, praevertendum non sit. Quae tua fuga? quae formido illo die? quae propter conscientiam scelerum desperatio vitae? cum ex illa fuga, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima auguria re-

* Vulgo nonn. *praetereundum.*

rum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam remp. te adhortarer: quoad metueres, omnia te promissurum: simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque cum ceteri consulares irent, redirent; in sententia mansi; neque te illo die, neque postero vidi: neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste foedere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in aedem Telluris, et quidem invitus, cum omnes aditus armati obsiderent. Qui tibi ille dies, M. 90 Antoni, fuit? quanquam mihi subito inimicus extitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris.

CAPUT XXXVI.

Qui tu vir, dii immortales, et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! pacem haberemus, quae erat facta per obsidem puerum nobilem, * M. Bambalionis nepotem. Quanquam te bonum timor faciebat, non diuturnus magister officii: improbum fecit ea, quae, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, cum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri tyranni, si funus illud fuit sceleratissime praefuisti. Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio. Tu, tu illas faces incendisti, et eas, quibus semiustulatus 91 ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. tu illos impetus perditorum hominum, et, ex maxima parte, servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. idem tamen, quasi fuligine abstersa, reliquis diebus in Capitolio praeclara senatusconsulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis

* Al. addunt diserte: *M. Antonii filium.*

tabula, neve cujusquam beneficii figeretur. meministi ipse de exulibus: scis, de immunitate quid dixeris. Optimum vero, quod dictaturae nomen in perpetuum de rep. sustulisti. quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum dicta-
92 torem, tolleres metum*. Constituta resp. videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia te gubernante naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutius sui potuit esse dissimilis? inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulae figebantur: neque solum singulis veniebant immunitates, sed etiam populis universis. civitas, non jam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si haec manent, quae stante rep. manere non possunt, provincias universas, P. C. perdidistis: neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi Rom. hujus domesticis nundinis deminutum est.

CAPUT XXXVII.

93 Ubi est septies millies sestertium, quod in tabulis, quae sunt ad Opis, patebat? funestae illius quidem pecuniae, sed tamen, si iis, quorum erat, non redderetur, quae nos a tributis posset vindicare. Tu autem quadringenties H. S. quod idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Aprilis debere desiisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quae a diversis emebantur, non insciente te: sed unum egregium de rege Dejotaro, populo Rom. amicissimo, decretum in Capitolio fixum. quo proposito nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere.
94 Quis enim cuiquam inimicior, quam Dejotaro Caesar? aeque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus,

* Al. *ut ejus omne nomen propter proximi Dictatoris omen tolleres.*

ut omnibus, quibus remp. populi R. caram esse sentiebat. Is igitur, a quo vivo, nec praesens, nec absens quidquam aequi boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. Compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam imperarat, in ejus tetrarchiam ex Graecis comitibus suis collocarat: Armeniam abstulerat a senatu datam. haec vivus eripuit, reddidit mortuus. At quibus 95 verbis? modo aequum sibi videri, modo non iniquum. mira verborum complexio. At ille nunquam (semper enim absenti affui Dejotaro) quidquam sibi, quod nos pro illo postularemus, aequum dixit videri. Syngrapha H S. centies per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra*, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynaeceo: quo in loco plurimae res veniere, et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus, meditere censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Caesaris, simulatque audivit ejus interitum, suo Marte res suas recuperavit. Sciebat homo sapiens, jus 96 semper hoc fuisse, ut, quae tyranni eripuissent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur iureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem haec agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro iis rebus, quae erant ante syngrapham recuperatae. Non enim a te emit: sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus.

CAPUT XXXVIII.

Quid ego de commentariis infinitis, quid de innu- 97 merabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tanquam gladiatorum libellos, palam vendi-

* Al. *sine sua.*

tent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam appendantur, non numerentur pecuniae. At quam caeca avaritia est: nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium vectigalibus liberantur: statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? an Caesaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum, Caesare vivo, pertinere? At hujus venditione decreti (ne nihil actum putetis) provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emtor, cui defuerit hic vendi-
98 tor. Et de exulibus legem, quam fixisti, Caesar tulit? Nullius insector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus aequatos*, quorum causam dissimilem Caesar judicaverit: deinde nescio, cur reliquis idem non tribuas. Neque enim plus, quam tres, aut quatuor reliqui sunt. Qui simili calamitate fuerint, cur tua misericordia simili non fruuntur? Cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti: quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quae et risus hominum, et que-
99 relas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia tribunus plebis sinistrum fulmen nunciabat? Cum tua quid interest, nulla auspicia sint: cum tuorum, tum sis religiosus. Quid? eundem in septemviratu, nonne destituisti? intervenit enim. quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses. Omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla pietas in te esset, colere debebas. filiam ejus sororem tuam, ejecisti, alia conditione quaesita, et ante perspecta. Non est satis. probri insimulasti pudicissimam foeminam. Quid est, quod addi possit? contentus eo non fuisti. frequentissimo senatu

* Al. *inquinatos.*

Kalendis Ian. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quod ab eo sorori, et uxori tuae stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentiorne, qui in senatu: an improbior, qui in Dolabellam: an impurior, qui patre audiente: an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris?

CAPUT XXXIX.

Sed ad chirographa redeamus: quae fuit tua cognitio? acta enim Caesaris pacis causa confirmata sunt a senatu: quae quidem Caesar egisset, non ea, quae Caesarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Iuniis de Caesaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Iunias expectasti? an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? o praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Majo, tum, cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es. Quemadmodum illinc abjeris, vel potius pene non abjeris *, scimus. cui tu urbi minitaris. Utinam conere, ut aliquando illud *paene* tollatur! At quam nobilitata est tua illa peregrinatio? quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt: illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipubl. vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, et collusoribus dividebas. mimos dico, et mimas, P. C.

100

101

* Nonn. *illam adieris. . . pene non adieris.*

in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hae quondam arationes Campani et Leontini*, in populi Rom. patrimonio grandi foenore et fructuosae ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset: rhetori duo, quasi disertum facere potuisset. Sed ad iter, Italiamque redeamus.

CAPUT XL.

102 Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. Consuluisti me per literas de Capua tu quidem: sed idem de Casilino respondissem: possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam jure deducere. Negavi, in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentia elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres**, et aratrum circumduceres: cujus quidem vomere portam 103 Capuae pene perstrinxisti, ut florentis coloniae territorium minueretur. Ab hac religionum perturbatione advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem. Quo jure? quo ore? eodem, inquies, quo in heredum L. Turselii praedia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae: quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Cassinatem fundum quis veniisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem praeconis audivit? Misisse te dicis Alexandriam, qui emeret a Caesare. Ipsum enim expectare 104 magnum fuit. Quis vero audivit unquam (nullius autem salus curae pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam

* Al. *Campana et Leontina.* ** Al. *videres* pro *tolleres.*

esse detractam? Quod si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes: quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus. jam intelliges, aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae: Non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit.

CAPUT XLI.

At quam multos dies in ea villa turpissime est perbacchatus? ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, quam dispari domino! quanquam quomodo iste dominus? sed tamen quam a dispari tenebantur! studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium. Quae in illa villa 105 ante dicebantur? quae cogitabantur? quae literis mandabantur: jura populi Rom., monumenta majorum, omnis sapientiae ratio, omnisque doctrinae. At vero, te inquilino, (non enim domino) personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis: scorta inter matresfamilias versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna. admissus est nemo. Jure id quidem. in homine 106 enim turpissimo obsolebant dignitatis insignia. Cum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet: obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo. at iste operta lectica latus est per oppidum, ut mortuus. Stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? qui cum essent devii, descenderant,* ut istum, tanquam si esset consul, salutarent. Incredibile dictu, tamen inter omnes constabat, ne-

* Al. *obviam illi descenderunt.*

minem esse resalutatum: praesertim cum duos secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem; quorum alter gladiatorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas, contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos? vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent? magno quidem judicio, studio, benevolentia, caritate, non ut te, ut Basilium, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo esse illorum cliens.

107

CAPUT XLII.

Interea dum tu abes, qui dies ille collegae tui, cum illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? qua re tibi nunciata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. Quid evenerit postea, nescio. metum credo valuisse, et arma. Collegam quidem de caelo detraxisti: effecistique non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe, ut dissimilis esset sui. Qui vero reditus inde Romam? quae perturbatio totius urbis? memineramus Cinnam nimis potentem: Syllam postea dominantem, modo regnantem Caesarem videramus. erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec ita multi. ista vero quae, et quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis, P. C. consuetudine obduruimus? Calendis Juniis cum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus. At iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam, et potius discessu nostro laetatus est, statimque * illa mirabilia facinora effecit. qui chirographa

108

109

* Al. *statim illa* etc.

Caesaris defendisset lucri sui causa: is leges Caesaris, easque praeclaras, ut remp. concutere posset, evertit. numerum annorum provinciis prorogavit: idemque, cum actorum Caesaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Caesaris rescidit. In publicis * nihil est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias, sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret ** promulgavit. Testamentum irritum fecit: quod etiam infimis civibus semper obtentum est. Signa, tabulas, quas populo Caesar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

CAPUT XLIII.

Et tu in Caesaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? quem is majorem honorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergo flamen ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Julio M. Antonius? Quid igitur cessas? cur non inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret. collegae sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod, tyranni sacerdos es, sive quod mortui. Quaero deinceps, num, hodiernus dies qui sit, ignores. nescis, heri quartum in Circo diem ludorum Rom. fuisse? te ipsum autem ad populum tulisse, ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? cur non sumus praetextati? cur honorem Caesari tua lege datum, deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es? pulvinaria noluisti? aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quaeres, placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem: mihi vero nihil istorum placet. sed

110 111

* Al. *in p. actis.* ** Al. *ut t. promulgatas, promulgavit.*

tu, qui acta Caesaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi forte vis fateri, te omnia quaestu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad haec tandem? expecto enim eloquentiam tuam. disertissimum cognovi avum tuum: at te etiam apertiorem in dicendo. ille nunquam nudus est concionatus: tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad haec? aut omnino hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas?

CAPUT XLIV.

112 Sed praeterita omittamus. hunc unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. cur armatorum corona senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur valvae Concordiae non patent? cur * homines omnium gentium maxime barbaros, Ithyreos, cum sagittis deducis in forum? Praesidii sui causa se facere, dicit. Nonne igitur millies perire est melius, quam in sua civitate sine armatorum praesidio, non posse vivere? Sed

113 nullum est istuc, mihi crede, praesidium. Caritate, et benevolentia civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus Rom. utinam salvis nobis: sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes esse, mihi crede, diuturnus. Etenim ista tua minime avara coniux, quam ego sine contumelia describo, nimium debet diu populo R. pensionem tertiam. Habet populus R. ad quos gubernacula reip. deferat: qui ubicunque terrarum sunt, ibi est omne reip. praesidium, vel potius ipsa resp. quae se adhuc

* Al. omittunt *cur.*

tantummodo ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certe resp. adolescentes nobilissimos, paratos defensores: quam volent, illi cedant, otio consulentes: tamen a rep. revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, et ipsa res salutaris: sed inter pacem et servitutem plurimum interest. pax est tranquilla libertas: servitus malorum omnium postremum, non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quod si se ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt: at exemplum facti reliquerunt. illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tum rex fuit, cum esse Romae regem liceret. Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati: hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod cum ipsum factum per se praeclarum atque divinum est, tum expositum ad imitandum, praesertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quae vix coelo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcerrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam. 114

CAPUT XLV.

115 Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti: pone ante oculos laetitiam senatus, populique Romani: confer cum nundinatione * tua tuorumque: tum intelliges, quantum inter laudem et lucrum intersit. Sed nimirum, ut quidam morbo aliquo, et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt: sic libidinosi, avari, facinorosi, verae laudis gustum non habent. Sed si te laus allicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? Judicia

* Al. *nummatione*.

non metuis? si propter innocentiam, laudo? si propter vim, non intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat,
116 quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis: tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quae est autem vita, dies et noctes timere a suis: nisi vero aut majoribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus: aut tu es ulla re cum eo comparandus. fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literatura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reip. calamitosas, attamen magnas. multos annos regnare est meditatus: magno labore, magnis periculis, quod cogitarat, effecerat: muneribus, monumentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam lenierat: suos praemiis, adversarios clementiae specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberae civitati partim metu, partim patientia, consuetudinem serviendi.

CAPUT XLVI.

117 Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum, ceteris vero rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quae ab illo reip. sunt inusta, hoc tamen boni est, quod didicit jam populus R. quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. Haec igitur non cogitas? nec intelligis satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulcrum*, beneficio gratum, fama gloriosum, tyrannum occidere? an, cum illum ho-
118 mines non tulerint, te ferent? Certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas exspectabitur. Respice, quaeso, aliquando remp. M. Antoni? quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: me-

* Al. omittunt *re*.

cum, ut voles, cum rep. redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor. Defendi remp. adolescens, non deseram senex: contemsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Rom. pariat, quod jamdiu parturit. Etenim, si ab hinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari: quanto verius nunc negabo seni? Mihi vero, P. C. jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi. Duo modo haec opto: unum, ut moriens populum R. liberum relinquam: hoc mihi majus a diis immortalibus dari nihil potest: alterum, ut ita cuique eveniat, ut de rep. quisque mereatur.

119

VII. ADNOTATIONES.

I. Adnotationes in Orationem pro Sexto Roscio Amerino.

Haec oratio, quanvis aetatis ratione prima, tamen cum orationibus pro *Milone* et pro *Cluentio*, omnium complicatissima, ob juris civilis romani expositionem generi judiciali propriam, ceteris in argumento generaliori versatis atque hoc respectu minus doctis, inprimisque Orationibus pro *Archia*, pro *Ligario* et pro *Dejotaro* in usum tironum postponenda est. Quod quidem pertinet *ad ordinem scholasticum*, ubicunque a facilioribus ad difficiliora progredi possimus, accurate observandum.

Caput I. 1. *Injuriam novo scelere conflatam*, falso inventam et concitatam. *Injuriam:* cum ejiciatur Roscius e patrimonio, *novo* (inaudito) *scelere*: cum vel eo usque impudentiae procedant scelerati ejus inimici, ut eum, conducto accusatore, parricidii accusent. *defendi*, propulsari. 2. *Propter iniquitatem temporum*, Sulla dominante ejusque liberto Chrysogono impune potentia domini abutente. 3. *Nondum ad rempubl*, nondum ad honores superiores evectus sum; qui erant 1. quaestura 2. aedilitas 3. praetura. 4. consulatus. *Cognoscendi consuetudo sublata est;* homines *incognita* causa damnantur, non audiuntur in judicio. 4. *Ut dicerent*, pro Sexto Roscio. *utrumvis*, et suscipere et recusare defensionem. *Salvo officio*, quin suo officio deessent.

Caput II. 5. *Maxima ingenio, minimo periculo:* antithesis aut diversitas rei cum similitudine vocis, in Cicerone admodum frequens. Conf. supra *ignoscendi*, *cognoscendi ratio* etc. *pro capite;* *Caput* non solum vitam, sed etiam omnem jurium publicorum et privatorum civis Romani complexum designat. *Sexagies* subaud. contena millia Sestertiûm, 600000 livr. Secundum rationem Budaei 150000 coronatorum, quippe qui Sestertium, sive millia

sestertiorum (nummum) supputat 25 coronatis. 6. *Is a vobis* etc. Omnis haec paragraphus *Ironiam* continet, pulcerrimam fortissimamque; Ciceroni frequentem.

Caput III. 8. *In deferendo nomine* ad praesidem judicii, h. e. in accusando.

Caput IV. 12. *Longo intervallo*, inter Sullae et Marii bella civilia sive caedes intermissa fuerant judicia de sicariis, ut victores inpune, quos libuit, occiderent. *Inter ipsa subsellia*, ubi judices (hoc tempore ex ordine senatorio) testes, accusatores defensoresque sedebant, coram Praetore in sella curuli praesidente. 13. *Quos populus poscit*, scilicet ad poenam propter scelera.

Caput VI. 15. *Municeps*, cives ex municipio, urbe jure suo utente non optimo hoc est, pleno Romanorum seu Quiritium, attamen munerum sive honorum cum Quiritibus participe. *Nobilitatis*, avis clarioribus et eorum imaginibus probatae, sive ex patriciis sive ex plebe. *Hoc tumultu proximo*, inter Syllam et Marium. 16. *Cum proscriberentur*, quod primum L. Sylla factum est, ita ut in tabula proscriberentur eorum nomina, qui ad necem destinati erant, quorumque bona sub hasta venderentur. 17. *Palmarum*. Gladiatoribus palmae pro victoriae signo dabantur. *lanistam*, magistrum gladiatorium. *Pugnam*, caedem S. Roscii.

Caput VII. 18. *Balneas Palatinas*, in dorso colli Palatini sitas. 19. *Cisiis*, rheda duas rotas habente. 20 *Vollaterras* Etruriae oppidum antiquum. *Qui Tiberim tangunt*, non solum fertiliores, sed unde quoque fructus navigiis Romam deportari poterant.

Caput VIII. 21. *Studiosissimi nobilitatis*, igitur partium Syllanarum. Nihilominus ejus, tanquam proscripti, bonorum *manceps* i. e. *redemtor* fuit Chrysogonus, quod fiebat *manu* sublata (*manceps* manu capiens.) 22. *Felix sit*, vel cognomine, nam *fortunatus* et *felix* appellabatur Sylla.

Caput IX. 24. *Iter ad sepulcrum*, in agris constitui et consecrari solitum, ad quod religionis causa propingui iter faciebant. Pertinebat autem id jus itineris ad emtorem fundi, nisi exceptum erat a venditore. *Decurionum*; magistratus municipiorum aut coloniarum ad instar Senatorum Romanorum. *Decemprimi* sc.

decuriones ibidem et sumtibus faciendis et tributis praeerant et praeter Duumviros gaudebant maxima auctoritate 26. *De tabulis*, proscriptionis. *Appromitteret*, h. e. simul cum hominibus illis allegatis (privatim missis).

Caput XI. 30. *Insutus in culeum*, ex supplicio parricidarum. 34. *Per compositionem*, cum Syllae et Marii inimicitias tollere et pacare studeret; sed a Marianis interfectus est, ejusque mortem funestissimae caedes secutae.

Caput XV. 43. *illius ordinis*, equestris. 44. *ad villam*, in usum villae.

Caput XVI. 46. *Patre certo*, pertinet ad infamiam matris Erucii; quem spurium esse indicat. Ceterum exprobrat adversario originem, ut ejus conjecturam de duobus filiis non eodem modo tractatis refellat, demonstrando eum nescire, qui sit animus patrius in liberos. *Senex Caecilianus*, inductus a Caecilio, poeta comico. V. Horat. Epist. II. 1. 47. *Vicinos meos*, Arpinates, Ciceronis populares. *Vejente*, Vejorum, Etruriae urbis.

Caput XVII, 49. *Artificium*, sc. agriculturae.

Caput XVIII 50. *Qui consules fierent*, aut dictatores, ut Q. Cincinnatus. 52. *Neque revocaturus esset*, sc. ad domum suam ruralem, par pari referens.

Caput XIX. 55: *Legem Remmiam*, calumniatori poenam constituentem.

Caput XX, 55. *Anseribus cibaria publice locantur*, sc. ob Capitolium defensum et tanquam sacris, quod per Censores inprimis curabatur. 57. *Literam illam*, sc. C. seu potius K. (Kalumnia), calumniatorum frontibus stigmate inuri solitam. *Ut etiam alias omnes* (literas, literaturam) *oderitis*, designat eorum ruditatem et ignorantiam.

Caput XXI 56. *Bone accusator*, ironice. *Bonorum emtione*, per Chrysogonum facta; *societate* Chrysogoni et Rosciorum Volaterris inita. *Hoc tempore*, iniquo, ubi Chrysogonus Syllae potentia nititur. 59. *Pro summa solitudine*, ironice.

Caput XXII. 60. *Peroravit*, orationem finivit peroratione (epilogo).

Caput XXIII. *Tarracinensem.* Tarracina erat oppidum Latii novi maritimum, lingua Volscorum *Anxur* dictum.

Caput XXIV. 66. *Supplicium de matre sumsisse*, uti *Orestes* Agamemnonis et Clytemnestrae filius, (quae maritum cum adultero pacta interfecerat) nec non *Alcmaeon* Amphiarai et Eriphyles filius (quae propter proditum maritum a filio occidebatur). *Deorum jussis*, inprimis Apollinis.

Caput XXV. 70. *Dum ea rerum potita est*, ante proelium ad *Aegos potamos*, unde Lacedaemonii victores recesserunt.

Caput XXVI. 71. *expiari putantur*, sc. aqua marina vel fluviali polluti scelere lustrabantur expiabanturque. 71. Hic locus uti Cicero ipse fatetur (Orat. c. 30) magis juvenilis quam virilis (et asiatici postinde a Nostro emendati styli specimen) magnis clamoribus a populo Romano excipiebatur (V. Cic. ibidem).

Caput XXVII. 74. *Indidem* ex eodem loco.

Caput XXIX. 80. *Nos judicio perfundere*, nobis speciem quandam judicii offundere. *a sectoribus (a seco, voce antiqua pro sequor)* ab aestimatoribus redemtoribusque bonorum proscripti. *Sectores collorum*, scilicet proscriptorum colla secabantur (ludit orator in voce *secare)* ut capita in rostra deferrentur.

Caput XXX. 84. *Palmas*, victoriae gladiatoriae signa, caedes, continuat comparationem Roscii cum lanista. 85. *Quaesitorem*, praetorem qui quaesivit cum judicibus primum, num accusatus reus esset, nec ne. *Ab innocentia clementissimus*, erga innocentiam.

Caput XXXII. 89. *Pugna Cannensis*, allusio ad proscriptionem Syllanam, multitudine caesorum atque hinc etiam *defectu bonorum* conspicuam. *Thrasimenum*, lacum Etruriae, Annibalis victoria celebrem, cum quo comparat *lacum Servilium* in urbe Roma, sanguine proscriptorum per Syllam trucidatorum itidem pollutum. *Quis non est vulneratus ferro Phrygio* (sive trojano)? allusio ad verba Ulyssis apud Ennium excusantis se, quod vulneratus ex pugna fugisset in Achillis tentorium (secundum veterem scholiastem). 90. *Curtios, Marios* et *Memmeos (*v. de his Cic. in Bruto 36) famosos tum temporis accusatores, interemtos

ab eis, qui bona civium diripuerant, scilicet ne in judicium vocarentur. *Priamum ipsum*, (ita legendum) his verbis Antistium rabulam celebrem (itidem uti Priamus) summa senectute occisum, notat alludens ad bellum trojanum. *Sed etiam leges pugnare prohibebant*, forsan ignominia affectus aut turpi judicio damnatus erat; nam ejus modi homines removebantur a postulando.

Caput XXXIII. 93. *In cujus fide*. pertinet ad Chrysogonum.

Caput XXXV. 98, *Automedontem illum*, Glauciam, qui cum Achillis auriga velocissimos equos (Zephyri filios) agente comparatur. 100. *Lemniscatam*, nobilissimam, lemniscis sive fasciclis (rubans) ornatam. *De ponte in Tiberim*, allusio ad morem, ex quo in Campo Martio e ponte deturbabantur suffragatores *sexagenarii*, qui ideo *depontani* vocabantur. Scilicet suffragia per pontem ferebantur.

Caput XXXVI. *Alter*. T. Magnus Roscius. *Alter* T. Capito, qui per translationem *magister* et lanista vocatur.

Caput XXXVIII. 110. *Ne palam*, ne manifestum fiat, qua de causa legati Amerinorum venerint in castra. *Aliquâ fretus mora* nominativo; quoties enim infinivus modus ita effertur, persona agens primum casum tenet. *Intercessore*, impediente. Nam tribuni plebis *intercedere*, h. e. vetare dicebantur. *Testimonium alicui denuntiare*, sommer quelqu'un de rendre temoignage de quelque chose. Hoc non Ciceronis sed secundum leges ejus erat, qui debebat probare, h. e. actoris, et accusatoris. 111. *Suscipis onus* mandati, exprobratio; nam ait mandati onus nec grave esse nisi hominibus levibus nec visum esse grave ipsi suscipienti. Sed abhinc videntur plura hujus orationis injuria temporum affecta esse.

Caput XXXIX. 113. *Inter vivos* alii *viros* nec non *viros bonos*. Forsan *homines* (observante alio) est lectio genuina, quam qui non intellexerunt in *vivos* mutarunt.

Caput XXXIX. 114. *Per arbitrum*, judicem bonae fidei. Nam judicia bonae fidei, sicuti judicium mandati, dicebantur arbitria. 115 *Roscio*, h. e. Capitoni.

Caput XL. 116. *Tecti esse ad alienos possumus*, h. e. apud alienos, quod attinet ad alienos. 117. *Proditor, deinde perfuga* sc. ad Chrysogonum. 118. *Ibi scelus*, melius alii, *id scelus*.

Caput XLI. *fidem* (malam) *magistri*, Capitonis, qui legationem prodidit. *Aequitatem* (iniquitatem) *discipuli*, Roscii Magni, qui servos in quaestionem dare non vult. *Ab istis*, Scipione et Metello nobilissimis viris, V. supra. 120. *Anne quaeritur.* Id est, non quaeritur in dominos, sive in S. Roscium sive in vos quaeratur. Nam ille non amplius dominus est, neque vos dominos esse fatemini. *Cum Chrysogono sunt.* Altera adversariorum excusatio, quod servos non habeant in potestate. *Literis eorum* etc. Ironice. *Ex tot lectissimis familiis*, sc. proscriptorum, ex quibus Chrysogonus, quos libuit, elegerat.

Caput XLIII. 124. *Nomen aureum*, lepide, quia nomen Chrysogoni fit a χρυσος et γόνος (aureus foetus). *Alii quoque*, qui bona proscriptorum emerunt. *Non fuit tantus*, nobiliores ac praestantiores proscripti sunt, de quibus esset conquerendum. 125. *Sive Valeria est sive Cornelia* (V. Index Legum. *L. Valeria)*. Satyricum et stomachantis dictum hoc est. Nam iste Valerius interrex interfectis Mario et Carbone dictatorem dixerat Syllam, simulque legem tulerat, ut omnia rata essent, quae Sylla fecisset. Lex, quae sive a suo auctore sive ab eo, cujus gratia lata est, appellari potest! 126 *Si lege*, occisus est.

Caput XLIV. 128. *Nebulone*, Chrysogono: reduviam (h. e. morbum, quo circa ungues cutis resolvitur) *curare, cum capiti medere debeas*, est proverbium, quod significat, rebus necessariis et magni momenti neglectis minores sectari.

Caput XLV. *Pernicii* genit antiquae formae. *Vi et magnitudine*, magna vi, per figuram quae vocatur ἐν διὰ δυοῖν.

Caput XLVI. *In Sallentinis aut in Bruttiis*, h. e. in ultimis Italiae angulis. 133. *In vasis Corinthiis* (praestantissimo aere) et *Deliacis*, ex Delo Cycladum insula; quod aeris genus jam antiquitus celebratum erat. *Authepsa* et αὐτος *ipse* et ἕψω coquo. Vas coquinarium duplici loculamento instructum, in superiore parte continens res coquendas, in inferiore ignem. *Caelati argen-*

ti, haut-et bas-reliefs in vasis argenteis. *Signorum*, statuarum inprimis ex marmore. 134. *Nervorum*, cythararum et lyrarum. 135. *Togatorum*, clientes intelligit, qui quamvis cives tamen libertum sectabantur.

Caput XLVII. 136. *Pro illa tenui parte.* pro illa mearum virium atque opum tenuitate. Alii ad partem Marii, Cinnae, et Carbonis referunt, pro qua maxime voluisset Cicero, ut componeretur.

Caput XLVIII. 140. *Qui equestrem splendorem p. n. p.* Senatores et Sylla, qui judicia equitibus ademta ad ordinem senatorium transtulit.

Caput XLIX. 144. *Annulum de digito*, equestris ordinis ornamentum.

Caput L. 145. *Quod metuere non debeas.* ob singularem apud Syllam gratiam.

Caput LI. 149. *Impedimento est aetas.* Annus legitimus causas agendi fuit XVIII. *Ut nobiles restituerentur*, ejecti et proscripti a Mario et Cinna, cum Sylla in Mithridaticum bellum profectus esset.

EVENTUS.

Maximam gloriam sibi comparavisse Ciceronem hac defensione, ex ipso (in Bruto c. 90. et lib. 2. c. 14. de Officiis) atque ex Plutarcho constat. Hinc verisimillimum est, Roscium absolutum fuisse.

II. Adnotationes ad Orationem pro Lege Manilia.

Caput I. 1. *Frequens conspectus vester.* Scilicet Manilius tribunus plebis comitia in foro habebat convocatis tribubus, legemque ferebat *frequenti populo*, quam Cicero Praetor suadet. *Hic locus*, rostra, suggestus templi in foro, rostris navium Antiatium ornatus. *Ad agendum*, agere cum populo, significat, rogare quid populum, quod suffragiis aut jubeat aut vetet; quod virorum sive magistratuum erat *amplitudine* praeditorum. *Dicere* sive concionem habere, est, verba facere ad populum sine ulla rogatione: quod ornamento erat iis, qui concionabantur. *Temporibus*, negotiis, periculis. *Transmittendum*, tribuendum. 2. *Propter dilationem*

comitiorum, hoc est, conventuum populi Romani ob suffragia ferenda. Differebantur autem vel per *obnuntiationem* magistratus, si augur aliquis de caelo servasset (observasset) tonitru vel aliud signum coeleste; vel etiam per tribunorum intercessionem. Utrumque saepius candidatorum gratia fiebat, ut repulsa parata evitaretur. *Praetor primus*, numerus praetorum, pro temporibus varius, Ciceronis aetate *octo* constabat. *Honoribus mandandis*, in eo, quod honores mihi mandavistis.

Caput II. 4. *Mithridate et Tigrane*, altero Ponti altero Armeniae rege. *Alter relictus*, Mithridates. Quem cum Lucullus persecutus in eo esset, ut caperet, milites ejus, relicto rege, in effusas regales opes et pecunias se projecerunt. Itaque Mithridates in Armeniam ad socerum Tigranem profugit. *Ad occupandam Asiam*, scil. provinciam Romanorum an. Urbis 620. ex testamento Attali factam. *Equitibus romanis*, qui quidem tanquam publicani vectigalia provinciarum conduxerant. *Vectigalibus exercendis*, h. e. decumis ab aratoribus, scriptura a pecuariis et portorio a mercatoribus exigendis. *Pro necessitudine*, Cicero ipse ex equestri ordine semper ejus fautor erat. 5. *Bithynia vestra provincia*, testamento Nicomedis, antea a Mithridate pulsi, atque per Syllam restituti. *Regnum Ariobarzanis*, Cappadociam, ex qua ille bis pulsus et bis restitutus tertio a Mithridate dejiciebatur, donec Pompejus victor eum postinde tertio restitueret. *Qui successerit*, intelligitur *Glabrio*, de quo infra 5. 26.

Caput III. 7. *Illa macula*, scil. initio ejus belli Mithridates non solum Q. Oppium Propraetorem in vincula conjecit, sed etiam Manium Attilium asino insidentem Pergamum, praeeunte praecone, duci ibique aurum liquefactum ei in os infundi jussit; denique praefectis Asiae universis mandavit, ut intra tricesimum diem Romanos et Italos omnes trucidarent, eorumque corpora feris objicerent, quorum numerus secundum Plutarchum 150000 cives Romanos complectebatur. 8. *Triumphavit Sylla, Muraena* etc. Secundum Appianum tria erant bella cum Mithridate 1. quod Sylla composuit, post romanos duces captos, Italosque in Asia occisos. 2. quod Murena cum Mithridate tribus annis gessit. 3. quo Lucullus regem fregit, Pompejus debellavit. *Syllam respublica*, oppressa a Mario et Cinna et Carbone.

Caput IV. 9. *Bosporanis*, h. e. Cimmerii Bospori accolis, paludi Maeotidi proximis. *Usque in Hispaniam* ad Sertorium. *Ecbatanis*, capite Mediae, tum temporis ad regnum Tigranis, ad quem confugerat Mithridates, forsan pertinentis. *Uno consilio.* Nam Sertorii copias cum suis se conjuncturum putabat. *Ancipite*, ab Asia et Hispania bello illato; 10. *Gestarum rerum*, Mithridatem fudit in Ponto, ita ut ille ad Tigranem profugerit. *Haec autem extrema.* Clades accepta primum a Fabio, deinde a L. Triario: Mithridatis reditus in Pontum et magnam sui regni partem; multarum nationum contracta belli societas cum Tigrane et Mithridate contra populum Romanum.

Caput V. 11. *Appellati superbius*, oratorie rem minuit. Nam sordes in eos de tectis injectas, ait Strabo, pulsatos alii. *Legatum consularem.* Manium Aquilium, Marii in V. consulatu collegam. 12. *Alium miseritis.* Glabrionem. 13. *Unum virum esse.* Cn. Pompejum. *Prope esse*, h. e. in mari mediterraneo, ubi bello maritimo porsequebatur piratas.

Caput VI. 14. *Propter socios*, cum Antiocho, Syriae rege, et Aetolis ob foederatas Graeciae civitates, cum Philippo rege Macedoniae propter Athenienses; cum Poenis primo bello ob Messanam, altero ob Saguntum. 15. *Ex scriptura*, ex publicis pascuis. Nam *scripturarius* ager auctore Festo is est, in quo ut pecora pascantur, certum aes est, quod publicanus *scribendo*, conficit rationem cum pastore. *in saltibus* al. salictis.

Caput VII. 18. *Redimendi*, conducendi, sc. a populo Romano, 19. *Fidem*, le credit. *In foro*, ubi tabernae argentariae.

Caput VIII. 20. *Cyzicenorum.* Cyzicus urbs Asiae ad Propontidem nobilissima. *Ducibus Sertorianis*, quorum praecipuus erat Varius senator Rom. ad Lemnum a Lucullo victus. 12. *Sinopen atque Amisum*, urbes ad Pontum Euxinum, quarum illa cis Halim in Paphlagonia haec in Ponto sita erat.

Caput IX. 22. *Maximam vim auri.* Nam concisa muli, auri copiam satis magnam portantis, sarcina hostibus moram colligendae pecuniae, sibi locum fugae fecit. 23. *Fani locupletissimi*, Comana Bellonae templum vel Cappadociae vel Ponti significat. Utrumque autem religione celeberrimum, et utriusque pontifex secundus a

rege habebatur. *Urbem ex Tigranis regno.* Tigranocerta, urbem ditissimam, in qua praeter alias opes immensas talentorum octo millia Lucullus reperisse dicebatur. 26. *Imperii diuturnitati.* VII. annos huic bello praefuerat. *Stipendiis confectis*, cum annos jam decem militassent.

Caput X. 18. *Ad patris exercitum*, C. Pompeji Strabonis Marsico bello clarissimi. *Summi imperatoris*, nisi itidem patrem ejus intelligit, significatur Sylla ex Asia tum rediens, ad quem vero dux profectus est. *Imperator*, privatus adhuc collegit reliquias paterni exercitus, cumque copiis instructissimis annos tres et viginti natus ad Syllam accessit, a quo *Imperator* salutatus est. *Civile* Marianum. *Africanum*, quo Cn. Domitium, et Hiarbam devicit. *Transalpinum* V. §. 30. *Hispaniense*, Sertorianum. *mixtum ex civitatibus*, Hispanicis, et Lusitanicis. Al. *civibus* sc. Romanis. *Servile* a Spartaco gladiatore excitatum, quod M. Crassus potius confecit. *Navale*, cum piratis.

Caput XI. 30. *Testis est Italia.* Italico bello extremo civile ortum est: quo voluntarium exercitum conscripsit Pompejus. *Sicilia*, ubi Perpennam fugavit, Carbonem cepit atque damnatum interfecit. *Africa*, in qua Domitium proscriptum, et Hiarbam Numidiae regem, bellum adversus Syllam molientes praelio victos interfecit. Unde triumphavit *magnusque* a Sylla appellatus est. *Iter in Hispaniam*, inter Padi et Rhodani fontes, Romanis opportunius, quam quod Hannibal aperuerat. *Hispania*, in qua Sertorium jam octo annos cum populo Romano bellum gerentem devicit. *Absente* in Hispania 31. *Sublatum et sepultum*, elapsos ex Crassi proelio servos P. oppressit. *Vetus*, ab hinc annis 23. exortis e Cilicia praedonibus.

Caput XII. 32, *Brundusio*, civitate in Calabria, portu nobili, unde in Graeciam iter erat, exercitusque adversus piratas et Mithridatem mittebantur. *Duodecim secures*, duos praetores in provinciam euntes. Nam senis fascibus in provinciis praetores utebantur, binis in urbe. 33. *Cnidum*, in angulo Cariae. *Colophonem*, Joniae urbem. *Samum*, insulam e regione Joniae. *Vitam*, frumenta, victum. *Portum Caietae*, Gaeta, in Latio olim novo inter Foras et Minturnas, *Misenum*, promontorium Campaniae e regione Bajarum. *Ejus liberos*, Antonii viri triumphalis filiam. *Osti-*

ense incommodum, navale Romanorum, quod Ostiae erat, incenderant piratae. *Oceani ostium*, unde Oceanus in mediam terram influit. 34. *Belli impetus navigavit*, poetice, sensu inanimis rebus tributo. 35. *Gallia Cisalpina*, Italiae parte ab Alpibus ad Rubiconem flumen; quae Gallia appellata est ab iis Gallis, qui Tarquinio Prisco regnante 200 ante urbem captam annis Alpes transgressi mediam prope Italiam occuparunt. Hanc Romani *Cisalpinam*, alteram unde venerant *transalpinam* vocarunt. Caesar illam *ulteriorem* hanc citeriorem appellat. *Duo maria Italiae*, adriaticum et tyrrhenum. *Cretensibus* Metelli saevitia impulsis, ut mallent se Pompejo in Pamphilia agenti, quam victori Metello tradere.

Caput XIII. 36. *Contentione*, comparatione. 37. *Centuriatus*, ordo militiae, quo centuriones meritis conspicui ornabantur. *Magistratibus diviserit*, quo diutius ipsis concedentibus administrare provinciam posset. *In quaestu*, apud argentarios.

Caput XIV. 40. *Inventum* (sic legendum), sensus: unde tanta celeritas excogitata, arte reperta est? *Nobilitas urbis*, Athenarum, quas solas, ceteras praetervectus intravit.

Caput XV. 44. *Vilitas annonae*. Scilicet mercatores confisi, fore, ut fugatis praedonibus libera esset navigatio, magnum frumenti numerum Romam adduxerunt.

Caput XVI. 47 *Maximo*, Q. Fabio M.) Cunctatori, bello punico II. claro. *Marcello*. M. Claudio M. primo victori Annibalis, nec non Syracusarum.

Caput XVII. 52. *A. Gabinium*, qui tribunus pl. legem tulerat, ut Pompejo piraticum bellum omne mandaretur. 54. *Antiochum*, magnum, Syriae regem. *Persem*, regem Macedoniae ultimum.

Caput XVIII. 55. *Appia via*, ab urbe ad Capuam ducente, sed mari propinqua ideoque piratis exposita. *Exuviis nauticis* sc. Antiatium navium rostris.

Caput XIX. 57. *Legaretur*, legatus et vicarius adderetur. 58. *Anno proximo legati*. scil. cautum erat, ne tribunus pl. sequenti anno legatus daretur imperatori, quem ipse superiore anno constituisset. 58. *Inimicum edictum*, Consulum Gabinio inimicorum, ne

quis ad Senatum referre, praesentibus Consulibus, posset etc. Cui se Praetorem non cessurum profitetur, nisi ipsi tribuni intercesserint. *Vestrum jus.* Scilicet scriptum erat in lege Gabinia, ut Pompejus, quos ipse vellet, legatos eligeret.

Caput XX. 59. *Si quid de eo factum esset*, si obiisset, per euphemismum. *In eo ipso* etc. significatur Catulus. Ceterum cum sint verba Ciceronis, nec voces populi ipsae, non opus videtur lectione Oliveti *in ipso* etc. 60. *Ab uno imperatore*, P. Scipione Africano Minore. *Numantiam*, Hispaniae Tarraconensis urbem.

Caput XXI. 61. *A Senatorio gradu;* quem tantum ii obtinere solebant, qui Quaesturam gesserant, quae post 10. annua stipendia, itaque post 27. annum impertiri solebat. Verum Pompejus 25. anno aetatis triumphavit. *Visendam putavit*, quanvis inconsulto Senatu Sylla dictator triumphare eum jussisset. 62. *Ad bellum maximum*, Sertorianum. *Legibus solutus*, uti lege Villia, qua prohibebatur petitio consulatus ante annum XLII., aliisque duabus Corneliis, quibus ad consularem dignitatem non admittebantur, nisi qui quaestores praetoresque fuissent. Pompejus autem annum XXIV agebat, cum consul fieret et neque quaestor fuerat neque praetor. Cumque quaestor non fuisset, neque erat in ordine senatorio sed equestri. Nam ex lege Cornelia (Syllae Dictatoris) aditum ad Curiam dabat quaestura. *Ut iterum triumpharet*, victo Sertorio. *Ex Senatus consulto* (V. supra *visendam putavit*) scilicet sublata per Syllam tribunitia potestate populus neque in ferendis legibus neque in decernendis triumphis ullam partem habuit. Pompejus Consul tribunitiam potestatem restituit. Cornelius, tribunus plebis, legem tulit, ne quis legibus solveretur, sine populi rogatione.

Caput XXIII. 67. *Praetores*, duces classium; unde navis praetoria. *quibus jacturis*, largitionibus sive pecuniis megistratuum corrumpendorum causa datis. 68. P. *Servilius*, Isauricus ab Isauris in Cilicia devictis. *C. Curio*, qui de Macedonia triumphavit. *Cn. Lentulus*, qui cum Spartaco pugnavit. C. Cassius, forsan qui bello Spartaco apud Mutinam victus est. 70. *Huic loco temploque*, suggestus in foro, rostris navalibus ornatus, ex templo prominebat, ipsumque templum nomine *rostrorum* est appellatum. 71. *Vobis non inutiles*, h. e. libertati.

III. Adnotationes ad Orationem pro A. Cluentio.

Caput I. 1. *Judicii Juniani.* scil. C. Junius quaesitor fuerat in causa Oppianici. Ceterum cum in ea corruptus fuisse dictus sit, postea damnatus est. *Lege* Cornelia. *Haec quaestio* de veneficio. 2. *Quae propria est judicii vestri*, de qua quaestio constituta est, de qua sententiam laturi estis. 3. *Dissolutionem*, id est, purgationem, refutationem. 4. *In invidia causa communis.* Nam si ob invidiam condemnetur Cluentius, quis est, cui non idem periculum impendeat.

Caput II. 7. *Praejudicati*, quod ante in judiciis ad causam ipsam pertinentibus pronuntiatum sit. Idem quod *praejudicium.*

Caput III 11. *Causa dicta*, defensa, *probata*, judicibus.

Caput IV 16. *Paulo longius.* Cicero praeparat judices ad narrationem scilicet longiorem. Conf *Quintil.* IV. I.

Caput V. 12. *Cluentia*, A. Cluentii Aviti soror. Nam Romanarum mulierum nomina ex nominibus iis, quae prima sequerentur, praenomina sumi, mos erat. Sic M. Tullii Ciceronis foemina Tullia, C. Julii Caesaris Julia appellata est. 22. *Nullis auctoribus* nuptiarum, h. e. parentibus, cognatis, necessariis, tutoribus aut amicis. 24. *Uteretur*, scil. familiariter 26. *Illa accusatio*, demonstrative, praesentibus accusatoribus. Sic infra *fecit heredem illum adolescentem* etc.

Caput VIII. 35. *Gallicanum*, qui primum Gallus fuerat deinde Italus. *jactura*, pretio. 36. *quatuor viros*, summos magistratus in municipiis et coloniis; in aliis duumviri in aliis etiam seviri erant. *Quo sequestre*, sequestres sunt, apud quos pecunia deponitur.

Caput XI. 51. *Ab heredibus secundis.* Secundus heres erat, qui heredi instituto substituebatur, uti filio puberi nepos etc.

Caput XII. 53. *Heredem*, secundum. 54. *Legat a filio*, h. e. si filius ex ea nascatur, qui heres testamento instituitur.

Caput XIII. *Obsignatores*, i. e. testes, qui testamentum obsignarent. *Arenarias*, loca subterranea, unde arenae ad aedium substructiones effodebantur. 61. *Columnam*, Maeniam, uti videtur, nam

ad eam judicium de debitoribus, furibus et servis habebatur. 62. *Allegatos*, conscios, qui accusarentur.

Caput XIV. 67. *Juste pieque accusare* hic ita dicitur uti justum piumque bellum. nam insidias depellere justum, suam vitam tueri pium est.

Caput XV. 68. *In Martis familia*, servorum aut non libera. 70. *Ex utriusque studio defensionis*, quorum alter Martiales, alter causam publicam defendebat. 78. *Vicinitatem cum Aletrinatibus*, qui scilicet vicini erant Arpinatibus. *Patroni*. C. Fabricii.

Caput XVIII. 80. *Causa insidiarum*: scilicet, cur Oppianicus Cluentium veneno necare voluisset.

Caput XIX. 82. *Aetati, qua tum eram*, sc. cum annum aetatis 33. ageret. Hanc enim orationem annos 41. natus, annis octo post Oppianici damnationem habuit, quae quidem nullo fere temporis intervallo Scamandri Fabriciique damnationem exceperat. 86. *Advocabat*, fautores conquirebat, colligebat. Nam *advocatus* est, qui praesens reo aut litiganti favet, etiamsi juris non peritus.

Caput XX. 88. *Esse quaesitum*, condemnatum. 90. *Locus primus*, in actione, in causa ejus, cum Scamandri causa conjuncta.

Caput XXI. 94. *Praevaricari accusatori* sive accusationi, est praevaricando, h. e. male defendendo, partemque suam prodendo, accusatori inservire; *Defensioni*, contrarium esse videretur.

Caput XXII. 97. *Fabricios*, intelligitur cum Fabricio Fabriciorum libertus, Scamander. 99. *Judicia senatoria*, per legem Corneliam constituta, quae abrogata est M. Aur. Cotta praetore, ita ut deinde cum senatoribus equites ac tribuni aerarii judicarent.

Caput XXIII. 102. *Alter a Staleno*, sc. Scamander. *Alter ipse condemnavit*, Fabricius, a subselliis ante perorationem causae discedens.

Caput XXIV. 207. *Statium Albium*, Oppianicum. *Alter tacita*, Oppianicus adolescens, pietate erga patrem. *In eo loco*, in subselliis accusatorum. *Quod abstulistis*, a Staleno domum retulistis.

Caput XXV. *Safinii Atellae.* Cum Safinius Atella pupillus bona sua judicio repeteret, ab iis, qui male empta possidebant. *Suppressit*, non dedit judicibus.

Caput XXVI. 117. *Initium facit a Bulbo.* Lepide dictum et ambigue. Sc. Stalenus a Bulbo judice corrumpendo initium facit, quod praeposterum est, cum initium coenae *a bulbo* (ceparum genere) fieri non soleat. Qui cibus cum condiatur adspersa *gutta* (liquore) ludit deinceps in alio judice, *Gutta* appellato, quem conditorem negotii admodum festive et ambigue appellat. Hinc 119. *Minime amarus* bulbus. *Degustarat*, per eandem translationem. *Sequester*, cujus in manu pecunia deponeretur. *Delegerat*, suo arbitratu, semetipsum adoptans. *Ligurem*, erant scil. Aelii et Ligures. Ipse ortus ex Ligurio. 120. *Planus;* verbo graeco, deceptor. *Quam palam omnes laturi essent*, ex lege Cornelia, quae potestatem reo dabat, ut sententiae vel clam vel palam ferrentur.

Caput XXVIII. 126. *Non liquere dixerunt*, scil. novem judices. Nam quinque Oppianicum absoluerunt, et XIX condemnarunt. Omnes autem judices numere fuere XXXIII. 127. *Superioribus judiciis*, de Scamandro et Fabricio. *Ambitione*, gratiae captandae, non aequitatis causa.

Caput XXX. 138. *Tabulas*, accepti et expensi. 139. *Cubile:* metaphora a feris sumta, quorum cubilia a canibus per vestigia odorantur.

Caput XXXI. 142. *Ad conciliationem gratiae*, h. e. ad reconciliandum Cluentium Oppianico. *Sapientissimum* etc. Sententia *Hesiodi* in libello, quod inscribitur; *Opera et dies* (ἐργα καὶ ἡμηραι). 145. *Haerebat in tabulis publicis*, ita scriptis nominibus ut deleri non possent; *reus*, Oppianicus, *accusator*, Cluentius.

Caput XXXII. 148. *Suo nomine*, sc. quod pecuniam judices in judicio Oppianici accepissent; nam aliis criminibus accusati damnatique erant.

Caput XXXIII. 150. *Non modo causae*, aliquod tempus poscenti. *ne legi quidem*, judicem quaestionis abduci a suo munere vetanti. 152. *At ipse ea lege quaerebat*, dialogo similis hic locus est;

cum etiam respondentis adversarii persona inducatur. *Paucos dies*, donec Junius quaerere desiisset. *Privatus*, postquam tribunatu plebis functus esset. 153. *Interlitus*, corruptus. Transfert nimirum a Junio culpam in Verrem, qui, ut damnaretur Junius, codicem suum corruperit.

Caput XXXIV. 154. *Qui hoc confitentur* etc: illi quoque injuste damnatum fuisse Junium confiteri debent. 157. *Fausto Syllae*, dictatoris filio, Pompeji Magni genero. *De pecuniis residuis*, quas scilicet ex publica administratione Syllani, Sylla largiente, in usum privatum converterant.

Caput XXXV. 159. *Nec Popillius*, *nec Metellus*. Illum scilicet C. Gracchus, hunc L. Saturninus expulerat.

Caput XXXVI. 164. *In eodem genere*, sc. in crimine ambitus. *Ad praemia legis*, sc. ut quo crimine damnati fuerant, absolverentur. 167. *Ad Juturnae*, sc. templum.

Caput XXXVII. 171. *Decuriae*, sc. equestris aut senatoriae (ut tum temporis) aut etiam tribunorum aerarii. Nam decuria est *album* judicum ejusdem generis et census. *Neque ex lege*, sc. qua, sententias ferri, nisi causa prius cognita, vetitum erat. *Nihilominus quam*. Haec particula *quam* pendet a *nihilominus*. *Praejudicia*, alterum in Scamandro, alterum in Fabricio.

Caput XXXVIII. 174. *Rumusculos aucupati*. sc. corruptos fuisse, qui jam Oppianicum damnassent, Bulbum, Stalenum, Guttam. *Illum*, Oppianicum. 175. *Principem*, Oppianicum; *adjutores* Scamandrum et Fabricium.

Caput XLI. 188. *Lis aestimari* solebat iis, qui repetundarum postulabantur. Quod quidem ita factum est, ut pecunia, de qua lis fuit, et propter quam condemnatus quis fuit, in summam redigeretur, quae de bonis ejus redigebatur. *Nunquam ea diligentia* etc. in damnatum reum si quid novi dicatur, judices ita diligentes non sunt; quam cum reus nondum damnatus est. 190. *Hac lege ipsa*, de repetundis.

Caput XLV. 202. *Censores aerarium reliquissent*, primum notatum, et deinde in aerarios relatum.

Caput XLVII. 210. *Ex notatione tabularum*, discoloribus ceris, quod Hortensii oratoris culpa factum fuisse, Cicero indicat in Divinatione cap. 7.

Caput LII. 232. *Lege*, qua soli senatores tenebantur. Cluentius autem senator non erat. 234. *Qui coisset*, conspirasset, nam coitiones sunt seditiosa conventicula.

Caput LV. 246. *Deinde, quis unquam* etc. deinde id nego iniquum esse, nam quis etc.

Caput LIX. 264. *Hominem multorum hospitum*, quod in copone quaestus est, in nobilibus laus. *Si invitaverit*, more coponum.

Caput LXII. 277. *Statio Albio*, liberto Oppianici senis, ut ex praenomine et nomine colligere licet.

Caput LXIV. 285. *a coactoribus*, qui cogunt pecunias de bonis in auctione venditis. 287. *Abducturam se filiam*, ad divortium.

Caput LXX. 312. *Uxor generi*, etc. Reloquentur, ut ipse affirmat, Conf. Orator, Cap. 30.

Caput LXXXI. *Fabricianum venenum*, quod Scamander Fabricius Diogeni dabat ad necandum Cluentium.

IV. Adnotationes ad Orationem I. in Catilinam.

Caput I. 1. *Quousque tandem* etc. In haec verba sine *Exordio* prorumpit Cicero, subita indignatione commotus, cum non putasse videatur, Catilinam eo die in senatu affuturum. Caeterum saepe jam antequam hanc orationem haberet, verba in Senatu de Catilina fecerat. *Eludet*, verbum gladiatorium. *Palatii;* nam qui illud occuparat (regionis et montis nomen est), urbem facile in potestate habuit. Ceterum ibi inter alias et Catilinae domus erat. *Sueton*, Aug. c. 72. et de *Gram.* c. 17. Verum postquam Augustus ibi habitasset, vox *palatium*, palais, aliam ac novam significationem communem sive appellativam inde traxit. *Timor populi, concursus bonorum* etc. Nam, praeter vigilias, *tumultum* quoque senatus decreverat. *Hic munitissimus locus*, sc. aedes Jovis Statoris, in radice collis palatini. *Constrictam*, metaphora

a belluis deprehensis, et in vincula conjectis. 2. *Nos autem, viri fortes*, ironice. 3. *Scipio Nasica*, ipsius Tiberii consobrinus eum, senatu et populo comitante, Capitolio deturbatum subsellii fragmento interfecit. *Privatus*, nam pontificatus magistratus non erat. *Q. Servilius Ahala*, magister equitum, qui Sp. Melium largitionibus regnum affectantem occidit. *Liv.* 4.

Caput II. 4. *C. Gracchum*, mortis et legum fratris (Tiberii) vindicem. *V. Florus.* 3. 13. Ceterum de ista formula, *ne quid detrimenti respublica caperet*, in discrimine reip. solita conf. Sallust. Catil. Cap. 29. *Livius* 3. c. 4. *Fulvius*, C. Gracchi collega et seditionis particeps. 5. *In Etruriae faucibus*, per Apennina compressis, sc. ad Faesulas, prope Florentiam, ubi Manlius erat.

Caput III. 7. *Num me fefellit* etc. V. Sallust. Catil. Cap. 30, qui de die etiam consentit. *Multi principes* etc. uti M. Crassus. *V. Plutarch.* in Cicerone. 8. *Praeneste*, colonia, Roma CC. stadiis distans, natura et arte munitissima. *Inter falcarios*, vici nomen.

Caput IV. 9. *Descripsisti urbis partes ad incendia*, secundum Plutarchum in Cic. *centum.* Sallustius de *duodecim* opportunis locis loquitur. 10. *Comperi*, per Fulviam, Curii, socii conjurationis amicam, quae media nocte ad Ciceronem profecta, id ei indicavit. V. Plutarchus et Sallustius. *Salutatum*, quod ab amicis, clientibus et aliis hominibus Romae honoris gratia fiebat, brumali tempore etiam antelucanis horis.

Caput V. 11. *Antiquissimo Statori.* ipse enim Romulus in radice collis Palatini Jovi Statori templum bello Sabino voverat. Liv. 12. Ovid. 6. Fast. *In campo*, Martio, comitiis creandorum magistratuum sacro. *Proximis comitiis* habitis a me, quibus designati sunt Silanus et Murena. *Petisti*, verbum gladiatorium.

Caput VI. 13. *Quae nota domesticae turpitudinis* etc. Dicebatur enim fratrem et filium occidisse, filiam autem violasse conf. §. 14. *incredibili scelere.* 14. *Proximis idibus.* quo die usura creditae pecuniae foeneratoribus solvebatur, Horat. Epod. 11. 69. 15. *In comitio*, loco in foro, ubi antiquitus curiata comitia habita. *Fortunam obstitisse*, nam secundum Sallustium c. 18. Catilina sociis signum dederat, antequam frequentes convenissent. *Petitiones*, verbum gladiatorium. *Mihi latere valeat in tempo-*

re, quo tu illa meditaris. Alii demunt *in tempore*, et pro *mihi* substituunt *me*. 16. *Consulis in corpore*, nam Cottam primum et Torquatum, deinde Ciceronem tollere conatus est. V. Sallust. c. 18.

Caput VII. 18. *Multorum hominum neces*, quos scilicet Syllano tumultu occiderat. *Direptio sociorum*, in provincia Africa, quam ex praetura sortitus pessime ita rexerat ut postinde repetundarum reus fieret *(Sallust:)* quod periculum astutia effugit, ita ut absolveretur (V. Asconius Pedianus in Orat. Ciceronis in toga candida) Hinc *impunita et libera*.

Caput VIII. 19. *Virum optimum, M. Marcellum*, ironice vid. Quintilian. lib. IX, n. 2. Nam M. Marcellus (non is quem allegat n. 21. et pro quo Orationem suam ad Caesarem habuisse fertur) erat sodalis Catilinae. 21. *P. Sextio*, V. Cic. Oratio pro isto Sextio. n. 8. Erat quaestor Antonii, collegae Ciceronis. *Usque ad portas prosequantur*, tanquam exulem. Nam id moris erat. 24. *Forum Aurelium*, oppidum (nunc *Monte albo)* prope urbem, qua profecti fuerant conjurati. V. Orat. in Cat. 2. nr. 6. Conf. *Cluveri* Italia ant. lib. II. C. 2. *Aquilam argenteam*, signum legionis, quod divino cultu afficiebatur.

Caput XI. 28. *An leges*, uti *Porcia*, quae virgas ab omnium civium romanorum corpore amovit; et *Sempronia* C. Gracchi, ne de capite civium romanorum injussu populi judicaretur.

Caput XIII. 32. *Malleolos*, instrumenta, sive sagittae, quibus machinae in obsidionibus incendebantur. 33. *a Romulo es constitutus*, secundum votum in pugna cum Sabinis factum.

V. *Adnotationes ad Orationem II. in L. Catilinam.*

Caput I. 1. *Loco ille motus est*, verbum gladiatorium et militare.

Caput II. 4. *In praetexta*, a pueritia ante annum XVII, quo haec puerorum vestis (ad aemulationem virorum muneribus publicis praeditorum, qui praetexta utebantur, pueris concessa) cum toga virili mutari solebat.

Caput III. 5. *Q. Metellus, Celer*, qui praetor in agrum Picenum missus erat ad exercitum comparandum. Sallust. 30. In Galliam autem, provinciam sibi concessam (nam hanc sponte pro Macedonia Antonio permissa susceperat) Ciceronem Metellum misisse, ex Dione constat. *Vadimonium deserere*, est diem non obire, in quem nos alium, aliive nos vadati fuerint. In desertores vadimonii poena infamiae constituta erat; et in eorum bona creditores a praetore mittebantur. *Qui fulgent purpura*, Senatores, qui purpureo lato clavo insignes erant. 6. *Cui Apulia.* etc. Nam Apuliam C. Julio, Etruriam Manlio, agrum Picenum Septimio distribuerat Catilina. *Aurelia via*, per maritimam Tusciam Pisas usque extensa. 7. *Circum scriptor*, a graeco περιγραφειν, quod interdum significat *decipere*, inducere, circumvenire. *Nepos*, prodigus, dissolutus.

Caput IV. 9. *In ludo gladiatorio*, in schola gladiatorum. 11. *Unius virtute*, Pompeji Magni. 12. *Patres*, erant primi Senatores aetatis et curae ratione ita appellati. *conscripti*, sic lecti in novum senatum appellati erant. *Liv.* II. 1.

Caput V. 14. *In agro Faesulano*, Faesularum, Etruriae oppidi ad Appennini radices. *Massiliam* Galliae Narbonensis urbem.

Caput VI. 15 *Est mihi tanti*, tanti mihi constat, uti alii interpretantur. melius: est mihi nihili, non curo.

Caput VII. 18. *Tabulas novas*, quibus aes alienum obaeratis remitteretur; quales Catilina promiserat. Nam in tabulis argentariorum perscriptum erat, quid cuique quisque acceptum expensumve referret. Quas Catilina incensurum esse pollicitus erat. *Auctionariae*, scilicet, quibus venditis debitorum possessionibus satis fiat. *Certare cum usuris*, h. e. contracto foenere; *cum fructibus praediorum*, sc. contracta antichresi, sive pignoribus datis, quibus frui licet creditori. Alii legunt: *cum usuris fructibus praediorum.* h. e. usuras sortis creditae solvere fructibus, seu reditibus, ex fundis possesionibusque, cum tamen usurae fructus praediorum superent.

Caput VIII. 20. *Quas Sylla constituit*, in diversis oppidis, inter alia in Faesulis, ubi una colonia. *Proscriptiones et dictaturas* Syllanas.

Caput IX. 21. *Insidiatores lentos* tardos, imbelles. Alii legunt *inficiatores*, h. e. homines exercitatos ad negandum iis, quibus debent; mala nomina. Lentos, quia tarde solvunt. 22. *Manicatis et talaribus tunicis*, quales foeminas non viros decent; nam tunicis ultra bracchium usque ad digitos prolixis uti, viris tum temporis indecorum erat. 13. *Mulierculas in castra*, nam romano militi non licitum erat, uxorem in castra ducere, donec seriori aetate Severus imperator permitteret.

Caput X 24. *Cohortem praetoriam*, quam ipse praetor, sive imperator perpetuo secum habebat. *Coloniarum*, quae ad instar Romanae reipublicae instituebantur, *municipiorum*, quae magis libera quanvis minore potentia erant. *Tumulis sylvestribus* (al. cumulis) intelligit rusticorum hominum temere coacervatam manum.

Caput XI. 28. *Et non dubiis deorum immortalium significationibus*, nam inter alia, cum in ejus domo Virgines Vestales pro salute populi sacra facerent, ex ara flamma erupit. V. Plutarchus in Vita Ciceronis.

VI. Adnotationes ad Orationem III. in L. Catilinam.

Caput I. 1. *Ex faucibus fati*, ex interitu instante, translatione a belluis sumta. 3. *Paucis ante diebus*, hic erat vicesimus quartus a Catilinae profectione dies.

Caput II. 4. *Legatos Allobrogum.* Allobroges, erat populus Galliae inter Alpes, Rhodanum et lacum Lemanum. *Belli transalpini, et tumultus Gallici causa;* sc. bellum erat in ulteriore, tumultus in citeriore Gallia. 6. *Pontem Milvium*, pontem Tiberinum, quo in Etruriam iter fuit, ad secundum ab urbe lapidem, in via Flaminia. *Ex praefectura Reatina.* Reate Sabinorum oppidum fuit, unde praefectura Reatina appellata. Praefecturae autem erant oppida Italiae, ad quae quotannis *praefectus* jus dicendi causa mittebatur. 6. *Tertia fere vigilia exacta.* nox scilicet in quatuor vigilias divisa erat.

Caput IV. 8. *Ut servorum praesidio uteretur.* Catilina enim, ut narrat Sallustius, servitia repudiabat; quod Lentulo displicebat. *Praesto esset ille*, Catilina. 9. *Fatis Sibyllinis*, oraculis sibyl-

linis. Nimirum tres liberos fatidicos a Sibylla ex novem emerat magno praetio Tarquinius Superbus; quos sancte servatos summo reipublicae periculo ex Senatus consulto consuluerunt Romani. Ceterum Capitolio Marsico bello incenso ipsi corrupti igne sunt, quique postea extabant, ex variis fragmentis undique collecti erant. *Cinnam*, Marii socium, e gente Corneliorum. *Post virginum absolutionem*, *Vestalium*, de qua re silet historia. *Post Capitolii incensionem*, quod tactum est L. Scipione et C. Norbano Coss., restitutum autem a Q. Catulo, Hortensio et Metello Coss. 10. *Saturnalibus.* XVI. Kal. Januar. quo die (nam uno die finiebantur sat.) servis indutis herili habitu convivium parabant heri, ipsique illis ministrabant.

Caput V. 12. *Etiam infimorum* (corrig. *infirmorum*, quod est vitium typographicum), h. e. servorum. conf. supr. n. 8. Cap. IV.

Caput VI. 13. *A principibus*, qui primi sententias rogabantur, h. e. consularibus viris.

Caput VII. 14. *Collegae meo*, C. Antonio alteri consuli. Is primum ob Catilinae familiaritatem et ob aes alienum non alienus a conjuratione putabatur. Sed cum Cicero ei Macedoniam provinciam opulentiorem Gallia, quam ille sortitus fuerat, concessisset, abduxit a conjuratione. 15. *Novem hominum*, quos jam nominavit. Quinque Sallustius et ipse pro P. Sylla Cap. II. designat, tanquam primarios. *Supplicatio*, honor vel major vel aequalis triumpho, sc. festi dies, quibus aut pro victoria diis gratias egerunt, aut pro averruncandis prodigiis supplicarunt. *Praetoris jus.* Lentuli secunda praetura erat. Nam cum jam consularis a censoribus senatu motus fuisset, ad recuperandam senatoriam dignitatem denuo praeturam petierat, quam tum gerebat.

Caput 16. VIII. *Somnum*, h. e. somnolentiam; qualem superius descripserat Lentulum. Alii *somnium*, in elligentes spem vanam, qua ex libris Sibyllinis somniarat imperium Romanum, quod ab hoc loco alienum videtur. *Adipem*, stuporem; nam erat Cassius et obeso corpore et animo stolido. 17. *Non ille Saturnalia constituisset*, i. e. incendisset urbem, et omnes bonos interfecisset ante medium Decembrem.

Caput IX. 18. *Visas nocturno tempore faces*, V. Cicero de divinatione 1. 11. „Jam vero variae nocturno tempore visae, terribiles formae, bellum motusque manebant.“

Canere, praedicere. *In Capitolio turres percussas*, vid. Cic. L. c. c. 12.

> Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
> Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
> Et Capitolini injecit sedibus ignes.

Quod factum est anno urbis cond. 688, quo tempore prior conjuratio facta est. V. Sallustius. *Legum aera liquefacta*, sc. duodecim tabularum legum, quae in cera descriptae fuerunt. V. Livius lib. 3. *Aruspices ex tota Etruria*, nam inde Romani divinationem tanquam ex disciplina divinatoria acceperant, in primis extispicia, auguria, et servationes de coelo. Conf. Strabo lib. 17. *Ludi per decem dies*, sc. scenici, quae spectacula placandis diis inserviebant.

Caput X. *Aedem Concordiae*, foro proximam, antiquitus a Furio Camillo votam et extructam; ibi cum Consul Senatum habiturus erat, conjurati illuc per forum ducebantur. Caeterum Romae plures Concordiae templa erant.

Caput XI. 23. *Ad omnia pulvinaria*, h. e. omnibus diis, ad omnia templa. Nam pulvinaria erant lecti in templis, in quibus deorum simulacra imponebantur. Sternebantur quoque, ut diis convivia apponerentur. Quod *lectisternium* appellabatur. *Pulvinar alicui decernere*, hinc significat, deum facere. 24. *C. Marium, custodem hujus urbis*, cum bello cimbrico victor rediret. *Collegam suum*, L. Cornelium Cinnam. *M. Lepidus*, qui cum post Syllae mortem acta ejus rescindere conatus exules revocaret, a Catulo, Cimbrorum victore Italia pulsus est.

Caput XII. 26. *Duos cives*, sc. Pompejum et ipsum Ciceronem. *Quo quidem mihi libeat ascendere*, nam dictatura tantum in reipublicae discrimine locum habuit.

VII. Adnotationes ad Orationem IV. in L. Catilinam.

Caput I. 1. *Omnis aequitas*, quia forum est sedes judiciorum. 3. *Campus*, martius, in quo non consules solum sed omnes quoque majores magistratus creabantur; comitia autem, quibus id fiebat, auspicato habebantur; hinc *consularibus auspiciis*, h. e. consulibus auspicato creandis. *Virgines Vestales*, de quibus Plutarchus in Numa, qui eas instituerat. *Lentulus*. V. Orat. III. 9.

Caput II. 7. *Non immatura consulari*, summos honores jam adepto. *Gener*, Calpurnius Piso, qui tum Tulliam Ciceronis filiam in matrimonio habuit, postinde Crassipedi, ac denique Dolabellae nuptam. 4. *Agrarios*, suffragatores legis agrariae.

Caput III. 6. *Ante noctem*, tum quia periculum erat, ne tumultu captivi eriperentur, tum quia Senatum ante noctem dimitti oportebat. Nam teste Varrone, Senatus-consultum ante exortum aut post occasum solem factum, ratum non erat.

Caput IV. 7. *Silani*, designati consulis. *Caesaris*, tum praetoris, mitioris nec remoti ab omni conjurationis suspicione. *Iniquitatem*, quia si quis vincula eorum rupisset, totum municipium in hostium loco haberetur.

Caput V. 9. *Popularis*, plebi et multitudini jucunda, non optimatibus. revera *popularem* intelligit eum, qui salutis publicae studiosus sit, qualem Caesarem esse simulat. *Concionatorum*, concionem seu populum seditiose concitantium. 10. *Video non neminem*, notat quemquam e senatoribus, qui ut popularis haberetur, eo die in senatum venire noluerat. *Legem Semproniam*, a C. Semp. Graccho latam, ne injussu populi civis morte multaretur.

Caput VI. 12. *Purpuratum*, principem ejus amicum, satrapam. *De servis*, scilicet qui ex lege Romana ob parricidium unius, si sub eodem tecto manserant, interficiebantur. 13. *Cum avum jussu Consulis* etc. dixit nimirum L. Caesar, P. Lentulum sororis suae maritum vita privandum esse, quandoquidem avus quoque suus maternus, M. Fulvius Flaccus, Gracchianae seditionis particeps, sed multo minus atroci scelere infectus, tamen jussu Opimii

consulis interfectus fuisset. *Largitionis voluntas*, cum C. Gracchus agros et frumenta dividere instituerat.

Caput VII. 15. *Ex multorum annorum dissensione*, propter Sempronias et Cornelias leges de judiciis. Nam C. Sempr. Gracchus legem tulerat, ut judices ex equestri ordine legerentur, quam XL annis post Corn. Sylla, senatui judicia restituens, abrogavit. Sed cum diu plebs de judiciis esset conquesta, tandem Aurel. Cotta praetor legem dedit, ex qua inter senatores, equites ac tribunos aerarios judicia communicarentur. *Tribunorum aerariorum* munus erat, stipendium militum aliasque pecunias attributas adnumerare quaestori, ut dividerentur; *scribarum*, in decurias divisorum, ut sub magistratibus rationum et tabularum publicarum curam haberent. *Ab exspectatione sortis*, scilicet quoad procurationis partes, et ut sortirentur officia, qui scriba esset consulis, qui aedilis etc.

Caput X. 21. *Scipio*, P. Scipio Africanus Major, qui bellum punicum II. confecit. *L. Paulus*, Aemilius Paulus Macedonicus, pater Scipionis Africani Minoris, qui *alter Africanus* appellatur. *Currum*, triumphalem. *Marius qui bis obsidione* etc. Scilicet cum Teutones in Gallia Narbonensi ad internecionem deleret, cumque Cimbros sub Alpibus in Insubria fugaret.

Caput XI. 23. *Pro provincia, quam neglexi*, sc. Macedonia, quam Cicero collegae Antonio concesserat, ut illum a societate Catilinae deduceret.

VIII. Adnotationes ad Orationem pro A. Licinio Archia Poeta.

Caput I. 1. *Memoriam recordari ultimam*, h. e. remotissimam, primam.

Caput II. 3. *Quaestione legitima*, legibus publicorum, h. e. ad ipsam rempublicam pertinentium judiciorum constituta. *Praetorem*, tanquam praesidem judicii. *hoc genere dicendi*, potius demonstrativo, quam judiciali. *Tractata*, ab oratoribus.

Caput III. 4. *Scribendi*, sc. versus, poemata. *Antiochiae* capite Syriae, ad fluvium Orontem. *Asiae* minoris, in qua potissimum propter Graecorum colonias studia et artes vigebant. *Tarentini*, *Rhegini*, *Neapolitani;* designat Italiae urbes celeberrimas, Tarentum ad sinum Tarentinum, Rhegium ad fretum Siculum, Neapolin in Campania. *Alter cum res gestas*, *tum etiam* etc. Scilicet Marius victor adversus Jugurtham, Ambrones, Teutones, Cimbros, literarum expers, Catulus adversus Cimbros victor praeterea eruditus fuit; extant etiam ejus versus in Roscium apud Cic. d. N. D. 1. et Gellium lib. 19. c. 9. *Praetextatus*, nondum toga virili indutus, puer juvenis. 6. *Metello Numidico*, qui Jugurtham, Numidiae regem, regno exuerat. *Pio filio*, sic dicto, quod supplex et lacrymans populum obsecrarat, ut patrem ab exilio revocaret.

Caput IV. *Heracleam*, Italiae urbem ad sinum Tarentinum, cum qua Pyrrhi temporibus prope singulare foedus, C. Fabricio consule ictum erat, ita ut *aequissimo jure*, juri Quiritium proximo, esset. *Sexaginta diebus*, intra sexaginta dies; ut, qui longius abessent, satis temporis haberent, quo Romam ad profitendum venirent. 8. *Italico bello*, quod et sociale, marsicumque appellatur. *Tabulario*, loco, quo tabulae asservabantur publicae. 9. *Ante civitatem datam*, sc. Silvani lege et Carbonis, quae civitatem non dabat, nisi, qui domicilium in Italia, cum lex ferretur, habuisset.

Caput V. *Appii et Gabinii*, hi praetores fuerant, apud quos incolae domicilium profitebantur. *Tabularum fidem resignasset*, abrogasset. Tabulae obsignabantur sigillo praetoris. Hinc *resignare*. 10. *In Graecia*, magna, Italiae parte inferiore. *Locrenses*, Locri erat ejusdem regionis. *Legem Papiam*, qua scilicet cautum erat, ne peregrini in civitatem reciperentur, ne quis peregrinus pro cive se gereret, quod Cicero iniquum censet de Offic. III. 11. 11. *Census nostros*, nam censorum erat, numerum omnium civium notare, et quo quisque libertus aut peregrinus civitatem acceperit, examinare. *In beneficiis ad aerarium delatus*, h. e. beneficium ex aerario accepit. Nam imperatores et duces eos milites, qui egregie se gesserant, ad aerarium deferebant, vel ut praemium acciperent, vel ut olim alio modo ornarentur.

Caput VI. 12. *Tempore*, forensi, periculo. 13. *Festos dies ludorum*, uti circensium, gladiatoriorum etc. Quae spectacula etiam sapientiores Romani maxime in deliciis habebant. *Tempestivis conviviis*, scilicet, quae de die, aut ante solemnem coenae horam, h. e. nonam, inibantur; quod erat probrosum. *Pilae*, quae honestior erat alae, quae vetita legibus Hor. Carm. III. 24. appellatur.

Caput VII. 16 *Africanum*, Minorem, eversorem Numantiae et Carthaginis, Laelii amicum. *L. Furium*, Philum, quem disputantem induxit Cic. in lib. de republica. V. De Orat cap. 37. *Non tulit haec civitas humanitate politiores P. Africano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditissimos homines ex Graecia palam semper habuerunt. M. Catonem senem*, censorium, cujus vitam scripsit Corn. Nepos.

Caput VIII. 17. *Roscii*, comoedi, cujus nomen in proverbium abiit. Extat pro eo Oratio Cic. 19. *Saxa, bestiae* etc. Allusio ad fabulas de Orpheo et Arione. *Permulti alii*, sc. Rhodus, Chios, Argos, Athenae.

Caput IX. 21. *L. Plotium*, nominatum a Suetonio, clarum rhetorem. *Innumerabiles Armeniorum copias, trecenta millia;* notum ex Appiano, eorum numero confisum Tigranem, Armeniae regem, Romanorum paucitatem sic contemsisse: *si legati sunt, multi certe sunt, sin hostes, nimis pauci. Apud Tenedum*, insulam maris Aegei. 22. *In sepulchro Scipionum*, V. J. Livius. 38. 36. Plin. N. H. 7. 30. *Rudium*, Rudiis, Calabriae oppido, natum. 23. *Sigaeo*, promontorio Troadis. *O fortunati* etc. Plutarchus in Alexandro adhuc eam felicitatem Achilli ab Alexandro tributam scribit, quod fidelem amicum, Patroclum, in vita habuerit. *Noster hic Magnus*, Cn. Pompejus praesens in hac oratione, qui adolescens id cognomen a Sylla accepit, postinde autem bello Sertoriano semetipsum in epistolis ac edictis ita adscribere coepit. *Theophanem Mitylenaeum*, virum doctissimum, Pompeji amicum, de quo Strabo in descriptione Lesbi (lib. 13), cujus insulae Mitylenae metropolis erat. 25. *Hispanos et Gallos*, quorum opera in bellis usus erat. 26. *Cordubae*, Hispaniae Baeticae civitate, quae postinde Senecam utrumque et Lucanum procreavit; ceterum provinciales in genere urbanitas styli, remotiores a

Roma barbarosque ingenium defecit ad literas amoeniores. 27. *D. Brutus*, Gallaecus, quia Lusitaniam usque ad Oceanum perdomuerat. *Templorum suorum*, quippe quae ex manubiis suis consecraverat. *Fulvius*, M. F. Nobilior, Aetolorum victor. *Martis manubias*, Marti consecrandas. Ceterum per manubias et intelligere solebant pecuniam a quaestore ex venditione praedae redactam.

Caput XII. 30. *Sapientissimi*, Socrates, Plato. 31. *Summorum hominum*, Marii, Catulli, Metelli, Luculli. *Municipii*, Heracleae. *His recentibus periculis*, nam scripturus erat Archias Catilinariam conjurationem; *ab eo, qui judicium exercet*, sc. Praetore.

IX. *Adnotationes ad Orationem pro T. Annio Milone.*

Caput I. 1. *Novi judicii nova forma;* novum, extraordinarium judicium scilicet legibus peculiaribus novisque a Pompejo, III. consule, constitutum; nova forma, quia milites in foro et omnibus in templis, quae circum forum erant, collocaverat Pompejus. Quod inprimis factum erat ad Clodianorum clamores compescendos. *Corona*, populi subsellia judicum circumstantis.

Caput II. 3. *Incendiis*, nam et Ciceronis exulantis villas et domum incenderat. *Hesterna concione*, quam tribuni plebis T. Munatius Plancus et Q. Pompejus, Milonis inimici habuerunt, a quibus populus concitatus damnationem Milonis postulaverat a judicibus, qui ad audiendos testes convenerant. *Voce praeirent*, translatio a sacris petita, ubi pontifex, aut alius magistratus voce praeivit populum, cum publicae praeces aut imprecationes usurparentur. 5. *Nobis duobus*, Cicerone et Milone. *Ex cunctis ordinibus*, equestri, senatorio, nec non ex tribunis aerariis.

Caput III. 7. *M. Horatii*, qui cum tergeminos fratres Curiatios pugnando interfecisset, sororem, sponsi at hostis mortem lugentem, crudeli morte affecit. 8. *T. Gracchi*, scil. cujus sororem in matrimonio habuit Scipio A. Minor. *Qui patris ulciscendi c. m. necavisset*, Orestes significatur. *Deae sapientissimae*, Minervae, scil. cum variarent ac fere pares essent Areopagitarum sententiae. Quod appellabant calculum Minervae.

Caput IV. 9. *Propinguus*, sororis filius. 11. *Ipsa lex*, Cornelia de sicariis, á Sylla dictatore lata.

Caput V. 12 *Caedem, in qua* etc. Nam quinque alii praeter Clodium sunt interfecti. *Contra remp.* per euphemismum hoc expressum, nam re fere idem erat, ac *hostem judicare. Ambusti tribuni plebis*, Munatii, qui cum plebem concitasset, ut cadaver Clodii cremaret, curiae inde incensae flammam vix evasit. *Intermortuae*, futiles, nullius efficaciae. 13. *De illo incesto stupro;* nam cum sacra Bonae Deae, quibus virum interesse nefas erat, in pontificis M. domo vestales virgines et principes matronae celebrarent, Clodius C. Caesaris uxorem vitiare conatus, irrepsit muliebri habitu. Accusatus corruptis judicibus absolvebatur. *Oppugnationem aedium M. Lepidi*, sc. M. Aemilius Lepidus cum interrex proditus esset, cujus quinque dierum munus erat comitiis praeesse, cumque Milonis competitores frustra eum ursissent, ut in Campum descenderet, ejus domum oppugnarunt et effregerunt.

Caput VI. 14. *Divisa sententia est.* Nam cum aliquis in dicenda sententia plures res complecteretur, quivis senator, qui omnia non probaret, dicere poterat, *divide*, h. e. de singulis sigillatim loquere. *Postulante nescio quo*, Q. Fusio Senatore, a Munatio trib. pl. corrupto. *Reliqua auctoritas Senatus empta interc. sublata est;* nam illa pars, quae veteribus legibus quaeri jubebat, sublata est intercessione Sallustii et Planci, qui mercede corrupti tribunatum suum Clodianis addixerant. 15. *Literam salutarem*, A. quae absolvit, *tristem* C, quae condemnat. 16. *M. Drusus*, trib. pleb. cum domi coetus haberet, incertum a quo, cultro sutorio clam ictus cecidit. *P. Africano*, qui cum seditiosis tribunis, Fulvio Flacco et C. Graccho se opposuisset, postridie mortuus in cubiculo inventus est. *In monumentis majorum*, in via Appia, ab atavo Appio Claudio Coeco structa, 18. *M. Papirium*, quem pugnans de Tigranis captivo filio Clodius trib. pl. cum Flavio praetore inter multos occiderat. *Servus Clodii*, nimirum secundum *Plutarchum in Pompejo*, armatus gladio deprehensus est, obrepens per turbam Pompejum in foro circumstantem. 19. *In vestibulo senatus*, ad fores aedis Castoris, in qua, sicut in Jovis Statoris et Concordiae templis, senatus haberi solebat.

Caput VIII. *Luget senatus*, ironice; nam videbatur oppressus a Clodianae factionis consulibus, Gabinio et Pisone. 22. *L. Domiti;* L. Domitius Aenobarbus quaesitor, seu praeses extraordinarii judicii creatus erat. *Tulit*, lege, *ut quaesitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur* (Asconius). *Documenta.* Nam cum Cn. Manlius trib. pl. legem ferret, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idque per tumultum ageret, perrupit coetum Domitius, ita ut multi Manlianorum interficerentur.

Caput IX. 23 *Lator ipse legis*, Pompejus. 24. *Tracta comitia*, propter candidatorum contentiones; ita ut consules tum septimo vix mense inierint consulatum, atque Praetores quinque menses ad summum gesserint praeturam. 25. *Convocabat tribus*, ad suffragia emenda et commendandos candidatos, ut illis faverent in comitiis centuriatis. *Collinam novam*, scilicet veteri haud dubie Collinae novam tribum ex perditissimis civibus addidit, quo plures Hypsaeo et Scipioni suffragarentur.

Caput X. 27. *Lanuvium*, oppidum Latii. *Flaminem*, pontificem, Junonis Sospitae, quae saltem Lanuvii colebatur. *Prodendum*, creandum. *Dictator*, summus municipii magistratus. Nam municipia suas leges suosque magistratus habebant. 28. *Paenulatus;* paenula erat vestimenti genus, quod togae pluvio tempore aut itineris causa superaddebatur. *Nullis graecis comitibus*, nimirum proceres Romanorum studiorum inprimis causa in familia sua Graecos fovebant, Rhetores, Grammaticos, Medicos etc.

Caput XII. 31. *Si hic illi*, Milo Clodio. 32. *His consulibus*, Plaut. Hypsaeo et Q. Metello Scipione, Milonis competitoribus. 33. *Librarium*, cistam tabellarum sive librorum. *Palladium*, Palladis simulacrum Troja allatum, quod maxime colebant Romani, tanquam secretum imperii pignus. Alluditur autem ad Q. Metelli Pontificis factum, qui incensa Vestae aede inter ipsos ignes raptum Palladium servavit. *Instrumentum tribunatus*, quo futurus tribunus pl. egregie posset uti. *Et aspexit me* etc. Hic est Sextus Clodius, quem ambigue *lumen curiae* appellat, innuens Curiae incendium (cujus auctor fuerat S. Clodius) cum videatur eum clarissimum Senatorem, qualis nunquam fuerat, vocare. *Imaginibus*, cereatis. Nam hae comitari debebant funera gentilitia,

omnes, atque ex tota gente sive familia. *Laudatione*, parentatione pro rostris. *Infelicissimis lignis*, subselliis, tribunalibus, mensis etc. 35. *Defensorem salutis meae*, nam Milonis trib. pl. opera inprimis ab exilio revocatus fuerat Cicero. *Lege Plotia*, de vi, qua reum fecit Milo trib. pl. Clodium, quod Ciceronis exulis domum diruendo, villas incendendo etc. ejus bonis vim fecerit. *Actionem perduellionis*, accusationem criminis laesae majestatis, violatae reipublicae, quod cives indemnatos Catilinarios contra legem Semproniam interfecerit Cicero. *Q. Hortensium*, qui erat celeberrimus praeter Ciceronem orator. *Ad regiam*, quae erat in via Sacra. 38. *Domum defenderet*, a Clodio oppugnatam. *Sextio vulnerato*, v. oratio pro Sextio cap. 35. 37. *Lex de me*, sc. restituendo, lata in comitiis centuriatis a P. Lentulo Cos. 40. *Privato Milone*, postquam abiit tribunatu. *M. Antonius*, contra quem postinde Philippicas scripsit. *Belluam*, Clodium. 41. *Septa*, loca in campo Martio, nec non in foro sepimento munita, quibus populus stabat, cum suffragia ferret. *Honoris contentio*, sc. consulatus. *Centuriarum auspicia*. Nam a Magistratu, qui comitia habebat, electus augur, trabeam indutus, lituo tabernaculum seu aeris spatium definivit, in quod aves advolarent ad sinistram faustae, ad dextram infaustae. Ex quarum volatu, tanquam divinae voluntatis signo, auguria captabant. 44. *Divina sors*, nam judices sorte legebantur.

Caput XVII. 45. *Mercenario tribuno pl.* Concionabantur die quo Clodius occisus est C. Sallustius et Q. Pompejus, utrique inimici Milonis et Clodii asseclae; inter quos Pompejum videtur significare, tanquam inquietiorem et furiosiorem. 46. *Eadem hora Interamnae* (Umbriae oppido) *fuerat et Roma*. Sc. Cassiani testimonium suspectum facit, apud quem Clodius mansisse Interamnae videri volebat, quâ nocte deprehensus est in Caesaris domo.

Caput XIX. 50. *Pleno latronum in loco.* Nam in via Appia prope urbem locus fuit, monumentum Basilii, Latrociniis perquam infamis. 51. *Aricia*, Latii hoc oppidum fuit juxta viam Appiam.

Caput XX. 54. *Alsiensi*, praedio ad Alsium, Tusciae maritimum oppidum. *In castra etrusca*, scilicet fuerat opinio, quam Cicero adjuvat, cum Catilina ex urbe profugerat in castra Manlii in Etruria exercitum parantis, Clodium subsequi voluisse. *Virum a viro*

lectum, nam erat mos veterum militum, ut in cujus virtute plurimum fiduciae quisque statueret, eum in acie proximum haberet, quem tegeret, et a quo tegeretur.

Caput XXI. 57. *Manumisit*, liberos esse jussit, quod antiquitus inter alios ritus ita fiebat, ut dominus servum bene meritum manu teneret, ac dein tanquam liberum coram praetore dimitteret. *Ecu-leus*, lignum fuit tortorium, cochleatum, ut extendi et remitti ad cruciatum augendum posset.

Caput XXII. 59. *in atrio libertatis;* ante aedem Libertatis, porticibus et peristyliis circumdata aula, in monte Aventino. *De servis nulla quaestio in dominum*, tum quia non decebat, tum qui malae fidei putabantur esse servi. *De incestu*, cum sorore sua, Luculli uxore. *Proxime deos accessit*, alluditur ad Jovem incestuosum, cujus soror et uxor Juno erat. 60. *Certa crux*. Minatur servo veritatem tacenti servile supplicium. *In arcas*, loca sejuncta et angustiora in carcere.

Caput XXIII. 61. *Totam rempl.* quia consul sine collega creatus erat Pompejus. 63. *Illa portenta*, Conjuratos.

Caput XXIV. 64. *Sparorum*. Erant rustica tela, in modum pedis curva. *Otriculanam*, Otriculum erat ultima Umbricarum meridiem versus Romaeque proxima urbs; nunc Oticuli. *Clivo Capitolino*, in colle Tarpejo, in quo Capitolium fuit. 65. *Popa*, sacrorum administer, qui victimas immolabat. *De circo maximo*, ubi perditissima hominum, qui Aedilem metuebant, grex, scorta, etc. degebant.

Caput XXV. 67. *Ea voce, ut me audire possis*, nam in foro pro Aerario sedebat Pompejus. *Conquisitores*, qui colligendis militibus, et delectui habendo praepositi sunt. 68. *Cum illa ipsa teterrima peste contendisse*, cum Clodio pro Cicerone. *Antestaretur*, proprie ab iis dicitur, qui in jus vocantes, praesentes prehensa auricula monent, ut non obliviscantur ac testentur, illum esse in jus vocatum.

Caput XXVII. 72. *Nobilissimae feminae*. Aurelia et Julia, illa mater haec soror Julii Caesaris. *Religiones expiandas*, sc. aedibus ab incestu profanatis expurgandis. *Sorore germana*, L. Luculli uxore.

73. *Conservatorem*, Ciceronem. *Regna dedit, ademit.* Scilicet Pessinuntium (sacerdotium fere regium) cuidam Brogitaro vendiderat Clodius grandi pecunia. ademerat vero Ptolemaeo regi insulae Cypri regnum. *Orbem terrarum*, Syriam Gabinio, Macedoniam Pisoni tribuerat, cum horum consulum ope Ciceronem ejecisset. *Civem singularem*, Pompejum. *memoriam recensionis*, nam eo templo censorum tabulae custodiebantur, testes criminum Clodii. 75. *Appium fratrem*, Clodium Pulchrum, Ciceronis in Cilicia provincia antecessorem, ad quem liber III. epistolarum scriptus est.

Caput XXVIII. 76. *Tetrarchas*, reges regni divisi partes administrantes, quorum numerus non semper quaternarius erat. Uti in Gallograecia et Palaestina. *Esset vero timendum;* ironice. *Hoc summo viro*, Pompejo sine collega consule. 79. *Propter amicitiam*, quam Cicero exagitat. Nam propter insidias Pompejus Clodio inimicus non ita pridem cum illo in gratiam redierat. 80. *Iis viris, qui tyrannos necaverunt*, ut Harmodio et Aristogitoni; qui Hipparchum Hippiae fratrem occiderant.

Caput XXXI. 85. *Albani tumuli*, colles circa Albam urbem, ubi prisco tempore arae positae erant a populo Romano. *Latiaris*, cui in monte Albae imminenti auctore Tarquinio Superbo Latini cum Romanis sacra (Latinae feriae appellabantur) instituere obstricti erant.

Caput XXXII. 86. *Ludis*, gladiatoriis, quos in illustrium virorum foeminarumque funeribus edi moris erat. *Sine exequiis*, sine comitatu eorum, qui funus exequuntur. 87. *incidebantur*, in aes. Nam legum tabulae aeneae fuerunt.

Caput XXXIII. 88. *suos consules*, sibi faventes, quos ipse creasset, Hypsaeum et Scipionem. 89. *virum consularem*, Ciceronem. 90. *Templum sanctitatis*, curiam. 91. *Forum* justitiam forensem. *Cum fascibus ad Castoris*, scil. templum. Nam fasces ex lecto Veneris Libitinae (ubi custodiebantur quo tempore consules non erant in republ.) secundum Asconium Clodiana multitudo rapuerat atque primum ad domum Scipionis et Hypsaei, deinde ad hortos Cn. Pompeji attulerat.

Caput XXXIV. 89. *Mihi patria*, Milo erat Lanuvius nativitate, Romanus adoptione. 94. *Italiae voces*, Ciceroni ob reditum, Miloni ob restitutionem gratulantium.

Caput XXXV. 95. *Tribus patrimoniis deliniret*, hinc factus eodem tempore ambitus reus, et absens quoque damnatus est. *muneribus*, h. e. scenicis et gladiatoriis ludis ante consulatum magnis sumtibus a Milone comparatis. 96. *Voces praeconis*, a quo comitiis centuriatis consul renuntiaretur. *Etruriae festos dies*, quos Etrusci Miloni liberatori a Clodii vexatione instituerunt.

Caput XXXVII. 101. *Locus, qui procreavit*, Italia. nam exilium Italia omni interdicebat.

Caput XXXVIII. 104. *Minime*, Milonis iterum verba; quibus Ciceronis vota impia interpellat.

X. *Adnotationes ad Orationem pro Q. Ligario.*

Caput I. §. 1. *novum crimen*. Haec, ut totum exordium, ironica sunt; quod valebat et ad Caesaris iram avertendam et ad attentionem excitandam. V. Quintil. lib. q. cap. 2. *C. Pansa*, postea consul cum Hirtio, unus ex discipulis sive auditoribus Ciceronis. 2. *In ea parte*, Pompeji. *Legatus*, tanquam vicarius propraetoris sive proconsulis. 3. *Studii sui*, erga Pompejum. *Uticam*, Africae urbem maritimam, caput provinciae ante instauratam sub Augusto Carthaginem. 6. *Alium*, Q. Ligarium.

Caput III. 7. *Fasces laureatos*, nam Cicero in Cilicia imperatoris nomen consecutus erat, atque spem triumphi, ob civiles tumultus deinde dilatam, attamen retentam. 9. *Iisdem in armis fui*, Pompeji in exercitu, licet ipsi proelio ad Pharsalum, Thessaliae oppidum non interfuerit Cicero.

Caput IV. 12. *Eum dictatorem*, L. Cornelium Syllam. *Quae crudelitas vindicata est*, a C. Caesare, sc. quaestione de sicariis, ad quam post aedilitatem judex electus est. In ea quaestione secundum Suetonium eos quoque sicariorum numero habuit, qui ob relata civium Rom. capita in proscriptione pecunias ex aerario acceperant, quanquam legibus Corneliis exceptos.

Caput VI. 17. *Illa causa*, Pompejana. 19. *Secessionem*, quales olim erant, cum plebs patriciis offensa ab urbe secederet.

Caput VII. 20. *Parere necesse erat*, ante civile bellum, integra Senatus auctoritate. Nam senatu cum Pompejo fugiente, periit ejus auctoritas. 21. *Tuberonis sors conjecta est;* scilicet sorte obtingebant provinciae, nominibus praetorum in urnam conjectis. Tubero autem Africam sorte obtinere debebat. *Militiae contubernales*, in bello Marsico, quo Tullius tiro fuit. Contubernales sunt ii, qui eodem contubernio utuntur decem milites aut octo continente. *Quidam ajebat*, Cato, qui urgebat Tuberonem, ut in Africam proficisceretur. *Amplissimi viri* sc. Pompeji, non Catonis, de quo jam dictum est. *Una profectus cum iis* etc. scilicet, quo tempore reliqui praetores jussu senatus et Pompeji exibant in provincias. *Africam jam occupatam*, a P. Accio Varo. *Natam ad bellum*, uti punica bella monstraverant.

Caput VIII. 24. *Rex potentissimus*, Iuba, rex Numidiae, cui paternum hospitium cum Pompejo fuerat. *Conventus firmi*, urbes.

Caput IX. 27. *Ne iratus*, sc. Pompejo. *Aliquam in regionem*, bello vacuam. *In praesidiis*, in castris.

Caput X. 30. *Tecum*, nam ante praeturam Caesar multas causas egerat, atque etiam orationes ediderat.

Caput XI. 32. *Sabinos tibi probatissimos*, scilic. Caesar, ut Marii propinquus, in sabinis latuerat, ut Syllae tyrannidem effugeret. 33. *Veste mutata*, nam non solum rei, sed etiam qui pro illis supplices erant, veste squalida et sordida utebantur.

Caput XII. 34. *Tecum;* scil. fratres Q. Ligarii cum Caesare contra Pompejum fuerant.

EVENTUS.

Hac oratione Cicero sibi maximam ob effectum eloquentiae admirabilem gloriam comparavit. Nam cum Caesar ante orationis initium Ligarium reum atque improbum hostem declarasset, permotus Ciceronis inprimis pugnae pharsalicae (Cap. III. fine) descriptione, tanto subito inter orationem affectu atque etiam tremore (in verbis: *quid enim*, *Tubero, destrictus ille tuus in acie pharsalica gladius* etc.) correptus

est, ut libellos, quos tum forte gerebat, e manibus ejiceret, Ligariumque eloquentiae vi victus absolveret.

XI. Adnotationes ad Orationem pro Rege Dejotaro.

Caput III. 8. *Quibusdam incommodis*, ademta Galatiae parte, et Armenia minore, quam ei Senatus antea largitus erat. *Propter offensionem animi tui*, quia Dejotarus pro Pompejo pugnaverat.

Caput IV. 11. *Certorum hominum*, L. Domitii, P. Scipionis, M. Bibuli, M. Catonis, quorum alios ad bellum spes rapinarum, alios Caesaris odium, et privatae inimicitiae impellebant.

Caput V. 14. *Contra Pharnacem*, regem Ponti, filium Mithridatis, qui occasione belli civilis Armeniam occuparat.

Caput VI. 17. *E balneo.* Nam veteres ad balnea ire solebant, priusquam mensis accumberent. 19. *Inspicere*, illa, quibus te Dejotarum munerare constituerat.

Caput VII. 19. *Continuo dimisit exercitum.* Videtur allusio ad locum Eunuchi comediae Terentianae esse (act. 4. scen. 7.) ubi Thraso, qui suos servos instar aciei instruxerat, re non succedente, *jam dimitto exercitum*, inquit. 21. *Vomere te post coenam velle*, ad alvum exonerandum cibo large sumto; quod, ne saepius et quotidie fiat, valde suadet Celsus lib. 2. *Quid ille signa aenea* etc. Lepide respectu armatorum, quos dicebatur in insidiis collocasse Dejotarus.

Caput VIII. 22. *Regem semper in speculis fuisse*, h. e. tuarum actionum observandarum causa speculatores semper habuisse. 24. *Servum judicatum.* Nam servis, inprimis in equitatu, militare non licebat.

Caput IX. 24. *Exercitum aluit*, Domitii Calvini. *Tibi victori*, e bello Alexandrino per Gallograeciam transeunti et contra Pharnacem arma convertenti. *Bellum Africanum*, cum Juba Numidiae rege, Scipione et Catone. 27. *Pecuarius.* Scilicet antiquitus illustrissimus quisque agriculturam et rem hortensem ac pecuariam ipse colebat exercebatque.

Caput XI. 32. *Productus*, testis. *Ad legatos*, Dejotari, a quibus abstractus per Castorem erat.

Caput XII. 33. *Blesamius*, Gallograecus, qui Dejotari legatus aderat. *Statua inter reges posita*. Scilicet in capitolio, septem *regum* statuae fuerunt (interque eas L. Bruti), ibi etiam *Caesaris* statua erat erecta. 34. *Rostris clarior*, in quibus Caesaris statua alias erat locata.

Caput XIV. 40. *Duos reges*, Dejotaros, patrem et filium; quanvis solus pater accusatus fuerit.

Caput XV. 43. *Illorum*, accusatorum. — Ceterum incertum, quid inpetraverit Cicero hac oratione. Nam Philippica II. 37. legimus, *Quis enim cuiquam inimicior, quam Dejotaro Caesar?* etc.

XII. Adnotationes ad Orationem Philippicam II.

Caput I. 1. *His annis viginti*, scilicet a Ciceronis consulatu ad Caesaris caedem. *Mihi poenarum illi plus* etc. Nam Catilina in proelio, ejus socii in carcere, Clodius autem per servos Milonis interemtus est. 2. *Detrahi posse*, oratione illa, cui haec Phil. II. opposita est.

Caput II. 3. *Contra rem suam venisse*, verbum judiciale; in judicium scilicet, advocatum pro quodam amico contra Bambalionem, Antonii socerum, quocum lis illi fuerat de re pecuniaria. *Aetatis flore*, quem prostituerat libidini improborum, *intercessoris*, alicujus tribuni pleb. qui Antonio motus jubebat diem proferri, donec alii judices in Bambalionem propensiores constituerentur. *Infimo ordini*, libertinorum, quod nec jus suffragii, nec ad curiam et magistratus aditum habebant, et quod ordinario ad militiam non adsciscebantur. *Libertini* sunt liberti absolute, respectu civitatis; aut libertorum etiam filii. *Libertorum* nomen domini ratione usitatur. *Per Curionem*, cui se Antonius prostituerat. *Unam tribum fore;* non suppetebat tibi pecunia ut vel unius tribus suffragia emeres; nam variis modis pro diversitate temporum sacerdotia collata sunt, cum modo populus modo augures nominarent augures, post legem Juliam autem populus cooptationem tantum collegii probaret suo suffragio.

Caput III. 5. *Brundusii*, post Pharsalicum proelium, Pompejo, quem Cicero secutus erat, victo. 6. *Lustra*, proprie ferarum latibula, deinde lupanaria, hinc lustrari, obscoenae libidini indulgere.

Caput IV. 8. *Homo diserte*, ironice. *In quo habes scientiam quaestuosam*, objicit illi imitationem aliorum manus, Caesaris puta. 9. *Tuas literas*, vide Epist. Cic. ad Atticum lib. 14. nr. 13. ubi etiam responsio.

Caput V. 10. *Quod ita factus es consul*, scil. beneficio Caesaris. *Quoniam id domi tuae est, quod fuit illorum utrique fatale*, scil. uxor Antonii Fulvia, quae, primum Clodio, deinde Curioni (in Africa cum exercitu caeso) nupserat. Est autem eadem, quae Ciceronis deinde interfecti capiti abscisso tam foede insultavit. 12. *C. Curioni*, patri non filio.

Caput VI. 14. *Vitricum*, Lentulum Suram, Catilinae socium. *Dies natales audiendi*, quasi id senatus intersit scire, quo quivis nebulo die natus sit. 15. *Non descendit*, in forum, sc. ex collibus, in quibus nobiliores habitabant. *Phormio*, *Gnatho*, nomina parasitorum ex Terentio; Ballio, ex Planto notus leno.

Caput VII. 16. *Nefaria senatus consulta*, ironice. 17. *Vitrici*, Lentuli conjurati.

Caput VIII. 19. *Ithyraei*, ex Syria, homines sagittandi artis periti, et audaces, quos Antonius cum sub Gabinio militasset, Romam secum adduxerat. 20 *Uxore mima*, a Cytheride, amica sua, quam secum vel in castra ducebat. *Operis subsecivis*, secundariis, otii tempore peractis; 21. *Hisque oppilatis*, occlusis scalis.

Caput X. 24. *Absentis ratio haberetur*, sc. in secundi Consulatus petitione.

Caput XI. 25. *Caesarem meo consilio interfectum*, Conf. Epist. 10. 28. et 12. 4. ubi aegre fert Cicero se *ad epulas Idibus Martiis* non vocatum 26. *L. Bruti*, primi Romani consulis, qui reges ejecerat. *Ahalae*, qui Sp. Melium sua manu occidit; Hunc inter maternos avos habuit M. Brutus. *C. Cassius* etc. respicere ad eum Cassium videtur, qui suum filium propter suspicionem regni affectati accusavit et domi necavit. Liv. II. 41. 27. *Cn. Domitium*, Neronis Imp. proavum. *Avunculi mors*, Catonis Uticensis,

qui frater erat Porciae, matris Domitii. *Cascas dicam?* Casca Serviliorum cognomen erat. Nam duo Servilii Cascae, fratres, conjurarunt in Caesarem.

Caput XII. 24. *An faces admovendae sunt*, quod attonitis et lethargicis fieri solet; ut ad vitam redeant.

Caput XIII 31. *Legibus est solutus*, quibus cautum erat, ne praetor urbanus longius decem diebus ab Urbe abesset. *Ludi Apollinares*, quos absentis et fugientis Bruti praetoris nomine Antonius suppeditatis a Bruto sumtibus celebraverat. *Provinciae*, Cassio Syria, Bruto Macedonia.

Caput XIV. 34. *Te a Trebonio vidimus sevocari;* scilicet relictus erat Trebonius ante curiam, ut detineret confabulatione Antonium, ne periculo Caesaris occurreret. 35. *Aere alieno ad aedem opis*, pecuniis, quae ad aedem Opis servabantur.

Caput XV. 37. *Exercitus amisisset;* scilicet tres, quorum unus in Thessalia apud Pharsalum Cn. Pompejo, alter in Africa apud Thapsum, P. Scipione, tertius in Hispania apud Mundam Cn. et Sexto Pompeji filiis ducibus deletus est. 39. *Sectorem*, quod bona Pompeji hastae subjecit Antonius, neque non redemit.

Caput XVI. 39. *Ne jocis quidem.* De quibus Plutarchus: *Ipse quidem* (Cicero) *sine risu et moestus obibat exercitum, aliis autem, cum minime requirerent, ridendi materiam suggerebat.* 40. *Hereditates mihi negasti venire;* nam in amicorum testamentis non praeteriri, indicium erat eorum amoris. *Fateor feliciorem te;* ironice, quia inprobitatem in hereditatibus aucupandis arguit. *Cassinas*, e Cassino Campaniae oppido. 42. *Cum ipse hereditatem patris non adisses*, quippe ob aes alienum, quod pater conflaverat, nulla erat.

Caput XVII. 42. *In aliena villa;* Metelli Scipionis Tiburtina; *Declamasti*, nam Antonius se ad eam orationem praeparaverat, quam hic refutat Cicero. *Dicta dicere*, hoc est, jocos, salse, facete dicta. *Avum tuum*, M. Antonium, Oratorem praestantissimum. 43. *Campi Leontini*, in Sicilia, dicti ex urbe Leontio, agri omnis Siciliae uberrimi.

Caput XVIII. 44. *Decoxisse*, fidem creditoribus fefellisse ac cessisse bonis paternis aere alieno perditis; decoctor Banqueroutier. *Le-*

ge Roscia, theatrali suadente Cicerone consule lata, qua cautum erat, ne quis in primis XIV gradibus theatrorum spectaret, nisi ingenuo patre natus, et censum equestrem possidens; iis autem ex senatorio vel equestri ordine natis, qui sive suo sive fortunae vitio decoxerant, neque jam censum equestrem obtinebant, peculiarem locum constituit. 45. *Intercessisse*, soluturum promisisse. 46. *Redimeret*, liberaret aere alieno.

Caput XIX. 48. *Alexandriam*, ut ope Gabinii Syriae praesidis, cui id senatus minime mandaverat, Ptolemaeum a civibus ejectum restitueret. *Contra religionem*, scil. sibyllina oracula, quae cum multitudine regem Aegypti reduci vetabant. *Quam domum*, quam scil. decoxerat. *Misenum*, maritimam villam in littore Bajano. *Tanquam Sisaponem*, h. e. cum sociis multis, non aliter ac publicanis, quorum societates miniaria metalla in oppido Hispaniae Sisapone, hanc ob causam, ut apparet, famoso conduxerant.

Caput XX. 49. *Custoditus*, contra arma Clodii, *observatus*, commendatus, adjutus; sc. a Cicerone consule. *Observari* autem dicebantur adolescentes a proceribus, qui invicem in petitione magistratuum honoris causa ab illis deducebantur.

Caput XXI. 51. *Cervices subjecit ei securi* etc. Condemnandum se tradidit senatui ac populo, non aliter ac Gracchi, Saturninus etc. *In hostem togatum*, civem seditiosum. *Pestifera intercessio*, sc. qua impedivit Antonius, ne valeret S. C., quo decretum erat, ut ante certam diem Caesar exercitum dimitteret. 52. *De salute reip.*, scil. dimittendo Caesaris exercitu. 53. *Contra te dedit arma hic ordo.* etc. Sc. decreto illo, *viderent cons.* etc. *ne quid detrimenti resp. caperet.*

Caput XXIII. 56. *Patrui*, C. Antonii Ciceronis in consulatu collegae, qui ob Macedoniam expilatam in repetundarum judicio damnatus erat.

Caput XXIV. 58. *Volumniam*, quod etiam turpitudinem augebat. Nam Volumnius, cujus liberta erat haec mima (Cytheris nomine) ex nobilissima erat familia. *Rejecta mater*, sc. Antonii, Julia, lectissima foemina.

Caput XXV. 62. *Cum Hippia*, mimo, quo ab *equo* nomen habente Antonius tanquam *equitum* magister jure uti potuisse lepide

dicitur. *Equos vectigales*, quibus sc. utebantur vectigalis loco, qui equo publico merebant.

Caput XXVI. 64. *Hasta posita*, quod in auctionibus et venditionibus praesertim praedae bellicae fiebat.

Caput XXVII. 65. *Persona de mimo*, ut mimus personam mutat, sic tu fortunam mutasti. 67. *Charybdis*, vortex in mari Siculo, tanquam animal insatiabile. *Scriptum*, scriptura obsignatum. *Apothecae*, cellae aut cubicula vini amphoris repleta. *Peristromatis*, stragulis, tapetibus, *conchyliatis*, purpureis conchylio tinctis.

Caput XXVIII. 69. *Res suas sibi habere jussit;* quae est vetus in divortiis formula.

Caput XXIX. 70. *L. Domitium*, Aenobarbum, unum ex Pompejanis ducibus. *Testamenti filius;* nam jactaverat Antonius se Caesaris testamento adoptatum esse. 73. *Praeclara tabula*, bonorum Antonii, quae ille sua esse falso adfirmabat. 74. *L. Rubrii*, cujus haereditatem Antonius testamento subjecto adortus erat. *Rudem*, signum praemii et dimissionis gladiatoriae.

Caput XXX. 76. *Narbone*, Galliae urbe, unde Galliae Narbonensi nomen. *exposui nuper*, h. e. oratione I philippica. Scilicet in Graeciam navigaturus vento rejectus fuerat Cicero. *Gallicis*, castrensi pedum calceamento. *Lacerna*, palliolo militari et humiliorum, quibus toga deesset. Sequiori tempore solis senatoribus toga relinquebatur. *A qua petere consulatum solebamus*, nam Galliae coloniae et municipia jus suffragii habebant.

Caput XXXI. 77. *Hora diei decima*, duabus horis ante noctem. Nam Romani diem in partes duodecim dividentes a solis ortu numerabant. *Saxa rubra*, locus vel viculus inter urbem et Vejos. *ad eam*, Fulviam, quam Antonius post priorum maritorum necem duxerat uxorem. *Catamitum*, ita Ganymedem appellant, h. e. mollem effoeminatum hominem. 78. *Praedes* fidejussores, liberos homines, qui ejus nomine bona sua obligarant.

Caput XXXII. 79. *Intervertit*, intervertere est rem alteri promissam ad se transferre. 81. *Nos* (Augures, Cicero et Antonius) *nuntiationem solum habemus*, scil. in comitiis populi referentes magistratibus de iis quae viderant sive audierant. Sed magistratus

habebant ibi jus obnuntiandi et avocandae concionis. 82. *In adversam lecticam*, Caesaris.

Caput XXXIII. *Prima classis;* populus ex instituto Servii Tullii in V classes distributus suffragia ferebat, primum *praerogativae centuriae* tum ceterae ex jure vocatae secundum ordinem classium. 83. *Laelium*, diceres, sc. auguriorum peritissimum, ironice. *Augur auguri* etc. Antonius Caesari.

Caput XXXIV. *Ad Lupercalia*, ad rem gestam Lupercalibus festis XV. Kal. Mart. 85. *Collega tuus*, Caesar. *Coronatus*, laurea quam ex decreto senatus perpetuo gestabat. 86. *Stimulis fodiam*, supplicium servile. *Virorum summorum*, Bruti, Cassi, qui Antonium non interfecerant cum Caesare. 87. *De die*, statim a matutino.

Caput XXXV, 89. *Irent, redirent*, stylo curiali, quia pedibus ibatur in sententiam alicujus.

Caput XXXVI. 90. *Illius diei*, scil. quo Antonio consentiente provinciae Cassio et Bruto decretae sunt. 91. *In perpetuum sustulisti;* nam Antonius post Caesaris necem legem tulit, ne quis ullam ob sausam de dictatore creando referret, nec quis dictaturam acciperet.

Caput XXXVII. 93. *Ad Opis* aedem, unde pecuniam a Caesare depositam abstulerat Antonius. *Idibus Martiis* Idibus scilicet et Kalendis foeneratores cum debitoribus de solvendo agebant. *De rege Dejotaro*, V. oratio pro Dejotaro. 94. *Massiliensibus*, qui scilicet urbem suam Caesari clauserant, in Hispania Pompejanos prosequenti. 95. *Gynaecio* Fulviae Antonii uxoris. 98. *In loco patrui*, C. Antonii Ciceronis in consulatu collegae, postea exulis nec per M. Antonium revocati. *Petitionem quae risus moveret*, ob abjectos competitores, subornatos in contumeliam patrui. 99, *Sinistrum fulmen*, nam jove tonante aut fulgurante comitia habere nefas erat; etiamsi sinistrum esset fulmen, quod ceteris omnibus rebus optimum auspicium erat. *In septemviratu*, cum esses, sc. agris adsignandis, flagitantem patruum destituisti. *Sororem tuam*, patruelem, C. Antonii filiam. 101. *Pene non abieris;* nam cum Antonius, veteranorum animos ut sibi obligaret, Capuanum agrum, illis assignare voluisset, ita restituerunt

[illegible] [illegible] [illegible]

2. nam [illegible] [illegible] [illegible] magna rationis [illegible]

3. Magno [illegible] animo [illegible] calamitates [illegible]

Non [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]